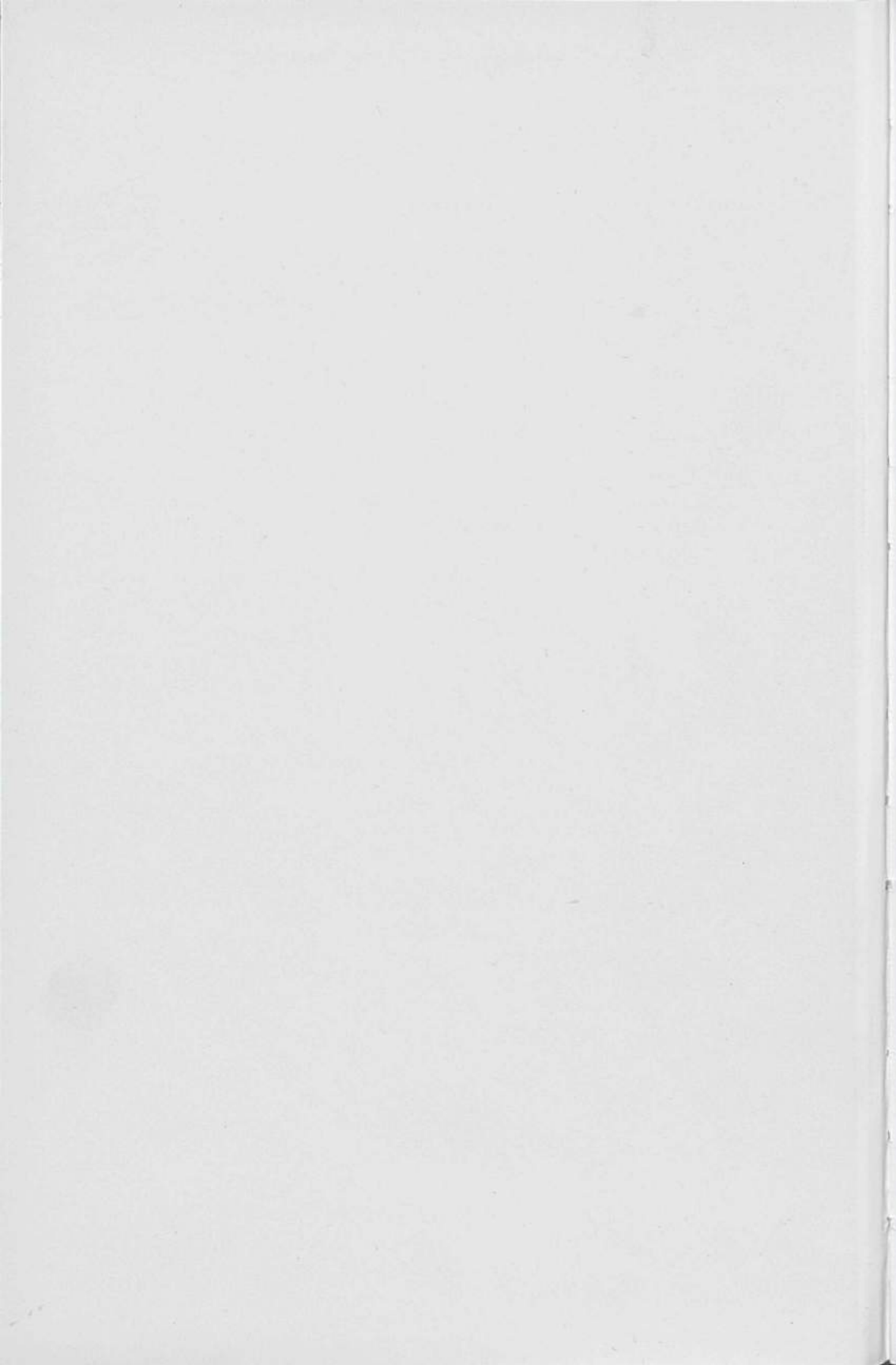

GRIPLA

GRIPLA

RITSTJÓRI
JÓNAS KRISTJÁNSSON

V

REYKJAVÍK
STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR
1982

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

RIT 23

Umsjón

SIGURGEIR STEINGRÍMSSON

Skrár hafa samið

EINAR G. PÉTURSSON, KJARTAN OTTÓSSON

og

ÖRNÓLFUR THORSSON

© Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi 1982

Bókin er sett með 10 punkta Times lettri á 12 punkta fæti
og prentuð á 120 gr. Ikonofix matt pappír

PRINTED IN ICELAND
STEINHOLT HF

EFNI

Jón Samsonarson: Sorgarljóð og gleðikvæði prestsins á Árskógsströnd	7
Jón Samsonarson: Bændaháttur	35
Bjarni Einarsson: Um Þormóð skáld og unnusturnar tvær	66
Sveinbjörn Rafnsson: Skriftaboð Þorláks biskups	77
Hermann Pálsson: Malum non vitatur, nisi cognitum	115
Ólafía Einarsdóttir: Áret 1164 for Magnus Erlingssons kroning	127
Ólafur Halldórsson: Gömul Grænlandslýsing	148
Hallfreður Örn Eiríksson: Sagnir og þjóðkvæði í skáldskap Gríms Thomsens	162
Janez Orešnik: An Old Icelandic dialect feature: iæ for æ	183
Stefán Karlsson: Af Skálholtsvist Skálholtsbókar yngri	197
Aðalgeir Kristjánsson: Oft er hermanns örðug ganga. Fjögur bréf frá Jóni Thoroddsen	201
Jón Helgason: Ólafur Jónsson Balbir Gesell	208
Agnete Loth: Utroskabs hævn. Motivet Stith Thompson Q 478. 1.4. i nogle islandske kilder	216
Sverrir Tómasson: Ambhöfði kom norðan	257
Alfred Jakobsen: Nytt lys over Gísla saga Súrssonar	265
Alfred Jakobsen: Noen merknader til Gísla saga Súrssonar	280
Bent Chr. Jacobsen: Gullinskinna AM 325 VIII 5c 4to	289
Samtíningur (Einar G. Pétursson, Hermann Pálsson, Jón Helgason, Jón Samsonarson, Ólafur Halldórsson, Stefán Karlsson, Sverrir Tómasson)	311
<i>Handrit</i>	326
<i>Upphöf kvæða og vísna</i>	329
<i>Nafnaskrá</i>	330

JÓN SAMSONARSON

SORGARLJÓÐ OG GLEÐIKVÆÐI PRESTSINS Á ÁRSKÓGSSTRÖND

UM miðja 17. öld var sr. Jón Einarsson prestur í Stærra-Árskógi á Árskógsströnd við Eyjafjörð. Hann er sagður bóndasonur frá Mói í Fljótum í Skagafirði, og er þó óljóst um heimild eða hvort hún er önnur en sögusögn eða jafnvel tilgáta frá tímum Hálfðanar Einarssonar. Hann er einnig sagður afkomandi sr. Jóns Matthíassonar á Breiðabólstað í Vesturhópi og Jóns Magnússonar á Svalbarði, en um það eru engu traustari heimildir, og verður ættin ekki rakin eftir þeim gögnum sem fram hafa komið til þessa. Um foreldra er það eitt kunnugt, að faðirinn hefur heitið Einar. Páll Eggert Ólason getur þess til að sr. Jón sé fæddur laust eftir 1600. (*Saga Íslendinga V*, bls. 338.)

Sr. Jón Einarsson í Stærra-Árskógi er kunnur fyrir kvæði sín og sálma, og er það þó hvorki mikið að vöxtum né fjarska fjölbreytt sem honum verður eignað. Þekktastar eru Kolbeinseyjarvísur um siglingu Hvanndalabræðra út í Kolbeinsey. Þær voru prentaðar í *Blöndu I*, 1918–20, bls. 149–62, í útgáfu Jóns Þorkelssonar. Hér á eftir verða birt tvö önnur kvæði eftir sr. Jón, en fyrst verður vikið að ævi hans.

Samtímaheimilda um æviferil sr. Jóns í Stærra-Árskógi er helst að leita í embættisbókum biskupanna Þorláks Skúlasonar og Gísla Þorlákssonar. Þær hrökkva þó skammt og eru enda skörðóttar, einkum framan af prestsævi sr. Jóns. Úr þessu hafa menn viljað bæta og fyllt í með frásögnum sem voru skráðar um sr. Jón á síðari hluta 18. aldar, liðlega hundrað árum eftir dauða hans. Hér verður reynt að greina á milli mismunandi heimilda um ævi sr. Jóns og þær birtar sem ástæða þykir til og ekki hafa áður verið prentaðar. Eitthvað verður þó vafalaust eftir sem fengur væri í, en ekki er vitað um að svo stöddu, og bætist það þá við síðar.

Í *Bréfabók Þorláks biskups Skúlasonar* koma tveir prestar við sögu, sem báðir hétu Jón Einarsson, annar á Tjörn í Svarfaðardal, en hinn sr. Jón í Stærra-Árskógi, og eru þeir af vangá felldir saman í registri í

útgáfu bókarinnar (*Heimildaútgáfa Þjóðskjalasafns* I, 1979). Sr. Jón á Tjörn á þar bréf frá biskupi sem er prentað á bls. 14–17, frá árinu 1629, og til hans er vafalaust einnig bréf á bls. 38–39 um kirkjugarðsleg konu sem sér hafði orðið að skaða í sókninni. Það er í útgáfunni tímasett 1630 eða 1631. Í Skarðsárannál árið 1631 er sagt frá konu í Svarfaðardal sem missti mann sinn og skar sig á hálsinn til bana (*Annálar 1400–1800*, I, bls. 234; sbr. einnig I, bls. 327), og er þar væntanlega um að ræða sama atburð. Þess má geta að Þorlákur Markússon í Gröf á Höfðaströnd (um 1692–1736) hefur þekkt bréfið í bréfabók biskups og lætur hann atburðinn gerast í Stærra-Árskógssókn (*Annálar 1400–1800*, IV, bls. 257), en það mun aðeins vera ályktun Þorláks, sem hefur ekki vitað annað en sr. Jón Einarsson væri þá orðinn prestur í Stærra-Árskógi og bréfið væri til hans. Sr. Jón Einarsson er nefndur í dóm á prestastefnu að Hrafnagili 18. apríl 1631 (*Bréfabók Þorláks*, bls. 92–94), og er ekki ljóst hvor þeirra nafna það er, en talið er að sr. Jón á Tjörn hafi látist á þessu ári eða ekki miklu síðar. (Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* III, bls. 94.) Verður að ætla að það sé sr. Jón Einarsson í Stærra-Árskógi sem nefndur er í bréfabók Þorláks eftir þetta. Hann er á prestastefnu á Laugalandi 22. maí 1637 (bls. 86 og 88), á Hrafnagili 30. ágúst 1641 (bls. 106), á Laugalandi 27. sept. 1644 (bls. 127), í Glæsibæ 4. sept. 1645 (bls. 132) og á Laugalandi 7. júní 1650 (bls. 173). Í byggingarbréfi fyrir Urðum í Svarfaðardal, sem Þorlákur biskup gefur Jóni Illugasyni 20. maí 1654, biður biskup sr. Jón Einarsson í Staðarárskógi í umboði sínu að taka út jörðina og kúgildin í fardögum, skrifa allt upp greinilega og afhenda Jóni Illugasyni, bæði staðinn og svo líka kirkjuna með sínum ornamentum. (*Bréfabók*, bls. 253.) Þá voru teknir vitnisburðir um ítak og beit Vallakirkju á Sökkubökkum á árunum 1648–49, og er sr. Jón meðal votta, og einnig skrifar hann undir skoðunargerð 10. júní 1650. (Kirknaskjöl. Vaðlaþing. *K XXV* í Þjóðskjalasafni.) Árið 1649 skrifar sr. Jón undir skjal um hyllingu við Friðrik konung þriðja með öðrum prestum í Eyjafjarðarsýslu. (*Skjöl um hylling Íslendinga 1649 við Friðrik konung þriðja*, 1914, bls. 69.)

Þorlákur biskup Skúlason lést snemma á ári 1656, og var Gísli sonur hans kosinn til biskups á prestastefnu á Flugumýri 21. apríl 1656. Hann vígðist 10. maí 1657 og var biskup til æviloka 1684. Í prestastefnubók Gísla biskups (*Bps. B IV. 1*; væntanleg í *Heimildaútgáfu Þjóðskjalasafns* II) er sr. Jóns Einarssonar getið á prestastefnu á Hrafnagili 7. maí 1658 (bls. 7–11), á Grýtubakka í Höfðahverfi 13. maí 1659 (bls. 13–16), á

Laugalandi 13. maí 1662 (bls. 32–33) og á Laugalandi 6.–7. apríl 1668 (bls. 61–70). Á Laugalandi 1662 kærði sr. Jón fyrir biskupi að hann fengi ekkert til fæðis og forsorgunar af Hríseyjarkirkju, og er það lagt af biskupi og prestum til álits og leiðréttingar höfuðsmannsins eða hans fullmegtugs, með því að Hríseyjarkirkjuförð sé klaustursins Munkaþverár eign, eftir því sem haldið sé. Þetta mál vaktist upp aftur síðar. 2. ágúst 1663 vísiteraði biskup í Stærta-Árskógi, og var kirkjan væn og stæðileg, með predikunarstól sem presturinn hafði látið gjöra. Af bókum átti hún biblíu gamla, og var hún trosnuð að bandi; einnig 'postillu Johannis Spanginbergi', gamla og slitna, og 'locos communes Wolgangi Musculi', líka slitna að bandi. Ekki er ótrúlegt að tvær síðasttöldu bækurnar hafi verið einhverjar útgáfur af: 'Postilla Deudsch, verfasst durch I. Spangenberg. Durch H. Gülfferischen: Franckfurdt, 1548. 8°' (*Short-title Catalogue of books printed in the German-speaking countries and German books printed in other countries from 1455 to 1600 now in the British Museum*, 1962, bls. 118; sbr. einnig *Allgemeine Deutsche Biographie* 35, 1893, bls. 45) og 'Loci communes in usus theologiæ candidatorum parati. Ex officina Heruagiana: Basileæ, 1560. fol.' (*Short-title Catalogue*, bls. 639; sbr. einnig *Allg. Deut. Biogr.* 23, 1886, bls. 97). Biskup tekur að sér að láta stækka og umsmíða kaleik handa kirkjunni, og er síðar skrifað í athugasemd við vísitásiuna að kaleikurinn sé nú umsmíðaður með sinni patínu 'og með Teite Hallsine hiedann sendur til stærra Aarskógs s^{ra} Jone Einarssine til handa Anno 1665. þann 4. Septembris'. (*Bps. B III.6*, bls. 56–57.)

Árið 1669 tók sr. Jón aðstoðarprest. Afrit af köllunarbréfinu er í bréfabók Gísla biskups Þorlákssonar, undirritað í Stærta-Árskógi af Þorsteini Illugasyni héraðsprófasti og Jóni Einarssyni, dominica invocavit (28. febr.) 1669. (*Bps. B V. 3*, bls. 84–85; væntanleg í *Heimildauútgáfu Þjóðskjalasafns* II.) Í bréfinu er sú ástæða færð til að sr. Jón Einarsson þykist vanmáttugur að þéna Stærta-Árskógssókn og hafi hann góðviljuglega og lostuglega gefið upp sitt beneficium við þann fráma og vellærða heiðurssvein, Jón Guðmundsson. Þá er gert ráð fyrir því að Jón Guðmundsson setjist að í Stærta-Árskógi í fardögum, en séra Jón Einarsson áskildi sér að njóta sjálfur staðarins sem fyrri, ef Jón Guðmundsson burtkallaðist að sér lifandi. Gísli biskup Þorláksson vígði Jón Guðmundsson 16. maí 1669, fimmta sunnudag eftir páska. Víglubrésið er í bréfabók biskups (bls. 85), dagsett á Hólum 18. maí 1669. Daginn eftir víglu, 17. maí 1669, undirritaði Jón Guðmundsson

samþykki, þar sem hann lofaði í viðurvist biskups að halda alla skilmála við sr. Jón Einarsson, sem í þeirra gjörningi væru innfærðir, og láta sér nægja til upphalds það sem sr. Jón hefði lofað honum munnlega og skriflega, og skyldi hann ekki framvegis veita biskupi ómak, ávitur eða ákærur um þetta. Samþykki Jóns er fært inn í bréfabókina næst á undan vígslubréfinu.

Í bréfabók biskups (bls. 131) er seðill viðvíkjandi Hríseyjarkirkju, útgefinn á Hólum 1671, 26. sept., þar sem sr. Jón Guðmundsson á Stærta-Árskógi lýsir fyrir biskupi að hann embætti tólf sinnum á ári eða tíu sinnum í Hrísey og hafi ekki laun fyrir, en biskup leyfir að hann embætti þar einungis þrisvar á ári. Sr. Jóns Einarssonar er ekki getið og er óvíst um hagi hans á þessum árum. En 1673 bregður hann á nýtt ráð og gerist kirkjuprestur á Hólum í Hjaltadal.

Embætti dómkirkjuprests á Hólum varð laust 1673 við fráfall sr. Sigfúsar Egilssonar frá Tjörn í Svarfaðardal (*Ísl. æviskrár* IV, bls. 190) og tók sr. Jón Einarsson við. Í vitnisburði Gísla biskups sem hann gaf sr. Jóni 11. júní 1674 og innfærður er í bréfabókina (bls. 178–79) stendur að sr. Jón hafi eftir ósk og beiðni biskups þenað dómkirkjunni á Hólum síðan fyrir páska 1673 og til hvítasunnu 1674. Páskadag 1673 bar upp 30. mars, en hvítasunna 1674 var 7. júní. Segist biskup fyrst hafa óskað af prestinum sr. Jóni að hann vildi þena kirkjunni á Hólum nokkra sunnudaga, þar til annar hentugur kirkjuprestur fengist; en þegar á leið sumarið hafi sr. Jón beðið sig að hann mætti vera þar næsta vetur, sem hann samþykkti. En nú þykir biskupi ekki annað réttara en sr. Jón víki þaðan að svo stöddu, með því hann sé sjálfur búfastur maður fyrir norðan og þar sé ektakvinna hans á búinu, auk þess sem hann hafi nokkrar tekjur (reditus) í þeim sveitum til viðurværis. Segir biskup það sé máltæki að ekki sé gott að skilja hold frá beini, og lýtur það að sjálfsögðu að aðskilnaði þeirra hjóna. En svo að hann verði ekki fundinn í þessari sök kveðst biskup ekki vilja hindra sr. Jón frá sínu húsi og heimili, kvinnu og hjúum. Ekki kemur skýrt fram af vitnisburðinum að sr. Jón hafi óskað breytinga á högum sínum, þegar hér var komið, og kynni þar fremur að hafa ráðið vilji biskups. Að lokum fær sr. Jón loflegan vitnisburð og óskar biskup honum allra heilla. Í bréfabókinni (bls. 176) er seðill um prestkaup sr. Jóns, dagsettur 12. apríl 1674, og felur biskupinn Jóni Illugasyni umboðsmanni sínum í Svarfaðardal að gjalda sr. Jóni Einarssyni fyrir kirkjupjónustu á Hólum og annað það sem tilgreint er á seðlinum. Þar á meðal eru

84 álnir sem sr. Jón hafi resterað síðan 1667. Einnig sex ær með lömbum, ef gjaldast, og er ekki tekið fram fyrir hvað þær voru greiddar. 29. apríl 1674 var sr. Jón Einarsson á prestastefnu á Flugumýri í Skagafirði. (*Prestastefnubókin*, bls. 111–13.) Önnur prestastefna var á Flugumýri 17. júní 1674, þar sem sr. Jón er ekki nefndur, og hefur hann þá sennilega verið riðinn norður. Á þeirri leið er talið að sr. Jón hafi druknað, og eru um það sagnir síðari manna sem nú verða raktar.

Sr. Jón Jónsson prestur á Kvíabekk (1739–85) var meðal heimildarmanna Hálfðanar Einarssonar skólameistara, þegar hann tók að safna efni um presta sem þjónað höfðu á Norðurlandi. Ritgerð sr. Jóns er undirrituð að Kvíabekk 10. mars 1777, svar við bréfi Hálfðanar frá 3. mars. Hún er varðveitt í *Lbs. 1266 4to*. Í upphafi kaflans um Stærra-Árskógspresta er sagt frá sr. Jóni Einarssyni á þessa leið:

Sr Jon Einarss(on).¹ Hann var gödmenne, skáld miked og forspár, hann kvadst á vid Þorvalld Røgnvalldss(on) á Saudanese umm það prestur hieilt med Skagafirde, enn hinn med Arskógsstrónd, þar finnst þesse vjisa efter prest:

Á Skagafirde er einginn Js,
allt fer þar med snille,
enn Arskógsstrandarflöenn frýs
fróns jadranna mille.

Þorv(alldur) svarade:

Fyrst þar ecki friösa mä,
sem frá þú giörer ad seigia,
hvört er það af hita þä
sem hrossenn nidur deya?²

Þorv(alldur) kvad og þetta:

So mátt hæla sem ad villt
sveit þú vestur þinni,
enn þó mæla er mier skilldt
firer Árskógsströndu minne.

¹ + vard pr. eptir 1637 bætt við síðar yfir línu.

² Vísan hefur komist í söfn Stefáns Ólafssonar og er prentuð í *Kvæðum II*, 1886, bls. 137. Handritin sem vísað er til eru skyld. (Sbr. *Sjötiú ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977*, 1977, bls. 447–48.)

Hier af siest ad Sr Jon hefur vered úr Skagafirde. Ecki villde hann reina til þrautar kvedlingenn vid Þorv(alld) og því s(agde) hann:

Vid skulum sätter utann ef,
 ecki deila meira,
 láttu mig helldur Rýmur af Ref
 ritadar fá ad heyra.

Sr Jon átte konur 3, hiet hin firsta Ingebiörg, hún var fógur yfer-sýndar og vel ad sier giór umm hvervetna, þau voru samann 30 ár: Þora 1dóttir Jons á Selá Ingimundarsonar (*frá 1 skr. milli lína*) hiet onnur, hana miste Sr Jon þegar (< fyr enn) þau hófdu 4 mánuðe saman vered, það bar so vid ad hún for á skipe Jnn í kaupstad og drucknade firer framan Oddeyre, s(eigia) sumer ad stórfiskur hafe grandad skipenu, enn pr(estur) reid á lande og horfde á. Þridia kona Sr Jons hiet Þuridur. Hann orte umm allar þær kvæde það er hefur þetta vidlag Gud kann ad græða mýn giørvøll sár: Þad var eitt sinn ad Þuridur þesse liek á tafl vid Nicolausnockurn sem kalladur var Valltinnkollur firer það hann hafde lausann hofuburd, pr(estur) kom ad og kvad v(isu) þessa:

Kafsveittur eg klóra ä blad;
 kollvotur þä ordinn er,
 veit eg eckj ver enn það
 hann Valltinnkollur sefur hiä þier.

Þau urdu æfelok Sr Jons ad hann reid vestur og kom aptur Heliardalsheide, enn sem hann nálægdest Skallá, sló i ána hvin miklum næsta hastarlega, þá s(agde) pr(estur): Láttu vel þú fær mig senn, og drucknade so strax þar efter i äne; enn Nicolaus Valtinnk(ollur) átte sýdann Þuride er af þeim komenn Nicolaus, sem sumer nefndu galldra Läsa, alkunnur i Svarfadardal.

Þessa frásögn sr. Jóns á Kvíabekk hefur Hálfðan Einarsson tekið upp stytta og með lítið eitt breyttu orðalagi í riti sínu um norðlenska presta, *Presbyterologia*, bls. 170. Í staðinn fyrir Árskógsströnd í upphafi frásagnar setur Hálfðan *Upsaströnd*, og jafnframt fellir hann niður vísurnar sem sr. Jón eignar þeim Þorvaldi Rögnvaldssyni og sr. Jóni í Stærri-Árskógi. Valtinkollsvísuna skrifar Hálfðan í fyrstu óbreytta, en síðar hefur hann dregið strik í orðið á í 1. vo., og einnig hefur hann

skrifað í 4. vo. *ef* uppi yfir *hann*, þó án þess að strika upphaflega orðið út. Í 3. vo. skrifar Hálfðan *verra*.

Þessu næst tekur Hálfðan upp frásögn um sr. Jón Einarsson, sem hann hefur eftir Jóni Sigurðssyni á Bökkvisstöðum, síðar á Urðum (1736–1821. Stefán Aðalsteinsson, *Svarfdælingar* II, 1978, bls. 73–75). Hún er í uppskrift Hálfðanar á þessa leið (*Presbyterologia*, bls. 170):

(Sec(undum) Rel(ationem) Jons a Boggust. “S Jon viek fra Glæsebæ þegar sa stadur brann, hvern hann treistest ei ad uppbyggja 1636. var honum veittr Arskogur 1637. og fellu honum burad misjafnt, var annars godur gafumadur utan og innan kirkiu, skald gott, dockur a hár og skegg og ei alits mikell, þo godrar natturu, komenn af S Jone Mathias(syne) og Jone M(agnus)S(yne) a Svalb(ardi). Kolfinna het hans firsta kona, biuggu saman 30. ár attu ei born. Annad sinn gifte hann sig Þoru, dottr Jons Ingimundarsonar Stullasonar a Selá, þokte preste vænt um hana, enn hun unde sier lytt, for prestr i kærpstad um sumarid og kona hans, hann for a lande, hun for sioleidis med fodur synum. Þa þær komu undan Krossanese kom ad þeim storfiskur, fludu þær undan, steitte skiped a grynningum, þar do kona prestz fader hennar og 1 madur. S. Jon var þa staddur a Glæsebæarlhade og horfde ä. Um þetta tilfelle orte hann kvæde. Þridia kona hans het Þuridr Sveinsd(otter) fra Grund i Svarfardal, eckert barn atte hann vid henne, tok nu S Jon ad hnyga a efra aldur og ohægiast um bú, vilde þa S Jon Gudm(unds)s(on) verda þar Capell(an) og feck af S J(one) E(inars)S(yne) ad gefa upp staden og hafa halfa Jnntekt medan lifde. Viek þa S J(on) E(inars)-S(on) framm ad Grund i Þorvaldsdal og bio þar, enn þegar hann var þangad kominn hellt S J(on) G(udmunds)S(on) ecke loford sitt, hvar um S J(on) E(inars)S(on) orte qvæde med þessu Vidlage: Samt ertu i gedenu grár med gullvæg ord þin. Þa hann hafde bued a Grund i 5 ar ferdadest hann vestr ad Holum, og vilde koma sier þar fyrer, komst ecke vestr yfer heidena, for a stad og drucknade i Skalla, var haldin forspar og vel ryndur. Þuridr atte Nicol(aus) valtink(oll). Hefr qveded Ps(alma) af Catechismo.”)

Á blöðum frá Jóni Sigurðssyni á Bökkvisstöðum í safni Hálfðanar Einarssonar í *Lbs. 1266 4to* (sbr. *Blöndu* I, bls. 163–64) er minnst á uppruna sr. Jóns, og telur Jón Sigurðsson líklegt að hann sé frá Mói í Fljótum, en er sýnilega ekki viss:

Sr Jon Einarsson i Stærtaárskogie mun hafa vered sonur Einars sem bið á Mooi i Fliðtumm.

Jón nefnir hér einnig Þuríði, þriðju konu sr. Jóns, sem var að sögn hans sonardóttir sr. Egils Ólafssonar á Tjörn í Svarfaðardal; hefur hún eftir því að dæma verið bróðurdóttir sr. Sigfúsar Egilssonar, sem var forveri sr. Jóns á Hólum:

Sveirn hiet og sonur Sr Eigels hann bið a Grund hier hans dotter var Þuridur seinasta kona Sr Jons Einarssonar i Stærtaarskogie.

Í *Manntali á Íslandi árið 1703* (1924–47, bls. 319) er Nikulás Þorbjörnsson á Ytrahvarfi í Svarfaðardal, 51 árs, og Þuríður Sveinsdóttir kona hans, 52 ára, og er talið að þau séu Þuríður, þriðja kona sr. Jóns Einarssonar, og Nikulás, sem nefndur er í vísunni Valtinkollur. Hann var um skeið hreppstjóri í Svarfaðardal. (*Svarfælingar* I, 1976, bls. 183.) Elsti sonur Nikulásar og Þuríðar á Ytrahvarfi hét Jón, 26 ára í Manntali 1703, og er hann væntanlega nefndur eftir sr. Jóni, fyrri manni Þuríðar. Jón hefur verið fæddur um 1677, eftir því sem ráða má af aldri í manntali. Bruninn í Glæsibæ varð 1636, og hefur Jón Sigurðsson ártalið sennilega úr annálum. Björn Jónsson segir í Skarðsárannál að staðurinn Glæsibær í Kræklingahlíð hafi brunnið þetta ár og þar inni 50 fjár; menn skaðaði ekki, en litlu af húsum varð bjargað. (*Annálar 1400–1800* I, bls. 247; sbr. I, bls. 329; IV, bls. 268nm.) Sr. Guðmundur Erlendsson fór frá Glæsibæ 1631 (Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir* IV, 1926, bls. 757), og hefur sr. Jón líklega orðið prestur eftir hann, ef rétt er hermt.

Sr. Magnús Pétursson á Höskuldsstöðum (1710–84) skrifaði um presta fyrir norðan fyrir Hálfðan Einarsson og er ritgerðin í *Lbs. 1266 4to* (sbr. *Annálar 1400–1800* IV, bls. 469). Í kafla um presta í Stærtaárskógi segir á þessa leið:

Sr Jon Einarss(on) skáll, þrýgiftur (segir folk) Ein hans kona drucknade af skipe ä Akureyrarferd, meinast þo eckert af honum komid. Hann hefur giórt Psalma ut af Catechismo, þryckta i tijð biskups Gisla, ad eg meina. Hann drucknade i Skallä ä heimferd frá Hoolum.

Í safni Hálfðanar í *Lbs. 1266 4to* er ennfremur greinarkorn um presta á Tjörn í Svarfaðardal. Sr. Magnús Einarsson á Tjörn (1734–94)

er nefndur síðastur og skýrt frá embættisverkum hans á Tjörn, og er hann trúlega höfundur. Um sr. Egil Ólafsson segir einungis:

2 Sr Eigill Ólafsson, hans son Meinast Sveinn fader Þurrýdar þridiu konu S^{ra} Jons Einarssonar i Stærtaarskóge.

Við þessar frásagnir hafa síðari æviskrárritarar og sagnamenn stuðst. Jón Espólín (1769–1836) minnst á sr. Jón Einarsson í *Íslands Árbókum* (VII. Deild, 1828, bls. 13–14; VIII. Deild, 1829, bls. 127), og má rekja efnið til frásagna sr. Jóns Jónssonar á Kvíabekk og Jóns Sigurðssonar á Böggvisstöðum, en *Presbyterologia* Hálfðanar Einarssonar skólameistara er að því er virðist milliliður. Þó er það umfram hjá Jóni Espólín að sr. Jón hafi sagt fyrir drukkun sína í Skallá og ort um kvæði með viðlaginu: Hafi skömm fyrir skiptin öll hún Skallá.

Gísli Konráðsson (1787–1877) getur einnig sr. Jóns Einarssonar í ritum sínum. Í *Þætti frá Jóni á Hellu, Jóni í Skógum og Jóni Eggertsyni* er kafli sem Gísli kallar Frá Jóni presti í Árskógi og getið ætta, og er þar m. a. nefnd Ingveldur, föðurmóðir Jóns Steingrímssonar, sem kallaður var Skagalín, og er hún sögð systir sr. Jóns. (*JS 301 4to*, bls. 33–34. Sbr. *Svarfdælingar II*, bls. 422–23. *Ísl. æviskrár III*, bls. 279.) Í *Þætti af Þorvaldi Rögnvaldssyni skáldi á Sauðanesi* hefur Gísli kafla um skipti sr. Jóns og Þorvaldar (*Syrpa úr handritum Gísla Konráðssonar II*, 1980, bls. 97–99), og er m. a. höfð hliðsjón af Árbókum Espólíns, en efnið er að miklu leyti samkynja frásögn sr. Jóns Jónssonar á Kvíabekk. Þó eru frávik, vísuna Svo mátt hæla sem að vilt vantar, en þrjár vísur aðrar eru hér eignaðar sr. Jóni og Þorvaldi, sem ekki eru í frásögn sr. Jóns á Kvíabekk. Þær eru á þessa leið í handriti Gísla, *JS 301 4to*, bls. 68–69:

Þá kvað prestur enn:

Standa á þambi lítil lömb
í löngum fyrði Skaga,
en ærnar hafa ónga vömb
í Árskogsstrandarhaga.

Þorvaldr kvað aptur:

Lítið prestr lof þær fær
ljóða raup af fjánum;
ef krokna lömb og kvolazt ær,
svo komast ekki af hnjánum.

Prestur kvað þá enn:

Þar um vitna þeigi fær
þú sem lifir á sjánum;
því geta þínar aldrei ær
upp sig reýst af knjánnum.

Í syrpu Gísla, *Lbs. 1293 4to*, bls. 221, er stutt grein um Þorvald Rögnvaldsson, sem Gísli hefur síðar stuðst við, þegar hann gerði þáttinn. Vísuna Svo mátt hæla sem að vilt vantar, en aðrar vísur eru hinar sömu sem hjá sr. Jóni á Kvíabekk og orðalag líkt um flest; þó er hér *Látrastrandarflóinn*, og minni frávik eru einnig. Í þættinum er orðalag með einni smávægilegri undantekningu fjær texta sr. Jóns. Viðbótarvísurnar þrjár eru ekki í greininni í *Lbs. 1293 4to*, bls. 221. Vísan Standa á þambi lítill lömb er í *Lbs. 1293 4to*, bls. 237, og hefur Gísli tekið hana óbreytta frá því sem þar er upp í þáttinn. Á undan hefur Gísli skrifað fyrri hluta vísunnar Á Skagafirði er enginn ís, og hefur hann 2. vo. þannig: 'aldrej trú eg þar Sylli'. Gísli fer eins með í þættinum, en í *Lbs. 1293 4to*, bls. 221, hafði hann haft vísuorðið eins og er hjá sr. Jóni á Kvíabekk: 'allt fer þar med snilli'.

Í *Lbs. 1293 4to*, bls. 118–20, er einnig frásögn Gísla Konráðssonar af Jóni Guðmundssyni á Hellu á Árskógsströnd (*Syrpa úr handritum Gísla Konráðssonar I*, 1979, bls. 171–73), og segir Gísli frá dauða Jóns á Hellu og brögðum hans við sóknarprestinn, sr. Jón Einarsson í Stærra-Árskógi, sem þjónustaði nafna sinn, en Þorvaldur Rögnvaldsson skáld var til aðstoðar. Dauða Jóns Guðmundssonar á Hellu er getið í annálum 1667 (*Annálar 1400–1800 III*, bls. 146; *IV*, bls. 299), og er því réttur prestur hafður í sögunni. Að öðru leyti virðist sr. Jón lítt koma við sögur um samtímamenn hans fyrir norðan, sem þó gengu margar og mergjaðar.

Sálma hefur sr. Jón Einarsson ort, og má nefna fáeina sem honum eru eignaðir (með réttu eða röngu) og kunnugt er um, en ekki er þess kostur að sinna þeim frekar að þessu sinni eða gera að þeim mikla leit. Í *Examen catecheticum*, Hólum 1674, voru prentaðir eftir sr. Jón 'Fimm Psalmar yfer fimm Parta Catechismi'. Upphöf þeirra eru: Allsherjar drottinn oss svo tær; Eg trú á allsvaldanda; Heilagi guð, vor hæsti faðir himnum á; Af skírum drottni skikkuð er; Vér byrjum söng við borðið Krists. Aftan við er 'Eirn Jdranar Psalmur', einnig ortur af sr. Jóni, og er upphaf hans: Guð faðir góður. Sr. Jón hefur lagt biskupi til sálmana veturinn sinn á Hólum 1673–74. Þeirra verður vart hér og hvar í handritum og hafa þeir verið skrifaðir upp eins og alsíða var að gera, þótt sálmar væru komnir á prent.

Sálmurinn Líknarfullur guð og góður er í gömlu handriti, *ÍB 284 8vo*, bls. 149–52, eignaður sr. Jóni Einarssyni. Hann er nefndur 'Psalmur fagur' í fyrirsögn, 31 er. 10. er. er á þessa leið (greinarmerki og stafsetning að nútímahætti):

Nú er mitt hjarta, hátt þó kveini,
harðara hvörjum adamassteini,
mýki það Jesú blessað blóð,
so bráðni það ekki í vítisglóð.

Sálmurinn er víðar í handritum, stundum án þess nefndur sé höfundur.

Sköpunarminning (Allsvaldandi orðum stýri) er alllangt kvæði, og stendur í fyrirsögn í *JS 583 4to*, bl. 41v, kvæðabók úr Vigur, að hún sé 'ordt og samanskriðud af Sra Jóna Einarssýne, Jóna Gudmundssýne og Þorvalde Rógvaldssýne'. Fleiri handrit eru talin upp í *Mönnum og mennum* IV, bls. 770. (Þar er gert ráð fyrir því að einn af höfundunum sé sr. Jón Guðmundsson skáld í Stærra-Árskógi, aðstoðarprestur og eftirmaður sr. Jóns Einarssonar, en að vísu kemur ekki fram af fyrirsögn í *JS 583 4to* að hann sé prestur. Í ungu handriti, *JS 83 8vo*, eru skrifðar upp vísur úr kvæðinu, og er það þar eignað þessum sömu mönnum og stendur 'Síra' við nafn Jóns Guðmundssonar, en varla er það mikið að marka því að Þorvaldur Rögvaldsson fær þarna einnig titilinn síra.) Um hlutdeild sr. Jóns Einarssonar er óljóst, og þess má geta að í *JS 136 8vo*, bl. 40v–48r, er allur fyrri hluti þessa kvæðis eignaður Þorvaldi Rögvaldssyni, en inni í kvæði er sem eins konar millifyrirsögn: 'Hier endar kvedling Þorvaldar R.S. Enn Jön Gudmundsson eykur þessum epterkomande Liodmælumm hier vid.' (Bl. 45v.) Upphaf síðari hlutans er: Hann fyrir allra brotin bætti.

'Nockerer Vijsnaflockar Dróttkvedner' eru í *JS 136 8vo*, bl. 1r–22r, eignaðir sál. sr. Jóni Einarssyni 'sem var í Stærra Arskogi'. Flokkarnir eru sjö að tölu. Upphöf og heiti: Heiður sé hæstum guði (*Lofdýrðardiktur*); Enn mun ég einu sinni (*Lausnarlykill*); Flokk einn frómum rekkum (*Heimshátur*); Löngum er eg ljóðstrengi (*Andlátsóður*); Heyri það himnar dýrir (*Dómsdagslúður*); Hugði ég blundi að bregða (*Árgali eilífs lífs*); Hlýði þér, höldar góðir (*Áhugi eilífs lífs*). Flokkarnir eru einnig í *Adv. MS 21.7.17*, bl. 36r–54r, og sjálfsagt víðar. Þá eru í *Adv. MS 21.7.17*, bl. 29r–36r, 'Sjò Stef edr Strengir tilheyrandi Sjø daugum Vikunnar, hveria menn meina ordt hafi Sæl : Sra Jón Einarsson sem var í Stærra Arskógi'. Í *Lbs. 735 8vo*, bl. 1r–20v, sem er gamalt handrit þessara sálma, eru þeir kallaðir Sjø strengja saltari, en ekki er þar tekið fram hver orti. Sálmarnir eru víðar í handritum. Í *Lbs. 2070 8vo* og í *G-13.19* í Héraðsskjalasafni Akureyrarbæjar og Eyjafjarðarsýslu eru þeir eignaðir *G. B. S.* (sjá handritaskrár), *Guðmundi B.s.* í *Lbs. 3668 8vo*. Upphöf og heiti eru: Almáttugur dýrðar drottinn (*Dýrðarglósa*); Enn mun eg verða öðru sinni (*Syndajátun*); Stilla vil eg strengi alla (*Bænargrátur*); Fram skal renna í fjórða sinni (*Sálarblómstur*); Hefjast enn af hjarta og munn (Blessunarbrunnur); Jesúm vil eg jafnan þrísra (*Harmahuggun*); Enn vil eg í sjöunda sinni (*Lofdiktur*).

Söngvísu, út af þeim andlegu fjöllum (25. sunnudag eftir trinitatis), er í *Lbs. 1245 8vo*, bls. 297–98, eignuð sr. Jóni Einarssyni. Lagboði er: Hvar mundi vera hjartað mitt. Eftirrit Páls Pálssonar stúdents er í *Lbs. 199 8vo*, bls. 442–43. Hún er á þessa leið (greinarmerki og stafsetning að nútímahætti):

Hvar skal eg finna hvíld og ró
heiminum öllum í?
Leiti eg hennar um lönd og sjó,
loksins þreytist á því.
Sker eru mörg, en skipborð mjó,
skaðhættur fleiri en mý.
Örvinglast skal eg ekki þó,
eg sé hvar höfn er ný.

Full er veröld með fárleg sköll,
fláttskap og allskyns vél.
Undan þeim vil eg flýja á fjöll.
Farnast lát, guð, mér vel.
Við Sínaí eg sé mín spjöll,
samt þar ei lengi dvel.
Á Síonshæð er sælan öll
og sjálfur Emanúel.

Heyrðu, drottinn, mitt hjartans kall,
hendur breið mér á mót.
Annars er búið eilíft fall,
ef ei styður minn fót.
Teym mig og leið á Taborsfjall,
so taki eg nýja umbót,
klár og laus við allt syndasvall
og sálarmeinin ljót.

Sínaí skrugga skörp og löng
skelfir og eykur pín,
en eg mun heyra Síons söng,
sálin þá fagnar mín.
Vil [eg], guð, forðast verkin röng
og vitja upp til þín,
fluttur um Tabors friðargöng,
frelsarinn, þar þú skín.

Töflur Moysis tvær með hryggð
telja v[ort] syndafall.
Uppreisn boðar fyrir utan styggð
öllum Kristí guðspjall.
Komið til mín, hann tér með tryggð.
Treysti eg uppá það kall.
Oss flyt, guð, héðan úr eymdarbyggð
uppá þitt dýrðarfjall.

Amen

Kolbeinseyjarvísur sr. Jóns Einarssonar eru víða í handritum. Þær eru prentaðar í *Blöndu I*, bls. 149–62, eftir *JS 84 8vo*.

Rímur hafa ekki varðveist eftir sr. Jón svo að vitað sé. Þó er sagt að hann hafi byrjað á Rímum af Gunnari á Hlíðarenda og gert þrjár þær fyrstu, en síðan fengið Þorvald Rögnvaldsson til að ljúka þeim. Heimildin mun vera komin frá Páli lögmanni Vídalín (1667–1727). Sr. Þorsteinn Ketilsson á Hrafnagili (1688–1754) nefnir einnig rímur af Gunnari Hámundarsyni á Hlíðarenda, 18 að tölu, og eignar þær Þorvaldi Rögnvaldssyni (*Lbs. 1593b 4to*). Rímurnar eru nú ókunnar. (Finnur Sigmundsson, *Rímnatal* I, bls. 182–83; II, bls. 78.)

Sr. Jón var þrígiftur, og er þess getið í frásögnum síðari manna, svo sem rakið er hér á undan, og styðst við kvæði hans sem enn eru til. Hann bjó með fyrstu konunni í þrjátíu ár, eftir því sem hann sjálfur segir í kvæði. Hún er nefnd Ingibjörg (sr. Jón á Kvíabekki) eða Kolfinna (Jón Sigurðsson). Fjórum árum eftir dauða hennar gekk sr. Jón að eiga tvítuga stúlku, Þóru að nafni, dóttur Jóns Ingimundarsonar, og var hún elst af fjórtán börnum hans. Sambúð sr. Jóns og Þóru varð stutt eða ekki yfir fjóra mánuði, eins og það er orðað í kvæði sr. Jóns. Þá fór Þóra með föður sínum og ónefndum frænda í kaupstað inn á Akureyri. Þau fóru á sjó og lögðu frá Hauganesi. Bátinum hvolfdi og Þóra drukknaði við Oddeyrarsand ásamt föður sínum og frænda. Menn horfðu á af landi, en fengu ekki að gert. Einn mannanna komst á kjöl og heyrðust ópin í land. Að sögn Jóns Sigurðssonar á Böggsvisstöðum var sr. Jón á leið í kaupstað á landi og horfði á þegar slysið varð. Sr. Jón á Kvíabekki segir einnig að prestur hafi horft á af landi. Menn fóru á bátum innan af Akureyri til bjargar, en komu of seint. Líkin bar að landi ósködduð og fengu umbúnað og leg að kirkju. Prestur orti sorgarljóð um þennan atburð og verða þau prentuð hér á eftir. Sr. Jón giftist í þriðja sinn ungri stúlku, og orti hann þá gleðikvæði með viðlagi að hætti vikivakakvæða. Þetta kvæði hefur orðið allþekkt og er víða í handritum. Það er prentað hér á eftir undir nafninu *Þriggja kvenna kvæði*. Í *Ísl. æviskrám* III (bls. 95) telur Páll Eggert Ólason að sr. Jón hafi misst fyrstu konu sína um 1666 og hafi hann gifst Þóru um 1670, en Þuríði þriðju konu sinni um 1672.¹ Hefur Þuríður þá sennilega haft eitt ár eða tvö yfir tvítugsaldurinn. Ekki miklu síðar yfirgefur

¹ Þessi tímasetning er upphaflega tilgáta Hannesar Þorsteinssonar, sem hann setti fram í riti sínu *Ævir lærðra manna*, Jón Einarsson, og Páll Eggert tók upp. Frá Hannesi hefur Páll Eggert það einnig að fyrsta kona sr. Jóns hafi verið Kolfinna Jónsdóttir úr Eyjafirði, systir Bjarna Eyfirðings, Péturs á Skáldsstöðum og Jóns í Hleiðrargarði. Bátinum sem Þóra fórst með hvolfdi að ætlun Hannesar á Prestsskeri fyrir utan Oddeyri. Hannes hallast að því að sr. Jón, sem talaði við jarðarförina og nefndur er í Sorgarljóðum, hafi verið sr. Jón Guðmundsson í Stærta-Árskógi, aðstoðarprestur sr. Jóns Einarssonar.

sr. Jón konu og heimili og er fjarverandi á annað ár. Eitthvað veldur því að hann kýs að vera á Hólum veturinn 1673–74, og liggur óneitanlega nærri að álykta að gleðin hafi orðið skammvinnari en hann ætlaði þegar kvæðið var ort. Þó verður það ekki annað en getgáta.

SORGARLJÓÐ

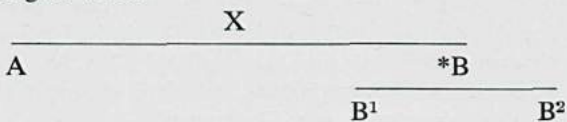
Eftirtalin handrit eru notuð við útgáfu:

A. *ÍB 387 8vo*. Handritið fékk Bókmenntafélagið frá Þorsteini Þorsteinssyni á Upsum (1825–1912). Á aftasta blaði er eftirfarandi greinargerð Þorsteins: 'Þessi Bók var mér gefin af góðkunníngja mínum Sigurði Jóns syni Bónða á Hæringstoðum í Ap(r)íl 1861. er hann lét safna og bind(a). ÞÞorsteinsson á Upsum.' Neðan við stendur með öðrum blekilit: 'Upphaflega verið söfnuð á Urðum meiri hluti (< partr).' Bókin er sett saman úr sjálfstæðum kverum með ýmsum höndum. Höndin á kvæði sr. Jóns Einarssonar er varla eldri en frá fyrri hluta 19. aldar. Skrá um efni bókarinnar er í *Skýrslu um handritasafn hins ísl. bókmenntafélags* II, 1885, bls. 81–86; kvæði sr. Jóns er þar nr. 32. Hún er kölluð í skýrslunni Hæringstaða- eða Urðabók.

B¹. *JS 588 4to*, bls. 41–43. Kvæðabók með hendi Gunnlaugs Jónssonar bónda á Skuggabjörgum í Skagafirði (1786–1866). Á titilblaði er ártalið 1840. Eftirrit Páls Pálssonar stúdents er í *Lbs. 164 8vo*, bls. 46–49.

B². *Lbs. 1742 8vo*, bls. 171–74. Talið með hendi Péturs Jónssonar bónda í Hofdölum í Skagafirði (d. 1884), skr. ca. 1845. (Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins* II, 1927, bls. 342.)

B¹ og B² eru skyld handrit. Stundum virðist textinn upphaflegri í B¹ (t. d. 10.5, 14.6, 15.3, 16.4), stundum í B² (t. d. 4.6, 18.7, 20.6). A hefur allvíða betri texta en B¹⁻², þótt það sé ekki gallalaust. Hins vegar er texti B-handritanna sumstaðar álitlegri, og verður A-textinn leiðréttur eftir þeim á fáeinum stöðum. B-handritin hafa einnig eitt erindi (2. er.) umfram A. Hvorki verður gert ráð fyrir því að A sé skrifað eftir B¹⁻² (eða forriti þeirra) né að B-handritin séu runnin frá A. Samband handritanna gæti verið:

Kvæðið verður hér prentað eftir A, en orðamunur tekinn úr B¹ og B². Orðamunur sem er sameiginlegur B¹ og B² er merktur B. Sérleshætti í B¹ eða B², þegar annað B-handritið stendur með A, má líta á sem leiðréttingartilraun skrifara eða nýja textavillu, ef skyldleiki handritanna er sá sem hér var sýndur. Dæmi um tilraunir skrifara til lagfæringar á brengluðum texta eru sennilega í 10.5, 21.2 og 21.4 í B². Komma í lok vísuorðs er felld niður í útgáfu, þar sem ástæða þótti til.

Greinargerð fyrir bragarhætti kvæðisins er hér á eftir á bls. 51–53.

Sorgar Liód, gjörd af s^r Jone Einars Syne i Stærraskogie
eptir Sina midkonu Þoru Jonsdottur

387

- 1 Þratt mig þíáde leinge
þögn og hugarins pijn,
herdir á hliöda strenge
harma fidlan min,
hun er sett i göma gaung,
hver mun vilia hlusta til
ad hlida sorgar saung.
- 2 Satt vil eg seiga og greina
sarlegann Jndess brest,
þel raun þungu ej leina,
þíáning er þad mest,
hugurinn ber þá hiartans neid,
bríóstid kvelst af bitri sorg,
betre er hægur deid.
- 3 Jon hiet þegninn þarfe,
þídur sæmdar mann,
Jngemundar Arfe,

Fyrirsögn: 8da (33 B²) Kvæði kallad Sorgar Saungur umm Skiptapa á Ejafyrdi (+ gjört af Sama B²) B.

1 2 hugarins] hugar- B². 5 i] vid B. 7 ad] og B. hlida] + á B². + 2. (+ B²) Kóngur i kosning hárrí, Córónu af gulli ber, hinn i hempu grárri, hafandi (+ jafnann B²) þrældóms kjör, þeim (+ þeim B²) báðum sænginn (sæng þeim B²) búinn er hörð, hjer nær deja heiminum (heimi B²) úr, þá hilur mold og Jörd. B.

2 2 sarlegann] sjerligann B¹. sjerlegann B². 3 þel raun] þolræn B. þungu] þúnga B¹. þungri B².

3 1 þegninn] þegn hinn B. 2 sæmdar] sæmda B. 5 af] ÷ B. folke] fólkið

af ymsumm þocknan fann,
af Ædra folke enn sem fyr,
af því fieck hann stóránn stirk,
(stod) og vináttu bir.

4 Fjórátán fæ eg ad telia
fædde han(n) Börn af sier,
og Gud ut nam velia
hanns Elstu dottur mier,
20 ara ad alldre var,
med æsku blóme og atgierfe,
æru og dijgd hun bar.

5 Þesse nefndist Þóra,
þægeleg og frijd,
liúf vid litla og stóra,
lundgod var og blijd,
dottir þessa dygda manns,
af Barna fedrumm fátækum
fannst ej lijke hanns.

6 Sú var lijúf i sinne,
so vel nott sem dag,
forstóð ute og ynne,
ij öllu sá minn hag,
mitt ej kunne mein ad siá,
gladdist þá mier gieck i vil,
enn griet þa ut af brá.

7 Varla eg vid það kunne,
ad være hún dygdum fiær,
eins og su fyr mier unne,

B¹. 7 stod] B. Vantar í A, en stóránn er þar aukið inn milli lína og vísað niður á undan vináttu (sennilega misheppnuð tilraun til lagfæringar texta).

4 1 ad] ÷ B. 2 hann] ÷ B. 3 og] einn B. 6 æsku] ædsta B. blóme] blóm B. atgierfe] atgiörder B¹. atgjörvi B². 7 dijgd] trygd B.

5 6 af foreldrum fátækum B¹. af fátækum foreldrum B². 7 fannst] finnst B¹. lijke] likinn B.

6 2 sem] og B. 4 sá] sú B. 6 þá] þegar B¹. 7 þa] þegar B.

7 3 og] ÷ B. 4 voru] Reindust B.

allt eins voru þær,
 i ástar merkiumm líóst og leint,
 ur linde minu Liliur gulls
 lijda munu seint.

8 Þa (er) i þessu kvæde
 þúngt ad seigia frá,
 *ferdudust fedgin bæde
 fram á díúpann síá,
 i kaupstad vildu komast ynn,
 ad sækia þangad vöru og vñn,
 sem vanur er Almúginn.

9 Hauganes frá nauste
 náðu hægum vind,
 díörf i drottinns trauste,
 dróu framm báru hind,
 þaug voru ej *nema þríú i för,
 á framm sigldu allann síoo,
 og aunga hirtu vör.

10 Hægt i herrans nafne
 hlunna Jórinn skreid,
 formann stíjrde stafne
 á storfiskanna leid,
 kólgu birinn knörinn ód,
 allt til þess ad afall kom
 med ógnar bilgiu síoo.

11 Osið inn þá hellte,
 ausid vard ej vid,
 bilgiann Batnumm velte
 *brátt a adra hlid,

8 1 er] *B.* 3 ferdudust] *B.* ferduduss *A.* 5 i] ÷ *B*¹. komast ynn] koma i senn *B*¹. koma senn] *B*². 6 og] ÷ *B.* 7 og vist sem plaga menn *B.*

9 1 Hauganes *B.* 2 hægum] góðum *B.* 5 þaug] þó *B.* nema] *B.* nena *A.* þríú] þrír *B.* 7 og—hirtu] ængre reru *B*¹. í Einga snjeru *B*².

10 5 kólgu bílurinn mjór *B*¹. voda ólgann vagsa fór *B*². 6 áfall *B.* 7 med ógnar] og ógna *B.* síoo] sjór *B.*

11 1 þá] so *B.* 2 vard] v *skr. ofan við línu A.* 4 brátt] *B.* beint *A.*

uppa streimde eins og foss
allt sem þar var Jnnann bords,
einninn menn og godss.

12 Mestur mein tíóns bæinn
meinte hver um sitt,
þá ofann *fiell i Æinn
augna líósid mitt,
i titrande brióste berst,
þa eg huxa um *hrakning þann,
hiartad sundur skierst.

13 Sart er frá ad seiga
siafar háska þeim,
ad druckna vard og deja
drós med frændumm tveim,
min allra kiærust Eckta frú,
fóru þaug öll i fridarins Borg,
fögur var Reisann su.

14 Augunn (af) Ópe vökna,
anrast inre mann,
hiartad hellst nam klöckna
ad huxa umm ad burd þann,
þaug ut riett gatu ei Erinde sitt,
veit eg gud þu verkad hefur
vilía og á form þitt.

15 Hordu höldar af lande
á (hálf)deiandra kvöl,
sat eirn sijhrópande
sunda gamms á kiöl,

12 1 mein] mann B. 3 þá] ÷ B. fiell] feiell A. 5 i] sý B¹. sí- B². brióste] brjóstid B. 6 þa] þegar B. hrakning] B. at burd A (bu óglöggt).

13 15. er. í B. 3 ad] ÷ B. 4 frændumm] fedgum B. 6 öll] ÷ B. fridar-
ins] fridar B². 7 var] er B².

14 14. er. í B. 1 Augu B². af] B. Ópe] e óglöggt dregið í A. ópi B. 2 angr-
ast] er ángrast B¹. 4 atburd B. 5 Erinde] erindid B¹. 6 enn von gud! vunnist
hefir B². 7 vilía] vilji B².

15 1 Höldar horfdu' B². 2 á] med B. hálf] B. deiandra] lifande B. 3 sat]
sást B². 4 sunða] súða B. 7 enn þegar] ódt sá B.

sárlegt var það sorgar kall,
öllu herra í Eyrumm Guds
enn þegar Lúdur gall.

- 16 Ridu Reckar fleire
Ránar dijrumm á
ynnan af AkurEire,
ætludu lid ad liá,
ef veitast kinne lijf og land,
voda tíónid var þá skied
vid OddEyrrar sand.
- 17 Drottinns dásemd eje
dil eg í þeirri för,
á þeim vatna veige
veittist soddann kiör
lykama þeirra ad lande bar
*öskierta *med hár og hold,
herrans náð það var.
- 18 Lijn og lerefs dúka
liet til utlendsk þiöd,
biö til blæu miúka
*blessad höfdings *fliöd,
lijkkisturnar lög(ud)ust vel
umm þaug fedgin frammlidinn,
forsión guds eg tel.
- 19 Vantade vyrding aungva,
veitt(i)st kyrkiu leid,
Ceremonia saungva
so umm þetta skeid,

16 1 Ridu] Reistu B. 4 ötludu B¹. liá] tjá B². 5 ef] so B¹. svo B². 6 voda] en voda B.

17 2 þeirri] i² ofanlínu A. 4 veittust B. 6 öskierta med] B. Óglöggt í A, en líkist einna helst: ö skier t añmed.

18 2 utlendsk] d ofanlínu A. útlend B². + drótt B² str. út. 4 blessad] B. blessud A. fliöd] B. þiöd A. 5 lögudust] B. 7 tel] fel B¹.

19 1 einga B¹. Eingva B². 2 veittist] B. 3 Ceremonia] Serimon og B. saunga B¹. saungva B². 4 so] sem B. 5 er kinne] kunni B. 6 S^r] Sjra B¹. séra B².

er kinne að vanda Christi þíón,
blessað flutte tungu tal
tölugur Sr Jón.

20 Gledie Guð þá alla,
er gröfinni stöðu hía,
so mun hann senn oss kalla
í svefnhús stofu þa,
beininn hafa þar blessað skiól,
sálirnar þa singa dyrd
hiá signudumm lambsins stól.

21 Móður systir mijna
og mörg þaug Börninn ung
með Ómegd alla sijna
og *önnur *lijfskiör þúng,
hverra föður tókst frá þeim,
undir þijnumm astar væng,
Eirn guð, gled og geim.

ÞRIGGJA KVENNA KVÆÐI

Handrit kvæðisins sem hér verða notuð eru skrifuð á síðari hluta 18. og fyrri hluta 19. aldar. Þau eru í Landsbókasafni. (Sjá um einstök handrit *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins I–III.*) Handritin eru:

A. *ÍB 584 8vo.* Efnisyfirlit er í *Skýrslu um handritasafn hins ísl. bókmenntafélags II*, 1885, bls. 166–70. Kvæði sr. Jóns Einarssonar er nr. 27.

B. *JS 230 8vo*, bl. 1r–3v (B^1) og *JS 470 8vo*, nr. 52 (B^2). Fjöldi vísna og röð er eins í B^1 og B^2 , og textinn er að mestu leyti samhljóða. Leshættir sem eru sameiginlegir B^1 og B^2 eru merktir B.

C. *JS 588 4to*, bls. 39–41 (C^1) og *Lbs. 1742 8vo*, bls. 168–70 (C^2).

20 1 Gledie] Geimi B. 2 er] sem B. 3 so—senn] senn mun hann B. 6 sálirnar] Enn sálirnar B^2 . þa] þar B^1 . 7 hiá] fyrer B^1 .

21 1 Mótgánga Systur mínar B. 2 og] ÷ B^1 . þaug] þvj B^1 . *Fyrst skr.* Mörg og Börninn úng B^2 , en str. út og haldið áfram í línu: Mædir Neydinn þúng. 4 og] ÷ B^1 . önnur] B^1 . Annara A. lijfskiör] lijgiöf A. ánæd B^1 . og—þúng] Einkum Börninn úng B^2 . 5 hverra föður] Hvörra (þeirra B^2) fedur þú B. tókst—þeim] þannig AB; betri stuðlasetning væri: frá tókst þeim. (*Upphaflega: hverra faðir frá-tókst þeim?*) 7 gled] leid B^2 . + Jon prestr Einarsson B^1 , skr. undir.

Sjá hér á undan bls. 20. Eftirrit Páls Pálssonar stúdents er í *Lbs. 164 8vo*, bls. 43–45, gert eftir *JS 588 4to*. Fjöldi vísna og röð er eins í C^1 og C^2 , og texti er náskyldur. Leshættir sem eru sameiginlegir C^1 og C^2 eru merktir C.

D. *ÍB 387 8vo*. Urðabók (Hæringsstaðabók). Sjá hér á undan bls. 20. Kvæðið er nr. 68 í efnisyfirliti í *Skýrslu um handritasafn hins ísl. bókmenntafélags II*, bls. 85.

E. *JS 582 4to*, bls. 35–37. Sjá athugasemdir Ólafs Halldórssonar um handritið í riti Eiríks Jónssonar, *Rætur Íslandsklukkunnar*, 1981, bls. 371–72. Handritið er af eyfirskum uppruna.

F. *JS 263 8vo*, bl. 53r–56r. Handritið hefur verið í eigu Indriða Ásmundssonar sem var á Öxnafellu í Saurbæjarhreppi, Eyjafj., á 18. öld. (Sjá bl. 64v og lausar blaðatætlur úr bandi.) Páll Eggert telur það skrifað ca. 1750 (*Skrá II*, bls. 669).

Fjöldi vísna og röð í handritum er þessi:

	A	B	C	D	E	F
1. Sanna eg það sem segja vann	1	1	1	2	2	1
2. Set eg upp á bók og blað	2	2	2	1	1	2
3. Ektuð fyrsta yngisfrú	3	3	3	3	3	3
4. Sorgarremmu á sætleik þann	4	4	4	4	4	4
5. Tæmdi herrann tárasjóð	5	5	5	5	5	5
6. Hart var nærri höggvið skarð	6	6	6	6	6	6
7. Eftir þetta heldur hallt	7	÷	7	7	7	8
8. Í hjartans sárum harmi eg lá	8	7	8	8 ¹	8	7
9. Uppvaknaður enn ekki svaf	÷	8	9	9	9	9
10. Nýjan skal hér byrja brag	9	÷	12	10	÷	11
11. Átti eg marga angursstund	10	÷	11	11	10	10
12. Í einu segi eg orði strax	11	9	13	÷	12	13
13. Guði sé lof fyrir göfuga mær	12	÷	10	12	11	12

Samband handritaflökkanna ABCDEF er ekki fullljóst, enda er sennilegt að skrifarar hafi sumir kunnað hrafl úr kvæðinu. Erindi hafa fallið niður á víxl, og er aðeins í tveimur handritaflökkum sem kvæðið er heilt. Ekkert handritanna hefur gallalausn texta. A er hér valið til að prenta eftir; þar vantar 9. er. og er það prentað eftir B. Texti er á nokkrum stöðum lagfærður, þar sem sérstök ástæða þótti til, og eru leiðrétt orð stjörnumerkt. Til greina kæmi að breyta á fleiri stöðum

¹ Skrifuð aftan við kvæðið og vísað inn.

texta A, einkum þar sem hin handritin standa öll saman um annað orðalag. Dæmi um það koma skýrt fram í orðamun sem tekinn er í heild úr handritum sem notuð eru. Annað í orðamuninum er augljóslega rangt, en getur komið að gagni við að flokka enn önnur handrit kvæðisins sem gera má ráð fyrir að leynist í söfnum og eiga eftir að koma fram síðar. Í upphafi kvæðisins minnst sr. Jón á Önnu, óbyrjuna sem drottinn bænheyrði og gaf soninn Samúel, og styðst hann við gleðisöng hennar og lofgjörð: 'DROTTIN deyder og lifgar/ Færer nidr til Helutis og i burt aptur þadan.' (*Guðbrandsbiblía*, 1584, bls. CXXIII. Samuelis I. Bok. II. Texti er samhljóða í *Þorlákssbiblíu*, 1644.) Á þessu hafa skrifarar kvæðisins ekki alltaf áttað sig, og er textanum spillt í lagfæringarskyni í D og F. Einnig er textinn brenglaður hér í B og C. Frávik frá biblíutextanum eru með mismunandi hætti og sýnir það að þau handrit eru sjálfstæð hvert gagnvart öðru, og önnur handrit sem hafa texta nær biblíunni eru ekki frá þeim runnin. Í niðurlagi kvæðisins er orðalag sem vísar til frásagnar fyrstu Mósebókar um myndun konunnar af rífi karlmansins, og er engu líkara en Gísli biskup Þorláksson hafi þekkt þetta erindi og haft í huga, þegar hann gaf sr. Jóni vitnisburðinn 11. júní 1674 (sjá bls. 10).

Erindi kvæðisins eru ótölusett í ABE. Í CD eru tölusett erindi (þó aðeins 10. og 13. erindi í C²), en viðlagserindi er ekki talið með og er ótölusett. Í F er viðlagserindi skrifað í upphafi kvæðis, eins og venja er, en einnig í lok kvæðisins og er talið með í bæði skiptin, svo að erindistölur verða 1–15.

Kommum sem greina að vísuorð í handriti er á nokkrum stöðum sleppt í útgáfunni.

584

Eitt kvæde Sr Jons Einarssonar
sem kallast
Þriggja kvenna kvæde

Mier er horfinn Mæda
Meinsemd og faar,
Güd kann ad græda
mýn giórvöll Säar.

Fyrirsögn: Annad Qvædi B¹. LII Kvæde B². 7da Kvædi C¹. 32 Lítið Kvæði C². Eitt kvæde Ordt af Sr. Jone Einars Sýne a Stærra Skogie D. Eitt kvæde EF.
Viðlag: 2 faar] < þrá DE. Þra F. 3 Gúd] þvi skr. framan við yfir línu og vísað niður A. 4 giórvöll mín CDE.

- 1 Sanna eg þad sem seigia vann
 Samuels modir kiæra,
 drottinn lýfga og deida kann,
 dýrd sie hõnum og æra,
 lýka stundum lemstrar Mann
 og læknar me(i)nid skiæda,
 þvi Gud kann ad græda,
 til heliar leider þann og þann
 og þadann þegar J ær,
 þvi Gud kann ad Græda mjn Giórvöll sær.
- 2 Set eg upp á Bók og Blad
 Blessad odar efne,
 hver sem Annar higgs ad,
 hvad eg þar til nefni,
 fleira gott er forhuxad
 Enn fæ eg vm ad ræd(a)
 þ: G: K: a: G:
 Eitt af Mõrgu Meina eg þad
 umm Mýnar kvýnnur þrýar,
 þvj G: K: ad G: M: G: S:
- 3 Ektud firsta Jngisfru
 Efter herranz vilia,
 frábær var J festum su,
 fegri enn röos og lilia,

1 1 Sanna eg] Sannast B. sem] ÷ D. 2 Módrinn C¹. módur inn D. +
 fordumm D str. út. 3 lýfga—kann] lifgar og dauda vann F. og deida] dauda D.
 6 og] ÷ BCF. meinid] sáred BEF. 7 þvi] ÷ BCDEF. Þannig út kvæðið; sama
 gildir um Enn. 9 og—þegar] þegar so skier B. þadann i (÷ i C²) burtu CD.
 þadann aftur E. þegar aftur F. J ær] gár C. 10 þvi] ÷ BCDEF. Þannig út
 kvæðið; sama gildir um Enn. gjörvöll min C²ED. Þannig út kvæðið. Í D er þó
 min gjörvöll í öðru erindi (fyrsta erindi þar), en annars staðar í D er gert ráð fyrir
 g. m.

2 1 Bók og] Bökar B. 2 odar] mæðar C². hróðrar EF. 3 hver—higgs]
 hvórium sem þar hýggur B. hvör og einn þar hyggi C. hver eirn sem þar higgur
 DEF. 5 er forhuxad] ad for huxa F. 6 Enn] er B. ÷ F. eg] + ei B. 8 af—
 eg] er mesta meinid D. Meina] Inne E. 9 umm] ÷ B²F.

3 1 Egtadi (Jeg Egtade B². Ekta DF) i (eg CDEF) fyrstu BCDEF. 2 herranz]
 Drottens BCDEF. 3 festum] flerstu B. fyrstu C. su] trú B²DEF. 4 fegri—

Hun vel studdi hus og bú,
 hneigd til Margra giæda,
 Þ: G: K: a: G:
 Med Mier bar su menia bru
 Mædu J þriatiu áár,
 þvj G: K: Ad G: M: G: S:

- 4 Sorgar Remmu á sætleik þann
 *sæde gud minn Góði,
 sialfur þá mig svifta vann
 sálugu Eckta flióði,
 sutar *Elldur J sinni Brann,
 vr sárum tók ad blæda,
 þ: G: K: ad G:
 Bólid sárt sem brióstid fann
 bar eg i fiógur ár
 G: K: ad G: M: G: S:

- 5 Tæmdi herrann Tára siód
 trega og sorgar svýma,
 þvj Annad gafst Mier ecktafliód
 eftir Nockurn týma,
 lýka var su liuf og góð,
 linadist sorg og Mæda,
 Enn G: K: A: G:

og] faugur sem Rós eda *B.* sem fegyrsta (fegursta C^2) rós og *C.* fógur Rósar *E.* fógur Ros sem *F.* 5 bú] hjú C^1 . 6 Margra] margskýns *B.* marga *F.* 9 þriä-týger B^1 .

4 1 Remmu] Rimmu *D.* á] i *BCDEF.* sætleik þann] Sætleikann *BF.* 2 sæde] *BCDEF.* sagdi *A.* gud minn] herrann *C.* minn] hinn *E.* 3 sialfur—mig] sýd-ann af mier *EF.* þá mig] Mig þá *B.* hann mig *D.* 4 sálugu] sögdu *C.* sáludu *D.* sidugu *EF.* 5 sutar] af sútar *B.* í sútar *CEF.* Elldur] *D.* Elldi *ABCE.* Vælde *F.* J sinni] Sinnid *BCEF.* umm sinnu *D.* 6 sárenu *BCDE.* 8 sárt] þad *BC.* sem brióstid] i brióste *D.* 9 Eg bar *BEF.* bar] sem bar *D.* i] ÷ C^2 . fiegur *F.*

5 1 herrann] Drottinn *B.* siód] flöd *E.* 2 trega og] og Trega af *B.* og] ad *E.* svýma] Lijma BC^2 . slýma *D.* 3 þvj] ÷ *BCDEF.* gafst] gaf *BCDE.* 4 Nockurn] sagdann $B^1D.$ nefndan B^2 . lidinn *C.* Nockurn *EF,* en lidin *skr.* yfir í *E* með blýanti og hefur að líkindum staðið á spássiu, en er að mestu skorið burt. 6 linadist] Mier linade *BCDEF.* 8 þad] af *F.*

snógt það hiartans heilla Blóð
hrefte daudans fár,

Enn G: K: A: G: Mýn G: S:

6 Hart var nærri hóggvíð skard
híggju þraungvum líóra,
því okkar samvist ecki varð
ýfer Mánude fiðra,
luckann dró þá lytinn arð,
hun liet á skerinu flæða,

Enn G: K: A: G:

hlíoop vpp á Minn hvsagard
harma bilgiann sár,

E: G: K: A: G: M: G: Sáar.

7 Eftir þetta helldur hallt
höfudid bar eg leinge,
Malid síoon og *mannvit allt
Mínka trui eg feingi,
hverki þolldi heitt nie kallt,
hafnadi svefn og fæða,

Enn G: K: A: G:

Audnu híólid er so vallt,
það alldrei stóðugt stár

G: K: A: G: M: G:

8 J hiartans sárumm harmi eg lá,
sem hart Mig Giórði pýna,
þá burtu tókust Buknum frá
báðar hendur mýnar,

6 1 Hart var] Harmurinn *B*. hóggvíð skard] hiartad (Hiarta *B*²) skar *B*. 2 híggju] í hýggju *BCDEF*. þraungvum] þraungum *B*. þraungvann *C*¹. þraungann *C*². triunginn *D*(!). þungann *EF*. 3 því] ÷ *BCDEF*. varð] var *B*². 4 ýfer] utann *E*. 5 þá] svo *C*. so *DEF*. 6 hun] ÷ *BE*. skjeri *C*². 9 harma] það harma *C*. su harma *F*. bilgiann sár] bylgju fár *CDE*.

7 *Vantar* í *B*. 2 höfudid *D*. höfud *F*. 3 síoon] sníallt *F*. mannvit] *CDEF*. Minnid *A*. 4 trui] tru *CDEF*. 5 hvörkje *C*¹*E*. þolldi] + eg *CDEF*. 6 mjer hafnadi *CDEF*. fæða] mæða *D*.

8 2 hart] hellst *BCEF*. hætt *D*. Mig] mieg *D*. Giórði] villde *B*. pýna] að

hialparlaus eg þóttist þá,
 Mig þankar villdu hræða,
 Gud K: A: G:
 Einvallds herrann ýfer það sá,
 og aumkadi so Mýn tár
 G: K: A: G: M: G: S:

230

9 Uppvaknadur enn ecki svaf
 ædste Læknir Meina,
 i þridia sinne þá Mier gaf
 þæga Medhiálp eina,
 Nýrrar Glede nýtt upphaf
 nýtt er Efnid kvæða,
 G. k. a. gr.
 Flerster býria fegra skraf,
 þá fellur nockud skär,
 G. k. a. g. m. g. s.

584

10 Nýann skal hier biria brag
 vmm bauga væna þóllu,
 og færa drottne firer minn hag
 fagra þóck Med óllu,
 hann Gaf Mier aftur Gledi dag,
 Enn Grátleg horfinn Mæða,
 þvi G: K: ad G:
 eg hefi það lundarlag
 ad lofist herrann hárr,
 G: K: A: G: M: G: S:

pyna F. 3 þá] ÷ CDEF. tókust] skärust BCDF. 4 hóndur D. 6 hræða] mæða E. 9 og] hann F. so] ÷ BCDEF. Mýn tár] mitt fár D.

9 Vantar í A. Aðaltexi eftir B. 1 Uppvaknadur] Uppvaknade DEF; skr. Upp vakn ade D. enn] Sá CD. ecki] aldrej CDEF. 2 ædste] ædstur DE. 3 i] ÷ C. sinne] tíjma F. 4 þæga] þíða C. 5 Nýrrar] nu var D. Glede] gleide C¹. + er EF. 6 nýtt] nú CDF. sem Nu E. 8 Flerster] flest er D. fegra skraf] fegre brag F.

10 Vantar í BE. 1 skal hier] villdi Eg F. 3 og] ÷ F. 4 fagra] frijða F. 5 hann Gaf] þú gafst CDF. 6 Enn] ÷ CDF. Grátleg] bratt er F. horfinn] fyrst skr. hó]finn í A við línuskil, en r-i bætt við. 8 eg hefi] e² skemmt, en leifar af stafnum sem eftir eru líkjast e fremur en a. gæfðu (giefu F) eg hafe CDF. 9 lofist] lofa þig CDF. herrann] Drottinn C². hárr] klár C².

- 11 Atti Eg Marga angurstund
 adur J Rauna smidiu,
 Enn Nu gafst Mier gladvær lund
 med gullskord þeirre þridiu,
 tekur ad Gróa tvýsærd vnd,
 sem týdumm ut ried blæda,
     þvi Gud Kann ad Græda,
 hiartad gledur heilla sprund,
 þvi hennar ást er klár,
     Gud kann ad Græda M: Giórvoll S:

- 12 I Einu Seigi eg ordi strax,
 Eg læt herrann ráða,
 þad þessi er mier til dauda dags
 af drot(t)ni giefinn til náða,
 eins og klóck(t) firer Elldi Vax
 ast vill hiartad Bræda,
     Gud K: Ad Græda,
 Eg vil Nu þui leita lags
 so lýke drottne skár
     Gud Kann ad Græda Mýn giórvoll sár.

- 13 Gude sie lof firer Gófuga Mær,
 er Gafdst Mier Nu Med blýdu,
 hun er Mier af hiarta kiær,
 sem holdd og bein vid sydu,

11 *Vantar í B.* 1 ángurs- CDEF. 3 Nu—gladvær] Gudson gaf mjer glada C. þu gafst mier glada DE. mier giest Med gladre F. 4 Med—þeirre] gullskordena F. þeirre] hinni C². 6 ut] úr CDEF. 9 þvi] ÷ DEF. ást] digd EF.

12 *Vantar í D.* 1 Seigi—ordi] ordi int er B. eg] + þad C¹E. 2 herrann] gud minn E. ráða] Rad F. 3 þad] ÷ BEF. hvört C. 4 giefinn] kíorinn E. 5 firer] í C. 6 ast vill] þannig A á r-síðu (vill boði), en á v-síðu er haldið áfram vill ást, og nam skr. ofan og aftan við ást með nýjum bleklit. Ástir B. vill] nam C. 8 Eg—þui] þvj er best ad C. Nu þui] giarnann BEF. 9 ad lofa þig Drottenn klär B. svo (ad EF) lofist (lofa þig E) herrann hár CEF. + Jon pr. Einarsson á StærriárSkógi C¹. Séra Jón Einarsson á Stærriáarskógi C². (12. er. er lokaerindi kvæðisins í C.)

13 *Vantar í B.* 1 firer] skr. ofanlínu A, og vísað niður. 2 er] þu D. sem CEF. Nu] þú C². hana D. enn E. hina F. Med] ÷ F. 3 er—af] skal (er E)

Blessist hun sem hinar tvær,
 því horfin er þeim Mæda,
     Gud kann að græða
 Önd Myn gledst þá aftur fær
 allar þessar þriðr
     Gud kann að Græða Mýn Giörvoll sár.

FINIS

minu *DE*. 4 vid] med (?) *C'*. 6 því] ÷ *CD*. því—þeim] þeim er horfenn *EF*.
 8 þá] þegar *D*. 10 Gud er þa buinn að græða giörvöll mín sár *D*.

JÓN SAMSONARSON

BÆNDAHÁTTUR

BÆNDAHÁTTUR er lofkvæði, ort árið 1677 til heiðurs Eggerti Björnsyni bónda á Skarði á Skarðsströnd (1612–81) og Valgerði Gísladóttur húsfreyju (d. 1702). Í kvæðinu er sagt frá forfeðrum og formæðrum Eggerts bónda, sem setið höfðu á Skarði, og eru ábúendur raktir eins langt aftur og menn til mundu, eða frá Lofti ríka sem var uppi um 1400 og andaðist 1432. Bændaháttur er í *AM 152 8vo* 2, bl. 20r–25r. Þar vantar þó sýnilega í kvæðið, og hefur týnst blað úr handritinu. Um önnur handrit er ekki kunnugt og er eyðan í kvæðinu ófyllt. Höfundur kvæðisins er óþekktur, en af öðru erindi aftan við eyðuna má ætla að hann sé í hópi þeirra sem þurftu að leita ásjár hjá Skarðsbóndanum og höfðu þegið liðveislur hans. Höfundur nefnir sig í lokaerindinu karl, sem bendir til þess að hann hafi verið nokkuð við aldur.

Í *AM 152 8vo* eru kvæði, rímur og sálmur, en sumt af því er óheilt eða aðeins brot, og er líklegt að safnið hafi verið frá upphafi sundurlaust og blöð týnd úr þegar Árni Magnússon fékk það í hendur. Lýsing þess í skrá Jóns Grunnvíkings um bækur og bréf í safni Árna er á þessa leið í einu af eiginhandarritum Jóns (*Thott 1046 fol.*): '152. Vígundar Rimur defect. ur Brönu Rimum nockud. og ymsra kvæða og Rimna slitur. Item ur Hugvekiu Psalmum og öðrum Psalmum, illa skrifad, roted og sundurlaust.' Þegar Kr. Kálund lýsti handritinu var því skipt í sex hluta, og hafði Jón Sigurðsson forseti lagt blað um hvern einstakan og skrifað utan á. (*Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling II*, 1894, bls. 418.) Blöð eru tölusett innan hvers hluta, og virðist það vera verk Kálunds. Hann hefur einnig tölusett einstaka hluta handritsins, og notar þá tölusetningu í handritaskránni. Árið 1963 gerði Birgitte Dall við handritið og festi saman blöðin í þeirri röð sem er nú. Áður hafði verið farið yfir handritið, og voru þá færð til blöð, þar sem ljóst var að þau höfðu lent á skökkum stað, en torvelt er stundum að átta sig á röðinni vegna þess hve víða er molnað úr jöðrum blaða eða vantar í. (Til frekari lagfæringar skal á það bent að í 5. hluta handrits-

ins eiga núverandi bl. 6, 9 og 17 að réttu lagi að vera í röðinni: 9 + 6 + 17v-r. Upphafsstafir erinda í sálminum á bl. 9 + 6 verða þá: [J]ONGV[D]MVN[D]]SSONAMEN. Þá tekur við á 6v sálmurinn Kristur, minn kæri herra, ortur í orðastað konu sem misst hafði mann sinn á áttunda hjúskaparári, þá vanfær, og ól hún síðan fjórða barn sitt; blað vantar á milli 6. og 17. blaðs, en það má fylla eftir annarri uppskrift sálsins sem er einnig í 5. hluta, á bl. 1-2, og vantar þar niðurlagið; úr upphöfum erinda má lesa nafn konunnar: Katrín Eyjólfsdóttir.)

AM 152 8vo hefur verið í eigu Hildibrands Jónssonar bónda í Rauðseyjum, en hann er talinn sonarsonur Jóns Guðmundssonar skálds í Rauðseyjum, og voru þeir Rauðseyjabændur landsetar Skarðverja. Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* (VI, 1938, bls. 139) stendur að Rauðseyjar séu 'haldnar hjáleiga og heimaland frá Skarði'. Nafn Hildibrands skrifað fullum stöfum eða að hluta er á spássíum og í eyðum á eftirtöldum stöðum í 152: 1, bl. 8v; 2, bl. 14v og 29v; 3, bl. 1r; 4, bl. 40v; 5, bl. 25v. Í 1, bl. 5v, stendur: 'HilldeBrandur Jonsson á þesse blóð'. Í 4, bl. 40v, er hripuð eftirfarandi vísa í eyðu: 'Blesse dijr þijg himnna her hverfe sorg og grannde KolBeirn mijnn ad kenndur er kversinns rij(e)tt eigjandi. amen.' Í 2, bl. 14v, verður fyrir nafnið 'KolBeirn HilldeBra(n)sson' og sama nafn er skrifað í 1, bl. 10v og 13r. Kolbeinn var sonur Hildibrands í Rauðseyjum og eru þeir feðgar í Manntali 1703. Hildibrandur var þá 49 ára að aldri, Kolbeinn sonur hans 8 ára. (*Manntal á Íslandi árið 1703*, 1924-47, bls. 153.) Um annað spássíufólk í þessum handritabrotum er vafasamt. Í 1, bl. 6v, stendur 'Þordvyr Þorkielsson', skrifað með viðvaningslegri hendi. Maður með þessu nafni er talinn bróðir Guðrúnar, konu Hildibrands í Rauðseyjum. (*Sýslumannaæfir* III, 1905-08, bls. 311-12.) Nafnið 'Jon Gvdmvnds Son Anno 1680' er skrifað í eyðu neðan undir vísun sem standa í 2, bl. 25v, og kynni mönnum að detta í hug að það væri Jón Rauðseyjaskáld, en það fær líklega ekki staðist. Hann er talinn dáinn allmiklu fyrr. (Bibl. Arnam. XXIX, *Opuscula* III, 1967, bls. 59.) Þá hefur Eyjólfur Jónsson skrifað nafnið sitt með eigin hendi í 2, bl. 8r og 28r. Það var nafn bóndans á Manheimum á Skarðsströnd á dögum Hildibrands í Rauðseyjum (Jón Guðnason, *Dalamenn* II, 1961, bls. 298), og kynni hann að hafa haft handritið í höndum; en nafnið er algengara en svo að nokkuð verði um það vitað með vissu. Þá má geta þess að í 2, bl. 29v, stendur 'Gunnlaugvyr Olafsson m e h', og hefur hann skrifað dável,

en í 1, bl. 4v, er nafnið 'Grimvr' og ekkert frekar. Gunnlaugur Ólafsson bóndi í Svefneyjum, afi Eggerts Ólafssonar, var samtíðarmaður Hildibrands í Rauðseyjum (*Manntal 1703*, bls. 171. *Jarðabók Árna og Páls VI*, bls. 246; sbr. einnig bls. 136), en ósagt skal látið hvort það er hann sem hefur komist í Rauðseyjahandritið.

Í 152 eru nokkrir nafnasálmar og huggunarkvæði, þar sem lesa má nöfn úr erindaupphöfum, og gætir þessa einkum á blöðum í 5. hluta handritsins. Nöfnin eru yfirleitt heldur algeng og verða varla til mikils fróðleiks nema fleiri heimildir komi til. Hér nægir að nefna að í 5, bl. 18r–19r, er síðari hluti kvæðis, sem virðist ort í orðastað ungs manns, og verður þar lesið úr upphafsstöfum varðveittra erinda: ANDVR-JONSSON. Sennilega er kvæðið ort fyrir Hildibrand í Rauðseyjum.

Í 4. hluta handritsins eru rímnabrot. Á bl. 55–57 er ríma sem Jón Sigurðsson forseti hefur lagt um blað og skrifað á: 'Saknaðar ríma eptir einhvern bónda á Skarði.' Finnur Sigmundsson nefnir rímuna í *Rímnatali I*, 1966, bls. 556, og styðst hann við lýsingu Jóns Sigurðssonar í *JS 403 4to*, bls. 605. Bl. 55r hefst í miðju erindi og hefur tapast framan af rímunni. Í varðveitta vísuhelmingnum er skáldið að segja frá samskiptum sínum við bóndann:

[a]giæt ker ij onngu þuer
avallt hier hann veitte mier.

Þessu næst er lýst ævi bóndans. Hann var fæddur á Skarði, missti ungur móður sína og ólst upp hjá afa sínum og ömmu (tölusetning vísna er miðuð við varðveitt erindi og er vísuhelmingurinn þá talinn með):

2 A Skarde fridur borenn var blidur
bonndenn þidur fæstum stridur,
slijkum bijdur lotnning lidur,
sem lasta gridur eins af snijdur.

3 Modur þa sier miste fra
ad miog voru fa hans ar og sma,
omunne hia og afanum sa
med æru ha ried þroska na.

Síðar giftist hann ágætri konu sem lifir eftir mann sinn:

6 Giptest snnot med gott vid mot,
god su rot var jndis bot,

gi[æ]fann flíot með hefðar hot
hnie þa skíot að orfua níot.

7 Mot[gan]gs fund hefur menia hrund
marga stund hler lídíd a grund,
sar mun vnd þuj særd er lund
af sorgar mund sem hrellir sprund.

Konan 'lífer nu ein' (8), og Skarð grætur yfirmann sinn sem er víkinn brott, en 'auðnnann stinn ma vt vega hinn aptur svinn sem gledur þess kinn' (11–12).

Æviatriðin sem hér koma fram virðast eiga við Eggert bónda Björnsson á Skarði. Eggert var fæddur 1612, sonur Björns sýslumanns Magnússonar í Bæ á Rauðasandi og fyrri konu hans, Sigríðar Daðadóttur á Skarði. Sigríður varð skammlíf, og giftist Björn í annað sinn 1617. (*Íslenzkar æviskrár* I, bls. 235.) Í *ÍBR 87 4to* eru þrenn erfiljóð sem ort voru við andlát Eggerts 1681. Í einum þeirra kemur fram að Eggert hefur alist upp hjá afa sínum og ömmu, Daða bónda Bjarnasyni og Arnfríði Benediktsdóttur á Skarði (Herrann á himna hæðum, 6. er., bls. 270):

Uppalenn ærugjæddur
æsku J blömans tíjd
umm lausnarans frelse fræddur
fröm var hans hegðan blíjd
ä Gøfigum Høfdijngs Garde,
gíet eg að heyte Skard,
blíjdum blessunar arde
begáfadur sä vard.

Eggert giftist Valgerði Gísladóttur frá Bræðratungu 1633, og lífði hún mann sinn. Eggert og Valgerður áttu fjórtán börn og lífðu fimm dætur föður sinn. Hin hafa öll dáíð á ungum aldri. Að þessu er víkið í öðrum erfiljóðum í *ÍBR 87 4to* (Eilíf réttlætis sanna sól, 11–12. er., bls. 260–61):

Nídiar strax feta fríjdann veg
forelldra dygða sporenn ä,
mætra afsíön er minneleg
mogum oss sem að þecktum þä,

Böklegar menter söktu senn
syner, qvennprijde dæturnar,
Dade og Gisle dädamenn,
digdum giæddur sä Höpur var.

Sijdann til dijrdrar hafenn heim
hreyse lükamans skylldu vid,
nafnfrægra barna nýu þeim
nädugur Gud feck andar frid,
Dætur fimm lifa epter enn,
efalaus þeim su huggun skjinn
voldugur Gud mun venda senn
vatne hrigdar i glede vijn.¹

Orð rímnaskáldsins um margfaldan mótgang ekkjunnar kynnu að lúta öðrum þræði að þessum barnadauða.

Síðar í rímunni vikur skáldið að afstöðu sinni til þess sem hann yrkir eftir:

23 Husbondinn er horfin minn,
[hv]jergi eg finn nu annann hinn,

¹ Daði Eggertsson andaðist 1664 á 23. ári, og tveimur dögum síðar dó Ragnheiður Eggertsdóttir, systir hans. (Pétur Einarsson, Ballarárannáll, *Annálar 1400–1800* III, bls. 221–22.) Sr. Jón Arason í Vatnsfirði hefur ort minningarljóð um þau systkin (Spurðum vér andlátsorðin / á garðinum Skarði. *JS 583 4to*, bl. 152r–153r. Ny kgl. sml. 56d 8vo, bl. 179v–181v), og minnst hann þar foreldra og systra, en bræður hafa ekki verið á lífi. Gísli Eggertsson lést 7. jan. 1660 á Hólum, þar sem hann hefur verið við nám, nær tvítugsaldri. (Gunnlaugur Þorsteinsson, Vallholtsannáll, *Annálar 1400–1800* I, bls. 354.) Daði hafði einnig stundað skólanám á Hólum. (*Ísl. æviskrár* I, bls. 299.) Elín hét ein Skarðssystirin. Hún var heitbundin Guðbrandi Magnússyni frá Reykhólum, þegar hún lést. Dánarár hennar er talið 1657 eða 1658. (Sjá nmgr. Hannesar Þorsteinssonar, *Annálar 1400–1800* III, bls. 269.) Vigfús hefur verið einn sona Eggerts og Valgerðar, fæddur 4. júní 1649. (Jón Þorkelsson, *Íslenzkar ártíðaskrár*, 1893–96, bls. 30 og 53.) Árið 1675 giftu þau Eggert og Valgerður tvær dætur sínar: Arnfríði, sem gekk að eiga Þorstein Þórðarson frá Hítardal, síðar bónda á Skarði, og Guðrúnu, sem giftist Birni, syni Gísla Magnússonar á Hlíðarenda. (Jakob Benediktsson, Gísli Magnússon (Vísí-Gísli), *Safn Fræðafélagsins* XI, bls. 17.) Brúðkaupið var heima á Skarði og sat Skálholtsbiskup veisluna og fleiri höfðingjar og vildarmenn. (*Annálar 1400–1800* III, bls. 306; sbr. nmgr. Hannesar Þorsteinssonar á bls. 169.) Björn Gíslason varð sama ár sýslumaður í Barðastrandarsýslu, og hefur Eggert sjálfsagt ætlað honum miklar mannvirðingar. Björn lést 1679, og var það enn eitt áfallið fyrir Skarðsheimilið.

sem gl[ed]ur mitt sinn, þa gratnna kinn
gior[a m]un¹ stinn mier orbirdinn.

- 24 Hiet m[ier s]ja sem hermi eg fra
hyru ad [f]ja og ad þuj ga
fatækt ha ef fielli vppa
ad fielgudu stra vm kollinn gra.

Vonin um þetta er nú horfin skáldinu. Í næstu vísu virðist koma fram að höfundur sé eyjamaður, og lýsir hann viðtökunum sem hann átti að venjast af bónda þegar hann kom til lands:

- 26 Saknna eg hans þess megtarmans
m[es]tt til sans þa kem eg til lands,
gef eg ei ans þuj gledinar dans
ad gistir vans J þagnar skans.

- 27 Med astar smeck og atvijk þeck
aumum reck mier moti geck,
sæti fieck og baud a beck,
burtt tok fleck af rauna hleck.

Höfundi þykir Skarðsströnd orðin vanfær og vegur hennar lítill eftir fráfall Skarðsbóndans. Ríman er sennilega frá sumrinu 1681, ef hún er ort í minningu Eggerts bónda Björnssonar, sem líkur benda til. Hann lést 14. júní. (*Ísl. æviskrár* I, bls. 314.)

Það yrði of langt mál að gera grein fyrir kvæðum, sálmu og rímum í 152, en sumt af þessu er vafalítið orðið til við Breiðafjörð eða í eyjunum. Hér skal einungis minnt á það að í handritinu eru kvæði sem ort hafa verið í veikindum Helgu Halldórsdóttur í Selárdal, konu sr. Páls Björnssonar (Hannes Þorsteinsson, Minning sjera Páls prófests Björnssonar í Selárdal, *Skírnir* 1922, bls. 65), en Páll í Selárdal og Eggert bóndi á Skarði voru sem kunnugt er hálfbræður.

Skáldið sem orti Bændahátt hefur lagt á það kapp að komast eftir andlátsstöðum og grafreitum Skarðverja og setja í kvæði sitt. Hann

¹ gior[a m]un] skiptist milli blaða, og er ekki fullljóst hvort lesa á þannig (eða e. t. v. gior[ir]?); efra hornið kjalarmegin á bl. 57 er rifið og verður helst lesið úr því sem eftir stendur ú, sem hér er leyst upp [m]un. Fleira í þessum vísu er eilítið ótryggt vegna skemmda í handriti.

lætur þess jafnvel getið ef legstaðir eru ókunnir. Slíkur áhugi á greftunarað fyrri manna kemur víða fram og eru nærtækust dæmi úr framættum Skarðverja sjálfra. Um legstað herra Eiríks Sveinbjarnarsonar riddara (d. 1342) og frú Vilborgar konu hans er skráð sögn í minnisbók Odds Einarssonar biskups (d. 1630). Þar er vitnað til ummæla sr. Jóns Þorleifssonar, sem var prestur í Vatnsfirði um miðbik 16. aldar og lést aldurniginn einhvern tíma á árunum 1583–87. (*Ísl. æviskrár* III, bls. 317–18.) Sögnin er þannig í bók Odds biskups (*AM 243 4to*, bl. 6v):

Watzfaiurdur. Suo hafa sagdtt gamler menn. sera Jon Þorleifsson og fleijre adrer, ad riddare Eirijk ligge fyrer kordyrónumm i Vatzfirde (hann liet giaura kirkiuna) Enn hanns kvinna fru Vilborg, sem kollud er frú HertugaJnna. liggur þar i saumu kirkiu fyrer framann Orkina. þar sem skaa sporn liggur i golfenu.

Skyld sögn er í *Ættartölubók frá 17. öld*, sem kennd er við sr. Þórð Jónsson í Hítardal (um 1609–70). Í handriti sr. Jóns Erlendssonar í Villingaholti (d. 1672), *Lbs. 42 fol.*, bls. 223, er hún á þessa lund:

Kvinna Eireks Riddara var fru Wilborg. hun liggur j Watsfirde. þar satu j Watsfirde vestr. Sumer seigia þar ætte hann.

Vel má vera að ritsamband sé á milli og hefur þá ættartöluhöfundur væntanlega þekkt klausuna eins og hún er í bók Odds biskups. Sonur herra Eiríks var jungherra Einar í Vatnsfirði, faðir Björns Jórslafara (d. 1415). Ættina gátu Vatnsfjarðarmenn rakið aftur á 13. öld eftir bréfi sem Guðbrandur Þorláksson biskup hafði látið prenta í bæklingi á Hólum 1592 (endurprentað í *Morðbréfabæklingar Guðbrands biskups Þorlákssonar*, 1902–06, bls. 57–58). Í bréfinu er ættin rakin eftir frásögn gamallar konu, Bergljótar Halldórsdóttur, sem bar vitnisburð vegna málaferla Jóns Sigmundssonar, en bréfið er ársett 1508, gert í Holti í Önundarfirði. Í vitnisburðinum, eins og hann er prentaður í bæklingi Guðbrands biskups, er eftirfarandi klausa um Björn Jórslafara, sem ekki verður séð að varði beinlínis efni bréfsins eða snerti tilgang þess:

Biörn Einarss(on) do sudur i Hualfirde. eñ liggur i Skalhollte.

Dóttir Björns Einarssonar Jórslafara var Kristín, en sonur hennar með Þorleifi Árnasyni sýslumanni var Björn hirðstjóri Þorleifsson, maður Ólafar ríku á Skarði.

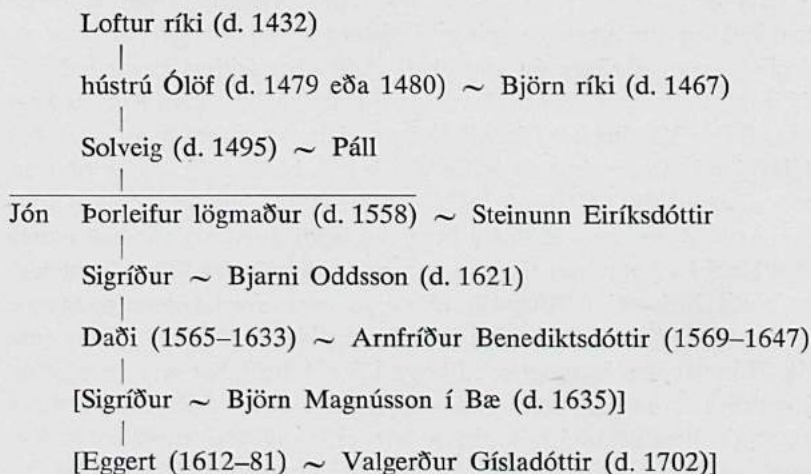

Í Bændahætti virðist gæta áhrifa frá gömlum ættarkvæðum sem höfundur hefur trúlega haft veður af eða jafnvel þekkt til. Þar kæmu til greina kynni við Ynglingatal (e. t. v. einnig vísur úr Háleygjatali) og við Noregskonungatal eða vitneskja um þessi kvæði úr formála fyrir Heimskringlu eða Ólafs sögu helga hinni sérstöku. Ekki verður talið líklegt að Skarðsstrendingar hafi haft Ynglingatal undir höndum á tímum höfundar, enda var þá fátt um Heimskringluhandrit hér á landi, sem kunnugt er. Handritið sem enn eru leifar af í *AM 39 fol.* kemur helst til greina. Þetta handrit er talið sennilegt að Arngrímur Jónsson lærði hafi haft undir höndum um 1600 og þaðan sé upphaf Heimskringluformálans sem birtist í *Crymogæu* 1609. (Jakob Benediktsson, *Arngrimi Jonae Opera latine conscripta IV, Bibl. Arnam.* XII, 1957, bls. 85.) Þá hafa verið leidd að því rök að sr. Þórður Jónsson í Hítardal hafi haft blöð úr handritinu og tekið úr orðamun við Húsafellsbók. (Ólafur Halldórsson, *Um Húsafellsbók, Minjar og menntir. Afmælisrit helgað Kristjáni Eldjárn 6. desember 1976*, bls. 399 o. á.) Þorsteinn, sonur sr. Þórðar í Hítardal, gekk að eiga Arnfríði, dóttur Eggerts og Valgerðar á Skarði, árið 1675, tveimur árum áður en Bændaháttur var ortur. En hér er á sá hængur að allsendis er óvíst að Ynglinga saga eða brot úr henni hafi verið í handritinu, þegar það var hjá Þórði í Hítardal. Þar með er einnig óvíst að Þorsteinn hafi átt þess kost að lesa Ynglingatal í foreldrahúsum. Hins vegar gat hann vitað um Háleygjatal. Tvær vísur úr því eru á þriðja blaði í 39, og er tilvísun með til kvæðisins. (*Heimskringla I*, 1893–1900, bls. 235–36.) Blaðið fékk Árni Magnússon 1686 frá Þorsteini Þórðarsyni, og var það ásamt öðru blaði í 39 utan um Eyrbyggju sem var komin frá föður Þorsteins, sr. Þórði Jónssyni í Hítardal. (*Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling I*, 1889, bls. 29.) Noregskonungatal er í Flateyjarbók. Hún var sem kunnugt er í Flatey á Breiðafirði, þar sem Brynjólfur biskup Sveinsson fékk hana og flutti burt úr eyjunni árið 1647. Heldur er það ótrúlegt að efni bókarinnar hafi ekki orðið eitthvað þekkt þar vestra, en hér skortir enn sem fyrr órækan vitnisburð. Þá eru líkur til þess að Skarðverjar hafi haft aðgang að formála Ólafs sögu helga hinnar sérstöku. Handrit sögunnar var í eigu Guðrúnar í Bæ á Rauðasandi, dóttur Eggerts bónda og Valgerðar á Skarði. Árni Magnússon fékk handritið frá Guðrúnu og er það nefnt Bæjarbók. Ólafur Halldórsson hefur leitt að því líkur að Guðrún í Bæ hafi erft bókina eftir föður sinn, Eggert á Skarði, eða a. m. k. að hún sé frá honum komin, og

stýðst það við miða með hendi Árna Magnússonar. Þar vikur Árni að Ólafs sögu sem hann minnr að væri í Hvammi til láns frá Skarði í ungdæmi hans. (Ólafur Halldórsson, Helgafellsbækur fornar, *Studia Islandica* 24, 1966, bls. 43.) Árni var fæddur 1663. Í formála sögunnar er lýst Ynglingatali og Háleygjatali og er tekið fram að þar séu taldir upp langfeðgar þeirra sem ort er um og sagt frá dauða hvers þeirra og legstað. (*Den store saga om Olav den hellige*, útg. O. A. Johnsen og Jón Helgason, 1941, bls. 3–4; sjá einnig bls. 980–81.) Þá hafa ummæli í Heimskringluformála um Ynglingatal og Háleygjatal orðið að nokkru kunn af Crymogæu Arngríms lærða, 1609, þar sem þau voru notuð. (*Bibl. Arnam.* X, 1951, bls. 45.) Vitneskja um þessi gömlu kvæði gat því borist höfundu Bændaháttar eftir ýmsum leiðum.

Í Bændahætti, eins og kvæðið er varðveitt í 152, eru nafngreindir sex ættliðir, en í þeim hluta kvæðisins sem nú vantar hefur Sigríður Daðadóttir verið nefnd og Eggert Björnsson, sonur hennar, og kona hans, Valgerður Gísladóttir. Alls hafa því verið raktir átta ættliðir í kvæðinu heilu. Yfirlit um fólk sem nefnt er eða nefnt hefur verið er þannig:

Í Bændahætti er efni sótt í munnmæli. Höfundur vísar einu sinni í annál, en venjulega vitnar hann til frásagna. Sjálfur velur hann úr, heldur til haga því sem hentar kvæðinu, en sleppir öðru. Hann tæpir á sögnum sem hafa sjálfsagt verið alkunnar, en hirðir ekki um að rekja þær í löngu máli, enda er það ekki tilgangur kvæðisins. Hann fer í

upphafi kvæðis almennum orðum um Skarð og tignarmenn sem þar hafi lengi búið. Í kvæðinu segist hann ætla að nefna *nokkra þá* sem hafi setið á Skarði, og gefur með því í skyn að hann hugsi sér ekki að geta um alla ábúendur sem kunnir séu.

3–7. *er*. Loftur ríki er fyrstur ábúenda á Skarði, sem höfundur kann skil á og nafngreinir. Hann er talinn fæddur nálægt 1375 (Einar Bjarnason, *Íslenzkir ættstuðlar* I, 1969, bls. 195), og voru frá fæðingu hans því sem næst þrjár aldir þegar Bændaháttur var ortur. Í kvæðinu er sagt að Loftur hafi keypt Skarð fyrir óðul austur á landi, og ber höfundur fyrir sig orðróm og annál, en með annálum getur hann sennilega átt við hvers konar fróðleiksgrein eða rit. Loftur hefur fengið jarðir fyrir austan með konu sinni, Ingibjörgu Pálsdóttur frá Eiðum (*Ísl. ættstuðlar* I, bls. 196–97), og er hugsanlegt að skjalagögn um þær eignir hafi komið orðróminum á stað. Einnig er sagt að Loftur ætti Efra-Dal undir Eyjafjöllum og fengi þá jörð í þjónustulaun. (*Ísl. ættstuðlar* I, bls. 204.) Skarð er talið að Loftur hafi fengið að réttum erfðum, en ekki eru um það glöggar heimildir. (*Ísl. ættstuðlar* I, bls. 190.)

Loftur er í kvæðinu rómaður fyrir skáldskap sinn, og er honum hér eins og annars staðar á 17. öld eignaður *Háttalykill*. Um tildrög að Háttalykli og uppruna hans hefur gengið sögn sem kemur fram í ritum sem eru nokkru eldri en Bændaháttur. Þessa sögn hefur Björn Jónsson á Skarðsá (1574–1655) þekkt, og styðst hann við hana í grein um Loft Guttormsson í Skarðsárannál við árið 1436, þar sem þó er einnig farið eftir rituðum heimildum. Upphaf greinarinnar um dauða Lofts og Ingibjargar er sniðið eftir Gottskálksannál (*Íslandske Annaler indtil 1578*, 1888, bls. 369), ártalið 1436 (rangt), nöfn skilgetinna barna og arfhlutir væntanlega tekið úr skiptabréfi eftir Loft og Ingibjörgu (*Íslenzkt fornbréfasafn* IV, bls. 519–20), nöfn laungetinna sona og upphæð löggjafar er úr gjafabréfi Lofts 1430 (*Ísl. fornbréfasafn* IV, bls. 405–06). Þá verða eftir þrjár klausur sem Björn hefur trúlega úr munnmælum og eru kjarni sagnarinnar (*Annálar 1400–1800* I, bls. 58):

1. *Loftur*: mikið skáld, átti 80 stórgarða, en dó í slæmu koti.
2. *Kristín*: sem Loftur hélt við mjög frekt, að sinni konu lifandi.
3. Loftur orti um Kristínu háttalykil hinn dýra.

Sögnin er í heillegri gerð hjá Jóni Gissurarsyni á Núpi í Dýrafirði (um 1590–1648) í Ritgerð um siðaskiptatímuna (*Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta* I, 1856, bls. 671). Háttalykill er eignaður Lofti í

handritum frá 17. öld og síðar (*Smástykker*, 1884–91, bls. 203), en ekki eru traustar heimildir um höfund (Jón Helgason, Norges og Íslands digtning, *Nordisk kultur* VIII:B, 1953, bls. 166).

8–15. er. Ólöf Loftsdóttir giftist Birni Þorleifssyni af ættum Vatnsfjarðarmanna, og gengu á 17. öld ýmsar sögur af þeim ættmennum. Af Ólöfu hafa þá ekki síður verið sagðar miklar sögur, sem marka má af ritum manna frá þessum tímum,¹ og er henni jafnan lýst á einn veg. Hún er kvenhetjan sem heldur í öllu til jafns við bónda sinn, hirðstjórnann sem menn reiknuðu þó ríkastan mann á Íslandi. Skaphörð kona og mikilhæf, er dómur Jóns Gissurarsonar á Núpi. Hústrú Ólöf Loftsdóttir stórráða, segir Jón Guðmundsson lærði. Að sögn Jóns lærða hélt Björn altíð 18 reidsveina tygjaða, en hústrúin Ólöf Loftsdóttir hélt aðra 18 slíka, og reyndu þeir ætíð útafgöngur með sér, nær þau hjón sátu heima um kyrrt, sem sjaldan var lengi. Ólöf fer ferða sinna, eins og henni býður við að horfa, jafnt innan lands sem utan. Hún er með bónda sínum í hrakningum á Grænlandi á leið til Rómaborgar, í annað sinn er hún ein í forsvari og ræður fyrir lífi skipverja í hafvillum og matarleysi í siglingu milli landa. Hún hefur skáld sem kveður um hana

¹ Hér er stuðst við sagnir um Ólöfu ríku og Björn bónda hennar í eftirtöldum ritum: Vopnadómur Magnúsar prúða 1581 (*Alþingisbækur Íslands* I, bls. 439–40). Biskupaannálar sr. Jóns Egilssonar (*Safn til sögu Íslands* I, bls. 58–59). Skarðsárannáll Björns Jónssonar (*Annálar 1400–1800* I, bls. 66–67 og bls. 71. Sbr. einnig III, bls. 30, þar sem aukinn er hlutur Ólafar.). Um ættir og slekti, ritgerð Jóns Guðmundssonar lærða (*Safn til sögu Íslands* III, bls. 703, 712–13, 717–19). Ritgerð Jóns Gissurarsonar um siðaskiptatímuna (*Safn til sögu Íslands* I, bls. 670–74). Latínurit eftir Gísla Magnússon (*Vísa-Gísla*) (*Safn Fræðafélagsins* XI, bls. 59–60). Ættartölubók frá 17. öld, sem nú er jafnan kennd við sr. Þórð Jónsson í Hítardal. Efni úr þessari bók er víða í síðari ritum, en hún hefur hvorki verið gefin út í heild né könnuð til neinnar hlítar. Hér er farið eftir *Lbs. 42 fol.*, handriti sr. Jóns Erlendssonar í Villingaholti. Kafli um Björn og Ólöfu er þar á bls. 230–31. Mestur hluti hans kemur fram í Fitjaannál, *Annálar 1400–1800* II, bls. 19 (grein við árið 1450), bls. 19–20 ('Kom út bréf — Hvítfeldsbók'), bls. 21–22 ('Björn ríki var sleginn — milli Danmerkur og Englands'), bls. 23 ('Þegar hústrú Ólöf — sér til æti'), bls. 22 ('Hún gerði Englskum — manna þar af'), bls. 22–23 ('Eitt sinn — í borgum'), bls. 25 (notaður við árið 1484). Efni úr ættartölubókinni kemur fram t. d. hjá sr. Jóni Halldórssyni í Hítardal í Hirðstjóraannál og hjá Jóni Espólín í Íslands árbókum. — Ævi Ólafar ríku er rakin eftir skjölum í riti Einars Bjarnasonar, *Íslenzkir ættstuðlar* II, 1970, bls. 189–202. Sjá einnig Björn Þorsteinsson, *Enska öldin í sögu Íslendinga*, 1970. Um Grænlandssögnina er fjallað á sagnfræðilegan hátt í grein Jóns Jóhannessonar í *Skirni* 1945 (endurprentuð í *Íslendinga sögu* II, 1958) og í riti Ólafs Halldórssonar, *Grænland í miðaldaritum*, 1978.

lofmansöng. Ólafur tóni vinnur fyrir hana með fjölkynngi og lætur pilta sína ryðja Tónavör á Skarði. En hæst ber Ólöfu í hefndum hennar eftir Björn bónda, þegar hann var veginn af engelskum 1467. Hústrú Ólöfu stukku ei tár, segir Jón lærði, en hennar grimma hefnd á engelskum var fáheyrð, hvar hún þá hitti, og lukkaðist altíð. Jón Gissurarson á Núpi leggur henni í munn: 'Ekki skal gráta Björn, heldur safna liði.' Því næst klæddi hún sig hringabrynju og þar yfir kvenmannsbúnaði og fór að engelskum með herkænsku og búíð lið og drap mikinn fjölda. Í sagnaritum manna á 17. öld bryddir á ýmsum munnmælum sem þá hafa gengið um hefndir Ólafar: um skipið sem var upphöggið í Dugguvík í Flatey, um þrjár engelskar duggur á Ísafirði, um 12 engleska sem hún lét binda á streng og hálshöggva, um 50 fanga á Skarði og aðra 50 þeim til varðhalds: 'Handverk þeirra Engelsku sagde Dade heitinn B(iarna)S(on) að vered hefþe kyrkiustietinn su stóra a Skarde. Hun er brulógd, so sem stræte j borgum utanlands.' (*Lbs. 42 fol.*, bls. 231. Daði Bjarnason (1565–1633) var bóndi á Skarði.) Hefndir Ólafar náðu ekki einungis til enskra manna hér á landi, eftir því sem hermt var. Þær komu einnig fram í útlöndum. Um það segir í *Ættartölubók frá 17. öld.*, þar sem raunar er stuðst við ritheimildir: 'Husstru Olof dotter Lopts Rijka Guttormssonar var qvinna Bjorns Ríka. Hun leyste ut Þorleif son sinn: enn hefnde dauda bonda síns a Engelskumm med tilstyrk kongs Christians þui hun siglde og klagade þa fyrer konge. Og það leidde epter sig fimm ara strijd mille Englands og Danmerkur. ... Hun giorde Engelskumm skada bæde utannlands og jnnann.' (*Lbs. 42 fol.*, bls. 230.) Við dauða Ólafar urðu teikn, og kom að sögn sr. Jóns Egilssonar svo mikill bylur hér á landi og víða í Noregi, að fjöldi húsa brotnaði og mjög margar kirkjur, og menn stóðu ekki á jörðunni. Í þeim byl urðu víða skipskaðar, segir Jón lærði, og hröpuðu hús á Íslandi en turnar utanlands. Þá hrapaði Hrafnsyrarkirkja, segir í ættartölubókinni, en fimmtíu skip brotnuðu við England að sögn Björns á Skarðsá. Þessi bylur var kallaður Ólafarbylur.

Í Bændahætti er skírskotað til munnmælasagna um Ólöfu ríku, sem höfundur kvæðisins gerir ráð fyrir að séu þekktar. Lýsing hans á Ólöfu er í fullu samræmi við sagnirnar, eins og þær koma fram í öðrum ritum. Hún er geðstór, hefur í hjarta sínu hrausta karlmannslund og vill hafa ráð með bónda sínum. Björn ríki hafði næga burði, veraldarmakt og ríkidæmi, og hlaut hann þó að víkja frá fylgd hennar og föruneysi, þegar þau fundust á leiðum sínum. Hún sigldi í útlönd, þegar svo féll til, og

leiddi auðnan hana úr öllum þrautum. Í 12. er. er vikið að öfund og veraldarlasti sem Ólöf hafi mætt, en ekki er það skýrt frekar. Þá er í 13. er. drepíð á hefndirnar eftir Björn bónda: 'hardlega liet hvn hefna / hennar ecktar mann / j vt londum þa veginn var'. Þetta hefur verið skilið svo að skáldið geri ráð fyrir því að Björn sé veginn í útlöndum, enda liggur sá skilningur beint við. Þó er ákaflega ósennilegt að skáldið hugsi sér það. Sögnin um víg Björns kemur fram í Vopnadómi frá 1581 og eftir það í mörgum ritum á 17. öld og síðar, og er jafnan sagt að hann hafi verið veginn í Rífi. Það er ótrúlegt að höfundur kvæðisins gangi þvert á þessa alkunnu sögn og láti atburðinn gerast erlendis. Enda má skýra textann á annan veg. Sögnin að hefna hefur að vísu venjulega með sér í eignarfalli það sem hefnt er fyrir, en þó kemur fyrir að notað er þolfall í staðinn. Þannig stendur í *Geiplum* I.49: 'hógg þú jafnan heiðna menn / og hefn þeim villu sína' (*Rímnasafn* II, 1913–22, bls. 365). Í seðlasafni Orðabókar Háskólans eru nokkur dæmi um þetta. Þar á meðal er úr handbók Marteins Einarssonar biskups: 'EG em drottinn Gud þinn styrckur vanlætare/ sa er hefner ilskur fedrana/ aa baurnunum ...' (*Ein kristilig handbog*, 1555, bl. B iii). Annað dæmi er úr málsháttasafni Guðmundar Ólafssonar (d. 1695): 'Hefn þó (þú) ÓJöfnud, með þolinnmæde.' (*Thesaurus adagiorum*, 1930, bls. 73.) Það sem hefnt er fyrir stendur hér í þolfalli í stað eignarfalls, og virðist mega hugsa sér að sama geti gerst um persónu sem hefndir koma eftir, og venjulega er höfð í eignarfalli með sögninni að hefna. Þá fælist einungis í orðum höfundar að Ólöf hafi látið hefna bónda síns í útlöndum, eftir að hann var veginn. Frá aðgerðum Kristjáns konungs fyrsta eftir vígið 1467 er sagt í bókum sem varla hafa verið Skarðverjum með öllu ókunnar. Í Vopnadómi 1581 er sagt að hlotist hafi af atburðunum á Rífi fimm ára stríð milli Danmerkur og Englands, og gengur það áfram í síðari ritum, svo sem í Skarðsárannál og í ættartölubókum og víðar. Í Danmerkursögu Huitfeldts er skýrt frá drápinu og ránum enskra manna á Íslandi og segir þar að kona hirðstjórans og börn þeirra og aðrir sem urðu fyrir tjóni hafi kært þetta fyrir konungi, og varð það til þess að hann lét gera upptæk fjögur ensk skip. (*Arild Huitfeldt, Danmarks Riges Krønike. Christian I's Historie*, 1599, ljósprentun 1977, bls. 180.) Í Ættartölubók frá 17. öld, sem áður var vitnað til, er m. a. stuðst við Danmerkursögu Huitfeldts. Þar er sagt beinum orðum að Ólöf hafi hefnt dauða bónda síns á engelskum með tilstyrk Kristjáns konungs og hafi hún siglt og klagað þá fyrir konungi. Ættartölu-

bókin er kennd við sr. Þórð Jónsson í Hítardal, og hefur Páll Eggert Ólason leitt líkur að því að hann sé höfundur hennar. (*Menn og menntir* I, 1919, bls. 9–12.) Verður þá einnig að teljast sennilegt að Þorsteinn, sonur sr. Þórðar, hafi þekkt bókina, en hann varð eins og áður sagði tengdasonur Eggerts ríka og Valgerðar á Skarði árið 1675. Heimildir um hlutdeild Ólafar í hefndum eftir Björn ríka úti í löndum hefðu trúlega þótt tíðindi heima á Skarði og í nágrenni við höfuðbólið.

Höfundur er fáorður um dauða Ólafar, en kveðst hafa heyrt að hún hvíli 'hier a Skardj', eins og hann kemst að orði. Skiptabréfið eftir Ólöfu er dagsett á Skarði 15. apríl 1480. (*Ísl. fornbréfasafn* VI, bls. 254–57.) Björn á Skarðsá segir í Skarðsárannál, þar sem hann skýrir frá andláti Ólafar og Ólafarbyl: 'Hún var grafin í kór á Skarði.'

16–20. er. Þá segir frá Solveigu, dóttur Björns bónda og Ólafar, og frá Páli, bónda hennar, syni Jóns Ásgeirssonar sýslumanns og Kristínar Guðnadóttur í Ögri. Um foreldra Páls er höfundi kvæðisins ókunnugt. Hins vegar kann hann að nefna syni Skarðshjónanna, Þorleif og Jón. Þorleifur varð síðar bóndi á Skarði, en Jón Pálsson hefur dáið ungur. (*Ísl. fornbréfasafn* VII, bls. 591.) Höfundur segir um Solveigu líkt og um Ólöfu móður hennar, að hann hafi heyrt að hún hvíli 'hier a Skardj' í húsi drottins. Testamentisbréf Solveigar var gert 17. jan. 1495 á Skarði, og hefur hún látist skömmu síðar eða fyrir 28. mars 1495. (*Ísl. fornbréfasafn* VII, bls. 242–47 og bls. 256.) Í testamentisbréfinu kýs Solveig sér og líkam sínum legstað inni í kirkjunni á Skarði, ef hún andaðist þar, annað hvort þar sem sankti Önnu altari er þar fyrir framan eða fram fyrir vorri frú, ef biskupinn í Skálholti gefi þar lof til. (Arnór Sigurjónsson, Solveig Björnsdóttir og testamenti hennar, *Vestfirðingasaga*, 1975, bls. 240–56.) Sjálfsagt hefur Solveig látist á Skarði og verið jarðsett í kirkjunni, eins og höfundur kvæðisins hélt. Síðar var Páll, bóndi hennar, veginn á Öndverðareyri (*Ísl. fornbréfasafn* VII, bls. 360–64; sjá einnig Einar Arnórsson, Víg Páls á Skarði, *Saga* I), en um það hefur höfundi kvæðisins verið ókunnugt.

21–28. er. Í testamentisbréfinu gefur Solveig sonum þeirra Páls miklar eignir, Þorleifi og Jóni, og var þar með Skarð á Skarðsströnd og fleiri jarðir sem fylgdu höfuðbólínu. Þorleifur hefur verið á unga aldri þegar faðir hans var veginn, en gerðist síðar gildur bóndi á Skarði og bjó þar alla ævi. (Ólafur Lárusson, Elzta óðal á Íslandi, *Byggð og saga*, 1944, bls. 239–40.) Hann gekk að eiga Steinunni Eiríksdóttur frá Keldum á Rangárvöllum, og segir í kvæðinu að hún sé ættuð austan af

landi, sem er eðlilegt málfar vestur við Breiðafjörð. Höfundur ber Steinunni einkar vel söguna. Þorleifur var lögmaður um tíma, en sagði sig frá lögmennsku, og er vísað til þess í kvæðinu. Í Skarðsárannál segir frá því að biskup Jón Arason sendi menn vestur að Skarði á fund Þorleifs Pálssonar, en þeir fóru erindisleysu, og er skopast að förrinni í vísu sem biskup á að hafa ort. (*Annálar 1400–1800* I, bls. 110–11.) Þessa sögn hefur höfundur að öllum líkindum í huga í 24–25. er. kvæðisins. Þorleifur átti tvær dætur með Steinunni, sem höfundur getur um, en um launbörn Þorleifs kýs hann ekki að ræða í kvæðinu. Um sambúð Steinunnar og Þorleifs segir sr. Jón Ólafsson á Lambavatni (um 1640–1703) í ættartölubókargerð sinni: ‘hun sat optast a Skarde, en hann j Hollte j Saurbæ, þui fätt var milli þeirra.’ (*Lbs. 456 fol.*, bls. 97. Sbr. Jón Ólafsson, Grímsstaðaannál, *Annálar 1400–1800* III, bls. 454.) Þorleifur gerði testamentisbréf í Holti 18. febr. 1558, og kýs hann þar sér og sínum líkama legstað að kirkjunni á Skarði. (*Ísl. fornbréfasafn* XIII, bls. 286.) Hann mun hafa andast skömmu síðar, líklega í febrúar eða mars 1558. (Hannes Þorsteinsson, *Annálar 1400–1800* I, bls. 139nm.) Þorleifur dó að því er segir í kvæðinu inn í Holti og var fluttur til Skarðs og jarðsettur þar heima, en Steinunn lifði enn um hríð.

29–37. er. Í testamentisbréfinu 1558 skipaði Þorleifur Sigríði, dóttur sinni, Skarð á Skarðsströnd til fullrar eignar, og var það staðfest við arfskipti systranna, Guðrúnar og Sigríðar, 10. maí 1558 á Skarði. (*Ísl. fornbréfasafn* XIII, bls. 287 og bls. 306–07.) Sigríður giftist Bjarna Oddssyni, borgfirskum bóndasyni. (Einar Bjarnason, *Lögréttumannatal*, bls. 402.) Ekki mjög ættstór, segir Skarðverjaskáldið, en sæmdarmaður og nýtur bóndi. Ölmusugæði Skarðshjónanna eru rómuð í kvæðinu og greiðasemi, en þar kom á móti auðsveipni undirfólksins. Þau lifðu til ellidaga. Sigríður andaðist á undan bónda sínum, en Bjarni var kominn yfir áttætt, þegar hann lést. Það var 1621. (*Ísl. æviskrár* I, bls. 183.) Bæði hvíla í grænni foldu á Skarði.

38–39. er. Daði Bjarnason (1565–1633) tók við búi á Skarði, sonur Bjarna Oddssonar og Sigríðar. Kona hans var ættuð að norðan, Arnfríður Benediktsdóttir (1569–1647), dóttir Benedikts Halldórssonar sýslumanns í Vaðlapingi og Valgerðar Björnsdóttur. (*Ísl. æviskrár* I, bls. 299.) Um þau hjónin eru aðeins tvö erindi varðveitt í handritinu. Síðara erindið endar heilt neðst á bl. 23v, en nýtt erindi hefst á bl. 24r, og verður ekki ráðið af öðru en efni kvæðisins að hér vanti í. Þó virðist það næsta augljóst, eins og áður var vikið að. Í vísunum um Daða og

Arnfríði lýsir skáldið liðnum tíma, en í framhaldi kvæðisins á bl. 24r–25r er rætt um hjón sem enn eru á lífi. Kvæðið er tímasett og fer því ekki á milli mála að þar er ort um Eggert Björnsson (1612–81) og Valgerði Gísladóttur (d. 1702). Hér að framan var gert ráð fyrir því að tapast hefði eitt blað úr handritinu, og má þá áætla fjölda erinda sem vantar í kvæðið. Ef sleppt er fyrsta blaði, þar sem fyrirsögnin tekur úr, og síðasta blaði eru innan við fimm erindi á blaðsíðu í handritinu að jafnaði, en nokkuð er mismikið á síðum. Eftir þessu að dæma ætti að vanta í kvæðið níu eða tíu erindi, og hefur þar verið meginhluti kaflans um Daða og Arnfríði, sagt frá Sigríði, dóttur þeirra, sem lést ung, og einnig hefur verið nefndur maður hennar, Björn Magnússon sýslumaður. Að lokum hefur verið fyrri hluti kaflans um Eggert, son Sigríðar og Björns Magnússonar, sagt frá hjónabandi hans og Valgerðar Gísladóttur frá Bræðratungu og byrjað að lýsa þeim hjónunum. Ef þetta þætti of mikið efni í tíu erindi yrði að gera ráð fyrir því að tvö blöð væru glötuð úr handritinu og þá ein nítján eða tuttugu erindi úr kvæðinu. Af handritinu verður ekki séð hvort heldur er.

40*–52* er. Eggerti og Valgerði er lýst sem veitulum höfðingshjónum, en lýsingin hefst í miðju kafi vegna eyðunnar, og er alveg óvíst hve mikil lofgerð hefur farið á undan. Í 46. er. segist höfundur ekki þora að halda áfram, því að menn kunni að taka orð sín fyrir mælgí, raup og skrum um Skarðshjónin. Hann lýkur kvæði sínu með árnaðarorðum til hjónanna og ávarpi til bónda, tekur fram að kvæðið sé ort 1677 og gefur því nafnið Bændaháttur.

Bændaháttur er prentaður hér eftir *AM 152 8vo 2*, bl. 20r–25r. Úr bl. 20–23 er gert kver, bl. 20/23 og 21/22 eru samföst. Bl. 24/25 eru samföst. Fyrirsögn kvæðisins er efst á bl. 20r. Kvæðið endar heilt á bl. 25r, og er um það bil þriðjungur síðunnar auður eða sem svarar tæpum sjö skriflínnum. Á bl. 25v eru tvö stök erindi, og hefur verið skrifað mannsnafn og ártal neðan við (sjá bls. 37). Erindin tvö eru með mismunandi bleklit og líkast til ekki skrifuð samfelld. Efst á síðunni er eyða sem svarar tveimur skriflínnum, og síðara erindið nær ekki niður síðuna. Fyrri erindi er tröllaslagur og er lýst skipasiglingum. Upphaf: 'Nema ad sveima nu fram / nockrer af stockum i flockum.' Í síðara erindi er vetrarmynd, og er það ærin rímþraut. Upphaf: 'Troda ljdir tiadir svidris brvdj.'

Lagboði við Bændahátt er *Hjónasinna*, kvæði sr. Einars Sigurðssonar í Eydölum. Hjónasinna var prentuð 1612 í Vísnaþók Guðbrands Þor-

lákssonar biskups (*Ein Ny Wiisna Bok*, bls. 98–102), þar sem hún var einnig höfð sem lagboði við gamalt kvæði með sama bragarhætti: Mörg er mannsins pína (Vísnaðabókinn, bls. 206–07: ‘Og með Hionasinnu Lage’). Við Boðorðavísur (Öllum skipar skyldan) sem eru ortar undir þessum hætti og voru prentaðar í Vísnaðabókinni, bls. 220–22, er hins vegar lagboðinn *Dikt vil eg dýran hefja*, og er það upphaf að öðrum boðorðavísurum sem ekki voru teknar upp í Vísnaðabókina. (Jón Þorkelsson, *Om digtningen på Island*, 1888, bls. 101.) Hátturinn er kunnur af íslenskum helgikvæðum frá kaþólskum tímum, og hefur hann verið einkar vinsæll, ekki síst þegar yrkja skyldi Maríulof. (*Íslensk miðaldarkvæði*, útg. Jón Helgason, I, 2, 1936, bls. 186; II, 1938, bls. 60, 84, 163, 170, 179, 181, 317, 367.) Hátturinn var einnig algengur á síðari öldum, og má t. d. benda á Ölvísu (Brennivínsbollar tríta) og Um Þorgeirs ólöglega byggingu (Ekki er langt að leita) í *Kvæðum eptir Stefán Ólafsson I*, 1885, bls. 365, og II, 1886, bls. 75. Lagboðar við kvæði undir þessum bragarhætti eru nokkuð breytilegir. Stundum er Hjónasinna lagboði. Við Andvaraljód (Málfæri mínu ráði) í kvæðabók sr. Bjarna Gissurarsonar í Þingmúla er lagboðinn *Mörg er mannsins pína*. (*Thott 473 4to*, bl. 10v.) Sálmurinn Á Galílea láði var prentaður í Hallgrímskveri, og var Hjónasinna lengi lagboði, en í útgáfunni 1828 var tekinn upp lagboðinn *Ekkjuró*, og hélt hann eftir það. (*Sálmar og kvæði eptir Hallgrím Pétursson II*, 1890, bls. 18.) Einnig hefur Eggert Ólafsson valið *Ekkjuró* sem lagboða við kvæði sitt Ísland (Eg sit á sjóna hvoli), sem er með þessum sama bragarhætti. (Vilhjálmur Þ. Gíslason, *Eggert Ólafsson*, 1926, bls. 211.) Kvæðið *Ekkjuró* er í Hústöflu sr. Jóns Magnússonar í Laufási. Upphaf: *Ekkjan yndishrjúfa*. Fyrirsögn: ‘Eckiu-Roo. Eitt kvæde Sorgfullum Eckjum til hugfrooa.’ Kvæðið var fyrst prentað 1734, og er lagboði Hjónasinna. (*Oeconomia Christiana Edur Huss-Tabla*, 1734, bls. 47.) Á siðaskiptatímum var þýtt undir sama bragarhætti úr þýsku, og var hátturinn lagaður eftir frumsálmunum. (Páll Eggert Ólafsson, *Upptök sálma og sálmalaga*, 1924, bls. 88–89 og 160. Sýnishorn af þýska frumhættinum er á bls. 160: Ich stund an einem Morgen.¹) Sálmar voru einnig frumortir með þessum hætti og var lagboðinn: Oss lát þinn anda styrkja. Undir honum hefur sr. Hallgrímur Pétursson ort

¹ Þessi háttur var einkar vinsæll í Þýskalandi á 16. öld. Sbr. Horst Joachim Frank, *Handbuch der deutschen Strophenformen*, 1980, bls. 534–36. Sjá einnig Ernst Ferdinand Kossmann, *Die siebenzeilige Strophe in der deutschen Litteratur*, 1923, bls. 43–45.

23. passíusálm. Hrynjandi er nokkuð önnur en í eldri kvæðum og mörgum nýrri vegna þess að í sálmunum verður það nokkurn veginn reglubundið að þriliður (eða forliður ásamt tvílið) sé í (venjulega) upphafi vísuorðs. Þá munar einnig í því að í eldri kvæðum og ýmsum nýrri eru fjögur ris í rímlausa vísuorðinu (6. vo.), og er þá síðasti bragliður langoftast stýfður. Þannig yrkir sr. Einar í Eydölum Hjónasinnu. Hins vegar eru þrjú ris í sálmunum, eins og var í bragarhættinum þýska, og þannig er einnig í Bændahætti; síðasti bragliður er þá tvíliður.

Erindi í Bændahætti eru að hluta tölusett í handriti, en tölusetningin er nýleg. Í útgáfu eru erindi tölusett. Stjörnu er bætt við erindatölu. Stór stafur er settur í upphafi erinda, þótt lítill stafur sé í handriti. Einnig er settur stór stafur í upphafi mannanafna og staðanafna, þótt lítill sé í handriti. Skrifari notar mikið ñ, og er það jafnan prentað nn, þótt sums staðar kunni að þykja ankanalegt. Hins vegar er sleppt deplum yfir u (= u, ú). Sleppt er skástrikum sem eru í handriti til að greina á milli vísuorða. Við lok erinda eru settir punktar í stað skástrika í handriti. Nokkur erindi hafa áður verið prentuð úr kvæðinu með athugasemdum og hugleiðingum um fornmenntastefnuna eftir Björn Þorsteinsson sagnfræðing í greininni Hirðkvæði íslenzkt frá 17. öld, *Söguslóðir. Afmælisrit helgað Ólafi Hanssyni sjötugum 18. september 1979*, bls. 45–62.

Nockrar obreittar vjlsur vm þann farsæla stad Skard a Skards stronnd, 20r
og nofn þeira hofdinngs manna sem þar hafa setid sijdann menn til
muna Lag sem Hiona sinn(a).

- 1 Litinn od skal efna
eirnn vm sæmdar *gard
nafnkvnnvgt sem nefnn(a)
nu menn stadinn Skard
eirnnenn nefna nockra þa
sem þar med sæmd hafa setid
sijdann eg vm kann tia.
- 2 Skard *med heidre halldid
hafa vm langa tijd

1 2 gard] grat *hndr.*

2 1 med] mid *hndr.* 5 hofdings] hofdinging *hndr.*

tignar menn til valldir
 trvfastir vid lid
 *hofding(s) slekt(i) alldir af
 giæddir dijrum digdum
 sem drottinn vor þeim gaf.

3 Riett það rætt eg heirj
 ad rijkj Loptur fist
 hafi sem henndir fleirj
 hera borinn med list
 stadinn keipt og borgad best
 firer *odul austur a landj
 (j) annalum það siest.

4 Vllvr vnnar lioma
 af þuj lofadur vard
 hiellt med *sæmd og soma
 sijdann þennann gard
 vijsku giædd(ur) geds j rann
 mæta skalldid mesta
 matti kalla hann.

20v

5 Hattalikill heitir
 hans kuedlingur eirn
 volldvgur veriv beitir
 verid hefur eij seirn
 mivkann ad bregda mærdar *þatt
 opt med ijmsu motj
 vppa margann hatt.

6 Audur og annad fleira
 ijt(r)ann giæddj hal
 heidur og mart gott meira
 sem manna þilur eij tal

3 6 odul] odlul *hndr.*

4 3 sæmd] smæd *hndr.*

5 4 seirn] *skr. ofan linu.* 5 þatt] hatt *hndr.*

6 4 manna] *skr. ofan linu, ekki er öruggt að orðið sé rétt lesið.* 7 langt] +
 la *hndr.*

lifir hans godur lofstíjr enn
sem odladist lands af lidum
langt ífir adra menn.

7 Huar sa fromj hera
huilir j vígðre grvnd
kann eg eij grein a giera
glogt j lodinns fund
enn ecki er neitt ad efa vm það
ad hann hafi hrept og hlotid
helgann greptrar stad.

8 Biorn heit bondanns magur
burðvgur eptir það
sat eij lista lagur
lijka a þessum stad
hustrv Olof hans var frv
dotter Lop(t)s hin dijra
dros var *megtug su.

9 Romsæl ravsnaðr kvinna
rad med bonda sijn
hafa sv villdi enn svinna
sioar ellda lijn
ged stor | sogð var gvllhlads hrvnd
hafði hun j hiartta sijnv
hravsta kallmanns lund.

21r

10 Biornn þo bæri hinn ríjki
burðj og veralldar magt
auð og orma síjki
af þuj heiri eg sagt
ad hliti hann ad víjkiá hennar fra
filld og forv neiti
þa fundvst leidum a.

7 6 ad] skr. ofan línu.

8 6 dotter] + illlæsilegt orð, sem virðist vera ofaukið. 7 megtug] megvgt
hndr.

- 11 J vt lond sigldj sæta
sialf þegar suo fiell til
atti morgv ad mæta
megtug þornna bil
listvg bædi a landj og sio
sigur og luckann sanna
samtt stod hia hennj þo.
- 12 Lijka veralldar lasti
lofleg mætti snot
mod og manna ad kasti
þuj margir ofunndar hot
hofdu a rijkre hringa brv
vr þeim þrautum ollum
audnnann leiddj frv.
- 13 Eitt þad ried hvn ad efna
af sem fregnnenn rann
hardlega liet hvn hefna
hennar ecktar mann
j vt londum þa veginn var
firer þa framkuæmd alla
feiladi hvn eij sier par.
- 14 Hennar vm at hofnn alla
og erlegt | frægdar spil
mijn ofrod orda bialla
(eij) kann giora a skil
forsial vitur framsijn var
megtvgg mennþoll priddv
margar digdernar.
- 15 Sofnnadi a sijnum gardj
sæl j drottnej frv
heirtt hef eg hier a Skardj
ad hvilj þorna brv

21v

12 6 vr] skr. ofan līnu.

15 2 drottnej] + dr hndr.

enn salinn kominn j sælv vijst
kvitt af sektum sinda
firer son guds herann Krist.

16 Þa kom Pall hinn þridie
þeckur hofdings mann
huers ad hann var nidie
herma eg eckj kann
Solveig hiet hans sæmdar frv
bondanns Biornns hinns rjka
blid var dotter sv.

17 Med hefd og heidre fridum
hielldu þaug þennann gard
romsæll lands af lidum
livfur bondinn vard
saudum drottinns sijndv lid
hionenn hæfilatv
hneigd a godann sid.

18 Tuo þaug attv arfa
a þuj giori eg skil
Jon og Þorleif þarfa
þar minnir mig til
dijrar priddv digdernar
þessa brædur bada
sem birtta vijsvrnar.

19 Huersu ad hioninn leingi
hielldu þennann stad
kann eg eij mætu meingi
j mærd ad jnna þad
audi riedu og soma seim
þar | til Kristur kiæri
kalladi þaug fra heim.

22r

20 Huar sa andast hefur
hofdings rjkur mann

minn þar mærdar vefur
 mæla vm litid kann
 enn heirda eg adur hialad af þuj
 ad hvili hun hier a Skardj
 husi drottinns ij.

21 Þorleifur þeira arfi
 þa *settist hier ad
 bio sa bondinn þarfi
 blidur a þessum stad
 logmanns nafnn bot hrepti hann
 enn villdj ej vera þad leingi
 völdugur sæmdar mann.

22 Seggurinn soma vandi
 sagdur barnn var eij
 ættada avstann af landi
 erlega fieck hann meij
 Steinvn hiet sv stullkann rijk
 hier a hennar tijdum
 hittist valla slijk.

23 Eijriks dijr var dotter
 duka þollinn blid
 lærd a lista nogtir
 lios riöd burdvg frid
 hogvær þeck og þolinn mod
 skinsamt skjirtt j rædum
 skrautlegt var þad fliod.

24 Þorleifur þo ad bærj
 þrott og kallmanns lund
 ætli eg einatt værj
 onadadur a grund
 af ovina hop jllum þeim
 sem j soknar ploggum
 soktv bondann heim.

20 7 ij] + þ *hdr.*

21 2 settist] sestist *hdr.*

25 Þo þeir hefði i huga
 að | honndla stolltar reck
 enn hann ijfir buga
 einginn þeira fieck
 helldur *sneru vm hæl a stad
 og þau af þeim þa sendv
 þung ord eptir þad.

22v

26 Ol med eckta svanna
 ijtrar dætur tuær
 aud og somann sanna
 sijstur tokv þær
 eptir froma forelldra sijn
 vm bondanns bornnenn fleirj
 blanda eg eij sonar vijn.

27 Metord alldre misti
 martt þo fiellj vppa
 fir enn j grofinnj gisti
 gofvgur herann sa
 andadist jnn j Hollti hann
 til Skards þeir færðv og fluttv
 fram lidinn hofdingiann.

28 Grafinn a sijnum gardj
 guds j barnna reit
 hann var hier a Skardi
 harmadur vijst af sveit
 Steinvn nockrar stundir beid
 med ærv og ordstijr godum
 endadj hvn sitt skeid.

29 Biarnni Odds kom arfi
 aptur a hefðar beck
 Sigridi þegnenn þarfi
 Þorleifs dotter fieck

25 5 sneru] snerum, skr. snerū, í hndr. 6 þau] þ. e. þágu. 7 þung] + og hndr., er ofaukið.

26 5 andadist] leiðrétt í hndr.

ættstor miog var ecki hann
þo var halldinn þessi
j þann | tijd sæmdar mann.

- 30 Best vm hag sinn hirtti
husadi stadinn vel
vininna sijna virtti
volldvgt hofdin(g)s þel
gefid var rijnar glossa þund
hiellt med heidri og soma
huernn sinn mann og sprvnd.
- 31 Suo hans kurttes kvinna
klarrj j hiona stiett
sat og stod hin svin(n)a
med sæmd og ærv riett
hogvær mild og litalat
livf j lindi og ordum
lastvor glod og kat.
- 32 Gudhrædd gefnenn spanga
af gossi og eigv sijn
drottinns saudi suanga
saddi og lietti pijn
a himnnum hefur sier safnnad siod
avallt til med aumum
ordinn lagdi hun god.
- 33 Allir af hiartta hreinnv
hijrrj vnnv snot
þar med vrdv a einv
ad oska af hiarttanns rot
ad eilifann skilldi hvn andar frid
hliota j himna rijki
þa hier skilldist hvn vid.
- 34 Gestum veittv greida
godann sæmdar hion

og þeim sem þvrttu að beida
þigga marga þon
lietu þaug með lindid þitt
enn auðsueipt aptur á moti
vndirfolk var titt.

- 35 Of long verður víjsa 23v
þuj vanntar mælsku seim
ef eg skal ollum lijsa
afbrax kostum þeim
sem odludvst þaug af eingla smid
og þeim heillum hielldu
hier meðann duolldu við.
- 36 Síjdann þaug með soma
sofnnvdu ellj mod
vtfor fiengu froma
frid þo hringa slod
vndann honum j eingla kor
þiad af þungum meinum
þeck og hvglivf for.
- 37 Fram íjfir attræds alldur
attj j heimj bid
síjdann seima balldur
sofnnadj hiedann j frid
hier á Skardi hvilir sa
grafinn j grænnre folldv
gofugu sprundj hia.
- 38 Þeira enn þeckid nídur
þa tok radum við
hogvær hringa vídur
hneigdur á godann síd
hiet sa Dadi hofdingsmann
enn Arnfrídur eijkinn tvinna
sem ecktað hafdi hann.

- 39 Braggiann hrings enn blida
Ben(e)dickts dotter var
mæt bar meijann þida
margar digdernnar
nordur j landj nafnn fræg snnot
fædd og vpp var alinn
agiæt *sæmdar bot.
- 24r 40* Safnnar eij seim nie audi
samann til onijtess
morgum bitir braudj
bvenn og fvs til þess
selur og lanar sijst med bid
hvad sem huer vm bijdur
og hialprædis þarf vid.
- 41* Hans menn hliota ad leita
hvad sem vannta kann
enn vilugur er ad veita
þeim verda ad bijdia hann
enn stockur eij vpp med stigdlindid
eg ma eirnn þad seiga
hann opt hefur sijnt mier lid.
- 42* Gestum veita greida
godann sæmdar hion
ongann j ordum meida
allir þeira bon
giarnann vilia giora med skil
og hlidnnj hier med sijna
sem hæfir allvel til.
- 43* Hofdings menn þa hijrer
hionenn sækia heim
eins sem odurinn skjirer
er vel fagnnad þeim

39 1 Braggiann] gg leiðrétt. 4 digdernnar] gd leiðrétt. 7 sæmdar] smædar
hndr. Hér vantar í kvæðið.

41 3 ad] skr. ofan línu.

og *veislur storar veittar þratt
fregnn af fromleik þeira
fligur j hueiria att.

44* Valldstiornn hefur j hendj
heidur og aura nægd
helledur heranns vendi
hirttir þo med vægd
litolatur og livfur siest
aumkar avma og *veika
enn angrada hvggar best.

24v

45* Liod þo leingie eg eigi
þuj landit mals er þurtt
ber hann sem ad eg seigi
sæmdir heidur og kurtt
hans mun vppi mannord mætt
þa lidinn er hiedann vr heimj
og halfv meir vm rætt.

46* Þorj eg eij meir ad mallda
ma vera olldinn sum
meinj og meigi þad hallda
mælgj ravp og *skrvn
sem samid hef eg og sett j skra
vm somann sæmdar hiona
er sitia nv Skardi a.

47* Helld eg heimta vt skilldu
þo hrosijeg soma þeim
sem gud af gedinv milldu
gaf suo badum tueim
og lati þavg fara med gossinn god
ad lijki livfum Drottinnj
enn lofud verdi af þiod.

43 5 veislur] veislur *hndr.*

44 6 veika] veikia *hndr.*

46 4 skrvn] skravm *hndr.*

48* Gud þaug bædi blessi
 og *bijvarj vondu fra
 huggi stidie og hressi
 huad sem angra ma
 lannggiætt gefj þeim lif a grvnd
 heilsv og gladværtt hiartta
 med hægre dauda stund.

25r

49* Bid eg nu best ad virda
 bondann vijsvrnnar
 og at huga ordnott stirda
 mijn onnur | eij meining var
 enn hrosa stadarins soma seim
 þuj liodinn leingur vara
 enn lavs ord tolud j heim.

50* Ein þvsund eg jn(n)j
 af var talinn med sann
 þegar a mærdar minnj
 miodurinn asa rann
 sex hundrvd og sioþiji ar
 sio þar enn ad avki
 allda talann suo star.

51* Enn vil eg bijda j odi
 ecki ad reidist mier
 giptv madurinn godi
 sem gegnn og framsijn(n) er
 forfedur þo hafi eg vm hans
 þvlid j þagnnar siodj
 þennann vijsna krans.

52* Bænda hattur bvinn
 bragurinn heita skal

48 1 Gud þaug] eða þaug gud. Orðinu þaug er bætt við eftir á, og er það skr.
 án innvísunar framan við upphafsliðu erindisins, sem hefist með inndrætti fremst
 í bóklínu. 2 bijvarj] bijrvarj hndr.

51 1 bijda] þ. e. biðja. 5 eg] + hn str. út í hndr.

sem kall hefur ravsnað rvinn
raulað mál í sal
leiddrið þeir lióðinn mín
sem fróðari um efnið er
sú enda ég sonar vinn.

BJARNI EINARSSON

UM ÞORMÓÐ SKÁLD OG UNNUSTURNAR TVÆR

ÁSTARSAGA Þormóðar Kolbrúnarskálds er sögð í afmörkuðum kafla Fóstbræðra sögu, 9.–11. kap., og hinna ungu kvenna sem þar koma við sögu er ekki getið hvorki fyrr né síðar í sögunni. Þessi ástarsaga er stutt, en hún er ekki einföld, og skulu hér rakin höfuðatriði hennar og verður farið eftir útgáfunni í Ísl. forn. VI, bls. 161–177.

Næsta kapitula á undan lýkur á því að sagt er frá að Þorgeir, fóstbróðir Þormóðar, hafi hafst við í förum og verið jafnan annan vetur í Noregi með Ólafi konungi, en hinn á Reykhólum. Því næst hefst ástarsagan með þeim orðum að nú sé að segja frá hvað Þormóður hafðist að meðan Þorgeir var í förum. Hann dvelst þá á Laugabóli með Bersa föður sínum 'mjök marga vetr. Honum þótti löngum daufligt, því at þar var fámenn.' Þormóður fer að venja komur sínar í Ögur, sem er bær um tíu km leið frá Laugabóli. Þar býr efnuð ekkja er Gríma heitir, en 'Þórdís hét dóttir Grímu; hon var væn ok vinnugóð ok var heima með henni; hon var oflátlig.' Erindi Þormóðar er að tala við Þórdísi, 'ok af hans kvámum ok tali var kastat orði til, at hann myndi fifla Þórdísi.' Grímu er lítið um þessar komur gefið og vill heldur gefa Þormóði dóttur sína, en hann afþakkar kurteislega, kveður skaplyndi sitt eigi til þess að kvongast. Hann lætur um skeið af komum í Ögur, en heldur síðan áfram uppteknum hætti. 'Kømr þá aptr inn sami vanði ok orðræður ok fyrr um vinfengi þeira Þórdísar ok Þormóðar.' Gríma vandar enn um við Þormóð og hann svarar vel máli hennar, en heldur áfram komum uns Gríma lætur þræl sinn veita honum fyrirsát og særir þrællinn hann miklu sári. Eftir þetta er Þormóður heima með föður sínum nokkura vetur og er ekki getið um fleiri ferðir í Ögur í bili. 'Þormóði þótti jafnan daufligt, er hann var heima með feðr sínum. Eptir þingit um sumarit rézk hann til ferðar með húskarla feðr síns, er þeir skyldu sækja fiska, er Bersi átti út í Bulungarvík. . . verða þeir sæhafa at Arnardöllum; kasta þeir akkerum fyrir skipinu, fara sjálfir

á land upp ok reisa tjald, hafask þar við um hríð, því at þeim gaf eigi skjótt í brott. Katla hét kona, er bjó í Arnardal. Hon var ekkja; hana hafði átt maðr sá, er Glúmr hét. Dóttir hennar hét Þorbjörg; hon var heima með móður sinni. Þorbjörg var kurteis kona ok eigi einkar væn, svart hár ok brýnn, — því var hon kǫlluð Kolbrún, — vitrlig í ásjánu ok vel litkuð, limuð vel ok grannvaxin ok útfœtt, en eigi alllag.' Þormóður heimsækir þær mæðgur nokkrum sinnum og kveður þá 'einstaka mansǫngsvísur, ok líkar konum þat vel, þeim er þar váru. Þat var einn dag, at Katla mælti: 'Hvárt áttu, Þormóðr, nokkut ørendi út í Víkina, er þú ferr með húskǫrlum fǫður þíns?' Þormóðr svarar: 'Eigi á ek annat ørendi en at skemmta mér, ok þótti mér daufligt heima.' 'Hvárt mun þér skemmtiligra þykkja at fara með þeim eða vera hér, meðan þeir fara eptir skreiðinni, ok skemmta þér hér? Nú er þat heimilt, at þú sér hér, ef þú vill þat, því at oss er mikit gaman at þér.' Þormóðr svarar: 'Vel fara þér orð, ok mun ek þat þiggja, sem þú býðr, því at mér þykkir hér skemmtiligt at vera hjá yðr. . . . Þormóðr var í Arnardal hálfan mánuð. Hann yrkir þá lofkvæði um Þorbjörgu kolbrún; þat kallaði hann Kolbrúnarvísur. Ok er kvæðit var ort, þá færði hann kvæðit, svá at margir menn heyrðu. Katla dregr fingrgull af hendi sér, mikit ok gott, ok mælti: 'Þetta fingrgull vil ek gefa þér, Þormóðr, at kvæðislaunum ok nafnfesti, því at ek gef þér þat nafn, at þú skalt heita Þormóðr Kolbrúnarskáld.' . . . Ferr Þormóðr heim á Laugaból ok hafðisk heima við, þat er eptir var sumarsins.'

Þess er ekki getið að Þormóður kæmi oftar í Arnardal, en er vetra tók fer hann eitt sinn í Ögur. 'Gríma tók við honum með miklu gleðibragði, en Þórdís reigðisk nokkut svá við honum ok skaut ǫxl við Þormóði, sem konur eru jafnan vanar, þá er þeim líkar eigi allt við karla. Þat finnr Þormóðr skjótt ok sá þó, at hon skaut í skjálg augunum stundum ok sá nokkut um ǫxl til Þormóðar; kom honum í hug, at vera mætti svá, at dælla væri at draga, ef hálf t hleypti, minnir hana á it forna vinfengi, hvert verit hafði. Þórdís mælti: 'Þat hefi ek spurt, at þú hefir fengit þér nýja unnustu ok hafir ort lofkvæði um hana.' Þormóðr svarar: 'Hver er sú unnusta mín, er þú talar til, at ek hafa um ort?' Þórdís svarar: 'Sú er Þorbjörg út í Arnardal.' Þormóðr svarar: 'Engu gegnir þat, at ek hafa kvæði ort um Þorbjörgu; en hitt er satt, at ek orta um þik lofkvæði, þá er ek var í Arnardal, því at mér kom í hug, hversu langt var í milli fríðleiks þíns ok Þorbjargar ok svá it sama kurteisi; em ek nú til þess hér kominn, at ek vil nú færa þér kvæðit.'

Þormóður kvað nú Kolbrúnarvísur ok snýr þeim ørendum til lofs við Þórdísi, er mest váru á kveðin orð, at hann hafði um Þorbjörgu ort. Gefr hann nú Þórdísi kvæðit til heilla sátta ok heils hugar hennar ok ásta við sik. Ok svá sem myrkva dregr upp ór hafi ok leiðir af með litlu myrkri, ok kœmr eptir bjart sólskin með blíðu veðri, svá dró kvæðit allan óræckðar þokka ok myrkva af hug Þórdísar, og renndi hugarljós hennar heitu ástar gœrvalla til Þormóðar með varmri blíðu. Þormóður kœmr þá jafnan í Ögur ok hefir góðar viðtökur. Ok er svá hafði nokkura hríð fram farit, þá verðr sá atburðr eina nótt, þá er Þormóður var heima á Laugabóli, at hann dreymir, at Þorbjörg kolbrún kœmr at honum ok spurði hann, hvárt hann vekði eða svæfi. Hann kvazk vaka. Hon mælti: 'Þér er svefns, en þat eitt berr fyrir þik, at svá mun eptir ganga, sem þetta beri fyrir þik vakanda. Eða hvat er nú, hvárt hefir þú gefit annarri konu kvæði þat, er þú ortir um mik?' Þormóður svarar: 'Eigi er þat satt.' Þorbjörg mælti: 'Satt er, at þú hefir mitt lofkvæði gefit Þórdísi Grímudóttur ok snúit þeim ørendum, er mest váru á kveðin orð, at þú hefðir um mik ort kvæðit, því at þú þorðir eigi, lítill karl, at segja satt til, um hverja konu þú hefðir ort kvæðit. Nú mun ek launa þér því lausung þína ok lygi, at þú skalt nú taka augnaverk mikinn ok strangan, svá at bæði augu skulu springa ór höfði þér, nema þú lýsir fyrir alþýðu klækisskap þínum, þeim er þú tókt frá mér mitt lofkvæði ok gefit annarri konu. Muntu aldregi heill verða, nema þú fellir niðr þær vísur, er þú hefir snúit til lofs við Þórdísi, en takir þær upp, er þú hefir um mik kveðit, ok kenna eigi þetta kvæði öðrum en þeim, sem ort var í öndverðu.'¹ Þormóði sýndisk Þorbjörg vera reiðulig ok mikilúðlig; þykkisk nú sjá svipinn hennar, er hon gengr út. Hann vaknar við þat, at hann hafði svá mikinn augnaverk, at hann mátti varla þola óeþandi ok mátti eigi sofa, þat sem eptir var nætrinnar.' . . . Bersi faðir hans kemur til hans þar sem hann hvílir í rúmi sínu og spyr hvort hann sé sjúkur. Þormóður kveður þá vísu þess efnis, að það hafi verið misráðið, er hann gaf Þórdísi Kolbrúnarvísur (9. v.). . . 'Nú lýsir hann fyrir alþýðu, hversu farit hafði um kvæðit, ok gefr þá af nýju við mörg vitni Þorbjörgu kvæðit. Þormóði batnaði þá skjótt augnaverkjarins, ok verðr hann þá alheill þess meins.'

Þannig lýkur þessari stuttu ástarsögu. Það er athyglisvert að þess er ekki getið að Þormóður yrki mansöngsvísur í Ögri og því síður lofkvæði

¹ kenn síðan þetta kvæði svá öðrum sem þat var fyrir öndverðu ort. *Flateyjarbók*.

um Þórdísi fyrir en hann neyðist til að snúa Kolbrúnarvísu upp á hana. Þó er greinilegt að Þórdís er höfuðunnusta hans, ef svo má að orði komast, en kynni hans og Þorbjargar ekki nema lítið atvik. Og það er ekki Þórdís, heldur Þorbjörg sem refsar honum fyrir brigðmæli.

Þessi ástarsaga er að einu leyti sambærileg við ástarsögur Kormáks og Hallfreðar eins og þeim er lýst í Kormáks sögu og Hallfreðar sögu: skáldið vill ekki kvænast, þá er honum býðst að ganga að eiga unnustu sína eða ástkonu. Kormákur á sér þá afsökun að hann er undir álögum, en hinir tveir eru sjálfráðir gerða sinna. Að öðru leyti á mynstur ástarsögunnar í Fóstbræðra sögu ekki sinn líka í íslenskum fornsögum. Hér er að vísu um þríhyrningsmynstur að ræða eins og í sögum Kormáks og Hallfreðar, og bæta má við Gunnlaugs sögu og Bjarnar sögu Hítðalakappa og Laxdælu. Í nefndum sögum snýst ástarsagan um konu og tvo karlmenn, en í Fóstbræðra sögu um karlmann milli tveggja kvenna.

Ekki fæ eg betur séð en höfuðdrættir í ástarsögu Þormóðar eigi sér hliðstæðu í lokapætti frægustu ástarsögu miðalda, Tristrams sögu. Hafi Fóstbræðra saga verið samin einhvern tíma á síðustu áratugum 13du aldar eins og Jónas Kristjánsson hefur fært miklar líkur að í bók sinni um söguna, væri ekki neitt því til fyrirstöðu að höfundur Fóstbræðra sögu hefði getað þekkt hina norrænu þýðingu franska sögukvæðisins um Tristan.

Höfuðmynstur ástarsögunnar í Tristrams sögu er að vísu þríhyrn-ingurinn: ein kona og tveir karlmenn, eiginmaður og elskhugi, eins og í Kormáks sögu og Hallfreðar sögu. En í lokapætti sögunnar er skipt um mynstur: tvær konur og einn karlmaður, eins og í ástarsögunni í Fóstbræðra sögu. Þar er sagt frá Tristram og Ísond og Ísodd. Í hinum fornu frakknesku söguljóðum heitir unnusta Tristrams ýmist Isolt eða Iselt, eða þá Iseut, Ysolt og Yselt, auk þess Ysonde. Stúlkan sem kemur til sögunnar í síðasta þætti er nafna unnustunnar og veldur það mis-skilningi, en þær eru annars greindar sundur með viðurnefnum. Í norrænu þýðingunni heita konurnar Ísond (Ísqnd?) og Ísodd.

Höfuðefni þessa þáttar Tristrams sögu er á þessa leið: Tristram dvelst fjarri unnustu sinni, Ísond drottningu, konu Markis konungs. Tristram kynnist hertogasyni einum sem á 'eina fríða, kurteisa og hæverska systur ok hyggna yfir allar þær konur, er váru í því ríki, ok kynntisk þá Tristram við hana ok gaf henni ástgjafar; ok sakar þeirar Ísondar er hann bar harm fyrir, þá ræddi hann um ástarþokka við hana,

ok hón hónum, ok gørði hann þá marga mansongva með fögurum skáldskap ok snjallri orðaskipan allskonar strengleika, ok nefndi í songunum optliga at atkvæðum Ísodd. Tristram song songva sína fyrir riddurum sínum ok lendum monnum í höllum ok svefnhúsum, mörögum áheyr-andum, Ísodd ok frændum hennar, ok hugðu allir at um hana væri kveðit ok at hann ynni öngri annarri en Ísodd þessari, ok fögnuðu mjök því frændr hennar allir, ok allra helst Kardín ok bræðr hans, því at hann hugði at Tristram ynni Ísodd systur þeira, ok hann myndi þar vilja dveljask sakar ástar þeirar, því at þeir hafa reynt hann svá góðan riddara at þeir vilja hónum unna ok þjóna; ok lögðu þeir allan hug á at koma hónum í venskap systur þeira, ok leiddu þeir hann í hús meyjarinnar at skemmta sér hjá henni ok ræða við hana, því at af leik ok viðræðu verðr blíðlæti ok um snýsk opt lunderni manna . . .'. Það verður úr að Tristram gengur að eiga Ísodd, 'því at hann vill freista, ef ný ást ok yndi mætti gefa hónum at gleyma Ísodd . . .'. Tristram særíst síðan í bardaga. Hann veslast upp, en væntir þess að Ísodd muni geta grætt hann og biður Kardín fara á fund hennar og segja henni hvernig komið sé, 'öngri ann ek jafnmikit sem henni, ok öngi hefir gørt jafnmikit fyrir mínar sakar sem hón'. Ísodd kona Tristrams heyrði þessar viðræður, þótt leynt ættu að fara. 'Nú þóttisk Ísodd, kona Tristrams, vita at hann unni annarri meir en henni . . .'. Þá er sést til skips Kardíns eftir langa bið, 'þá kom Ísodd, kona hans, til hans, sem af illri list hugsaði ok sagði: 'Unnasti!' kvað hón, 'nú er Kardín kominn. Ek sá at vísu skip hans, ok hefir lítinn byr . . .' Tristram mælti: 'Unnasta! . . . Gør mér kunnigt . . . með hverju segli hann siglir.' En hón svarar: 'Ek kenni þat gørla, ok með svörtu segli sigla þeir . . .' En hón laug at hónum, því at Kardín sigldi með hvítum ok blám . . ., því at Tristram hafði svá beðit hann, til merkis ef Ísodd kæmi með hónum; en ef Ísodd kæmi ekki með hónum, þá skyldi hann sigla með svörtu segli. En Ísodd, kona Tristrams, hafði heyrt allt þetta . . .'. Þessi fregn reið Tristram að fullu, og gaf hann upp andann með nafn Ísondar á vör-unum. Skip Kardíns lagði til hafnar rétt á eftir, og varð Ísodd drottningu svo mikið um lát Tristrams að hún beið bana af.²

Nú má vera að sumir sjái í fljótu bragði lítinn svip með þessum tveim frásögnum og skal þetta því athugað nánar. Hér hefur þegar verið bent á að ástarþríhyrningurinn er sá sami í þessum frásögnum báðum, og sameiginlegt höfuðefni þeirra er þetta: Ungur yfirstéttar-

² Útgáfa Kölbings bls. 83–84, 107–112.

maður á fagra unnustu sem hann heimsækir oft. Hann verður fyrir reiði móður hennar eða eiginmanns. Hann fer brott á skipi með förunautum sínum, Tristram landflóttá, en Þormóður að leita sér skemmtunar. Ungi maðurinn kemur þar sem er ung heimasæta og er honum boðið að dveljast þar. Unga stúlkan er að vísu ekki svo fögur sem unnusta hans, en hún er bæði kurteis og hyggin. Á meðan ungi maðurinn dvelst þar yrkir hann mansöngva (mansöngsvísur) eða lofkvæði, Tristram um unnustu sína, Ísond, en Þormóður um hina nýju vinkonu sína, Þorbjörgu. Og báðir flytja kvæðið (kvæðin) í margra manna áheyrn. Konurnar tvær heita mjög líkum nöfnum í frásögn Tristrams sögu, og sökum þess að Tristram nefnir oft þetta nafn í kvæðum sínum heldur stúlkan og allt hennar fólk að hann sé að kveða um hana. Hins vegar stendur svo á um Þormóð að hann yrkir í rauninni um síðari vinkonuna, Þorbjörgu, og þegar hann kemur heim aftur og fer enn að heimsækja unnustu sína, Þórdísi, þá kemur í ljós að hún hefur frétt þetta og er honum reið og ásakar hann fyrir að hafa fengið sér nýja unnustu. Þormóður skrökvar því þá að henni að hann hafi ort um hana lofkvæði þá er hann var í Arnardal. En sögunni lýkur með því að síðari vinkonan, Þorbjörg, refsar honum grimmlega og hótar honum verra nema hann breyti kvæðinu í sama horf.

Það var yfirleitt háttur þeirra manna sem sömdu Íslendingasögur að þeir nýttu á listrænan hátt það söguefni sem þeir sóttu í aðrar sögur. Svo virðist því og vera farið í þessu tilfelli. Umhverfi er gjörólíkt, en höfuðdrættir svipaðir og sjálfur sögukjarninn hinn sami samkvæmt skýringu Þormóðar á athæfi sínu í Arnardal. Í stuttu máli: 1. Unnusturnar eru tvær; 2. söguhetjan yrkir mansöngva/lofkvæði þar sem hann dvelst hjá unnustu nr. 2; 3. í Tristrams sögu yrkir söguhetjan raunverulega um unnustu nr. 1, þó að unnusta nr. 2 og aðrir áheyrendur haldi að hann yrki um unnustu nr. 2 (af því að nöfnin eru lík). En í Fóstbr. s. yrkir söguhetjan raunverulega um unnustu nr. 2, en skrökvar því seinna að unnustu nr. 1 að hann hafi ort lofkvæði sitt um hana, — og eru sögurnar þar með orðnar samhljóða: söguhetjan yrkir um unnustu nr. 1 á meðan hann dvelst hjá unnustu nr. 2, en kvæðið er talið vera um eða eignað unnustu nr. 2. Þar við bætist að unnusta nr. 2 refsar söguhetjuni í báðum sögum fyrir ást hans á unnustu nr. 1.

Um draum Þormóðar er þess að geta að ekki er ólíklegt að höfundur Fóstbræðra sögu hafi þekkt frásögn í Rómverja sögum af óhugnanlegri draumvitrun Pompeiusar, þar sem framliðin kona hans vitjar hans full

afbrýði og hótar honum hörðu. Þýðingin kann að vera frá 12tu öld, en er varðveitt í handriti frá miðbiki 14du aldar (AM 226 fol., bl. 121rb–121va):

Hann dreyndi þá at Júlía er hann hafði átt, dóttir Júlíi Cesaris, kæmi at honum og mælti til hans með mikilli reiði: 'Þat kann ek at segja þér at helvítisguðin búa þér margar vistir ok mǫrg meinlæti. Þú vannt sigr meðan vit várum hjóna. En nú hefir þú skipt hamingjunni með rekna-skiptinu. Hafa Cornelie ekki giptusamliga gingit verföngin, þó at hón sé nú friðla þín. Ert þú nálíga fauskr einn ok viltu þó flytja hana í her með þér hvárt sem þú ferr á sjó eða á landi til þess at ek mega þín aldri njóta. En hón skal þín þó eigi njóta, faðir minn mun angra þik um daginn en ek um nærtnar. Öngvar óminnisveigar hefi ek drukkit í öðru lífi, þótt þú munir mik nú ekki. En hvat er þú bersk fyrir, þá mun ek æ í miðri fylking vera, ok þess sver ek fyrir mína höfðingja í öðrum heimi, at þú munt aldri at öngu verða mega ok ekki mun þín börn mega frá þér skilja, ok svá mun þessi orrustu lúka at þú munt minn verða ok með mér muntu fara.' Síðan fór hón í brott, en Pompeius vaknar og mælti mœðiliga: 'Til hvers kemr þér Júlía at angra mik með slíkum draumum, því at annat hvárt er vitit ekki eptir dauðann ellar er dauðinn enskis verðr.'³

Hótun Þorbjargar er af sama tagi og sagt er frá í Hauksbókartexta Landnámabókar: 'Ena næstu nótt eptir dreyndi Halldór, at Ásólfir kom at honum ok kvezk bæði augu mundu sprengja ór hausi honum, nema . . .'⁴

Kolbrúnarvísur. Ekki væri ólíklegt að sumir lesendur væru nú orðnir allóþolinmóðir og langaði til að minna á að frásögn Fóstbræðra sögu af ástamálum Þormóðar hljóti að eiga rót sína að rekja til sannsögu-legs atburðar, þar sem þess sé getið í Landnámu að Þormóður hafi kveðið um Þorbjörgu kolbrún, og það sanni auk þess viðurnefni skálds-ins. Í því sambandi má vitna í neðanmálsgrein í útgáfu sögunnar í Ís-lenzkum fornritum VI, bls. 171: '*Kolbrúnarvísur* eru því miður með öllu glataðar. Þær hafa án efa verið frægt kvæði í fornöld, svo sem ráða má af ummælum Landnámu og viðurnefni Þormóðar.' Því er fyrst til að svara að frásögn Fóstbræðra sögu gæti verið samin eftir erlendri fyrirmynd, þótt það væri staðreynd að Þormóður hefði ort þetta kvæði

³ Rómverja sögur eru prentaðar í Sýnisbók íslenzkrar tungu og íslenzkra bók-mennta í fornöld, útg. af Konráði Gíslasyni, 1860. Bls. 195–196.

⁴ *Íslenzk fornrit* I, bls. 65.

og hlotið viðurnefni sitt fyrir. En hvernig er þessum 'staðreyndum' háttað?

Melabók: Nesja-Knjúkr . . . átti Eyju Ingjaldsdóttur . . . Þeira synir váru Einarr ok Eyjólfr, faðir Þorgeirs Kǫtlusonar. Stjúpdóttir Eyjúlfs var Þorbjörg Glúmsdóttir, er kǫlluð var kolbrún, er Þormóðr orti um Kolbrúnarskáld.

Sturlubók: Knjúkr átti Eyju, dóttur Ingjalds . . . þeira son var Eyjólfr faðir Þorgríms Kǫtlusonar. Glúmr átti fyrir Kǫtlu, ok var þeira dóttir Þorbjörg kolbrún, er Þormóðr orti um.

Hauksbók: Knjúkr . . . átti Eyju, dóttur Ingjalds . . . þeira börn Einarr . . . ok Eyjólfr, er var stjúpfaðir Þorbjargar kolbrúnar Glúmsdóttur, er Þormóðr orti um, — Þorgrímr var ok Eyjólfsson . . .⁵

Þó að orðalag sé með sínum hætti í hverri þessara þriggja greina, er eðlilegt að gera ráð fyrir að allar séu runnar frá sameiginlegri heimild, eldri Landnámabók. Hið er óvissara hversu gömul sú Landnáma hefði verið, og hvort hún hefði hlotið að vera eldri en Fóstbræðra saga. Um gerðir Landnámabókar er best að hafa sem fæst orð hér. Það mál var allt miklu einfaldara fyrir nokkrum árum en það er nú orðið. Jónas Kristjánsson hefur talið líklegt að sagan sé ekki skrifuð fyrr en á síðasta þriðjungi 13du aldar, einkum vegna þess að hún beri merki um áhrif af skrudstíl, sem virðist koma til sögunnar um þetta leyti. Hann bætir við að Sturla Þórðarson (d. 1284) nefni söguna ekki og hafi ekki notað hana í Landnámugerð sinni.⁶

Ekki er víst að Sturla hafi getið allra þeirra Íslendingasagna sem hann vissi um eða nýtt sér þær sem hann hafði lesið. Ummæli Landnámabókagerðanna þriggja um Þorbjörgu kolbrún og kveðskap Þormóðar benda til sögu eða sagnar og ef það er ekki sú Fóstbræðra saga sem varðveist hefur í ýmsum gerðum, þá mætti ætla að til hefði verið saga um þetta efni á undan þeirri sögu.

Bendi ummæli Landnámu um Þorbjörgu og Þormóð ekki til ástarsögu þeirra í Fóstbræðra sögu, þá yrði þó a. m. k. að gera ráð fyrir sögn um það hvernig Þormóður hefði hlotið viðurnefni sitt. Sjálfst viðurnefni Þormóðar virðist óvefengjanlegt. Elsta heimild um það mun vera Ólafs saga Snorra hin sérstaka, sem ætlað er að sé eldri en Ólafs saga helga í Heimskringlu. En Þormóður er nefndur í fornsögu sem talin er mun eldri en Ólafs saga helga Snorra. Það er svo kǫlluð Elsta

⁵ Landnámabók, ÍF I, bls. 170–171.

⁶ Um Fóstbræðrasögu, 1972, bls. 307.

saga af Ólafi helga. Þar er Þormóður oft nefndur á 2. blaði þeirra brota sem haldin eru leifar þeirrar sögu (alls 15 sinnum).⁷ Viðurnefnisins er hvergi getið þar, enda væri þess varla að vænta, því að Þormóður er hvergi kynntur þar eða nefndur á þann hátt að eðlilegt væri að viðurnefnið fylgdi. Hins vegar hefði mátt búast við að viðurnefnið fylgdi nafninu á bl. 6v, þar sem Þormóður er talinn meðal þeirra sem fóru úr land með Ólafi konungi helga, en þar er hann nefndur *Þormóðr skáld*.⁸ Svo kölluð Helgisaga Ólafs konungs nefnir Þormóð með sama hætti í samsvarandi frásögn af förunautum Ólafs konungs (annars er merki- legur munur á þeim tveim frásögnum, þó að ótvírætt séu af sama upp- runa).⁹ Aftur á móti kemur viðurnefni Þormóðar tvisvar sinnum fyrir í Helgisögunni í köflum sem taldir eru runnir frá Elstu sögu, en raunar er skrifað *kolbrúnaskáld* í bæði skiptin.¹⁰ Þó að lítið sé leggjandi upp úr stafsetningaratriði af þessu tagi, virðist mega líta á þetta sem vott um að skrifaranum hafi ekki verið ástarsaga Þormóðar minnisstæð, og til þess bendir einnig misritunin *þorgrimr* á fyrra staðnum.

Meðal samtíðarmanna Þormóðar var Bjarni gullbráskáld. Hann er nefndur svo á nokkrum stöðum í Ólafs sögu helga eftir Snorra, bæði hinni sérstöku og í Heimskringlu, og auk þess í Magnúss sögu góða. Bókmenntasöguhöfundar hafa dregið þá ályktun af viðurnefni Bjarna að hann muni hafa kveðið um konu sem hafi haft viðurnefnið gullbrá ('med gyldne öjenhår' FJ). Annað samtímaskáld Þormóðar var Gissur gullbrá sem svo er nefndur í Heimskringlu og í Ólafs sögu helga hinni sérstöku og var einn þriggja skálda í liði Ólafs konungs á Stiklarstöðum. Helgisagan nefnir þar Gissur svarta. Skáld með því nafni er hins vegar með Ólafi Svíakonungi fyrr í hvorri tveggja Ólafs sögu helga eftir Snorra. Finnur Jónsson vildi gera einn mann úr þessum tveim skáldum, og hann gerði þá ráð fyrir að *svarti* hefði verið viðurnefni hans í fyrstu, en síðar hefði hann kallast *gullbráskáld* sökum þess að hann hefði ort um konu með gullnar brár; *gullbrá* hefði og varla getað verið viðurnefni karlmanns að hans dómi. En er hann kom að Bjarna gullbrár- skáldi lenti hann í hálfgerðri klípu: 'har de bægge digtet om en og samme kvinde?'¹¹

⁷ *Otte Brudstykker*, 1893, bls. 4–6.

⁸ *Otte Bruds.*, bls. 113²–33.

⁹ *Óláfs saga hins helga*, 1922, bls. 711⁷.

¹⁰ Sama rit, bls. 53⁵ og 76²⁹. Á fyrra staðnum er skrifað *þorgrimr*.

¹¹ *Litteraturhist.* 2. udg., I, bls. 568 og 605.

Í því Skáldatali sem varðveitt er í uppskrift Árna Magnússonar eftir Kringlu eru og nefndir tveir Gissurar meðal hirðskálda, Gissur svartí hjá Ólafi sænska og Gissur gullbrá með Ólafi helga.¹² Í Skáldatali í Uppsala-Eddu er Gissur gullbrá einn nefndur, og er hann ásamt Bjarna gullbrá s., Hallfreði og Sighvati talinn skáld Ólafs Tryggvasonar.¹³ Í Ólafs sögu helga í Flateyjarbók er sá maður sem í hvorri tveggja Ólafs sögu Snorra nefnist 'Gissur gullbrá, fóstri Hofgarða-Refs', kallaður 'Gissur gullbrárskáld' einu sinni, en 'Gissur gullbrárfóstri' fjórum sinnum. Í sumum textum Ólafs sögu Haraldssonar eru fleiri afbrigði nafnsins: 'Gissur gullbrárfóstri Hofgarða-Refsson' (AM 325 VII 4to), 'Gissur gullbrárfóstri ok Hofgarða-Refr sonr hans' (AM 61 fol.). Á sambærilegum stað í Flateyjarbók er reyndar skrifað *Hofgarða-Refr* á eftir *gullbrárfóstri* og er það skáld þannig kominn þar í tölu skálda í liði Ólafs helga á Stiklarstöðum. Auðsætt er að allur þessi ruglingur er sprottinn af mislestri á stað þar sem staðið hefur *Gissur gullbrá fóstri Hofgarða-Refs*, og 'gullbrárskáld' um Gissur hefur orðið til úr 'gullbrá skáld'. Bjarni *gullbrárskáld* kynni að vera samskonar tilfelli, og er reyndar skrifað *gullbrá s.* í Uppsala-Eddu svo sem fyrr er getið. Svipaður samruni hefur oftár átt sér stað, t. d. þar sem Óttar svartí er kallaður *svartaskáld*: 'Þar kom til hans Óttarr svartaskáld'.¹⁴ Auk þess er vitað um þrjá menn sem hafa haft viðurnefnið *svartaskáld* og alkunnur er Ólafur hvítaskáld Þórðarson.¹⁵

Ekki er kunnugt um neina konu sem hafi haft viðurnefnið *gullbrá* og ekki aðra með viðurnefninu *kolbrún* en Þorbjörgu í Fóstbræðra sögu.

Finnur Jónsson taldi eins og fyrr er getið ólíklegt að karlmaður hefði getað haft viðurnefnið *gullbrá*. Ekki er að sjá að Snorri Sturluson hafi talið það óhæft kenningarnafn karlmanns. Til eru nokkur önnur sambærileg viðurnefni karlmanna: *valbráð* (= *valbrá*), *rauðkinn* (eða *rauðkinnr*), *byggvömb*, *grön*, *langtá* og *plómakinn* (tvö síðast nefnd norsk frá 14du öld), *gnitaskör* (norskt frá 12tu öld). Því hefði *kolbrún*

¹² AM 761 4to, *Edda Snorra Sturlusonar*, 1880–1887, III, bls. 251 o. áfr.

¹³ Uppsala-Edda, DG 11. *Snorre Sturlasons Edda*. Facsimileedition, Stockholm 1962. Bls. 44 a 4–7. Viðurnefni Gissurar er skrifað *gvllbr* og fast á eftir er gat á blaðinu og því óvíst hvort þar hefur komið s á eftir a.

¹⁴ *Flateyjarbók* 1862, II, bls. 192.

¹⁵ E. H. Lind, *Norsk-isländska personbinamn*, 1920–1921.

átt að geta komið til greina sem viðurnefni karlmanns.¹⁶ Fóstbræðra saga lýsir Þormóði svo að hann hafi verið 'svartur á hárslit ok hrokkinhærðr'.¹⁷ Og í 24. vísu sinni í sögunni talar Þormóðr um svart hár sitt ('skopt et svarta'), og í 26. vísu kallar hann sig svartan eða svartleitan ('fyr mik svartan' eða 'fyr mér svörtum'). Hitt er ósannað mál hvort *Þormóðr kolbrún skáld* hefði getað breyst í *Þormóðr kolbrúna(r)skáld* í meðförum skrifara líkt og *Gissur gullbrá skáld* hefur vissulega orðið *Gissur gullbráskáld* í einu tilfelli og *Bjarni gullbráskáld* hefur e. t. v. orðið til úr *Bjarni gullbrá skáld*. Annað mál er að góðum söguhöfundi hefði vel getað komið í hug að breyta 'kolbrún skáld' í *kolbrúnarskáld* um leið og hann tengdi viðurnefnið *kolbrún* við Þorbjörgu í Arnardal og setti saman ástarsögu hennar og Þormóðar og Þórdísar í Ögri.

Þá er komið að þeirri 'sönnun' ástarsögunnar sem felast kann í vísum þeim sem Þormóði eru eignaðar í sögunni. Aðeins tvær þeirra koma ástarsögunni við, 8. og 9. v. Sú síðari verður a. m. k. ekki skilin frá henni. Í henni segir Þormóður frá því að það hafi verið illa ráðið er hann gaf meynni í Ögri Kolbrúnarvísur allar, — kona hafi birst sér í draumi og refsað sér: Illa réðk þvís allar / eydraupnis gafk meyju / mér barsk dóms í drauma / dís — Kolbrúnar vísur; / þá tókk þorna Freyju / Þrúðr kann mart en prúða; / líknumk heldr við Hildi / hvítings — á mér víti.

Þessi vísa sannar auðvitað ekki annað en það að hún er ort af þeim sem setti saman ástarsöguna, hvort sem það var nú höfundur Fóstbræðra sögu — sem líklegt mætti þykja eins og í pottinn er búið — eða söguhöfundur hefur tekið upp munnmælasögu með vísunni eins og Jónas Kristjánsson vill helst trúa, þar eð honum virðist ósennilegt að söguhöfundur hafi nokkuð fengist við að yrkja í orðastað Þormóðar.¹⁸ Um 8. vísu þarf ekki að fjölyrða, því að hún er að efni ekki fasttengd ástarsögunni og gæti átt við hverskonar vopnaviðskipti. Jónas telur það fornlegt einkenni að orðmyndin *skjaldi* kemur fyrir í vísunni, bundin af aðalhendingu. En 12tu og 13du aldar skáld kunnu að grípa til fornra orðmynda eftir þörfum.

¹⁶ Fornmenn voru ótrufaðir af eiginnafrönu *Kolbrún*.

¹⁷ ÍF VI, bls. 124.

¹⁸ *Um Fóstbræðrasögu*, 1972, bls. 126–128.

SVEINBJÖRN RAFNSSON

SKRIFTABOÐ ÞORLÁKS BISKUPS

MARKMIÐ eftirfarandi útgáfu er að láta í té traustan og samanborinn texta hinna svokölluðu Skriftaboða Þorláks biskups fræðimönnum til frekari rannsókna. Nokkrar athugasemdir fylgja til skýringar textanum. Skriftaboðin snerta marga þætti menningarsögu Íslendinga á miðöldum og skipa merkilegan sess í sögu skrifta í Evrópu.

UM ÚTGÁFUR OG RANNSÓKNASÖGU SKRIFTABOÐA ÞORLÁKS

Fyrsta útgáfa Skriftaboða Þorláks birtist í kirkjusögu Finns biskups Jónssonar ásamt latneskri þýðingu.¹ Þar var prentað eftir tveimur handritum, AM 624 4to og AM 625 4to. Þessi editio princeps var að mörgu leyti ófullkomin enda var textinn úr báðum handritum bræddur saman án þess að sæist hvað væri úr hvoru þeirra. Engu að síður hefur texti þessi verið mikið notaður og það allt fram á þessa öld.

Árið 1857 kom út texti skriftaboðanna eftir AM 624 4to í umsjá Jóns Sigurðssonar.² Sú útgáfa bætti mikið úr en í aðfararorðum kveður Jón ef til vill of sterkt að orði um aldursafstöðu gerða skriftaboðanna í þessum tveimur ofangreindu handritum. Telur Jón að í 624 séu Þorláksskriftirnar ekki stórum úr lagi færðar frá því sem þær hafi verið í tíð Þorláks en í 625 sé 'aukið inni hér og hvar og sett í aðra röð, svo og bætt aptanvið áminning, og er þetta óefað frá fjórtánu öld, eg hygg eptir Jón biskup Halldórsson, sem hefir viljað staðfesta og endrnýja og auka skriftaboð Þorláks biskups.'³

Kirkjuréttarfræðingurinn H. J. Schmitz gaf út latneska þýðingu á textanum í AM 624 4to ásamt endurskoðaðri latneskri þýðingu á texta

¹ Finni Johannæi, *Historia ecclesiastica Islandiæ* IV. Hafniæ 1778, bls. 150–60.

² *Diplomatarium Islandicum* I, bls. 240–44.

³ *Diplomatarium Islandicum* I, bls. 237.

kirkjusögu Finns í miklu riti um sögu skriftaboða árið 1898.⁴ Þýðinguna fyrir Schmitz hafði að sögn hans íslenskur sagnfræðingur í Kaupmannahöfn gert, J. Frederiksen að nafni. Vandséð er hver það hefur verið nema það hafi verið Friðrik Friðriksson síðar prestur sem var töluverður latínumaður. Þessi útgáfa hefur verið sú sem helst hefur verið notuð í alþjóðlegum kirkjusögurannsóknum.

Áður en útgáfa Schmitz birtist höfðu Skriftaboð Þorláks raunar komið út eftir tveimur öðrum handritum en 624, það er að segja AM 42a 8vo og AM 625 4to í umsjá Jóns Þorkelssonar árið 1890.⁵ Taldi Jón Þorkelsson eins og Jón Sigurðsson að skriftaboðin í tveimur síðast-töldu handritunum væru úr tíð Jóns Halldórssonar biskups.

Tvennt hefur einkum staðið rannsóknum Skriftaboða Þorláks fyrir þrifum. Annars vegar voru textar skriftaboðanna stranglega tímasettir hjá útgefendum Fornbréfasafnsins, texti 624 til tólftu aldar en textar 625 og 42 til fjórtándu aldar. Hins vegar hafði Schmitz ekki tekið upp krítískan texta og studdist ekki við öll handrit skriftaboðanna.

Í hinu ágæta yfirlitsverki um skriftaboð miðalda, *Medieval Handbooks of Penance* eftir J. T. McNeill og H. Gamer. New York 1938, gætir nokkurs misskilnings um handritin að Skriftaboðum Þorláks á bls. 354 meðal annars af ofangreindum ástæðum.⁶

HANDRIT SKRIFTABOÐA ÞORLÁKS

Eins og fram hefur komið er texta Skriftaboða Þorláks að finna í þremur handritum, AM 624 4to, AM 625 4to og AM 42a 8vo. Skal nú gerð grein fyrir hverju handriti um sig og vísað til rita um þau.

AM 624 4to er handrit sem inniheldur efni af ýmsu tagi, 170 blöð (340 bls.). Því er lýst í skrá Kálunds um Árnasafn og er þar talið frá 15. öld.⁷ Efnið er einkum guðrækilegt, hómilíur og kristileg kvæði, rím-

⁴ H. J. Schmitz, *Die Bussbücher und die Bussdisciplin der Kirche II*. Düsseldorf 1898, bls. 707–14.

⁵ *Diplomatarium Islandicum II*, bls. 596–606.

⁶ Ekki hefur bætt úr skák að í lögbókaskrá Halldórs Hermannssonar eru handrit skriftaboðanna aðeins talin tvö, sjá *Islandica IV*. Ithaca 1911, bls. 30.

⁷ Kr. Kálund, *Katalog over den arnamagnæanske håndskriftsamling II*. København 1894, bls. 37–9. Lýsingar á hlutum handritsins eru m. a. í *Alfræði íslenzk II*. Rímtöl. København 1914–16, bls. CXCIX–CCV og *Miðaldaævintýri þýdd úr ensku*. Einar G. Pétursson bjó til prentunar. Reykjavík 1976, bls. xiii–xxix.

fræðilegt og siðfræðilegt. Texti skriftaboðanna byrjar með áttablaða-kveri (quaternio) sem hefst með bls. 91. Upphafssiða skriftaboðanna er sjáanlega með svolítið máðri skrift og má því ætla að einhvern tíma hafi hún verið upphaf rits sem síðar hafi verið bundið aftan við önnur kver bókarinnar. Þá ætlan styrkir enn frekar að undanfarandi kver sem á er rituð Leiðarvísan hefur aðeins framan af kvæðinu og vantar aftan af því. Loks renna athuganir Stefáns Karlssonar stoðum undir ætlan þessa, því að með bls. 91 skiptir um rithönd í AM 624 4to, þar byrjar rithönd skrifara sem þekktur er með nafni. Það er Jón Þorvaldsson ráðsmaður á Reynistað, officialis á Hólum og ábóti á Þingeyrum, hans er fyrst getið í heimildum árið 1474 og síðast 1512.⁸ Þannig hefur einn af textum skriftaboða hins sunnlenska dýrlings og biskups varðveist í norðlensku handriti. Kann að vera að það hafi einhver áhrif á gerð textans eins og síðar verður vikið að.

Skriftaboðin eru á sjö blaðsíðum (bls. 91–97) fremst í kveri eins og áður er á drepið. Leturflötur er 9.5 × 11 sm nema á bls. 91 þar er hann 9.5 × 10.5 sm og á bls. 97 þar er hann 9 × 4.5 sm. Línufjöldi er 20–22 línur á blaðsíðu nema á bls. 97 þar eru 8 línur. Strax á eftir skriftaboðunum á bls. 97 er blaðsíðan fyllt með latneskum töluorðum, virðist það vera einhvers konar æfing og er með annarri skriftaræferð.

Útgáfa Jóns Sigurðssonar er að mörgu leyti með ágætum. Ljóst er að fallið hefur niður í uppskrift handritsins þar sem skriftartíminn í skriftaboðunum er látinn stytast ár fyrir ár því finnar að skyldleika sem konan er sem misþyrmt er. Eðlilegt hefði verið að einhverjar skriftir hefðu spannað sex vetra tímabil fyrir hördómsbrot með skyldum konum og ennfremur að getið hefði verið um hördómsbrot með næsta bræðrum. Jón Sigurðsson reyndi að bæta úr þessu með textainnskoti sem hann segir úr AM 625 4to.⁹ Nú er texti 625 brenglaður á sama stað og er þá leiðréttingartilraun Jóns að nokkru fengin úr AM 42a 8vo sem hefur heilan texta á þessum stað. Leiðréttingin er sennileg þar sem gert er ráð fyrir homoioteleuton. (Sjá 7. og 8. grein textans hér á eftir.)

Megineinkenni textans í AM 624 4to er að þar er ekki viðauki við

⁸ Þessar athuganir Stefáns Karlssonar koma í ljós hjá M. Tveitane, En norrøn versjon av Visio Pauli. (Årbok for Universitetet i Bergen. Humanistisk serie 1964. No 3). Bergen 1965, bls. 6 og 20. Ennfremur í Miðaldaævintýri þýdd úr ensku. Einar G. Pétursson bjó til prentunar. Reykjavík 1976, bls. xiv–xv.

⁹ Diplomatarium Islandicum I, bls. 241 nmgr. 4.

skriftaboðin, um að nú hafi Skriftaboð Þorláks verið rakin o. s. frv., en slíkur viðauki er bæði í AM 625 4to og AM 42a 8vo. Þetta mun meðal annars hafa valdið því að Jón Sigurðsson áleit textann í 624 lítt breyttan frá upprunalegri gerð Þorláks biskups. Þó er alveg ljóst að skriftaboðin geta ekki verið úr tíð Þorláks í þessari mynd, sbr. orðalagið: tólf álnir vaðmáls bauð Þorlákur biskup presti að gefa o. s. frv.^{9a} Annað atriði sem olli því að Jón áleit texta 624 svo góðan var að texti 625 var greinilega breyttur og hafði merki yngingar miðað við textann í 624. Báðar þessar röksemdir, viðaukaleysið og ellimörk 624 miðað við 625, til framdráttar gæðum textans í 624 verða þó léttvægar í ljósi textans sem varðveittur er í AM 42a 8vo.

Viðaukaleysið í 624 má einnig reyna að skýra sem vísvitandi breytingu á texta þar sem uppskriftin í 624 er líklega orðin til innan Hólabiskupsdæmis og viðaukinn ber öll merki biskuplegs uppruna sem gæti einmitt verið hjá biskupnum í Skálholti.

AM 625 4to er handrit með ýmsu guðrækilegu efni, 98 blöð (196 bls.) og hefur verið lýst í skrá Kálunds um Árnasafn og er þar talið frá um 1400.¹⁰ Þar er þó tekið fram að fyrri hluti þessa handrits muni vera frá 13. öld og verður þá handritið í tveimur hlutum, eldri hluti bl. 1–49 og yngri hluti bl. 50–98. Jón Sigurðsson og Jón Þorkelsson telja yngri hluta 625 frá síðari hluta 15. aldar og mun það sönnu nær en tíma-setning Kálunds.¹¹ Meginefni eldri hluta er *Veraldar saga* og mun ekki rætt um þann hluta *frekar hér*.¹² Meginefni yngri hluta er *rit með Rim-beglu efni að nafni Blanda*.¹³

Í yngri hluta 625 eru Skriftaboð Þorláks á bl. 77^v–80^r. Upphafið er efst á verso síðu, hinum megin á síðunni eru lok Blöndu og gátuvísa neðst á henni. Texta skriftaboðanna lýkur með þriðju línu á bl. 80^r,

^{9a} Vera má að texti skriftaboðanna sé að einhverju leyti úr tíð Páls Jónssonar biskups (1195–1211), eftirmanns Þorláks. Í Páls sögu biskups segir að Páll hafi heitið því 'að hann mundi öll boðorð þau bjóða, sem Þorlákur biskup hafði boðið', *Byskupa sögur*. 2. hæfte, udg. Jón Helgason (Editiones Arnarnagnæanæ. Series A, vol. 13, 2). København 1978, bls. 414.

¹⁰ Kr. Kálund, *Katalog over den arnamagnæanske håndskriftsamling II*. København 1894, bls. 39–41.

¹¹ *Diplomatarium Islandicum I*, bls. 237–8 og *Diplomatarium Islandicum II*, bls. 37, 43 og víðar.

¹² Sjá *Veraldar saga*, udg. ved Jakob Benediktsson. København 1944.

¹³ Sjá *Alfræði íslenzk II. Rímtöl*. København 1914–16, bls. CXCVC–CXCIX.

þar koma strax á eftir formálar, önnur skriftaboð og kirkjuréttarákvæði allt niður bl. 81^v í þessari röð:

1. Eiðstafur fyrir yfirvald að bera af sér glæp, ásamt eiðstaf sönnunarmanna. Upphaf: Forma iurandi . . . ; endir: . . . verum quod iuravit. Útgáfur: F.Joh.Hist.eccl.Isl.IV, bls. 157. Dipl.Isl.II, bls. 47 (eftir 3 handritum). H. J. Schmitz, Die Bussbücher II, bls. 714 (eftir Hist.eccl.). Ensk þýðing í Medieval Handbooks of Penance, bls. 358 (eftir Schmitz).
2. 'Skriftaboð Árna biskups Þorlákssonar'. Upphaf: Penitencia xiiij annorum . . . ; endir: Leysi útistöðu helga daga, fæði jafnoft fátækan mann. Útgáfur: F.Joh.Hist.eccl.Isl.IV, bls. 157–160. Norges gamle Love III, bls. 293–4 (eftir 2 handritum). Dipl.Isl. II, bls. 37–41 (eftir 8 handritum). Latnesk þýðing hjá H. J. Schmitz, Die Bussbücher II, bls. 714–15 (eftir Hist.eccl.). Ensk þýðing í Medieval Handbooks of Penance, bls. 358 (útdráttur þýddur eftir Schmitz).
3. Eiðstafur að maður hafi eigi viljandi misþyrmt klerki. Upphaf: Til þess leggur þú hönd . . . ; endir: guð sé þér hollur. Útgáfa: Dipl.Isl.II, bls. 43 (eftir 4 handritum).
4. Eiðstafur að maður lofar að standa á prófasts eða biskupsdómi um misþyrmingar við klerka og klaustramenn. Upphaf: Til þess leggur þú hönd . . . ; endir: guð sé þér hollur. Útgáfa: Dipl.Isl. II, bls. 44 (eftir 4 handritum).
5. Eiðstafur að maður sé skildur að líkamslosta við konu. Upphaf: Til þess leggur þú hönd . . . ; endir: gramur ef þú lýgur. Útgáfa: Dipl.Isl.II, bls. 44 (eftir 4 handritum).
6. Eiðstafur að maður hafi ekki átt samræði við konu svo að barngetnaður yrði af. Upphaf: Til þess leggur þú hönd . . . ; endir: guð sé þér hollur. Útgáfa: Dipl.Isl.II, bls. 44–45 (eftir 4 handritum).
7. Eiðstafur að maður heitir því (að því er virðist við umboðsmann biskups) að ganga til Róms fyrir syndir sínar. Upphaf: Að vitni guðs og þeirra . . . ; endir: þessir eru heyrandi vottar /-o-/- /-o-/. Útgáfa: Dipl.Isl.II, bls. 46 (eftir 2 handritum).
8. Eiðstafur fyrir konu að sanna barnsfaðerni. Upphaf: Til þess leggur þú hönd . . . ; endir: gramur ef þú lýgur. Útgáfa: Dipl.Isl. II, bls. 46–47 (eftir 2 handritum).
9. Eiðstafur að maður trúir annan hafa svarið sannan og særan eið. Upphaf: Til þess leggur þú hönd . . . ; endir: guð sé þér hollur ef þú (satt segir). Útgáfa: Dipl.Isl.II, bls. 47 (eftir 2 handritum).
10. Lög um málaskot. Upphaf: Þessum málum má eigi appellera . . . ;

endir: eigi skal reka lengra en til hins þriðja. Útgáfur: *Jus ecclesiasticum novum sive Arnæanum*, . . . edit Grimus Johannis Thorkelin. Hafniae 1777, bls. 218–20. Dipl. Isl. II, bls. 221–22 (þar eru talin 26 handrit).

Þegar bl. 81^v sleppir verða kveraskil og byrjar síðan Messuskýring og allra tíða á bl. 82^r efst og nær til loka handritsins.¹⁴ Gátuvísan, skriftaboðin, formálarnir og messuskýringarnar er allt skrifað með sömu hendi, annarri en Blanda sem á undan er.

Skriftaboðin eru á sex blaðsíðum (bl. 77^v–80^r) og ná um miðju sexblaðakvers (ternio) sem hefst á bl. 76. Leturflötur er 8.5–9 sm breiður og 12–13.5 sm hár, nema á bl. 80^r, þar er hæð leturflatar skriftaboðanna aðeins 1.5 sm enda lýkur þeim þar.

Útgáfa texta 625 er ekki nýtandi hjá Finni Jónssyni en bærileg hjá Jóni Þorkelssyni. Jón Þorkelsson hefur skotið inn í textann tilraun til leiðréttingar þar sem virðist hafa fallið niður í 625 og segir hann leiðréttinguna eftir 624. Hann skýtur inn orðunum: 'Ef manni er firnari en næsta bræðra vi vetra skrift.'¹⁵ Þessi orð eru ekki í þessari röð í 624 og ekki heldur í 42. Leiðréttingin er þó sennileg, með henni er gert ráð fyrir homoioteleuton. (Sjá 8. grein textans hér á eftir.)

Annað innskot sem Jón Þorkelsson hefur sett inn í texta 625 þar sem hann er auðsjáanlega brenglaður er ef til vill vafasamara. Í 625 stendur: 'Aldregi skal leysa föstunáttaföstu en leysa skal önnur dægur ef nauðsyn þykir á, falla c fyrir dægur eða syngja I pater noster.' Jón skýtur orðinu 'sinnum' inn á milli c og fyrir. Nú er þetta c skrifað með einhvers konar bandmerki fyrir ofan sem vandséð er hvernig á að túlka. Augljóst er að eitthvað hefur fallið niður þegar uppskriftin í 625 var gerð. Þessi brenglun textans er á stað þar sem texti 625 er talsvert öðruvísi en í öðrum handritum Þorláksskrifta. Sýnir þetta að textagerð 625 er eldri en sjálft handritið. Nokkrir kostir virðast koma til greina til leiðréttingar textans á þessum stað ef c-ið er túlkað sem hundrað. Leiðrétting gæti orðið í þessa veru með stuðningi af texta 42 og 624: 'falla c (sinnum á kné) fyrir dægur', eða 'falla c (sinnum á knébeð) fyrir dægur'. (Sjá 14. grein textans hér á eftir.)

¹⁴ Textinn er prentaður í *Messuskýringar*, utg. ved O. Kolsrud. Oslo 1952, bls. 27–56. Tvær uppskriftir af Þorláksskriftum og upphafi *Messuskýringa* frá 18. öld eru í Lbs. 52 4to, bls. 143–179 og 279–294. Þriðja uppskriftin frá 18. öld er í Lbs. 776 4to, bls. 47–67. Þessar 18. aldar uppskriftir eru runnar frá AM 625 4to.

¹⁵ *Diplomatarium Islandicum II*, bls. 602.

Ekki hefur verið á það bent að villa hlýtur að vera í texta 625 í þessum orðum: 'Sjö vetra skrift þvílíka ef ókvongaður maður misþyrmir óheimilli konu og svo ef . . .'. Hér virðist eitthvað hafa fallið úr en ef textinn er bættur samkvæmt 42 og 624 gæti hann verið svona: 'Sjö vetra skrift þvílíka ef ókvongaður maður misþyrmir (manns konu eða kvongaður maður) óheimilli konu og svo ef . . .'. Verður þá framsetningin eðlileg. (Sjá 4. grein textans hér á eftir.)

Eins og stuttlega hefur verið dregið á er texti 625 af Þorláksskriftum talsvert sérstæður og mun það rakið nánar síðar. Þrátt fyrir það hefur texti þessa handrits gjarna verið hafður sem Þorláksskriftir í rannsóknunum fræðimanna.

AM 42a 8vo er handrit með ýmsu lögfræðilegu efni, 117 bl. (234 bls.) og hefur því verið lýst í skrá Kálunds um Árnasafn og er þar talið frá um 1500.¹⁶ Lýsing á handritinu er framan við það með hendi Jóns Sigurðssonar. Þar kemur fram að Jón telur þorra fyrri hluta handritsins til og með bls. 164 (bl. 82), en á honum er Jónsbókartexti, ritaðan með hendi frá því um 1370, en spássúgreinar þar og allan síðari hluta handritsins með hendi frá því um 1470.¹⁷

Yngri hluti handritsins hefst á kafla úr Búalögum.¹⁸ Síðan kemur mikið safn greina og glefsa úr alls konar lögum einkum kirkjulegum, sérstaklega úr statútum Niðaróserkibiskupa og Skálholtsbiskupa. Verður það ekki tilgreint allt hér, en er nær allt prentað á ýmsum stöðum í kirkjusögu Finns, útgáfu Thorkelíns á Kristinrétti Árna, Norges gamle Love og Diplomatarium Islandicum.

Á bls. 226 í næst efstu línu hefst grein um gagnföstur, hinar meiri og hinar minni, sem kennd hefur verið við Árna Þorláksson, þótt það sé allt óvíst. Er þetta líklega eina heimildin um grein þessa.¹⁹ Á sömu blaðsíðu hefjast hin svokölluðu Skriftaboð Árna biskups Þorlákssonar sem prentuð eru eftir átta handritum í Diplomatarium Islandicum, þar á meðal þessu handriti.²⁰

Í þriðju neðstu línu á bls. 228 hefjast Skriftaboð Þorláks. Texti

¹⁶ Kr. Kálund, Katalog over den arnamagnæanske håndskriftsamling II. København 1894, bls. 353–4. Sjá einnig Norges gamle Love IV, bls. 612–13.

¹⁷ Um Jónsbókartextann, sjá Jónsbók, udg. ved Ólafur Halldórsson. København 1904, bls. XXXIII og áfram, einnig bls. XLII.

¹⁸ Sjá Búalög. 1. hepti. Reykjavík 1915, bls. 26–30.

¹⁹ Diplomatarium Islandicum II, bls. 42–3.

²⁰ Diplomatarium Islandicum II, bls. 37–41, sbr. hér á undan bls. 81.

skriftaboðanna er á öftustu blöðunum í átta blaðakveri (quaternio) sem hefst á bls. 219. Upphaf Skriftaboðanna markast annars vegar af litadri fyrirögn: *Þorlaks skriptur*, sem nú er reyndar orðin mjög dauf og ill-læsileg, og hins vegar af stórum blágrænum upphafsstaf, þorni, hæð hans nær yfir tvær neðstu línur blaðsíðunnar. Lík fyrirbæri þessu við upphaf nýs efnis í handritinu má sjá annars staðar í því.

Skriftaboðin eru á sjö blaðsíðum (bls. 228–234) aftast í kveri eins og áður er á dregið. Leturflötur er 8×9.5 sm nema við upphaf á bls. 228 þar sem hann er aðeins 1.2 sm á hæð og við endinn á bls. 234 þar sem hæðin er 5.5 sm, breiddin er alltaf um 8 sm. Línufjöldi er 27–29 línur á blaðsíðu. Á bls. 228 eru aðeins 3 línur með texta skriftaboðanna og á bls. 234 eru 16 línur með texta þeirra eða öllu heldur viðauka þeirra. Strax á eftir viðauka skriftaboðanna kemur latínuklausa úr summu Rémundar og virðist sem handritinu hafi lokið með þessari síðu.²¹ Sama rithönd er á klausunni og skriftaboðunum. Neðst á bls. 234 stendur á spássíu með yngri hendi: *Maria in eternum*.

Tvö sérkenni 42 er rétt að benda sérstaklega á. Í fyrsta lagi er rauður upphafsstafur fyrir orðunum: '*Ef maður misþyrmir móður sinni*', á bls. 234. (Sjá 20. grein textans hér á eftir.) Í öðru lagi er spássíumerki neðst á sömu blaðsíðu við orðin: '*Greina þarf til allra skriftaboða*.' (Sjá 25. gr. textans hér á eftir.) Það gæti verið spássíumerki fyrir *paragraphus*.²²

Útgáfa Jóns Þorkelssonar er með ágætum. Smávægilegir agnúar eru varla þess verðir að telja. Í upphafi hafa fallið niður þessi skáletruðu orð: '*... hinar stærstu höfuðsyndir*'. Pennaglöp og ósjálfráðar villur ritara hefur ekki verið bent á allar. Þessa gætir einkum í lok boðanna um skriftir fyrir hór milli skyldra. '*Þriggja vetra skrift ef einum manni er nánari*', á sennilega að vera: '*Þriggja vetra skrift ef (þriðja bræðra er) einum manni nánari . . .*'. Er þá bæði gert ráð fyrir homoioteuton og endurbót ritara. (Sjá 11. grein textans hér á eftir.) Eitthvað virðist hafa fallið niður í þessum orðum: '*og fasta iii daga í viku og ii nætur og falla á knébeð fimmtigum sinna og syngja jafnoft pater noster um langaföstu*.' Hugsanleg leiðrétting gæti verið: '*og fasta iii daga í viku og ii nætur og falla á knébeð (títugum sinna annan hvern dag en annan hvern dag) fimmtigum sinna og syngja jafnoft pater noster um langa-*

²¹ Texti klausunnar er prentaður í *Diplomatarium Islandicum* II, bls. 601 neðanmáls.

²² Um slík merki sjá Sveinbjörn Rafnsson, *Grágás og Digesta Iustiniani*. Sjö-tíu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni. Reykjavík 1977, bls. 728.

föstu.' Er þá gert ráð fyrir homoioteleuton og helst að tíutigum og fimmtigum hafi verið rituð x tígum og v tígum einhvers staðar í forritum. (Sjá 12. grein textans hér á eftir.) Þá er ranglesið í ákvæðinu um skriftir fyrir vægustu hórdómsbrot að menn skuli falla á knébeð 'v. sinnum',²³ í handritinu stendur greinilega 'x sinnum' og er það í samræmi við textann í 624. (Sjá 15. grein textans hér á eftir.)

Textinn í 42 er góður þar sem fremur fáar skrifaravillur virðast vera í honum. Í honum eru þó nokkrar viðbætur sem hljóta að vera ungar miðað við aðra texta Þorláksskrifta en þær eru alveg augljósar og ekki til mikilla brenglana.

UM SKYLDLEIKA TEXTAGERÐA OG HELSTU EINKENNI ÞEIRRA

Ein af fyrstu spurningunum varðandi þetta skriftaboðafni er hvað af því megi telja Skriftaboð Þorláks samkvæmt handritunum. Nú er 624 viðaukalaust, hin handritin hafa sama efni og 624 að mestu áður en viðaukinn hefst. Handritin 42 og 625 hafa bæði aðeins eina grein sem ekki er í 624 áður en kemur að viðaukanum. Það er greinin um atburð annmarka sem eins og síðar mun sýnt verða er þýðing á kafla úr cummeönskum skriftaboðum (sennilega úr *Excarpus Cummeani*) auk þess sem endurómur er af henni í elstu Þorláks sögu.²⁴ Er þá varla ástæða til að ætla að hún tilheyri ekki Þorláksskriftum.

Um skriftaboð Þorláks fyrir kennimönnum getur í B-gerð Þorláks sögu sérstaklega, en þar virðist málum blandið. Svo segir þar um Þorlák:

Hann samdi og skriftaboð fyrir öllum kennimönnum í sinni biskupssýslu svo að allir buðu einn veg. Bauð hann og öllum mönnum til skrifta að ganga á hverjum xii mánuðum um sinn hið sjaldnasta. En öllum altarisþjónum ef þeir félli í höfuðsyndir bauð hann hvert sinn að játta sig áður þeir fremdi guðsþjónustu eða messusöng.²⁵

Eins og fram hefur komið er í Þorláks sögu (elstu gerðinni) stuðst við skriftaboð Þorláks og svo er einnig í þessari klausu. Hins vegar stendur ekkert í varðveittum Þorláksskriftum um að allir skyldu til skrifta ganga á hverjum tólf mánuðum. Það var hins vegar boðið á kirkju-

²³ *Diplomatarium Islandicum* II, bls. 598, 4. lína.

²⁴ *Byskupa sögur*, udg. Jón Helgason, bls. 211.

²⁵ *Byskupa sögur*, udg. Jón Helgason, bls. 244.

þinginu í Lateran 1215 og er því innskot þetta í Þorláks sögu undir áhrifum þeirra boða.²⁶

Við athugun textanna er enn eitt mikilvægt vafaatriði um hvað skuli tilheyra Þorláksskriftum. Það er greinin um skriftir fyrir víg í 42. Aðeins það handrit hefur þá grein (í 19. grein). Hins vegar er í öllum handritum grein um að biskup skuli skepja skrift ef maður vekur (kristnum! segja 624 og 625) manni heiftarblóð (20. grein). Virðist af því að dæma að greinin um skriftir fyrir víg í 42 sé innskot en þó virðist boðið samkvæmt dekretalíu frá Alexander III páfa til Niðaróserki-biskups.^{26a} Auk þess kemur þar fyrir orðið frjádagur en föstudagur er notað oftast annars. Nú hafa menn furðað sig á að ekki skuli skriftir fyrir manndráp í Þorláksskriftum²⁷ en það er eins og sjá má á misskilningi byggt, að vekja heiftarblóð getur vel átt við manndráp.

Í 624 er klausa sem ekki er í öðrum handritum um hvað prestur skuli gera ef hann slær kaleik niður á altari. Samkvæmt klausunni á presturinn að þvo dúka þá sem á kom og drekka þvottavatnið en brenna þar sem á kom annars staðar. Þessi klausa er ekki annars staðar á íslensku en hún er komin úr erlendum skriftaboðum (sennilega úr Excarpus Cummeani)²⁸ og sakir þeirra ellimarka virðist heimilt að telja hana til Þorláksskrifta.

Ættskrá handrita verða hér gerð skil út frá villum handrita, greini- og tengivillum, eðli einstakra villna og frávikum í kerfisbundinni efnisröðun textans. Við fyrsta lestur kemur strax í ljós að 624 og 42 hafa náskyldan texta en 625 nokkra sérstöðu.

Ekkert bendir til þess að 624 og 42 séu skrifuð hvort eftir öðru. Margt bendir hins vegar til þess að ekki sé milliliðalaus skyldleiki milli þeirra. Þannig eru niðurfellingar vegna vangár skrifara í texta 624 sem má fylla með texta 42. Hið sama kemur fram í 42, þar eru niðurfellingar í texta vegna vangár skrifara sem má fylla með texta 624. Handritið 625 hefur sérstöðu, kerfisbundin framsetning skriftanna virðist umbreytt af ásettu ráði frá því sem er í hinum handritunum og kemur

²⁶ Sjá *Medieval Handbooks of Penance*, bls. 413–14.

^{26a} *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. 2. Jahrg. 1938, bls. 389, §2, sbr. *Latinske dokument til norsk historie ved E. Vandvik*. Oslo 1959, bls. 72–3, §2.

²⁷ *Medieval Handbooks of Penance*, bls. 354.

²⁸ *The Irish Penitentials*, ed. L. Bieler. Dublin 1963, bls. 132–3. F. W. H. Wasserschleben, *Die Bussordnungen der abendländischen Kirche*. Halle 1851, bls. 491. Sbr. *Medieval Handbooks of Penance*, bls. 356 nmgr.

6 vetra skrift, án corp. dom. í 3 eða 2 ár	maður með konu, manni finnari
5 vetra skrift, án corpus domini í 1 ár	maður með annarra bræðru
4 vetra skrift	maður með konu, manni finnari
3 vetra skrift	maður með þriðja bræðru og þaðan af

IV Hór á helgidögum

7 vetra skrift, án corpus domini í 3 ár	(óheimil kona á:)
5 vetra skrift, án corpus domini í 1 ár	efstu dægum á langaföstu o. fl.
50 pater noster á helgidögum o. fl.	lægri dægum á langaföstu o. fl. sunnu- og helgidögum

Inn í framsetninguna um skriftirnar fyrir helgidagahór er skotið ákvæðum um skriftir fyrir hór með sængurkonum og óléttum konum, kjötát á föstu, tíundarsvik, meinsæri, stuld, getnaðarvarnir o. fl. Er það allt með stigsmun til samræmis við skriftastigin þrjú fyrir helgidagahór. Þá eru boðnar barsmiðar fyrir að taka ólofað corpus domini. Sérstök ákvæði eru um skriftir fyrir stuld. Almennar reglur fylgja svo um setningu skrifta. Loks er komið að slíkum höfuðsyndum að skjóta skal til biskups um setningu skrifta. Síðast koma skriftaboð fyrir presta.

Einmitt stigaframsetning skriftaboðanna gefur tilefni til nánari athugunar. Framsetning 42 og 624 er með þeim hætti að fjórði flokkur hórdómanna, hór á helgidögum, er sundurlimaður í hin þrjú stig sín samkvæmt skriftarlengd og hverju stigi hans skotið inn þar sem fyrst er nefnd jafnlengd skriftar þess samkvæmt hinum hórdómaflokkunum í skriftaboðunum. Þannig kemur þyngsta skrift fyrir helgidagahór, sjö vetra skrift, strax þegar sjö vetra skrift fyrir hór giftra hefur verið rakin. Fimm vetra skrift fyrir helgidagahór kemur stax þegar fimm vetra skrift fyrir hór milli skyldra hefur verið rakin. Vægasta skriftastig fyrir hór á helgidögum kemur svo aftast í lýsingu hórdómaskrifta enda ekki aðrar hórdómaskriftir vægari svo greint sé frá.

Einn meginmunurinn á framsetningu 42 og 624 annars vegar og 625 hins vegar er að í 625 er reynt að breyta þessari fleygun fjórða flokks hórdómanna inn í framsetningu skrifta fyrir aðra hórdóma og hafa fjórða flokkinn sér á eftir hinum flokkunum. Þetta hefur þó tekist óhönduglega til því að vægasta skriftastigið fyrir helgidagahór kemur á undan hinum þyngri í 625. Þetta er merki um að skipan efnisins í 625 sé ekki upprunaleg og að efnisskipan í 42 og 624 sé upprunalegri en í 625. Fleiri atriði benda til ungra breytinga á efnisskipan í 625 miðað við 42 og 624. Þannig eru ákvæði um leyfi og lausnir tvítekin í 625 (í

14. og 25. grein) og greinilega er límað í sundur gamalt ákvæði um sjálfsfróun og kynvillu kvenna og skotið inn í textann á óvæntum stöðum. Þessar miklu breytingar sem gerðar hafa verið og tekist svo klaufalega í 625 rýra mjög gildi textans.

UM KERFISBUNDNA FRAMSETNINGU SKRIFTABOÐANNA

Eins og bent hefur verið á er samsetning skriftaboðanna flókin en kerfisbundin og rökvis. Til þess að gera grein fyrir efni þeirra, útskýra einstaka þætti og benda á nokkrar heimildir þeirra er hentast að greina þau í nokkur atriði. Sum atriðin mynda nokkurs konar stigakerfi, eins og skyldleikarakningar, helgi helgidaga o. fl. Hér verður aðeins gripið á örfáum atriðum til glöggvunar.

Höfuðsyndir. Líkast til er hugtakið höfuðsyndir þýðing á latínunni vitia principalia eða því um líku. Ef til vill á hugtakið rætur í ritum Johannesar Cassianusar um höfuðsyndir.³⁰ Átta höfuðsyndir eru gjarna taldar í engilsaxneskum skriftaboðum eins og Maurer hefur bent á.³¹ Stundum eru höfuðsyndir taldar fleiri í fornum ritum, virðist það jafnan vera í tengslum við skriftir.³² Átta eru höfuðlestir þeir er eigi má auðveldlega forðast, segir í íslensku hómilíubókinni.³³ Höfuðsynda skriftaboðanna virðist einnig gæta í Þorláks sögu.³⁴ Rit Cassianusar um höfuðsyndirnar og stórkostlegar lýsingar Gregóríusar mikla á baráttu dyggðanna og lastanna³⁵ urðu fræðilegur rammi margra skriftaboða og hugmyndafræði þessi gat af sér ýmis rit, m. a. rit Alkuins sem hér hefur verið vitnað til. Hugtaksins höfuðsynd virðist einkum gæta í tengslum við skriftir í gömlum textum.

Gagnföstur. Um gagnföstur hefur Konrad Maurer skrifað merka og langa ritgerð. Er niðurstaða hans sú að gagnföstur séu komnar inn í norræn skriftaboð og kristinrétti úr engilsaxneskum rétti þótt ekki sé

³⁰ Patrologia Latina, ed. Migne 49, dálki 202–3.

³¹ Historisk tidsskrift (norsk) 1895, bls. 106. Sbr. rit Alkuins í Gamal norsk homiliebook, ed. G. Indrebø. Oslo 1931, bls. 25 og 29; Alkuin i norsk-íslandsk overlevering, udg. af O. Widding. København 1960, bls. 114–17 og 128–31.

³² Gamal norsk homiliebook, bls. 35.

³³ Homiliu-bók, utg. af Th. Wisén. Lund 1872, bls. 61.

³⁴ Byskupa sögur, udg. Jón Helgason, bls. 214.

³⁵ Patrologia Latina 76, dálki 621. Sjá ennfremur Finn Hødnebo, Huvudsynd i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder VII, 158–60.

unnt að benda nákvæmlega á fyrirmynd þeirra.³⁶ Þegar talað er um skrift í tiltekinn fjölda vetra í skriftaboðum Þorláks er átt við að menn skuli fasta gagnföstur og lifa þeim meinlætum sem talin eru í sambandi við þær í upphafi skriftaboðanna. Gagnföstur eru bundnar við eitt ár í senn samkvæmt skriftaboðunum enda koma þær fyrir eins árs skrift. Þær mega því kallast *commutatio* eða ígildi árs skriftar, *arream anni eins* og það kallast í írskum skriftaboðum.³⁷

Yngri en þessi skriftaboð er skipan sú eða skrá um gagnföstur sem kennd hefur verið við Árna biskup Þorláksson.³⁸ En þar virðist merkingin svipuð, þar er einnig talað um leyfi, lausnir og ígildi skrifta þótt linlegar sé boðið en í Þorláksskriftum.

Jafnframt föstu var mönnum boðinn sérstakur klæðnaður; í Þorláksskriftum eru bönnuð sængurklæði og nærklæði af ákveðinni gerð (fjaðurklæði og línklæði), það var forn siður að skriftir næðu til klæðaburðar manna.³⁹

Þá voru mönnum oft boðin knébeðjaföll í skrift. Þeim er lýst nánar í Þorláksskriftum, heilir menn skulu svo falla á knébeð að bæði komi niður hné og olnbogar. Þannig virðist sem boðnar séu með knébeðjaföllum svokallaðar palmata, sem þekktar eru úr fornum skriftaboðum (palmatas agere). Virðast þær hafa verið í því fólgna að viðkomandi sló eða lagði flata höndina útréttum armi á jörðina þegar hann féll til jarðar.⁴⁰ Þannig virðast knébeðjaföll þau sem boðin eru miklu meiri athöfn en það eitt að leggjast á hnén. Að taka ráðning, þ. e. vandarhögg fyrir syndir sínar, var einnig forn skriftasiður og er hann talinn eiga uppruna sinn meðal munkareglna.⁴¹ Öll þessi atriði heyra gagnföstuhaldu til: föstur, knébeðjaföll, pater noster söngur, hýðingar og sængur- og nærklæðavörnun. Þau virðast öll falla undir hugtakið gagnföstur.

Þann tíma sem gagnfösturnar skyldu vera á hefur Maurer fjallað um ýtarlega í grein sinni sem nefnd hefur verið. Það var fyrir 24. júní (Jónsmessu), 29. september (Mikaelsmessu) og jólaföstu eða Andrésar-

³⁶ K. Maurer, Ueber die norwegisch-isländischen gagnföstur. Sitzungsberichte der könig. Bayerisch. Akademie. Philos.-philol. Classe 1881, bls. 225-268.

³⁷ Um lausn ársskrifta sjá Schmitz, Die Bussbücher I, bls. 144 og áfram. The Irish Penitentials, bls. 50-51.

³⁸ Diplomatarium Islandicum II, bls. 42-3.

³⁹ Schmitz, Die Bussbücher I, bls. 151.

⁴⁰ Schmitz, Die Bussbücher I, bls. 152.

⁴¹ Schmitz, Die Bussbücher I, bls. 151-2.

messu (30. nóvember)⁴² sem gagnföstur skyldu haldnar samkvæmt Þorláksskriftum. Ekki er ljóst af skriftaboðunum hve langan tíma gagnföstur skyldu vara en svo virðist sem ekki sé ætlað minna föstuhald en um einnar viku skeið í hvert sinn.

Ekki er festa um of í ákvæðum skriftaboðanna þegar rætt er um daga þá er eigi eru nú lektur sem stundum voru kallaðar nú ræðingar. Á messudegi dýrlings var lesið ágríp af ævi hans og jarteinum í tengslum við messuna og var þeim lestri skipt í ræðingar eða lectiones, oft þrjár, sex, níu eða tólf, eftir því hve ákaft dýrlingurinn var dýrkaður á hverjum stað. Það var breytilegt frá kirkju til kirkju hvenær voru messudagar með níu ræðingum eða færri. Fyrir þessu hefur Jón Sigurðsson gert grein í Fornbréfasafni.⁴³

Helgidagahald. Þau stig sem fram koma í helgi helgidaga í Þorláksskriftum eru í fullu samræmi við ákvæði Kristinréttar hins forna. Yngri viðbót um Maríumessur er augljós í 42. Skriftaboðin í 625 eru miklu ónákvæmari hvað varðar misþyrmslu kvenna á helgidögum auk þess sem textinn er brenglaður eins og bent hefur verið á. Aðeins 624 og 42 greina um helgi helgidaga og eru stigin þrjú:⁴⁴

1. Sjö vetra skrift fyrir misþyrmslu óheimillar konu á:
  - a) Helgidögum með páskadagshelgi: jóladagur, áttadagur, þrettándi, páskadagur, uppstigningardagur og hvítasunna.
  - b) Efstu eða æðstu dægum á langaföstu (líkl. efsta vika eða dymbilvika, þ. e. síðasta vika í föstu).
2. Fimm vetra skrift fyrir misþyrmslu óheimillar konu á:
  - a) Lægri dægum á langaföstu.
  - b) Hæstu dægum á jólaföstu.
  - c) Páskaviku (vikan eftir páska) og helgu viku (vikan fyrir hvítasunnu).
  - d) Messudögum í hæstu haldi (væntanlega með mörgum ræðingum).
  - e) Imbrudögum á haust.⁴⁵
3. 50 pater noster fyrir misþyrmslu óheimillar konu á:

⁴² Andrésarmessa gæti verið komin inn í 42 fyrir áhrif frá Kristinrétti Árna um upphaf jólaföstu, sjá Norges gamle Love V, bls. 49.

⁴³ Diplomatarium Islandicum I, bls. 412.

⁴⁴ Sjá annars greinarnar Festgrader eftir S. Helander og Magnús M. Lárusson í Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder IV.

⁴⁵ Í Kristinrétti Árna er sagt frá Imbrudögum á haust svo að þeir hefjast á haust miðvikudag þann sem næstur er eftir Krossmessu. Stendur Krossmessa á

- a) Helgidögum með drottinsdagahelgi (sunnudagar, löghelgir messudagar, jóladagar (þ. e. 2., 3. og 4. jóladagar)).
- b) Lægri dægum um jólaföstu.
- c) Föstudögum (líkl. samkvæmt Kristinrétti forna og föstuboði Þorláks).
- d) Vigilfudægum (aðfara- eða aðfangadagar, vökudagar kirkjulegra hátíðisdaga).
- e) Jólum.

Svo nákvæmlega tiltekin stig eða helgi helgidaga almennt í íslenskri kirkjulöggjöf á miðöldum er sjaldgæf.

Inn í skriftirnar fyrir misþyrmslur óheimilla kvenna á helgidögum eru fléttaðar upptalningar synda sem jöfn skrift er fyrir, þannig:

1. Sjö vetra skrift fyrir
  - a) kjötát á langaföstu,
  - b) meiri háttar meinsæri,
  - c) fóstureyðingar,
  - d) misþyrmingu sængurkvenna.
2. Fimm vetra skrift fyrir
  - a) meiri háttar óafturgoldinn stuld,
  - b) tíundarsvik,
  - c) minni háttar meinsæri.
3. 50 pater noster á helgidögum fyrir
  - a) misþyrmingu kvenna með vanyfli,
  - b) misþyrmingu óléttra kvenna,
  - c) að horfa eftir konu til samræðis,^{45a}
  - d) að sjá við getnaði í viðskiptum við konu.

Eins og sjá má fjallar linasta skriftastigið eingöngu um kynlífsbrot en ekki um minni háttar stuld eins og vænta mætti til samræmis við t. d. stigsmuninn í meinsærunum. Í næstu grein textans á eftir er hins vegar greint frá skriftum fyrir stuld og almennar reglur settar um það án nákvæmrar tilgreiningar skriftalengdar. Þannig er rakning skrifta fyrir stuld í fullu samræmi við kerfisbundna framsetningu skriftaboðanna.

Skyldleiki manna. Eitt af augljósum aldurseinkennum Þorláksskrifta er orðafar þeirra um skyldleika manna. Þar er notað orðafar tólfu- og þrettánda aldar um bræðrunga, næsta bræðra, annarra bræðra o. s. frv.

miðvikudegi, þá hefjast imbrudagar á næsta miðvikudegi í annarri viku, og er það þá Mattheusmessa.⁷ Norges gamle Love V, bls. 49. Krossmessa er 14. september, Mattheusmessa er 21. september.

^{45a} Hér er líklega átt við aðferð við kynmök.

Það hverfur úr íslensku lagamáli á síðari hluta þrettándu aldar. Jón Sigurðsson hefur ágætlega gert grein fyrir þessu orðafari í Fornbréfasafni.⁴⁶ Mjög merkilegt og flókið viðfangsefni liggur hér fyrir þar sem Jón hefur riðið á vaðið. Í mismunandi Festapáttum Grágáasarhandrita eru til mjög merkar heimildir um þróun laga á Íslandi á öndverðri þrettándu öld og um leið eðli og einkenni Grágáasarhandrita. Mun ekki fjölyrt um þetta hér en margt er ókannað í þessum málum. Aðeins skulu hér rifjaðar upp niðurstöður Jóns um merkingu hins forna skyldleikaorðafars sem varða Þorláksskriftir:

systrungar og bræðrungrar = systkinabörn
 manni óskyldra = að öðrum og þriðja
 næsta bræðra = þremmingar
 manni firnari = að þriðja og fjórða
 annarra bræðra = fjórmeningar
 manni firnari = að fjórða og fimmta
 þriðja bræðra = fimmningar

Orðin Beati immaculati sem eru í Þorláksskriftum eru upphafsorð Davíðssálms 118 eftir Vúlgötu (119 eftir íslenskum biblíum nú, 'Sælir eru þeir sem breyta grandvarlega'). Þessi Davíðssálmur er mjög langur og hefur því þótt talsverð skrift að fara með hann allan.

Í riti sínu um fyrstu kirkjur á Norðurlöndum hefur Gunnar Smedberg birt sérstaka ritgerð um þýðingu orðsins 'tíðir'. Þar ræðir hann sérstaklega um 'dagtíð' Þorláksskrifta, þ. e. ákvæðin um það ef prestur gleymir dagtíð. Hann telur ólíklegt að þessi ákvæði hafi gilt fyrir alla presta. Venjulegir prestar hafi ekki þurft að syngja allar hinar kanónísku tíðir. Líklegast sé að ákvæðin hafi gilt fyrir klaustur og ef til vill presta við dómkirkjuna í Skálholti.⁴⁷ Á síðari hluta tólftu aldar má sjá bendingar í heimildum um að biskupsstjórn hafi aukist og klerkasamfélag myndast. Auðvitað eru ágústínaklaustrin sem stofnuð voru ljós vottur þessarar þróunar. Í Grágáasarlögum er biskupi heimilað að hafa umboðsmenn til þess að heimita tífundir, hafa eftirlit með prestum, sjá um með hjónum o. s. frv. Af Páls sögu er alveg ljóst að í tíð Páls hefur verið klerkahópur í Skálholti sem tekið hefur að sér stjórn biskupsdæmisins að honum látnum.⁴⁸ Þannig virðist vera kominn vísir að dóm-

⁴⁶ Diplomatarium Islandicum I, bls. 383–88.

⁴⁷ Gunnar Smedberg, Nordens första kyrkor. Lund 1973, bls. 195–96.

⁴⁸ Byskupa sögur, udg. Jón Helgason, bls. 427, þar segir m. a. að Ketill Hermandarson varðveitti að staðnum kór og kennimenn.

kapítula í Skálholti í byrjun 13. aldar en ekkert er því til fyrirstöðu að einmitt Þorlákur Þórhalls-son hafi átt þar upphaf að. Ágústínaklaustrinu í Þykkvabæ hafði Þorlákur stjórnað um árabíl áður en hann gerðist biskup. Skýring Smedbergs á dagtíðum Þorláksskrifta er því mjög sennileg.

UM HEIMILDIR ÞORLÁKSSKRIFTA

Eins og áður hefur verið minnst á eru nokkur líkindi með Skriftaboðum Þorláks og engilsaxneskum skriftaboðum. Hefur H. J. Schmitz bent á það.⁴⁹ Hér er komið að erfiðu vandamáli íslenskrar kirkjusögu sem raunar kom glöggt fram í umræðu fræðimanna í lok síðustu aldar. Þá reyndi norskri réttarsagnfræðingurinn Absalon Taranger að sýna í einstökum atriðum hvernig áhrifa engilsaxneskrar kristni gætti í norskum kirkjusöguheimildum.⁵⁰ Þar dró Taranger fram mörg merkileg atriði kirkjusögunnar til umræðu og komst að þeirri niðurstöðu að við stofnun norsku kirkjunnar hafi enskir trúboðar verið þeir sem mestu réðu. Í ýtarlegri greinargerð um rökfærslur Tarangers benti Maurer hins vegar á að Taranger hefði lýst hinum ensku áhrifum of einhliða.⁵¹ Einkennileg atriði í norskum kirkjusíðum væru oftast sérnorsk en sameiginleg norsku og ensku kirkjunni og orðafar (terminólógía) í kirkjulögum gæti oft og tíðum eins átt sér fyrirmyndir í þýsku eins og engilsaxnesku. Engu að síður hefðu áhrif engilsaxnesku kirkjunnar verið mikil í Noregi.

Á Karlungatímanum varð kristindómur á meginlandi Evrópu fyrir miklum áhrifum frá kristni á Bretlandseyjum, ekki síst írskri kristni. Þannig má vera að áhrifa sem upprunalega eru írsk gæti á Norðurlöndum t. d. fyrir milligöngu Engilsaxa, Þjóðverja eða einhverra af hinum fjölmörgu kristnu þjóðum í Evrópu á armiðöldum. Það þýðir að ekki verður fullyrt nákvæmlega um uppruna slíkra áhrifa nema mjög eindregnar ábendingar komi til.

Fram er tekið í skriftaboðunum hvernig Þorlákur hafi dæmt prest sem

⁴⁹ Schmitz, Die Bussbücher, bls. 707.

⁵⁰ A. Taranger, Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske. Kristiania 1890.

⁵¹ K. Maurer í Historisk tidskrift (norsk) 1895, bls. 1–112. Sjá einnig Ellen Jørgensen, Fremmed indflydelse under den danske kirkes tidligste udvikling. (D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter, 7. Række, historisk og filosofisk Afd. I.2). København 1908, bls. 125 og áfram.

sló kaleik niður 'síðan sungið er qui pridie'⁵² ef kom á altari (21. grein). Ekki eiga þessi ákvæði svo kunnugt sé nákvæma hliðstæðu í erlendum heimildum. Þó mun mega fullyrða að hér sé farið eftir skriftaboði sem runnið er frá Paenitentiale Cummeani. Í þessum írsku skriftaboðum segir m. a.: Qui effudit calicem in fine sollemnitatis misse, .xl. diebus peniteat, Sá sem hellir úr kaleik í lok messu skriftist í fjörutíu daga.⁵³ Þar eru og ákvæði um það ef úr kaleik félli á altari dúklaust eða með dúkum, þyngri skriftir urðu ef dúkar voru á: Si super altare stillauerit calix, sorbeat minister stillam et ternis peniteat diebus et linteamina quae tangerit stilla per tres abluat uices calice subter posito et aquam ablutionis sumat, Ef drýpur úr kaleik á altari skal prestur sjúga dropann og skriftast í þrjá daga og dúkana sem dropinn snerti skal hann þvo þrisvar með kaleiknum undir og drekka þvottavatnið. Líkindin eru hér ótvíræð. Í sömu skriftaboðum segir einnig: Si uero de calice aliquid per neglegentiam stillauerit in terra, lingua lambetur, tabula radatur, igni sumatur, En ef hann steypir einhverju úr kaleik af vangá til jarðar skal sleikja það með tungunni, skafa borð og brenna á eldi.⁵⁴

Augljóst er að ákvæðin í Skriftaboðum Þorláks eiga sér fyrirmynd í erlendum skriftaboðum runnum frá Paenitentiale Cummeani. Ýmsir milliliðir eru hugsanlegir bæði frá Bretlandi og meginlandi Evrópu. Þannig eru ákvæði þessi flest t. d. í hinum geysilega útbreidda Excarpus Cummeani.⁵⁵ Cummiānus Longius, biskup í Clonfert á Írlandi, höfundur upphaflega skriftaboðsins er í Ulster annálum talinn hafa dáið árið 662. Á áttundu og níundu öld bárust skriftaboðin til meginlands Evrópu og er efni þeirra ekki síst varðveitt í skriftaboðum þeim sem þar voru samín og kölluð hafa verið Excarpus Cummeani.⁵⁶

Í lok Þorláksskriftanna í 625 og 42 er klausa sem fjallar um það að sá sem setur skriftir skuli athuga annmarka atburð (25. grein). Ekki er útilokað að texti Þorláksskrifta um annmarka atburð sé skyldur rómverskum rétti þar sem talað er um að virða stað og stund eða staði og tíðir við boð skriftar. Atriði í Decretum Gratiani, c. 19 D I de poen.,

⁵² Qui pridie var vers sem prestur söng þegar hann hélt uppi guðs líkama (elevatio) í messunni fyrir söfnuðinum, sjá Messuskýringar, utg. O. Kolsrud, bls. 52.

⁵³ Irish Penitentials, bls. 130–31.

⁵⁴ Irish Penitentials, bls. 132–33.

⁵⁵ Wasserschleben, Die Bussordnungen, bls. 489–91.

⁵⁶ Sjá inngang L. Bielers í Irish Penitentials, bls. 6–7.

sem höfð eru eftir Digestunum eru svipuð.⁵⁷ Þó er ljóst að tæplega getur verið beint samband á milli Þorláksskrifta og *Decretum Gratiani* vegna aldurs. En einhver heimild undir áhrifum rómverskra réttarheimilda er þó að baki Skriftaboða Þorláks í þessu efni.

Aðalheimild klausunnar um annmarka atburð í Þorláksskriftum hlýtur annars að vera þessi póstur cummeönsku skriftaboðanna þótt á milli séu liðir uppskrifta og þýðingar:

Sed hoc in omni paenitentia
solenter intuendum est
quanto quis tempore
in delictis remaneat,
qua eruditione inbutus
qua in pugnatur passione
qualis existat fortitudine
qua uidetur adfligi
lacrimabilitate, quali compulsus
est grauatione peccare.⁵⁸

Um allar skriftir skal
greina nákvæmlega
hversu lengi sérhver maður
hafi haldist við annmarka sinn,
hvaða lærdóm hann hafi hlotið,
hvaða ástríða hefur gagntekið hann,
hversu mikill styrkur hans er,
hve mjög virðist setja að honum
grátklökkva, hvaða ofurþungi
hefur knúið hann til að syndga.

Áhrifin í Þorláksskriftum eru ótvíræð. Fleiri atriði koma einnig heim við cummeönsk skriftaboð. T. d. að meira skuli bjóða auðgum manni en snauðum í skrift. Bæði í *Paenitentiale Cummeani* og *Excarspus Cummeani* eru spakmæli viðruð: *Potentes potenter tormenta patiuntur*, Hinir voldugu munu volduglega tyftaðir verða (*Speki Salómons* 6.6), eða: *Cui plus creditur, plus ab eo exigitur*, Af þeim sem mikið hefur verið í hendur sett, mun því meira heimtað verða (*Lúkas* 12.48).

Af því sem hér hefur verið rakið virðist ljóst að áhrifa frá írskum skriftaboðum gæti í Skriftaboðum Þorláks. Helst virðist áhrifa gæta frá *Excarspus Cummeani*. Þannig bætast hér við atriði um heimildir Þorláksskrifta sem mjög líklega eiga sér einnig enskar fyrirmyndir að einhverju leyti eins og Maurer hefur bent á.

UM VIÐAUKA ÞORLÁKSSKRIFTA

Þeir Jón Sigurðsson og Jón Þorkelsson álitu, eins og minnst hefur verið á, að Skriftaboð Þorláks væru staðfest og aukin í tíð Jóns biskups

⁵⁷ 'Sed hec quatuor genera consideranda sunt septem modis: causa, persona, loco, tempore, qualitate, quantitate, euentu.' (Skáletranir eru mínar.)

⁵⁸ *Irish Penitentals*, bls. 132–33. *Wasserschleben*, *Die Bussordnungen*, bls. 462. *Schmitz*, *Die Bussbücher I*, bls. 600, ensk þýðing í *Medieval Handbooks of Penance*, bls. 267.

Halldórssonar og ársetur Jón Þorkelsson það til ársins 1326. Er skemmst frá að segja að ekki eru nein rök til þess að það hafi fremur verið Jón Halldórsson en einhver annar biskup á þrettánda eða fjórtánda öld sem staðfesti og jók við Þorláksskriftir. Er það einungis byggt á ágiskunum hvenær viðauki Þorláksskrifta varð til og hvaða biskup hafi átt þar hlut að máli. Viðauki Þorláksskrifta hefst á eftirmála við þær (Nú er yfirfarið um þau boðorð er hinn sæli Þorlákur biskup bauð) sem hefur nokkurn Landnámublæ (26. grein textans hér á eftir). Í viðaukanum er yfirleitt boðið linara en í Þorláksskriftum og dregið úr skriftum.

Erfitt er að draga nokkrar ályktanir af því sem næst stendur Þorláksskriftum og viðauka þeirra í handritum um aldur viðaukans. Geta má þess að í 42 rennur viðaukinn út í latínupóst úr Summa de casibus poenitentiae eftir hinn fræga kanónista Raimundus de Pennaforte (d. 1275). Summa þessi var fyrst samín um 1225, en eftir að Rémundur varð kapellán og skriftafaðir páfa 1230, endurbætti hann þetta verk sitt um 1235. Þykir áhrifa rómversks réttar gæta mjög í Summu.⁵⁹ Þetta verk virðist mjög í hávegum haft hér á landi á miðöldum, póstar úr því voru þýddir og má finna þá þýðingu í a. m. k. fimm handritum frá fjórtánda og fimmtánda öld,⁶⁰ og Rémundar er víðar getið í handritum.⁶¹ Árið 1604 er til í Skálholti samkvæmt frásögn Odds Einarssonar biskups, 'Summa Raymundi á kálfskinni'.⁶² Ekki er því unnt að tíma-setja út frá tilvitnunum í Summu.

Því miður verða ekki nákvæmari tímamörk greind að sinni en dánarár Þorláks 1193 og aldur handrita. Frekari rannsóknir á kirkjurétti íslenskum og skriftaboðum munu ef til vill síðar varpa ljósi á aldur viðauka Þorláksskrifta.

UM STÖÐU SKRIFTABOÐA ÞORLÁKS Í INNLENDU OG ERLENDU SAMHENGÍ

Þróun íslensks kirkjuréttar á miðöldum er mikið rannsóknarefni sem

⁵⁹ Sjá Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte I, herausgg. von H. Coing. München 1973, bls. 375, 496 og 842.

⁶⁰ Diplomatarium Islandicum II, bls. 216–17.

⁶¹ Diplomatarium Islandicum I, bls. 219 og 433–34.

⁶² Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1886, bls. 63. Sumula Reymundi var til í Möðruvallaklaustri 1461, kann það að vera þetta rit, sjá Diplomatarium Islandicum V, bls. 288.

of lítið hefur verið sinnt. Í frásögnum Ara prests Þorgilssonar má greina mikinn áhuga á kristilegri löggjöf og skriftaboðum. Greinir Ari frá því að kristnitaka Íslendinga hafi ekki síst verið fólgin í því að á Alþingi voru samþykkt lög, en þau lög virðast bera svip skriftaboða samkvæmt frásögn hans.⁶³ Tíundarlög voru sett 1096 og eru þau enn varðveitt og útgefin í Grágásarútgáfu Finsens og Fornbréfasafni. Kristinréttur hinn forni eða biskupanna Þorláks og Ketils var settur á árabílinu 1122–33 með ráði Össurar erkibiskups í Lundi og hefur Finsin gefið hann út eftir nær öllum handritum í Grágásarútgáfu sinni.

Kristinréttur hinn nýi eða Árna biskups Þorlákssonar sem lögtekin var í Skálholtsbiskupsdæmi 1275 er hins vegar ekki til í neinni viðunandi útgáfu. Grímur Thorkelín gaf hann út endur fyrir löngu og hann er einnig prentaður eftir nokkrum handritum í Norges gamle Love V. Þá eru til biskupaskipanir frá 12. öld kenndar við Þorlák en frá 13. öld og þaðan af eru varðveittar tilskipanir fleiri biskupa.

Ef lítið er til nokkurra meginatriða í þróun íslensks kirkjuréttar á fyrstu öldum kristinnar á Íslandi og evrópsks baksviðs þeirrar þróunar má benda á þetta: Aldursmunur Kristinréttar hins forna og hins nýja er nokkur, hinn fyrrnefndi er eldri en *Decretum Gratiani* (sem varð til um 1140) en hinn síðarnefndi yngri. Handrit Kristinréttar forna eru elst frá lokum 13. aldar. Atriði sem þyrfti að kanna í sambandi við Kristinrétt forna eru heimildir hans. Gætir þar t. d. áhrifa frá hinum frægu lagasöfnum Ivo frá Chartres (d. 1115) eða fyrsta Lateranþinginu 1123? Ennfremur er mikilvægt að kanna og skilgreina afstöðu Kristinréttar forna til skrýðingardeilnanna (investiturdeilnanna). Allt er þetta ógert en varðar miklu.

Um og upp úr 1140 komast skólaspekin og skólaspekilegar aðferðir til fullrar virðingar í kirkjuréttarlegum efnunum í Vestur-Evrópu. *Decretum Gratiani* varð hin mikla fyrirmynd og kennslubók kirkjuréttarfræðinga og eiginleg kanónísk fræði í klassískri merkingu urðu til.⁶⁴ Þorlákur Þórhallsson kann að nokkru leyti að vera tímamótamaður í þróun íslensks kirkjuréttar þar sem hann virðist einmitt hafa tekið út þroska sinn og lærdómsár í þann mund sem kanónísk fræði og skólaspeki ruddu sér til rúms í álfunni.

⁶³ Sjá Sveinbjörn Rafnsson, *Um kristnitökufrásögn Ara prests Þorgilssonar*. Skírniir 1979, bls. 167–74.

⁶⁴ W. Ullmann, *Law and Politics in the Middle Ages*. Cambridge 1975, bls. 163 og áfram.

Fram hefur komið að ýmislegt bendir til þess að kjarninn í skriftaboðum þeim sem kennd eru við heilagan Þorlák geti raunverulega verið frá Þorláki kominn. Um Þorlák Þórhallsson (1133–93) er Þorláks saga, ævisaga dýrlingsins, auðvitað mikilvæg heimild. Segir þar að Þorlákur hafi ungur numið hjá Eyjólfri presti Sæmundarsyni í Odda. Eftir að Þorlákur varð ungur prestur tók hann að sér 'lítill þing fésöm' og varð 'gott til fjár og vinsælda'. Þannig aflaði hann sér farareyris til utanlandsferðar. Hann fór til Parísar og var þar í skóla 'svo lengi sem hann þóttist þurfa til þess náms sem hann vildi þar nema. Þaðan fór hann til Englands og var í Lincoln, og nam þar enn mikið nám . . .'⁶⁵ Vist Þorláks erlendis varaði í sex ár einhvers staðar á tímabilinu milli 1150 og 60.

Þá var mikil gróska í þróun kirkjuréttar í Evrópu. Laust upp úr 1140 er talið að *Decretum Gratiani* hafi orðið til suður á Ítalíu. Það lagasafn varð síðar lögbók kirkjunnar. Útbreiðsla laga Gratianusar var hröð en þó eru eiginleg kanónísk rit á Englandi ekki talin eldri en frá árabílinu 1160–70.⁶⁶ Um þær mundir sem Þorlákur dvaldist á Englandi samdi Bartolomeus biskup í Exeter (um 1115/17–1184) lagaverk sem mjög varð vinsælt og nefndist *Poenitentiale*.⁶⁷ Það rit hefur ákvæði sem eru lík Skriftaboðum Þorláks. Skriftaboð Bartolomeusar hafa hlotið þann dóm að þau hafi verið hefðbundin, kannski svolítið 'gamaldags', þegar þau komu fram miðað við verk upprennandi kanónista í álfunni.⁶⁸ Engu að síður urðu þau bæði vinsæl og útbreidd.

Nú vill svo vel til að vitað er að bæði í Exeter og Lincoln á Englandi gátu dómskólarnir sér nokkra frægð á tímabilinu 1160–75 fyrir lagakennslu.⁶⁹ Verk Bartolomeusar er talið dæmigert fyrir þá lögfræði sem þar virðist hafa verið stunduð. Þannig er líklegt að Þorlákur Þórhallsson hafi lagt stund á kirkjurétt í Lincoln einhvern tíma á árabílinu 1150–60.

Jón Sigurðsson hefur tímasett Skriftaboð Þorláks til ársins 1178 þegar Þorlákur kom fyrst til stóls síns.⁷⁰ Ekki eru nein sterk rök fyrir

⁶⁵ Byskupa sögur, udg. Jón Helgason, bls. 182.

⁶⁶ S. Kuttner and E. Rathbone, *Anglo-Norman Canonists of the Twelfth Century*. *Traditio* 7, 1949–51, bls. 293.

⁶⁷ D. A. Morey, *Bartolomew of Exeter, Bishop and Canonist. With the Text of Bartolomew's Penitential*. Cambridge 1937.

⁶⁸ S. Kuttner and E. Rathbone, *Anglo-Norman Canonists*, bls. 294–5 og 321.

⁶⁹ S. Kuttner and E. Rathbone, *Anglo-Norman Canonists*, bls. 321–3.

⁷⁰ *Diplomatarium Islandicum I*, bls. 238.

svo nákvæmri tímasetningu. Hins vegar er óefað að skriftaboðin séu úr tíð Þorláks að mestu og því frá síðari hluta 12. aldar. Erkibiskupar Niðaróserkibiskupsdæmis áttu í höggi við veraldlegt vald í Noregi á síðustu áratugum 12. aldar. Eysteinn erkibiskup sem vígt hafði Þorlák varð landflóttá frá Noregi 1180–83 fyrir Sverri konungi og Eiríkur erkibiskup flýði frá Noregi 1190 og var í útlegð þegar Sverrir konungur dó 1202. Vegna þess hvernig málum kirkjunnar í Noregi var komið hafa íslenskir biskupar þurft að taka sjálfstæðari ákvarðanir en ella, mikilsverðir verslunarhagsmunir voru í veði og gott samkomulag við Sverri konung nauðsyn, enda eru viðurkenningarorð Sverris um persónu Þorláks tilfærð í Þorláks sögu.⁷¹ Slíkt var bæði minningu Þorláks og verslunarhagsmunum á Íslandi til framdráttar.

Boð Magnúsar Gissurarsonar biskups í Skálholti (1216–37) um kirkjusiðu⁷² eru greinilega af öðru tagi og yngri hvað varðar stigsmun hátíða en Þorláksskriftir. Hefur norskri fræðimaðurinn Lilli Gjerløw bent á að Boð Magnúsar sé terminus ante quem tilurðar Orðubókar Niðaróserkibiskupsdæmis.⁷³ Helgidagastig Þorláksskrifta virðast ekki heldur í samræmi við Niðarósorðuna. Skýringin gæti verið sú að Þorláksskriftir eru eldri en orðan. Líklegast er að völd Sverris konungs í Noregi og það afhroð sem Niðaróserkibiskupar biðu fyrir honum sé ein af forsendunum fyrir gerð Þorláksskrifta.

Áður en þessum fátæklegu ábendingum lýkur er rétt að benda á möguleika sem ekki hefur gefist kostur á að prófa til fullnustu. Árið 1139 virðist erkibiskupinn af Kantaraborg, Theobaldus, hafa haft í fylgdarliði sínu á Englandi ítalskan mann að nafni Vacarius sem hafði lagt stund á rómverskan rétt í Bologna. Svo virðist sem meistari Vacarius hafi kennt rómverskan rétt á Englandi á tólftu öldinni, m. a. í Öxnafurðu.⁷⁴ Í ljósi þess að áhrifa rómversks réttar gætir greinilega í Grágás⁷⁵ má spyrja hvort Íslendingar, ef til vill Þorlákur, hafi komist

⁷¹ Byskupa sögur, udg. Jón Helgason, bls. 201.

⁷² Diplomatarium Islandicum I, bls. 435.

⁷³ Ordo Nidarosiensis Ecclesiae, ed. L. Gjerløw. Oslo 1968, bls. 31.

⁷⁴ Margt hefur verið ritað um meistara Vacarius og verk hans Liber pauperum, vísast hér til bókaskrár í Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte I.

⁷⁵ Sjá Sveinbjörn Rafnsson, Grágás og Digesta Iustiniani. Sjötiú ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977. Reykjavík 1977, bls. 720–32. Um tengsl Þorláksskrifta við ákveðin samfélagsvandamál á Íslandi, sjá Sveinbjörn Rafnsson, Þorláksskriftir og hjúskapur á 12. og 13. öld. Saga 1982.

í kynni við Vacarius eða lærisveina hans í námi sínu á Englandi. Skriftaboð Þorláks eru vottur þess að á tólftu öldinni hafi Íslendingar fylgst vel með því sem gerðist í menntalífi álfunnar. Þau eru vottur þróaðrar lögfræði og skipulegrar menntunar, atriða sem voru mikilvæg til smíða svo stórkostlegra verka sem Grágásarlaga eins og þau eru nú varðveitt og ritunar hinna klassísku fornsagna, enda ekki örgrannt um að þar skíni í skriftaboð sums staðar.

UM ÚTGÁFUNA

Hér er texti Þorláksskrifta gefinn út með þeirri stafsetningu sem nú tíðkast og er það ekki ýkja mikil breyting frá stafsetningu handrita sem öll eru frá því um 1500. Texta Þorláksskriftanna hefur verið skipt í 25 greinar og viðauka þeirra í 10 greinar til viðbótar. Samkvæmt þeirri textagreiningu hefur 624 24 greinar, 625 32 greinar og 42 35 greinar. Röð greinanna í handritum er eins fram að 18. grein. Greinaröðin í 42 er lögð til grundvallar. Sé greinarnúmer stjörnumerkt er greinaröð ekki samhljóða grundvallargreinaröð. Eftirfarandi tafla sýnir greinaraðir handritanna þar sem leiðir þeirra skiljast:

AM 42a 8vo	AM 624 4to	AM 625 4to
17	17	17
18	18	20
19	19	21
20	21	22
21	20	23
22	22	24
23	23	18
24	24	19
25		25

Eftir þetta eru greinaraðir 42 og 625 eins þar til texta þrýtur.

Texti AM 624 4to og AM 42a 8vo, hér kallaður A, er prentaður í einu og orðamunur handrita sýndur neðanmáls. Texti AM 625 4to, hér kallaður B, er prentaður í einu með A þar sem textar eru mjög líkir og er orðamun haldið til haga neðanmáls. Í orðamun eru ekki eltar ólar við mismunandi tilvísunarforanafn sem eða er. Þegar textar verða ólíkir er texti B prentaður við hlið A. Allt úr 42 sem er sérstakt er prentað innan [ ]. Tilgátur í texta eru innan ⟨ ⟩.

(A:) [Þorláks skriftir]

(B:)

2 1. Þessar skriftir bauð Þorlákur
biskup fyrir hinar stærstu höfuð-
4 syndir.

1. Þessa skrift var hinn helgi Þor-
lákur biskup vanur að bjóða fyrir
hina stærstu annmarka.

2. ix vetur eða x fyrir hórdóm þann er karlmenn eigust við eða þann
2 er menn eigu við ferfætt kvikendi, að fasta gagnföstur iii á hverjum
misserum. Eina fyrir Johannis messu baptiste, aðra fyrir Michaelis
4 messu, þriðju fyrir jólaföstu og fasta annan hvern dag í viku hverri og
ii nætur.

6 Bauð hann að falla x tígum sinna á knébeð um langaföstu og jólaföstu
hvern dag er eigi eru ix [lectiones] og syngja jafnoft pater noster, taka
8 ráðning föstudag hvern um langaföstu, fimm högg hið fæsta af vendi
eða ólu svo að sárt verði við, varna við fjaðurklæðum öðrum en hæg-
10 indi og svo við línklæðum um langaföstu og svo jólaföstu og falla
nokkuð á knébeð föstudaga eða vigilfudægur og taka eigi corpus domini
12 um þrjá vetur hinu næstu eftir.

(A:) 3. Átta vetra skrift þvílíka
2 ef kvongaður maður misþyrmir
manns konu með munuðlífi og sé
4 það bert orðið, en nokkuð linari
ef leynt er, og taka eigi corpus
6 domini iii vetur.

(B:) 3. Átta vetra skrift eða ix því-
líka sem áður var talið bauð hann
ef kvongaður maður misþyrmir
annars manns konu en sinni og
verður af því ósamþykki hvorra-
tveggju hjóna og hafi það eigi
allítt í óvanda tekist, en nokkuru
linari skrift ef nokkur er meiri

1. 2. Þessar skriftir] Þessa skrift 42; bauð] + hinn helgi 42. 3. hinar] hinu 42.
2. 1. hórdóm þann] þann hórdóm 625; karlmenn] karlar 625, skert í 42. 1–2.
eða þann er] eða fyrir það ef 42; eða þann er menn eiga] eða drýgður verður 625.
2. iii] þrennar 42. 3. misserum] xii mánuðum 42; Eina] einar 42; Johannis] Jóns
42, 625; baptiste] ÷ 625; aðra] aðrar 42; Michaelis] Michals 42, Michels 625. 4.
jólaföstu] Andrésmessu 42; viku hverri] hverri viku 625. 6. Bauð hann] Hann
bauð 625; x tígum sinna á knébeð] á knébeð tíu tígum sinna 42. 7. hvern dag er]
rúmhelgan dag hvern ef 625; eru] væri 625; lectiones] lector 624, 625; jafnoft]
jafnioft 624. 7–8. taka ráðning föstudag hvern] taka ráðning föstudaga 42, hvern
föstudag skal maður taka ráðning 625. 9. við¹] ÷ 42. 10. við] ÷ 42; og svo við
línklæðum] ÷ 625. svo²] ÷ 42. 10–11. falla nokkuð á knébeð föstudaga] gjöra
nokkura minning knébeðjarfalla á föstudögum 625. 11. eða] og 42; vigilfudægur]
vigilfudaga 42, vigilfudögum 625; taka] taki 42. 11–12. um þrjá vetur hinu] iii ár
hin 42, iii hina 625. 12. næstu] næsta 625.
3. 1. Átta] Item viii 42; þvílíka] + bauð hann 42. 2. kvongaður] kvæntur 42. 3.
með munuðlífi] ÷ 42; kvongaður] okvongaður 625, en o skafið burt. 4. nokkuð
(skr. nockvot) linari] nokkuru linara 42.

⟨A:⟩ 4. Sjö vetra skrift þvílíka ef
 2 ókvongaður maður misþyrmir
 manns konu eða kvongaður mað-
 4 ur óheimilli konu og svo ef maður
 misþyrmir óheimilli konu jóladag
 6 eða hinn átta dag eða hinn þrett-
 ánda dag eða [hin] æðstu dægur,
 8 langafriðadag eða páskadag eða
 uppstigningardag eða hvítrottins-
 10 dag eða eta menn kjöt um langa-
 föstu þeir er ærið hafa annað til,
 12 og fyrir ljúgeiða alla þá er mikið
 liggur við, og svo ef maður gjörir
 14 geig í viðskiptum við konu kvikn-
 uðu barni, eða misþyrmir maður
 16 óheimilli konu á sæng, og taka eigi
 corpus domini iii vetur.

⟨A:⟩ 5. ix vetra skrift þvílíka skal
 2 bjóða ef maður misþyrmir systr-
 ungu sinni.

⟨A:⟩ 6. viii vetra skrift ef manni
 2 einum er óskyldara [og taka eigi
 corpus domini iii vetur.]

⟨A:⟩ 7. vii vetra skrift [ef næsta
 2 bræðra ⟨er⟩ og taka eigi corpus
 domini um iii vetur.

vægð um annmarka en áður ⟨er⟩
 talið, taka eigi corpus domini iii
 vetur.

⟨B:⟩ 4. Sjö vetra skrift þvílíka ef
 ókvongaður maður misþyrmir
 ⟨manns konu eða kvongaður mað-
 ur⟩ óheimilli konu og svo ef maður
 misþyrmir óheimilli konu um hinu
 efstu dægur á xii mánuðum

og svo fyrir lygi þá alla er við
 liggja fé mikil eða ómegð eða
 metorð eða hvað mikið er við
 liggur og taka eigi corpus domini
 einn vetur eða ii eða iii ef þessir
 hlutir hafa mjög í óvanda tekist.

⟨B:⟩ 5. Ef maður misþyrmir systr-
 ungu sinni þá skal bjóða hina
 lengstu skrift ix vetur eða x þvílíka
 alla sem fyrst er ritað.

⟨B:⟩ 6. Ef óskyldari er manni þá
 skal átta vetra skrift.

⟨B:⟩ 7. Ef næsta bræðra er vii
 vetra skrift.

4. 3–4. kvongaður maður] *óskýrt í 624; maður] ÷ 42. 6. hinn¹] ÷ 42; eða hinn²] ÷ 42. 7. æðstu] efstu 42. 8. langafriðadag] á langaföstu 42; eða¹] ÷ 42. 9. eða] ÷ 42. 9–10. hvítrottinsdag] + eða Maríumessur eða þvílík dægur önnur 42. 10. eða] eður 42; eta menn] eti maður 42; um] á 42. 12. og] svo og 42; ljúgeiða] lygi eiða 42. 13. og svo] svo og 42; gjörir] vinnur 42. 14. við] með 42; konu] + með 42. 15. barni] + eða í kirkju 42.*

5. 1–2. þvílíka skal bjóða] skal bjóða þvílíka 42. 2–3. systrunгу sinni] systrunги sínum 42.

6. 2. einum] ÷ 42; óskyldara (*skr. ooskyldora*)] óskyldra 42.

- (A:) 8. Sex vetra skrift] ef manni
 2 er firnara en næsta bræðra og
 nokkru linari og taka eigi corpus
 4 domini [iii] vetur.
- (A:) 9. Fimm vetra skrift ef ann-
 2 arra bræðra er og svo ef maður
 misþyrmir konu hinu lægri dægur
 4 um langaföstu eða hina hæstu um
 jólaföstu eða í páskaviku eða
 6 hina helgu viku eða messudögum
 [þeim sem] í hinu hæsta haldi eru
 8 eða imbrudögum um haust, eða
 fyrir stuld þann er eigi er alllítið
 10 og megi eigi aftur gjalda, og svo
 ef tíundum er leynt og fyrir eiða
 12 ósæra þá er eigi liggur allmikið við
 og taka eigi corpus domini einn
 14 vetur.
- (A:) 10. [Fjögra vetra] skrift ef
 2 kona er manni firnari en annarra
 bræðra.
- (A:) 11. iii vetra skrift þvílíka ef
 2 þriðja bræðra er. Einum manni
 nánara að sífjum til jafnrar
 4 skriftar.
- (B:) 8. (Ef manni er firnara en
 næsta bræðra vi vetra skrift)
 nokkuru linari.
- (B:) 9. v vetra skrift ef annarra
 bræðra er.
- (B:) 10. Fjögurra vetra skrift ef
 manni firnara er.
- (B:) 11. Þriggja vetra skrift ef
 þriðja bræðra er. Einum manni
 nánari að sífjum til jafnrar skrift-
 ar. Þrjá vetur hina næstu eftir er
 maður hefir framið hinar stærstu
 höfuðsýndir skal hann við varna
 að taka corpus domini með ix
 vetra skrift eða vii ef berir eru
 annmarkar eða mjög í vanda tekist
 eða nokkurn veg óstillilega með
 farið, en hafa eigi corpus domini
8. 3. linari] linara 42; og] ÷ 42. 4. iii] ii 624.
 9. 1. vetra skrift] óskýrt í 42. 2. og svo] svo og 42. 3. hinu lægri dægur] óskýrt
 í 42. 4. um!] á 42; eða hina] en hin 42; hæstu+dægur 42. 6. hina] í 42. 7.
 hinu hæsta] hæstu 42. 8. eða] + í 42; um] á 42. 9. alllítið] alllítill 42. 10. og
 svo] svo 42. 11. tíundum] tíund 42. 13-14. einn vetur] eitt ár 42.
 10. 1. Fjögra vetra] iii ára 624. 2. manni firnari] firnari manni 42.
 11. 1. þvílíka] ÷ 42. 2. þriðja bræðra er] ÷ 42. 3. nánara] er nánari 42.

(A:) 12. Fyrir viðskipti þeirra
 2 manna á milli er meinalaust er
 kallað skal bjóða iii vetra skrift og
 4 iii gagnföstur á hverjum misserum
 og fasta þrjá daga í viku og ii
 6 nætur, falla á knébeð x tuga sinn-
 um annan hvern dag um langa-
 8 föstu en annan hvern v tígum
 sinnum og syngja jafnoft pater
 10 noster.

(A:) 13. iii vetur (skulu) ávallt
 2 eftir meðan maður skilst eigi við
 hina sömu synd.

(A:) 14. Eigi skal leysa föstunátta-
 2 föstu en leysa skal önnur dægur í
 gagnföstum ef maður vill falla x
 4 tígum sinna á knébeð fyrir dægur
 eða syngja fimm tígum sinna pater
 6 noster. Gefa skal ef vill aumingja
 málsverð eða alin fyrir ii dægur.
 8 Þiggja skal leyfi öll með þessi
 skrift þau er gefin eru. Svo skulu

einn vetur eða ii með fimm vetra
 skrift eða vi.

(B:) 12. Fyrir viðskipti þeirra
 manna í milli er meinalaust er
 kallað fyrir frændsemis sakir skal
 koma iii vetra skrift sú er ég mun
 nú telja, gagnföstur skal fasta
 þrjár á hverjum misserum, fasta iii
 daga í viku og ii nætur, falla á kné
 x tígum sinna annan hvern dag
 um langaföstu en annan hvern dag
 fimmtígum sinna og syngja jafnoft
 pater noster. Einn vetur skal við
 leggja þótt hinn sami annmarki
 hendi ef einum er aflokið af skrift-
 inni.

(B:) 13. Bjóða skal svo að þriggja
 vetra skrift skal ávallt fyrir hönd-
 um meðan hann lifir svo að maður
 skilst eigi við annmarkann.

(B:) 14. Aldregi skal leysa föstu-
 náttaföstu en leysa skal önnur
 dægur ef nauðsyn þykir á, falla c
 (sinnum á knébeð) fyrir dægur
 eða syngja 1 pater noster eða gefa
 málsmat eða alin fyrir dægur ii.

12. 2. á milli] í millum 42; meinalaust] meiralaust 42. 5. ii] iii 42. 6. nætur] +
 og 42. 6-8. x tuga sinnum annan hvern dag um langaföstu en annan hvern] ÷ 42.
 9. sinnum] sinna 42. 10. noster] + um langaföstu 42.

13. 1. iii vetur skulu] Þriggja vetra skrift skal 42; skulu] skal 624. 2. eftir meðan]
 fyrir það ef 42.

14. 1-2. föstunáttaföstu] + í gagnföstum 42. 2-3. önnur dægur í gagnföstum]
 annarra dægra föstu 42. 3. falla] ÷ 42. 4. sinna] sinnum 42; knébeð] hné falla
 42. 5 fimm tígum sinna] .i. 42. 6. ef] og er 42; aumingja] aumum manni 42.
 7. málsverð 42; ii] ÷ 42. 8. skal] ÷ 42. 8-9. með þessi skrift] meðan sá skrift helst
 42. 10. knébeð] hné 42.

10 heilir menn falla á knébeð að
 bæði komi niður hné og olbogar.
 (A:) 15. Fyrir misþyrmslu við ó-
 2 heimila konu á drottinsdag eða
 messudögum löghelgum eða
 4 föstudögum eða vigilíudögum eða
 lægrum dögum á jólaföstu eða
 6 jólum eða er kona hefir vanyfli
 eða þá er barn er kviknað eða
 8 horfir maður eftir óheimilli konu
 til samræðis eða sér maður við að
 10 barngetnaður skuli gerast af við-
 skiptum skal leggja við skrift þá
 12 er áður er tínd að syngja fimm-
 tígum sinna pater noster á helg-
 14 um dögum eða falla á knébeð x
 tígum sinna á rúmhelgum dögum
 16 jafnmörgum sem hann hefir mis-
 þyrmt.
 18 Ef maður tekur corpus domini
 ólofað þá skal hann jafnoft eigi
 20 taka og láta fylgja disciplinam
 hverju sinni xv högg.

(B:) 15. Ef þessir annmarkar eru
 með meiri vanstillingu en allt það
 sé fyrir vanþyrmslu drottinsdaga
 eða messudaga heilagra eða vig-
 ilíudægra eða hinni smærri dægra
 um jólaföstu eða jólum eða sé
 konu eigi þyrmt þá er hún hefir
 vanyfli eða þá er barn er kviknað
 að eða horfi maður eftir konu til
 samræðis eða sér hann við barn-
 getnaði skal leggja við skrift að
 syngja 1 pater noster á helgum
 dögum eða falla (á knébeð) rúm-
 helga daga jafn marga sem hann
 hefir misþyrmt.

Þrjá vetur skal maður eigi taka
 corpus domini ef hann misþyrmir
 óheimilli konu jóladag eða hinn
 átta daga eða hinn þrettánda dag
 eða efstu dægur langaföstu eða
 páskadag eða uppstigningardag
 eða hvítasunnu og svo ef etið er
 kjöt á langaföstu ef ærið er annað
 til og svo ef maður gjörir geig
 barni í konu því er nýkviknað er
 og ef hann misþyrmir konu á
 sæng. Þó skal maður þarnast
 þjónustutekju með fimm vetra
 skrift nokkurt misseri ef hann
 misþyrmir langaföstu við óheimila

15. 1. misþyrmslu] misræði 42. 2. drottinsdag] drottinsdögum 42. 4-5. föstudög-
 um eða vigilíudögum eða lægrum dögum á jólaföstu] lægrum dögum jólaföstu eða
 öðrum föstudægum, vigilíudögum 42. 6. er kona hefur vanyfli] þá kona skírist
 mánaðablóði sínu 42. 7. er¹] ÷ 42. 8. horfir] horfi 42. 10. gerast] verða 42. 10-
 11. viðskiptum] + þeirra þá 42. 11-12. skrift þá er áður er tínd] þá skrift sem fyrr
 er rituð 42. 14-15. x tígum sinna] x sinnum 42. 15-16. á rúmhelgum dögum
 jafnmörgum] jafnoft 42. 18. Ef] En ef 42.

konu eða páskaviku eða hina helgu viku eða hinum stærstum dægum um jólaföstu eða imbrudögum um haust og svo ef stolið er því er eigi er allítið eða megi eigi aftur gjalda það er stolið er og svo fyrir eiða ósæra ef mjög mikið liggur við.

(A:) 16. Fyrir stuld skal bjóða
 2 ávallt aftur að gjalda það er stolið
 er ef má og bjóða þá litla skrift
 4 aðra en ella mikla fyrir mikinn
 stuld ef ei má aftur gjalda og sé
 6 meir stolið fyrir illsku sökum en
 vesaldar. Föstur skal bjóða fyrir
 8 stuld og ráðning, bænahald og
 knébeðjaföll, enda leysa skrift
 10 nokkra uns goldið er það er stolið
 er.

(A:) 17. Meira skal bjóða ávallt
 2 fyrir jafna synd auðgum en aum-
 um. Meira heilum en vanheilum.
 4 Meira lærðum en ólærðum. Meira
 meir vígðum en miður vígðum.
 6 Meira sælum en veslum. Meira
 eldrum en tvítugum en þess er
 8 yngri eru.

Fyrir það skal minnst bjóða þess er í lostasemi er misgert að vakanda
 10 manni ef hann saurgast af blíðlæti við konu. Meira ef maður saurgast
 af höndum sínum sjálfs. Meira ef maður saurgast af tré boruðu. Mest

(B:) 16. Fyrir stuld skal bjóða að
 gjalda aftur ef má það er stolið er
 og bjóða litla skrift aðra en mikla
 skrift fyrir mikinn stuld ef eigi má
 aftur gjalda og sé meir stolið fyrir
 illsku sakir en vesaldar sakir.

(B:) 17. Bjóða skal meira fyrir
 jafna synd auðgum en snauðum,
 sælum en vesölum. Meira ellrum
 en tvítugum. Bjóða ráðning fyrir
 stuld og bænahald með knébeðja-
 föllum og föstum.

16. 2-3. það er stolið er] ÷ 42. 6. sökum] ÷ 42. 7. vesaldar] vesöld 42. 8. og] ÷ 42. 8-9. bænahald og knébeðjaföll] knébeðjaföll og bænahald 42. 9. enda leysa] endalaus 42. 10. nokkra] einhverja 42. 10-11. er stolið er] hvert goldið var 42.

17. 1. bjóða ávallt] ávallt bjóða 42. 2-3. fyrir jafna synd auðgum en aumum] auðgum manni en snauðum fyrir jafna synd 42. 5. meir] ÷ 42; miður vígðum] óvígðum 42. 6. veslum] vesælum 42; eldrum] ellra manni 42. 7. tvítugum en þess er] tvítugum. Meira tvítugum en þeim sem 42. 9. þess er] sem 42; í] ÷ 625; lostasemi] losta 42; er misgert] sé misgjör 625. 10. hann] maður 42; maður] hann 625. 11. sínum] síns 42; maður] hann saurgast af þykkleik við karla meira ef

12 ef maður saurgast af annars karlmanns höndum. Fyrir þessa hluti skal
 bjóða knébeðjaföll og bænahald um langaföstu og nokkuð af gagn-
 14 föstum.

(A:) 18. Ef konur eigast við
 2 þangað til er þeim leysir girnd
 skal bjóða þvílíka skrift sem körl-
 4 um þeim er hinn ljótasta hórdóm
 fremja sín á millum eða þann er
 6 framdur er við ferfætt kvikendi.

(A:) 19. Ef maður spýr á páskum
 2 eða þá er hann hefir nýlega áður
 tekið corpus domini þótt eigi sé
 4 á páskum, þá skal bjóða að fasta
 sex dæguru eina, ef af ofáti einu
 6 saman þykir vera og öngri annarri
 vanheilsu. [Fyrir víg skal bjóða
 8 útistöður iii vetur og taka eigi
 corpus domini, fasta þurrt iii
 10 langaföstur og minnst ávallt hins
 vegna og vatnfasta þann dag sem
 12 víg var vegið meðan hann lifir ella
 næsta frjádag fyrir. Þar með vii
 14 vetra skrift og linari þaðan af.]

(A:) 20. Ef maður misþyrmir
 2 móður sinni eða dóttur eða systur
 eða þeirri konu nokkurri er nánari
 4 er en systrunga að frændsemi eða
 sé þvílík mein á að sífjum eða
 6 verður misþyrrmt kirkju eða helg-
 um stöðum eða vekur maður

(B:) *18. Ef konur eigast við uns
 þeim leysir girnd þá skal þeim
 bjóða slíka skrift sem körlum
 þeim er fremja hinn ljótasta hór-
 dóm sín á milli eða við ferfætt
 kvikendi.

(B:) *19. Ef maður spýr á pásk-
 um eða þá er hann hefir áður
 nýliga tekið corpus domini, þá
 skal bjóða að fasta vi dæguru eina
 eða það annað er slíkt sé og láti
 fylgja nokkuð bænahald, ef af of-
 áti er eða ógá en eigi elligar ef af
 vanheilsu er.

(B:) *20. Ef maður misþyrmir
 kirkju eða helgum stöðum eða
 vekur maður heiftar blóð kristn-
 um manni eða misþýður maður í
 nokkuru mjög kennimanni eða

hann 625; tré boruðu] hörðu tré 42. 12. maður] hann 625; karlmanns] manns
 625; þessa] +alla 42. 13. knebeðjarföll 625.

18. 1. eigast] eigust 42. 2. er] ÷42; girnd] +þá 42. skal] +þeim 42. 5. á] í 42.
 5-6. eða þann er framdur er við ferfætt kvikendi] ÷42.

19. 2. er] ÷42; nýlega áður] áður nýlega 42. 3. þótt eigi sé] þó það sé eigi 42.
 5. eina] +eða það annað þvílíkt sé og láta fylgja nokkuð annað bænahald 42. 6.
 saman] ÷42; vera] spúið hafa 42.

20. 3-4. nánari er en systrunga] honum sé nánari 42. 4. frændsemi] +en systr-
 ungar 42. 5. sé þvílík mein] þvílík mein sé 42. 6. misþyrrmt] +í 42. 8. kristn-

8 kristnum manni heiftar blóð eða bolver maður föður sínum eða
 misbýður í nokkru mjög kenni- mólur eða móðir barni sínu eða
 10 mönnum eða bolver maður föður guðlastar maður eða hver firna
 sínum eða móður [eða] barni sínu verk er mann henda þau er nú eru
 12 eða guðlastar maður eða tekur talin, þá skal biskup skrift skepja
 maður nauðiga konu berliga eða fyrir og varast ef leynt er að bert
 14 situr maður úti til fróðleiks eða verði þótt presti sé heldur sagt en
 fremur maður galdra eða þá hluti biskupi, svo og ef maður tekur
 16 nokkra er magnaðir sé eða fremur konu nauðga eða situr maður úti
 maður þá hluti nokkra er heiðni til fróðleiks eða fremur maður
 18 sé, þá skal biskup skepja skriftir galdra eða magnar maður seið
 [og varist að bert verði ef áður er eða heiðni.
 20 leynt] þótt presti verði heldur til sagt en biskupi.

*21. Tólf álnir vaðmáls bauð Þorlákur biskup presti að gefa ef hann
 2 slær kalek niður síðan er sungið er qui pridie ef á altari kemur eða veiti
 fátækum manni hálfan mánuð og þvói prestur í vatni dúka þá sem á
 4 kemur og neyti sjálfur eftir berging en brenni hvar sem annarstaðar
 kemur.

*22. Ef prestur syngur messu svo að hann hefir eigi þessa reiðu til
 2 alla, amettu og messuserk, stólu og hökul, handlín, corporal, kalek og
 patínu, vín og vatn, oblátu, vígðan altarisstein fastan eða lausan og
 4 bækur svo hann bjargist við og ljós og ii menn fastandi aðra en hann
 sjálfur,

um] ÷ 42. 9. misbýður] + maður 42; nokkru] nokkurum hlutum 42; mjög] ÷ 42.
 9–10. kennimönnum] kennimanni 42. 13. nauðga 42. 15. maður] ÷ 42; nokkra]
 ÷ 42. 16. maður] ÷ 42. 17. þá hluti nokkra] það nokkuð 42; sé] + í 42. 18.
 skepja skriftir] skrifa 42. 20. verði heldur til sagt] sé til sagt heldur 42.

21. 1. álnar 625. 2. slær kalek niður] slægi niður kalek 42, steypir niður kalek
 625; er¹] ÷ 42; ef á altari kemur] ÷ 42, 625; veiti] veita 42, 625. 3. manni] + ella
 42; mánuð] + en miklu minna ella 625. 3–5. og þvói prestur í vatni dúka þá sem
 á kemur og neyti sjálfur eftir berging en brenni hvar sem annarstaðar kemur] ÷ 42,
 625.

22. 1. að] ÷ 42. 1–2. þessa reiðu til alla] alla reiðu þessa til 625. 2. alla] ÷ 42;
 amettu] hámettu 42, 625; og¹] ÷ 42, 625; stólu og hökul, handlín, corporal] stólu,
 handlín, corporale, hökul 42; og²] ÷ 625; handlín] ÷ 625; og³] ÷ 42, 625. 3. og¹] ÷
 42; oblátu] + og 42, oblat 625; vígðan altarisstein] altarisstein vígðan 625; lausan]
 + og ljós 625. 4. svo] + að 42; svo hann bjargist við og ljós og] sem að skyldu
 þarf að hafa 625; og¹] ÷ 42; aðra] aðrir 625. 4–5. fastandi aðra en hann sjálfur]

6 (A:) eða hafi prestur bergt á hin-
um sama degi áður en hann hafi
8 messu sungið eða sungið á einum
degi fleiri messur en tvær eða láti
10 prestur sem hann syngi messu þá
er hann syngur eigi eða eru ber-
12 liga brotin guðs boðorð eða bisk-
upa þá skal biskup skrift skepja
14 en prestur bjóða ef presti er til
sagt.

(A:) 23. Syngja skal messu þótt
2 altarisdúkur sé óvígður eða lindi
eða svo þótt eigi sé vaxljós og sé
4 það eigi fyrir óhlýðni sökum
[gjört] og skal fylgja lítil skrift.

(A:) 24. Ef gleymist nóna eða
2 önnur dagtíð þá skal syngja tíðina
þegar í hug kemur ef má og láta
4 fylgja beati immaculati allan.*

(A:) 25. Greina þarf til allra
2 skriftaboð(a) af annmarka atburð
eða hve oft framdir verða hinir
4 sömu með ótta eða ákafa, með
iðran eða aga, berliga eða leyni-
6 liga, af nokkurri vorkunn eða
engri eða hvar nokkur yfirbót
8 hefir fyrir komið eða engi nálæg.

(B:) eða syngi hann fleiri messur
á einum degi en mælt er eða lætur
hann sem hann syngi messu þá er
hann syngur eigi eða syngur hann
í banni þess er ráða á eða eru ber-
liga guðs boðorð brotin þá skal
biskup skrift semja en prestur
bjóða ef honum er til sagt.

(B:) *23. Syngja skal messu ef
nauðsyn ber til þótt missi altaris-
dúks eða linda eða handlínns og
þótt eigi sé vaxljós og sé eigi fyrir
óhlýðni sakir gert og skal þó til
leggja nokkura skrift.

(B:) *24. Ef sá gleymir nokkurri
dagtíð er skyldur er til að syngja
allar tíðir þá skal syngja þegar
tíðina er í hug kemur ef má og
láti fylgja beati immaculati.

(B:) 25. Greina skal um öll
skriftaboð af atburð annmarka
eða hvort þeir hafa framdir verið
oft eða sjaldan, með ótta eða með
ákafa, með nokkurri yfirbót, ná-
legri eða öngri, með iðrun eftir
unninn misverka eða athugaleysi
og ógá, berliga eða leyniliga, af

en hann sjálfur fastandi 42. 6. eða hafi prestur] en ef prestur hefur 42. 7. en] ÷
42; hafi] hefur 42. 8. messu sungið] sungið messu 42. 8-9. á einum degi] ÷ 42.
9-10. láti prestur] prestur láti 42. 10. messu þá] þá messu 42. 12. guðs boðorð]
boðorð guðs 42. 12-13. eða biskupa] ÷ 42. 13. skrift skepja] skepja skrift 42.
14. prestur] fyrir 42; presti] honum 42. 14-15. til sagt] sagt til 42.

23. 1. þótt] þó að 42. 3. eða svo þótt] og svo þó 42; og] enda 42. 4. óhlýðni]
óhlýðnis 42.

24. 1. gleymist nóna] gleymir nónu 42. 2. önnur] annarri 42; tíðina] ÷ 42. 3. ef
má] ÷ 42. 4. beati immaculati allan] allan beati immaculati 42. *Hér lýkur texta
624.

Virða staði og stund, aldur og
 10 eðli, njóta yfirbótar þó að hún
 hafi fyrri fram komið en játning.

nokkurri vorkunn eða öngri.
 Greina síðan staði og tíðir. Öng-
 um fulla skrift fyrr en xx (vetra)
 eru og virða alla yfirbót í skrift
 þótt hún hafi fyrr fram komið en
 játningin. Leysi* öll dægur í gagn-
 föstu ef maður vill nema föstu-
 nætur, falla tíutigum sinna á kné-
 beð fyrir eitt dægur eða syngja
 fimmtigum sinna pater noster.
 Gefa skal og heldur ef vill aum-
 ingja málsmat eða alin fyrir dægur
 tvö. Þiggja leyfi öll meðan hann
 er í skrift, ekki má þau fyrna fyrir.
 Heilir menn og hraustir skulu svo
 á knébeð falla að bæði komi niður
 kné og olbogar.

⟨A:⟩ 26. En vér virðum þá mesta
 2 nauðsyn að halda skriftaboð hver
 eg mun nú tjá og leitum helst að
 4 geyma, að vér lofum eigi þjón-
 ustutekju um þá stærstu hluti sem
 6 hann bannaði, og nokkuð upp að
 halda af skrift þeirri svo lengi sem
 8 hann bauð.

⟨B:⟩ 26. Nú er yfirfarið um þau
 boðorð er hinn sæli Þorlákur
 biskup bauð en (vér) höldum þeim
 hörmuliga upp þó að hann byggi
 oss hógliga í hendur. Eigi leyfum
 vér þjónustutekju fyrir þá hluti er
 hann bannaði og bjóðum vér og
 að nokkuð verði haldin sú skrift
 svo nokkuru lengi sem hann bauð.

27. Gagnföstur linari og minni, hnébeðjaföll á hinum smærrum skrift-
 2 um, allt hið sama um línklaða vörnun eða fjaðurklæða sem hann bauð
 og ráðning og bænahald.

⟨A:⟩ 28. Eigi bönnum vér þjón-
 2 ustutekju þó hjúskap sé raskað af
 æsindum og aga ef eigi er þrisvar
 4 oftár og verði *hjónum eigi að

⟨B:⟩ 28. Eigi bönnum vér corpus
 domini að taka þó á hlekkist þeim
 mönnum um sitt ráð er í hjúskap
 eru bundnir í aðra staði eitt sinn

25. *Sjá texta 14. greinar til samanburðar.

26. 8. skrift] + seru dr. út 625.

27. 1. á] ÷ 42. 2. línklaða vörnun eða fjaðurklæða] klæða varnað 42. 2-3. sem
 hann bauð og ráðning og bænahald] og ráðningar og bænahald sem hann bauð 42.

28. 4. hjónum] hiwm (?) 42.

sundurþykki né bert og sé heitið
6 afláti og yfirbót.

Heimilt látum vér hvoru hjóna að
8 leysa skrift fyrir það annað um
það allt sem þau eigast við, því að
10 eins fleira nema atvik þyki til hafa
borið.

⟨A:⟩ 29. Leyfum vér að syngja
2 þótt föstur skuli leysast.

30. Minning allra gagnfastna bjóðum vér ef við eina konu er og meina-
2 laust og falla 1 sinna annan hvern dag um langaföstu en annan xxx
sinna og syngja jafnoft pater noster.

⟨A:⟩ 31. Eigi bönnum vér þver-
2 liga þjónustutekju þeim mönnum
þótt eigi gæti verkdaga í páskum
4 eða helgu viku, utan imbrudögum
eða öndverða daga á föstu fyrir
6 utan höfuðdagur og sé brátt til
sagt og vel end önnur skrift.

⟨A:⟩ 32. Ef svo berst að sem vera
2 má þungliga, að þeir menn rati í
hin hörðustu vandræði sem áður
4 er boðin sú skrift sem lengst er og
þyngst og sé hún enduð öll eða
6 sum þá látum vér hana svo nokk-
uð langa eftir vera sem hún var
8 ákveðin fyrir öndverðu en látum
henni fylgja útistöður fyrir bera
10 hluti, föstur og fégjafir, vi dagur
eða þurrföstur og vatnföstur og
12 nokkura endalaus skrift, föstu-

eða tv(i)svar og verði það eigi op-
inbert né hjónum að sundurþykki
og sé heitið afláti og yfirbót.

Heimilt látum vér hvoru hjóna að
halda skrift fyrir annað um það
allt er þau skulu bæta það er
þeirra á milli er.

⟨B:⟩ 29. Leyfum vér að syngja þá
er heilagt er þó að föstur skuli
leysa.

⟨B:⟩ 31. Eigi bönnum vér þeim
mönnum þjónustutekju þótt eigi
gæti verkdaga í páskaviku eða í
helgu viku fyrir utan imbrudaga
eða nokkura daga á langaföstu
öndverða fyrir utan höfuðdaga og
sé brátt til sagt og vel önnur skrift
end.

⟨B:⟩ 32. Ef maður hittir í hina
stærstu vanhagi enda hafi áður
hinu lengstu eða hinu stærstu
skriftir, hafi hann nokkura enda-
lausa skrift í bænahaldi eða
mannaminning eða falla fimm
sinnnum á knébeð föstudaga eða
syngja átta sinnnum pater noster
sunnudaga alla. Syngja páskanótt
þrjátígi pater noster ef hann hafði
áður þjónustubann haft. Id est
precium ei.*

30. 1. er]+átt 42; og]÷42. 2. l] fimmtígi 625; langa-]÷625; xxx] þrjátígi 625.
3. sinna]÷625; og]+svo að 625; jafnoft]÷625.

32. *Hér lýkur texta 625.

dag eða ráðning, messuminning

14 eða hnébeðjaföll.

33. Sú er hörðust vatnfasta að fasta xl daga og vatna við brauð og
2 vatn nema leyfi sé gefið að eta skarpa skreið á nokkurum öftnum. Hafa
kofa einn sér og eta svo: sitja á gólfi og taka þar mat af, hafa hvorki
4 fjaðurklæði né línklæði, bera eigi vopn nema í lífsháska og líf hans
liggi við, gæta sín við stórhlutum sem um langaföstu, haf(a) bænahald
6 eða hnébeðjaföll sem málavöxtur er til og nokkura ráðning.

34. Ef biskup, prestur eða djákni fremur dauðligan glæp, falsar bréf
2 eða ber ljúgvitni þá af setist hann sínum heiðri og skriftist í klaustur
og hafi þar ævinliga leikmannligt samneyti.

35. Klerkar þeir sem gjöra conspiracionem móti biskupi sínum eru
2 afsetjandi sínum sæmdum og skulu seljast veraldlegu valdi.

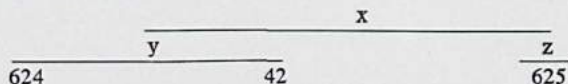
33. 1. vatna] *villa f. nætur?*

SUMMARY

The Penitential of St. Þorlákur

THE aim of the present article is to present a reliable edition of the so-called Penitential of St. Þorlákur. Some comments on the text and its possible sources are also made. Some confusion can be noticed in earlier research on this text, but most of the editions and translations are based on the two MSS AM 624 4to and AM 625 4to and the text printed in *Historia Ecclesiastica Islandiæ* (1778) is drawn from these two MSS. The MS AM 42a 8vo also contains the text of the Penitential but the editors of *Diplomatarium Islandicum* who published it believed that it was from the fourteenth century. The three above mentioned MSS are all of roughly the same date, i.e. from around 1500.

The text in AM 624 4to is shortest; it lacks an epilogue and an appendix in which some later bishop confirms the Penitential and adds some rules of a more lenient nature. It is most likely that the epilogue and the appendix have been omitted in AM 624 4to by a copyist. A stemma of the relationship between the MSS is reconstructed thus:

In the edited text the version of AM 624 4to and AM 42a 8vo is called A, and the version of AM 625 4to is called B. The A-version seems to be more original than the B-version which omits most of the classification of the feasts.

The rules in the Penitential are proposed systematically according to the severity of the penances, first for the gravest transgressions, i.e. bestiality and sodomy,

then for adultery and incest which is scrupulously accounted for and graded according to kinship. The severity of penances for sexual offences committed on feast days is partly dependent on the relative solemnity of each particular feast day. Penances for theft, bloodshed, perjury, tithe fraud and sexual offences other than those previously mentioned are also accounted. The last part of the Penitential mainly contains rules for priests concerning how they should sing the mass and directions as to what penances they are to incur if they do not adhere to the rules. At the end of the Penitential there is an epilogue on general rules for the determination of penances according to the nature of the offence (25). It is obviously derived from *Excarpsus Cummeani* perhaps with a note from Roman law. After that there is an appendix with some more lenient rules (26–35) as mentioned above, which do not belong to the original Penitential. The sources of the Penitential are obviously of various kinds. Very close parallels to *Excarpsus Cummeani* are pointed out as are similarities to Roman and canonical law. The secular law in Iceland has also influenced the Penitential. Konrad Maurer has pointed out some Anglo-Saxon characteristics contained in it. The vast material of Icelandic ecclesiastical laws from the middle ages is far from having been thoroughly investigated, but an outline of its development is given. The so-called 'tithelaw' (*Tiundarlög*) from 1096 is among the oldest. The older church law (*Kristinréttur hinn forn*) is from 1122–33 and therefore pre-gratian, but the younger church law (*Kristinréttur hinn nýi*) is from 1275 and post-gratian. The Penitential of St. Þorlákur (bishop 1178–1193) is from a transition period. According to his saga Þorlákur Þórhallsson studied in Paris and Lincoln sometime between 1150–60. The cathedral school of Lincoln had some reputation for teaching law about 1160. The civil war in Norway, the ascendancy of king Sverrir Sigurðarson and the exile of the archbishops of Niðarós in the last decades of the twelfth century made it necessary for the Icelandic bishops to take independent decisions and propose laws according to the circumstances. That is some of the background of the Penitential of St. Þorlákur of Skálholt. Lastly it is mentioned that Þorlákur possibly got to know Roman law in England when he studied there.

HERMANN PÁLSSON

MALUM NON VITATUR,
NISI COGNITUM*

ÖRLÖG latneskra spakmæla í norskum og íslenskum fornitum ultu á ýmsar lundir, enda virðast þau nú vera flestum dauðlegum mönnum hulin. Yfirleitt munu fáir gera sér grein fyrir því, hve margir norrænir orðskviðir eiga rætur sínar að rekja til útlends lærdóms og munu ekki hafa borizt til Norðurlanda fyrr en á 11., 12. eða jafnvel 13. öld. Skipuleg rannsókn á uppruna norrænna spakmæla verður að sjálfsögðu ekki leyst af hendi fyrr en heildarsöfnun þeirra er lokið, en slíkt er ekkert áhlaupaverk. Þótt þeir Finnur Jónsson og Hugo Gering hafi á sínum tíma birt allmiklar skrár yfir málshætti í fornitunum, þá eru þær engan veginn tæmandi.¹ Og hvorugur þessara mætu fræðimanna leggur neina sérstaka áherzlu á uppruna, enda láta þeir þess örsjaldan getið, að farið sé eftir latneskum fyrirmyndum. Auk þess verður að minnst þess, að orðið 'spakmæli' hefur miklu víðtækari merkingu en 'málsháttur'.² Nýlega hef ég fjallað um nokkur latnesk spakmæli í íslenskum fornitum, en þar er einungis um að ræða lítið brot af öllum þeim orðskviðum, sem þegnir voru sunnan úr álflu eftir að Íslendingar og Norðmenn kynntust við kristinn sið og komust í hóp menningarþjóða.³

* Mér er ljúft að þakka Jakobi Benediktssyni og Ólafi Halldórssyni þann vinargreiða að lesa frumdrög að þessari grein í handriti og benda mér á ýmsa agnúa á henni.

¹ Finnur Jónsson, 'Oldnordiske ordsprog og talemaader,' *Arkiv för nordisk filologi* XXX, 1914, bls. 61–111; 170–217. — Hugo Gering, 'Altnordische Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten', *sama rit* XXXII, 1916, bls. 1–31. — Auk þessara tveggja fræðimanna má nefna Andreas Heusler, 'Sprichwörter in den eddischen Sittengedichten', *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, 1916 og 1917, en ritgerð hans hef ég ekki lesið.

² Orðið 'spakmæli' tekur ekki einungis yfir málshætti (*proverbia*), heldur einnig yfir þær spöku setningar, sem latínumenn kalla *sententiae*. Heilræði heyra einnig undir spakmæli.

³ Sjá *Studia Islandica* 39, 1981, og greinar, sem þar er vitnað til.

Í fljótu bragði getur verið örðugt að gera skarpan greinarmun á þeim orðskviðum, sem eru forn norrænn arfur, og hinum, sem eru þýðingar úr latínu eða öðrum tungum. Þó verða oft nokkur atriði til leiðbeiningar. Í fyrsta lagi hafa heimafengnir málshættir venjulega stuðlasetningu, en hana skortir stundum í hina þýddu orðskviði. Í öðru lagi eru fornir norrænir málshættir yfirleitt svo fastir í sniðum, að þeir breytast lítt eða ekki í meðförunum, en hins vegar eru ýmsir orðskviðir af latneskum uppruna sundurleitir að gerð og orðalag þeirra á reiki. Og í þriðja lagi fela sumir aðfengnu málshættirnir í sér hugmyndir, sem munu lítt hafa tíðkapt hér norðurfrá í heiðnum sið, og mega þeir því teljast þáttur í útlendum lærdómi norskra og íslenskra bókmennta á miðöldum. Rannsóknir á spakmælum krefjast þess, að þrjú svið séu könnuð: uppruni þeirra og ferill; form og gerð; merking og hlutverk.

Um uppruna spakmæla er það skemmst að segja, að leitin að latneskum fyrirmyndum er vitaskuld ekkert vandamál, þegar þau koma fyrir í þýddum ritum, þar sem latneska textanum er trúlega fylgt, en hins verður þó að geta, að þýðingar hafa stundum önnur spakmæli en beitt var í frumriti. Í þessu sambandi má minna á *Alexanders sögu*; Brandur Jónsson hikar ekki við að nota íslenzkan málshátt, þegar svo býður við að horfa, í stað þess að þýða latneskan orðskvið í *Alexandreis*. Hins vegar sýnir hinn norski þýðandi gamanleiksins *Pamphilus de amore* merkilega natni og nákvæmni við að snara spakmælum á sína tungu. Báðum þessum þýðendum tekst starfið býsna vel, þótt þýðingarnar séu mjög hvor með sínu móti, enda eru frumritin næsta ólík að stíl. Hér norður á hjara veraldar kynntust forfeður okkar í öndverðri kristni ekki ýkja mörgum spakmælum með því að lesa rit frá sjálfri gullöld Rómverja, þótt nefna megi þær bækur eftir Sallúst og Lúkanus, sem snarað var á íslenzku á 13. öld. Hitt virðist hafa verið öllu algengara, að rómversk fornyrði slæddust til Norðurlanda í bókum kristinna höfunda, sem lögðu öllu meiri stund á að kynna sér klassískar bókmenntir en Íslendingar og Norðmenn. Ýmis spakmæli eru komin frá *Disticha Catonis de moribus* (sbr. Hugsvinnsmál) og öðrum skólabókum; mörg bárust hingað með hómilíum, heilagra manna sögum og ýmsum öðrum þýddum ritum; þá má einnig gera ráð fyrir því, að Norðmenn og Íslendingar hafi notað sér *florilegia* í því skyni að auðga spakmælaforðann. Sumir útlendu orðskviðirnir koma einungis einu sinni fyrir í fornritum, en aðrir nokkrum sinnum, t. a. m. sá sem hér verður fjallað um. Vafasamt er að staðhæfa mikið um feril slíkra

spakmæla á síðari öldum, enda skortir mjög öruggar heimildir um sögu þeirra. Þótt orðskviða af latneskum uppruna gæti töluvert í málsháttasöfnum frá 20. öld, þá er ekki tækilegt að draga af því þá ályktun, að þeir séu teknir af alþýðu vörum, enda kinoka safnendur og útgefendur sér ekki við að láta setningar úr fornritum fljóta með.

Þegar gerðir suðrænna spakmæla í norrænum fornritum eru athugaðar, verður það eitt fyrsta viðfangsefnið að bera þau saman við fyrirmyndina, og kemur þá í ljós, eins og vænta mátti, að þýðingar eru mjög misvel heppnaðar; sumar eru nákvæmar, aðrar næsta lauslegar, og stundum ber svo við, að þýðanda tekst að sameina glöggvan skilning á latnesku fyrirmyndinni og svo frábæran málsmekk, að menn grunar ekki annað en að þar sé um fornan norrænan málshátt að ræða. Þrýðilegt dæmi um góða íslenska þýðingu á latneskum orðskvið er að finna í *Hrafnkels sögu*, þar sem 'Skömm er óhófs ævi' nær ekki einungis snilldarlega latnesku fyrirmyndinni *IMMODICIS BREVIS EST ÆTAS*, heldur eru hrynjandi, orðaval og stuðlasetning engu lakari en í innlendum málsháttum. Eins og áður var dregið á, þá koma sumir orðskviðir af latneskum toga fyrir í sundurleitum myndum, enda munu þeir hafa verið þýddir oftast en einu sinni; í rauninni er slíkt ekki undarlegt um setningar úr skólabókum og öðrum latínuritum, sem voru sílesin á frummálinu af mörgum kynslóðum meistara, námspíla og klerka.

Hlutverk spakmæla í hinum betri Íslendingasögum og raunar ýmsum fornritum öðrum sýnir glögglega, að þar eru á ferðinni höfundar, sem hlotið hafa þjálfun í að beita orðskviðum á áhrifamikinn hátt, enda tíðkaðist fyrr á öldum að kenna slíka íþrótt í skólum. Spakmæli bera því oft ótvírætt vitni um lærdóm höfundar. Yfirleitt beita sögurnar lærðum málsháttum einkum í viðræðum og óbeinni ræðu, en hins vegar fer ekki ýkja mikið fyrir þeim í sjálfri frásögninni. Nú er það einsætt, að í hinum betri sögum er spakmælum beitt í þágu boðskaparins, enda eru þau oft á tíðum lögð í munn þeim persónum, sem lesendur munu einna helst taka mark á. Með slíku móti tekst höfundum stundum að koma fram mikilvægri hugsun á samþjappaðan og áhrifamikinn hátt. Þegar um er að ræða aðrar bókmenntir en sögur, getur enginn vafi leikið á um hlutverkið, hvort sem um er að ræða fræðiljóð á borð við *Málsháttakvæði* og *Sólarljóð* ella þá lög, málfræði og önnur verk, sem beita spakmælum til skýringar. — Með þessar almennu athugasemdir í huga skal nú horfið að viðfangsefni þessarar greinar, en hún er skráð í því skyni að skýra norskan og íslenskan feril tiltekins orðskviðar úr

latínu, að svo miklu leyti sem mér er hann ljós. Orðskviður þessi er kunnur af átta ritum frá 13., 14. og 15. öld, og verður fjallað um hvert í skömmu máli. Til glöggvunar eru kaflarnir tölusettir I–VII.

I. Tíundi kafli *Málskrúðsfræði Ólafs Þórðarsonar* (d. 1259) gefur stutta lýsingu á þeim tveim ritum Aelii Donati (4. öld e. Kr.), sem um langan aldur voru notuð við latínunám í evrópskum skólum. Ólafur kemst þar svo að orði um hinn forna meistara, að

því ritaði hann um löstu þá, er verða mega í málinu, að sá einn má mæla eða yrkja fagurlega, er hann veit bæði lof og löst á málinu, sem mælt er: MALUM NON VITATUR, NISI COGNITUM: *Eigi má illan löst varast, nema hann sé fyrri kenndur.*⁴

Þessi latneski orðskviður er ekki nefndur í hinu mikla spakmælasafni Walthers,⁵ og þrátt fyrir mikla leit hefur mér ekki tekizt að finna samhljóða gerð annars staðar en í *Málskrúðsfræði*, en þó rakst ég á náskyld afbrigði í riti eftir franskan menntafrömuð, sem var samtímamaður Ólafs Þórðarsonar, og mun þó hafa verið nokkru eldri en hann og lifað einnig lengur. Í ritinu *De Eruditione Filiorum Nobilium* notar Vincentius Bellovacensis spakmælið NULLUM MALUM EVITARI POTEST, NISI COGNITUM,⁶ og hefur það vitaskuld sömu merkingu og hinn orðskviðurinn, þótt orðalagið í aðalsetningunni sé nokkuð frábrugðið. Vincentius eignar spakmælið Boethiusi (d. 524 eða 525), en eins og Arpad Steiner hefur bent á, þá er það ekki þaðan komið, heldur mun það vera þegið úr einhverju riti, sem var ranglega eignað Boethiusi.⁷ Notkun spakmælisins hjá Vincentiusi og Ólafi Þórðarsyni er mjög áþekkt að því leyti, að báðir beita því í sambandi við nám eða lestur; skólapiltar geta sem sé lært af villum annarra, og er því um að ræða námsefni til viðursjár fremur en til eftirbreytni eða fyrirmyndar.⁸ Óvíst er, hvenær *Málskrúðsfræði* var tekin saman, en Vincentius er talinn hafa ritað bók sína

⁴ *Den tredje og fjerde grammatiske afhandling i Snorres Edda . . .*, útg. Björn M. Ólsen, 1884, bls. 60.

⁵ Hans Walthers, *Proverbia Sententiaeque Latinitatis Mediævi* I–VI, 1963–67.

⁶ Vincent of Beauvais, *De Eruditione Filiorum Nobilium*, ed. Arpad Steiner, 1938, bls. 42.

⁷ *Sama rit, s.st.*, nmgr.

⁸ Hér má tilfæra stuttan kafla, þar sem Vincentius beitir spakmæli því sem greinin fjallar um: 'Quedam etiam legimus uel addiscimus, non quia multum utile sit ea scire, sed quia turpe est ignorare. Quedam uero, quia ipsum ignorare est periculosum, quoniam, ut dicit boecius, 'nullum malum euitari potest nisi cognitum.'

nokkrum árum fyrir miðja 13. öld.⁹ Þótt ástæðulaust sé að gera ráð fyrir því, að Ólafur hafi þekkt hana, þá má sennilegt þykja að þessir tveir þrettándu aldar fræðendur kunni að hafa sótt spakmælið í sam-eiginlega heimild.

En hver sem fyrirmynd Ólafs hefur verið, þá má teljast líklegt, að hann hafi fengið spakmælið úr einhverri skólabók eða lærdómsriti, þar sem það hefur gegnt svipuðu hlutverki og í Málskrúðsfræði og riti Vincentii. Þýðing Ólafs sýnir nokkra smásmygli, enda er hún öllu stirðari og raunar orðfleiri en latneska fyrirmyndin, en hins vegar er hún svo skýr, að nemendum hans hefur orðið merking og hlutverk setningarinnar deginum ljósari. Spakmæli Ólafs hefur hvorki góða stuðlasetning né þess konar hrynjandi, sem við eigum að venjast í ís-lenzkum málsháttum; í rauninni hljómar það eins og það komi af vörum meistara í skólastofu. Gerð hans af hinu latneska spakmæli kemur hvergi fyrir annars staðar í fornritum vorum, að því er ég bezt veit, en hins vegar tíðkaðist það í öðrum norrænum myndum, eins og brátt verður rakið.

II. Mannhelgarbálkur í *Landslögum* Magnúsar Hákonarsonar (d. 1280) hefur merkilegan kafla um dóma, þar sem lögð er áherzla á, að bókstafur laganna sé ekki einhlítur, heldur verði einnig að taka til greina þær fjórar systur, sem ávallt eigi að vera nærstaddir í dómum: miskunn, sannindi, réttvísi og friðsemi. Sami kafli er einnig í *Jónsbók*.

En að menn varist því gerr ranga dóma, þá má varla illt varast, *nema viti*; því minnst menn, að með fjórum háttum verða rangir dómur: annaðhvort með hræðslu, þar sem maður óttast þann sem hann skal um dæma, ella með fégirnd, þar sem maður sníkir til nokkurrar fémútu, eða með heipt, þar sem maður hatar þann er hann skal um dæma, ella með vináttu, þar sem maður vill liðsinna félagan sínum. Og er þá illa skipað, er þessum hörbörnum er inn vísað, en hinar skilgetnu systur eru brott reknar.¹⁰

Hlutverk spakmælisins hér er sambærilegt við notkun þess í Mál-skrúðsfræði: góðir dómur eins og góð meðferð á tungunni krefjast ekki

unde ambrocius *super lucam*: 'legimus aliqua, ne ignoremus; legimus, non ut teneamus, sed ut repudiemus.' *Sama rit*, s.st.

⁹ *Sama rit*, bls. xv-xvii.

¹⁰ *Norges gamle Love* II, bls. 63. *Jónsbók* (1904), bls. 56. Hér er fylgt texta síðari útgáfunnar.

einungis öruggrar þekkingar á réttum reglum og fyrirmælum, heldur eiga menn einnig að bera skyn á tilteknar villur og mistök, svo að þeir geti vitað, hvað varast skuli. Magnús lagabætur virðist hafa haft sérstakt dálæti á þessu spakmæli, og þar sem önnur verk Vincentii munu hafa verið kunn í Noregi um daga konungs, þá mætti gera sér í hugarlund, að spakmælið hafi borizt þangað sunnan úr Frakklandi.¹¹

III. Landslög og Jónsbók eru ekki einu ritin frá Magnúsi lagabæti, sem tilfæra spakmælið; *Hirðskrá* konungs beitir því ekki síður á magnaðan hátt. Þegar hún hefur talið upp ýmislegt í fari manna, sem verður þeim til lasta eða lýta og fremur til hróps en lofs, fylgir með svofelld áminning til glöggvunar:

Nú höfum vér sagt yður til nokkurra þeirra hluta með fám orðum, sem vér ætlum að hverjum manni, þeim sem siðsamur vill heita og eigi síður vera, hæfir frá sér að skilja sem framast má hann. Höfum vér því þessa hluti téð yður helzt, að *eigi* (v. l. *varla*) *má illt varast, nema viti*.¹²

Í því skyni að geta lifað syndlausu lífi áttu menn helzt að þekkja hverja einstaka synd, því að ekki þótti nóg að kunna boðorð Móses og annarra fræðara, nema menn áttuðu sig til hlítar á þeim löstum, sem varað var við. Í þessu sambandi má minna á Rómverjabréfið (vii 7), þar sem Páll postuli skrifar: 'En satt er það, ég þekkti ekki syndina nema fyrir lögmálið; því að ég hefði ekki vitað um girndina, hefði ekki lögmálið sagt: Þú skalt ekki girnast.' (Sed peccatum non cognovi, nisi per legem; nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: Non concupisces.) Og það var engan veginn út í hött, þegar kristnir höfundar

¹¹ Um sambærilegar hugmyndir í *Konungsskuggsjá* og ritum Vincentii hefur Sverre Bagge fjallað í ritinu *Den politiske ideologi i Kongespeilet*, 1979.

Mér er ekki kunnugt að bent hafi verið á skyldleika með *Konungsskuggsjá* og *De Eruditione Filiorum Nobilium*, en þó svipar þeim saman í ýmsum atriðum; hér má lauslega minnst á þá hugmynd, að konungur eigi að vera öðrum mönnum fróðari. Vincentius vitnar í Vegetius, *De Re Militari*:

... enginn maður ætti að vera margfróðari eða vitrari um alla hluti en konungur, því að það er sjálfs hans nauðsyn mikil og svo alls fólksins, er undir honum er.

Kgsk, útg. Unger, bls. 106.

¹² *Norges gamle Love II*, bls. 418.

'Neminem,' inquit, 'magis decet quam principem meliora uel plura nosse,' cuius doctrina potest prodesse omnibus subiectis.

De Erud. Fil. Nob., bls. 9.

voru að tönnlást á hinum sjö (eða átta) höfuðlöstum mönnum til áminningar: öllum var gert að skyldu að þekkja þá, svo að þeir gætu þeim mun betur varazt að falla í gildirur þeirra.

IV. Í bréfi dagsettu 3. marz 1439 í Osló og ritað af prófasti einum, ásamt lögmanni og presti, er notuð styttri mynd spakmælisins: *ey maa waratz nema witi*, og bera höfundar bréfsins glöggst skyn á fornt hlutverk þessa orðskviðar, eins og vænta mætti af lærðum mönnum.¹³ Orðalagið hér er að því leyti óljósara en í dæmunum að framan, að sögnin að *varast* hefur hvorki andlag né frumlag, og munu þeir ekki margir málshættir á norrænu, sem hafa tvær setningar og báðar andlagslausar og frumlagslausar. Hér hefur merkileg þróun átt sér stað. Þessi stutta og magnaða gerð málsháttarins virðist koma fyrir á Íslandi á síðari öldum: *Ekki má varast, nema viti*,¹⁴ þar sem 'ekki' hlýtur að vera atviksorðið fremur en óákveðna fornafnið.

V. Auk Málskrúðsfræði hafa þrjú önnur íslensk rit frá miðöldum latneska málsháttinn í þýðingu, og er elzt þeirra *Jóns saga baptista* eftir Grím prest Hólmsteinsson (d. 1298). Í 20. kafla sögunnar ræðir Grímur um það lýti,

er dómarrinn gerist ofsóknarmaður og hræðir sér minni menn með kúga eða einhverri vél til þess, að þeir leggi peninga fram við hann, þar sem eigi eru löglegar sakir til, og þröngvir þá aflöglega, sem hann ætti vernd að veita og fullkomið fullting til allra réttara mála eftir skyldu sjálfra laganna að boði síns höfðingja; verður þá víkingur af varnarmanni, en vargur af geymslumanni. Og er kunnari verða kynkvíslir þessa lýtis þeim er það vilja forðast, þar sem *varla má illt varast, nema vitað sé*, verður það framið, ef nokkur sá, er í málafylgju starfar, snarar með kúga eða einhverri vél peninga af

¹³ *Diplomatarium Norvegicum* III, bls. 541. Sbr. einnig Orðabók Guðbrands Vigfússonar, s.v. *vara*. Þar sem norska bréfið var ritað eftir tungnaskipti, þótti mér rétt að herma það stafrétt eftir útgáfu. Annars staðar er stafsetning samræmd að nútíma venju, og er atviksorðið *eigi* ávallt svo ritað, þótt styttri myndin *ei* kunni að vera til staðar.

¹⁴ Bjarni Vilhjálmsson og Óskar Halldórsson, *Íslenzkir málshættir*, 1966, bls. 344. Heimild þeirra er handritið Lbs. 1096 8vo, sem var skrifað c. 1780 og síðar. Auk þess hafa þeir málsháttinn *Ei má (illt) varast, nema viti*, sem er tekinn úr riti Finns Jónssonar *Íslenzkt málsháttasafn*. (1920). Þá vitna þeir Bjarni og Óskar í *Þjóðsögur Jóns Árnasonar* II, 1954, bls. 523, þar sem fjallað er um víti og svo er að orði komizt: 'Ekki varast, nema viti.'

mönnum fyrir rétt fram, og ef dómandi vill eigi málum lúka, nema honum sé nokkuð gefið til.¹⁵

Það er vitaskuld engin tilviljun, að hér eins og í norsku lögunum og Jónsbók er spakmælið notað í sambandi við dómslýti, en í þessari grein verður ekki um það rætt nánar, né heldur um þær hugmyndir frá Alkuin, sem koma fram í þessum ritum öllum og einnig í *Konungskuggsjá*.¹⁶

VI. *Jarlmanns saga og Hermanns* mun hafa verið rituð á 14. öld, og er hún varðveitt í tveim gerðum, sem eru býsna sundurleitar. Sú sem talin er eldri verður hér einkennd með bókstafnum *a* og hin yngri með *b*. Í sögunni hagar svo til, að Jarlmann gengur um hrið undir dulnefniinu Austvestan og sækir heim Serklandskonung í því skyni að bjarga Ríkilát, sem enginn veit hvar er niðurkomin, Jarlmann virðist gruna, að konungur sé valdur að brotthvarfi hennar. Hér þarf að leggjast djúpt til ráða, og þá lýsir Jarlmann tilteknum annmörkum sínum í áheyrn konungs á þessa lund:

- (a) *Eigi má einn varast, nema viti*. 'Ég vil segja yður, konungur,' segir hann, 'og öllum þeim heyra vilja, hver löstur á mér er: ég er svo forvitinn maður, að ég vil allt vita; stend ég upp um nætur, og hlusta ég til hvar sem menn hafa launtal; stend ég á hleri hvar sem ég kemst að, og má enginn vita hvar ég kem fram. En ef ég frétti nokkuð, þá má ég öngu leyna. Látið opinbera þenna minn löst um alla borgina, því að ég vil yður [hvergi] svíkja, og öngvan þann sem mér trúir.'¹⁷
- (b) . . . vildi ég að enginn maður hlyti hér illt af mér. Þó *má eigi illt varast, nema viti*, og vil ég segja yður löst á mér: ég er svo forvitinn maður, að ég vildi allt vita, en ef ég verð nokkurs vís, þá má ég öngu leyna, og verð ég allt að segja. Ég stend upp um nætur, og geng ég að forvitnast hvað menn tala, ef ég kann nokkurs vís verða. Því má hver maður varast að tala ekki fleira, en hirða eigi, hvenær upp kemur.¹⁸

Þeir lestir sem hér er dregið á: forvitni (*curiositas*) og mælgí (*loqua-*

¹⁵ *Postola sögur*, útg. C. R. Unger, 1874, bls. 881–2.

¹⁶ Sjá Ole Widding, *Alkuin i norsk-islandsk overlevering* (1960) og tilvitnað rit eftir Sverre Bagge.

¹⁷ *Late Medieval Icelandic Romances III*, útg. Agnete Loth, 1963, bls. 44–5.

¹⁸ *Riddara sögur VI*, útg. Bjarni Vilhjálmsson, 1954, bls. 215.

citas) þóttu hvor um sig illir og þó sérstaklega varhugaverðir, ef þeir fóru saman; en í sögunni þjóna þeir tilgangi Jarlmanns, því að með hjálp þeirra tekst honum að komast að því, hvar konungur geymir Ríkilát. Þessi grein er enginn staður til að ræða muninn á tveim gerðum Jarlmanns sögu og Hermanns, og væri slíkt þó býsna merkilegt viðfangsefni, heldur skal einungis vikið að spakmælinu skáletraða. Yngri gerðin hefur sömu setningu og Hirðskrá, en spakmælið í hinni eldri 'Eigi má einn varast, nema viti' á hvergi sinn líka og þarf því skýringar við. Orðið 'einn' í þessu samhengi er tvíþætt, þar sem það getur verið annaðhvort frumlag sagnarinnar 'má' eða andlag sagnarinnar að 'varast': 'Eigi má maður varast, nema viti' eða 'Eigi má mann varast, nema viti.' Síðari kosturinn er vitaskuld öllu tækilegri, þar sem samsvarandi orð (illan löst; illt) í öðrum gerðum eru í þolfalli. Ástæðulaust er að gera ráð fyrir því, að höfundur sögunnar hafi misskilið málsháttinn, heldur þykir mér hitt sennilegra, að hann eða einhver forveri hans ella þá skrifari hafi vikið honum til af ásettu ráði. Þó er önnur skýring hugsanleg, sem sé að hér sé um að ræða mislestur á afbrigðinu **Eigi má mein varast, nema viti*, þar sem orðið 'mein' væri þýðing á MALUM og því sambærilegt við 'illan löst' og 'illt' í eldri dæmum. Sá er þó auðsær ljóður á þessari tilgátu, að spakmælið **Eigi má mein varast, nema viti* mun hvergi koma fyrir utan þessarar ritsmíðar minnar.

VII. Árið 1303 snaraði Robert Mannyng af Brunne (c. 1264–1338) *Manuel des Pechiez* á ensku og kallað verkið *Handlyng synne*.¹⁹ Einhvern tíma á 15. öld var nokkrum þáttum úr þessu enska verki snarað á íslenzku, m. a. dæmisögu um konu eina, sem gekk með presti og eignaðist með honum fjóra syni. Eftir að faðir þeirra er fallinn frá, hvetja synir móður sína að gera iðrun og yfirbót, en hún þverskallast við. Nokkrum vetrum síðar deyr konan, og synir hennar vaka yfir líkinu þrjár nætur; síðustu nóttina koma þangað fjendur, taka lík og líkbörur og fara 'niður til helvítis með allt saman til ævinlegrar vistar.' Yngsti bróðirinn, sem var mikill meistari,

prédikaði þetta ævintýr um allt England. Og hvar sem hann fór, þá lét hann eigi af, hvorki fyrir skömm né hræðslu, [að tala] móti

¹⁹ Þýðing Roberts Mannyngs og franska frumritið voru tvívegis gefin út af Frederick J. Furniwall, fyrst 1862 og síðar 1901–1903. Sjá Hugo Gering, *Íslendzk æventýri* II (Halle a. S. 1883), bls. 95, og þó einkum Einar G. Pétursson, *Miðalda-ævintýri þýdd úr ensku*, 1976, bls. lxxvii.

þeim kvinnum, sem prestar taka, og allt fyrir sinnar móður skyld, og að allar kvinnur skyldu varast að falla í þessa synd, þær sem heyra þvílík dæmi, því *varla má illt varast, nema viti*. Og af öllum vísdómi þá er (*leiðr.*; *hdr.* þar) sem mestur meistaradómur að láta sér lærast hvað hann hefur heyrt sagt af annars illgerðum.²⁰

Hér eins og víðar í fornum ritum fylgjast að spakmæli og dæmisaga, enda styður hvort annað. Nú er það athygli vert, að *Manuel des Pechiez* hefur ekkert sem samsvari spakmælinu í íslenzku gerðinni, en í *Handlyng synne* beitir Robert Mannýng málshættinum *He wyys ys, þat ware ys*, sem er almennara eðlis: 'Sá er vitur sem varast,' og minnir hann á ýmis heilræði, sem hvetja menn að vera sífellt á varðbergi, án þess að nefna sérstaklega löst eða illa hluti.²¹ Enski málshátturinn er að sjálf-sögðu ekki óskyldur hinum íslenzka, enda má vel hugsa sér, að lýsingarorðið 'ware' hafi gefið þýðanda hugmyndina að beita spakmæli sem hafði samstofna sögnina að 'varast', og verður ekki annað sagt en að íslenzka gerðin sé hér öllu þróttmeiri en hin enska. Hins vegar veitir enski málshátturinn enga vitneskju um feril þess latneska spakmælis sem hér hefur verið fjallað um.

Nú hafa verið talin öll þau dæmi í norrænum og íslenskum fornritum um þýðingar á MALUM NON VITATUR, NISI COGNITUM, sem mér er kunnugt um. Þó má bæta við þeirri athugasemd, að bergmáli frá spakmælinu virðist bregða fyrir í *Ólafs sögu helga* (72. kafla í Hkr.), þar sem lýst er viðbrögðum Svíakonungs við bónorði Hjalta Skeggjasonar fyrir hönd Noregskonungs: 'Ekki skaltu mæla slíkt, Hjalti, en eigi vil

²⁰ Hér er farið eftir útgáfu Einars G. Péturssonar, sbr. síðustu nmgr., bls. 55–6. Áður var dæmisagan gefin út af Hugo Gering, *Íslendzk æventýri* I, 1882, bls. 125–6.

Um afstöðu íslenzku þýðingarinnar til enska textans farast Einari orð á þessa lund: 'Þegar íslensku þýðingarnar úr Handlyng Synne eru bornar saman við þýðingarnar úr Gesta Romanorum sést, að textinn í Handlyng Synne er alltaf fjarlægari íslenskunni. Það bendir til, að milliliður í lausu máli hafi verið til, þótt hann sé ekki þekktur nú. Sá milliliður hefur verið runninn frá fyllra handriti af Handlyng Synne en nú er til . . .' *Miðaldaævintýri*, bls. lxxxix.

²¹ Í sambandi við enska málsháttinn má lauslega minnst þess, að orðin 'vitur' og 'varast' koma fyrir í spakmæli í norsku þýðingunni á 279. línu í *Pamphilus de amore*: 'Lítill sök spillir stundum, nema vitur varist það er spells er von.' Útg. Ludvig Holm-Olsen, bls. 109. Latneski textinn hljóðar svo: 'Causa pusilla nocet, sapiensque nocencia uitat.' G. Cohen, *La 'comédie' latine en France au XIIe siècle* (Paris 1931), II, bls. 204.

ég fyrkunna þig þessara orða, því að *þú veizt eigi, hvað varast skal*. Ekki skal þann hinn digra mann konung kalla hér í minni hirð . . . ?

Nú má draga dæmin saman í því skyni að fá yfirlit yfir norrænar og íslenskar gerðir hins latneska spakmælis. Þar sem Ólafur Þórðarson er svo hugulsamur að láta latneskan texta fljóta með, þá þarf ekki að fara í neinar grafgötur um fyrirmynd hans. En eins og áður var gefið í skyn, þá er ekki óhugsanlegt, að afbrigðið MALUM EVITARI POTEST, NISI COGNITUM²² kunnir að hafa alið af sér aðrar myndir spakmælisins á móðurmáli voru; þó eru latnesku gerðirnar tvær svo náskyldar, að um slíkt verður ekki staðhæft, enda má vel vera, að aðrar myndir latneska orðskviðarins hafi tíðkapt forðum, þótt mér sé ekki kunnugt um þær. Í öllum íslenskum og norskum myndum spakmælisins helzt bygging frumgerðar að því leyti, að ávallt fer skilyrðissetning á eftir aðalsetningu, og í hinni síðarnefndu er NON VITATUR snarað með 'má varast' og atviksorðunum 'eigi' eða 'varla', sem skiptast raunar á í ýmsum málsháttum öðrum. En þegar þessum samkennum sleppir, er einsætt, að I (*Eigi má illan löst varast, nema hann sé fyrri kenndur*) stendur sér gagnvart öllum hinum, sem hafa getað komið frá sameiginlegri norrænni frummynd, þótt með þeim gæti nokkurra tilbrigða. Ef við leggjum II (*Má varla illt varast, nema viti*) til grundvallar, sjáum við, að skilyrðissetningin er hin sama í öllum hinum nema V (með lítills háttar breytingu), og aðalsetningin er samhljóða að heita má í öllum nema IV og VIa, en áður hefur verið drepið á þau frávik. Latneska orðskviðnum virðist hafa verið snarað tvívegis á móðurmálið. Þýðing Ólafs Þórðarsonar reyndist of stíð til langlífis. En spakmælið í hinum áhrifamiklu lagaritm Magnúsar Hákonarsonar er orðað af mikilli snilld og til frambúðar, þótt jafnvel því yrði hnikað til af mönnum, sem þóttust geta gert betur.

Ein ástæðan til langlífis latneskra spakmæla í íslenskum (eða norskum) búningi er vafalaust sú, að þau voru þýdd af menntuðum mönnum, sem létu sér annt um að færa útlendan lærdóm á vandað mál, og á hinn bóginn voru Íslendingasögur og önnur rit samin af klerkum, sem lært höfðu þá list að beita orðskviðum á áhrifamikinn hátt. Enginn þarf að efast um menntun þeirra, sem skráðu tiltekna kafla í Landslögum Magnúsar lagabætis, Jónsbók og Hirðskrá, né heldur er ástæða að

²² Vel mætti hugsa sér, að NULLUM MALUM EVITARI POTEST, NISI COGNITUM hafi verið þýtt **Ekki illt má varast, nema vitað sé*, en síðan hafi atviksorðið 'eigi' leyst 'ekki' (þ. e. a. s. 'ekkert') af hólmi.

fjölyrða um Málskrúðsfræði Ólafs súbdjákna, Jóns sögu baptista eftir Grím prest, norska fornbréfið ella dæmisögu þá, sem snarað var úr ensku. Og um Jarlmanns sögu og Hermanns gegnir svipuðu máli og um ýmsar riddarasögur aðrar, að hugmyndaforði hennar og stíll benda eindregið í þá átt, að þar hafi lærður maður haldið á penna.

ÓLAFÍA EINARSDÓTTIR

ÅRET 1164 FOR MAGNUS ERLINGSSONS KRONING

1. INDLEDNING

MAN vil måske mene, at spørgsmålet om, hvornår den første kongekroning i Norden fandt sted, allerede har været debatteret rigeligt blandt historikerne. Når jeg alligevel vil give mit besyv med i diskussionen om, hvorvidt Magnus Erlingsson blev kronet i 1163 eller 1164, er mine be-
væggrunde lige så meget af principiel art som dikteret af et ønske om at korrigere den for tiden fremherskende datering heraf, altså det førstnævnte årstal. Helt op til begyndelsen af det 20. årh. var man inden for faget enig om, at 1164 var årstallet for Magnus' kroning. Dette var nemlig den datering, som med al tydelighed fremgik af Heimskringla, skrevet af Snorri Sturluson — den tidlige norske histories alfader. Man var så vant til at stole blindt på hans ord, at der nærmest skulle en omvæltning til for at trække ham ned af piedestalen.

Alt har dog sin tid — også Snorris absolutte autoritet. Både P. A. Munch og G. Storm var allerede i sidste halvdel af det 19. årh. begyndt at lade sund fornuft træde i stedet for blind tiltro i synet på Heimskringla som historisk kilde. Det var især Storm, som henimod århundredets slutning i en række afhandlinger om sagaerne banede vejen for den nye kildekritik inden for den norrøne historieforskning. Og i 1905 fremkom E. Hertzberg i sin afhandling om den første norske kongekroning med en helt ny evaluering af Fagrskinna versus Heimskringla som kilder til norsk historie i 1160erne, herunder selve kroningsåret.¹ Han fandt, at Fagrskinna på flere punkter var at foretrække fremfor Snorris beretning. Hvor stort et brud denne omvurdering indebar, ses blandt andet af, at tidligere tiders historikere i fuldt alvor kunne afvise andre kilders oplysninger om en tildragelse, alene fordi den ikke omtales hos Snorri. På samme tid, da Heimskringla blev vraget til fordel for Fagrskinna, udvidedes kendskabet til udenlandske arkiver, og i den næsten samtidigt

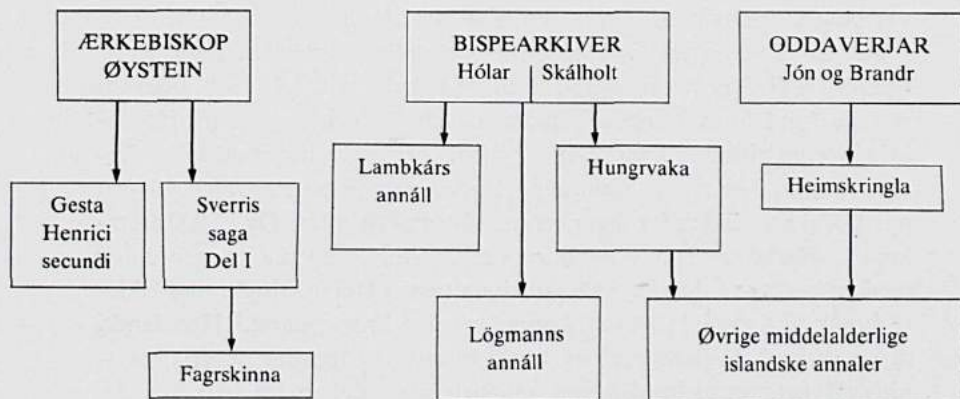
¹ E. Hertzberg, Den første norske Kongekroning, dens Aarstal og ledsagende Omstændigheder, (N)HT 4. R. III (1905), s. 29–171.

forfattede saga om Henrik II af England kom der oplysninger for dagen angående kong Magnus' kroning, som snarere syntes i overensstemmelse med Fagrskinnas tekst end med Heimskringlas.

Hertzberg fik en del medhold i sin nye datering af Magnus Erlingssons kroning, men mødte også indsigelser. Det var især A. Taranger, som energisk forsvarede den gamle tidsfæstelse byggende på Heimskringla.² Men efter fremkomsten af to afhandlinger omkring 1960 om kroningsåret, hvori henholdsvis E. Nygaard Brekke og H. Koht mente at kunne føre nye beviser for Hertzbergs opfattelse, har vist ingen med undtagelse af A. O. Johnsen forsvaret den gamle datering til året 1164.³

De kilder, som forefindes til belysning af spørgsmålet om kroningsåret, er tre sagaer om de norske konger — Sverris saga, Fagrskinna og Heimskringla — samt den lige nævnte engelske kongekrønike. Men hertil kommer sagaerne om de islandske biskopper, og det vil især blive denne kildegruppe, som jeg vil bygge på i mit forsøg på at bevise, at det var i året 1164, at Magnus Erlingsson blev kronet.

I nedenstående skema bringes en oversigt over de forskellige kilder, som indeholder oplysninger med relation til tidspunktet for Magnus Erlingssons kroning. Afhængighed mellem disse kilder på dette punkt findes angivet med pile.

² A. Taranger, Magnus Erlingssons kroningsår, *Festskr. til F. Jónsson* (1928), s. 181–198.

³ Se E. Nygaard Brekke, Magnus Erlingssons kroningsår, (N)HT Bd. 40 (1960–61), s. 1–24; H. Koht, Hendings gang og tidrekning i kongstida til Magnus Erlingsson 1161–1177, (N)HT Bd. 40 (1960–61), s. 232–259; E. Gunnes, Erkebiskop Øystein som lovgiver, *Lumen* 13 (1970), s. 127–149; A. O. Johnsen, *Bispetet og*

2. MAGNUS' ALDER VED KRONINGEN

I sommeren 1183 var ærkebiskop Øystein netop vendt tilbage til Norge efter tre års udlændighed i England. Han opholdt sig endnu ved sit skib i Bergenshavn, da Sverrir under et natligt overraskelsesangreb på byen var lige ved at tage kong Magnus og dennes mænd på sengen i kongsgården, og de måtte flygte over hals og hoved. Det fortælles i Sverris saga, at Sverrir ved denne lejlighed fik fat på hele Magnus' flåde og bemægtigede sig alle hans kostbarheder, herunder kronen og guldstaven samt selve kroningsskrudet. Det var unægtelig en skæbnens ironi at lade ærkebiskoppen overvære den bandlyste 'djevlepræst' tilrane sig de ydre symboler på hans kirkestyrede kongedømme.⁴ For den nu kamptrætte og aldrende ærkebiskop var det vemodigste måske at gense kroningsskrudet, syet til et barn. — Men hvor gammel havde Magnus været, dengang han havde kroningsdragten på? Efter hvad abbed Karl oplyser i netop disse år, synes Øystein at huske, at Magnus var syv vintre gammel, da han blev iført kroningsskrudet.

I Sverris saga lader forfatteren Magnus Erlingsson holde en tale lige som hans flåde ligger kampklar til at angribe Sverrir ved Fimreiti midt inde i Sognefjorden. Dette er i sandhed en forunderlig tale, når man tager i betragtning de omstændigheder, under hvilke den skulle være holdt. Ved denne lejlighed råder kong Magnus over en dobbelt så stor flådestyrke og henved tre gange så mange folk som modstanderen. Angrebet kommer som en fuldstændig overraskelse for Sverrir, der intet praj har fået, hverken gennem spioner eller ved sin berømte intuition. I overstadig glæde konstaterer Magnus og hans folk, at fjenden nu befinder sig som får i en fold. End ikke muligheden for at flygte er til stede. Sejren må synes oplagt for kong Magnus. Alligevel holder Magnus her om bord på sit skib — midt på den lyse junidag og umiddelbart før han indleder angrebet på Sverrir — en tale som mere har karakter af et eftermæle end en kommende sejrherres tale til sine mænd:

'... Jeg var 5 vintre gammel da høvdingene og landets menn ga meg kongenavn, og 7 vintre da legaten fra Romaborg og erke-

erkestolen i Nidaros fra den eldste tid til 1252, s. 72–80 samt fodnote ¹ på side 259 f. (1955). — For en systematisk og grundig redegørelse for såvel kilder som forskernes forskellige opfattelser om kroningstidspunktet henvises til K. Helle, *Konge og gode menn i norsk riksstyring ca. 1150–1319*, s. 118 ff. (1972); og af samme: *Norge blir en stat 1130–1319*, s. 58 f. (1974).

⁴ *Sverres saga*, udg. v. A. Holtsmark (1961), s. 119.

biskop Øystein viet meg til konge, og alle lydbiskopene i landet var med. Jeg var da bare barnet og kunne ikke rå for eder og løfter, jeg syntes det var bedre å leke med andre gutter enn å sitte mellom høvdinger. Jeg strebet ikke etter kongedømmet, og liten glede har jeg hatt av å være konge. Nå er jeg 28 år gammel, og i de siste 8 årene har min kongemakt vært til skade både for meg selv og mine landsmenn. Må den allmektige Gud lønne mine venner og høvdinger og hele almuen med for at de har fulgt meg kjærlig i mangel motgang. . . .⁵

Her gjør kong Magnus ligesom status over sit liv, og han retter en tak til sine undersåtter for den hengivenhet, de har vist ham. Denne passage minder mest om, hvad vi ofte finder anført i sagaerne ved en fyrstes død. I Sverris saga lader forfatteren begge de kæmpende konger holde en tale til deres mænd umiddelbart inden slaget ved Fimreiti. Lykken har dømt den ene til sejr og den anden til fald. De to taler præges meget af, at de har helt forskellige funktioner. Sverres tale er en af hans sædvanlige kamptaler, medens Magnus siger farvel til kamppladsen for stedse og tager afsked med livet.

Slaget ved Fimreiti blev udkæmpet midt i juni 1184, og året efter påbegyndte abbed Karl at skrive Sverris saga, efter alt at dømme under sit treårige ophold i Trondheim, hvor han antagelig hørte til i et af klostrene. På denne tid fandtes der ingen skriftlige beretninger hverken om kong Magnus eller om Erling skakke. Meget af sin viden om kong Magnus må Karl derfor have indhentet hos ærkebiskop Øystein. Magnus Erlingssons tale få timer før hans død anser jeg ikke for autentisk. Men hvorfor blev en sådan oversigt over Magnus' liv bragt på netop dette sted i sagaen? Vel nok fordi sagaen først og fremmest handlede om og blev redigeret af kong Sverrir selv. Og her gjorde det sig bedre at lade omtalen af kong Magnus afslutte med Sverres egen tale over Magnus' bære — et af Sverrir personligt udformet testamente over Magnus Erlingssons politiske gerning.

I den ovenfor citerede passage fra Sverris saga gives nogle vigtige oplysninger angående Magnus Erlingssons liv. Slaget ved Fimreiti blev ifølge abbed Karl udkæmpet på Vitusmessedag, og det anføres, at det var på en fredag.⁶ Sammenholdes dette med den tidsskala, som Karl

⁵ *Sverres saga*, a. udg., s. 134.

⁶ Abbed Karl har fulgt Magnus Erlingsson siden denne kom fra Danmark tidligt på foråret 1184. Torsdag den 14. juni kom Magnus til Bergen, men sejlede

systematisk har lagt til grund for sin beretning, ses at Magnus døde den 15. juni i året 1184. Og i og med, at hans alder angives til 28 vintre ved hans død, bliver også hans fødselsår fikseret, nemlig til 1156. Da det endelig i samme passage hedder, at Magnus var fem vintre gammel da han blev konge, og syv vintre da han blev kronet, kommer man til årstallet 1163 for kroningen. Det er således de to aldersangivelser sammenholdt med dødsåret, som giver os dette resultat.⁷

Sverris saga er udpræget kronologisk ordnet. Dens tidsskala fikses ved angivelsen af Sverres dødsår (i henhold til den gerlandske tidsregning).⁸ Tidsskalaen omfatter 25 år, begyndende med Sverres eneste konungstekja i 1177. Hvad der i sagaen berettes om tiden forinden, indpasses ikke i denne tidsramme. Oplysningen om, at Magnus ved sin kroning var syv vintre gammel, er en enkeltstående tidsangivelse, som først muliggør en årstalsfiksering når den ad omveje knyttes til selve sagaens tidsskala. Jeg mener, at oplysningen om kong Magnus' alder ved kroningen må være en selvstændig oplysning, som abbed Karl næppe har regnet sig frem til, og som desuden tidsmæssigt falder uden for sagaens egentlige beretning.

I min artikel 'Sverrir — præst og konge' har jeg søgt at analysere ophavssituationen for Sverris saga, både for den del som antages at være blevet til i Norge og for den der blev skrevet i Þingeyrar-klostret. Sagaens Del I, hvori der berettes om årene 1177–1184, mener jeg er skrevet i Trondheim i årene 1185–1188, da der herskede en fredelig sameksistens

straks samme aften videre nordpå ind i Sognefjord. Dagen efter, fredag, lod Sverrir bygden i Sognedal brænde; og midt på dagen samme dag var kong Magnus nået til Norefjorden, hvor Sverrir sad og spiste sin middagsmad. (*Sverres saga*, a. udg., s. 128–139.) Samme aften stod så slaget ved Fimreiti, hvorunder ikke færre end 1800 mand faldt; og sagaens forfatter oplyser, at det var på Vitusmessedag. Dette må være blevet en kendt dato, som huskedes fremover som dødsdagen for usædvanlig mange norske stormænd. Disse ugedagsangivelser viser os, at abbed Karl har siddet med sit kalendarium da han skrev, og ydermere at han opretholder fuld konsekvens mellem sin 25-årige tidsskala og (i dette tilfælde) kombinationen af ugedage og datoangivelser. Uafhængigt af den punktuelle angivelse af årstrinnene inden for Sverres regeringsperiode ville vi være nået til samme resultat, nemlig året 1184, ud fra den kombinerede angivelse af ugedagen og datoen for Magnus' død. Se nærmere herom i Ó. Einarsdóttir, *Studier i kronologisk metode i tidlig islandsk historieskrivning*, s. 217–242, og om anvendelse af kombinationen af ugedag og dato se Bilag II i bogen (1964).

⁷ Se Einarsdóttir, a. a., s. 222.

⁸ Se Einarsdóttir, a. a., s. 127–142.

mellem kong Sverrir og ærkebiskop Øystein. I den islandske benediktinerabbed Karl fandt konge og kirke en forfatter som var egnet til at varetage alles synspunkter, også de besejredes.⁹ Når det gælder meddelelserne i sagaen om Sverres modstandere, må Øystein have været en kilde af største betydning.¹⁰ Derfor mener jeg, at Karl må have fået de fleste oplysninger om Magnus Erlingsson hos ærkebiskoppen, som således har været kilde til omtalen af kroningen både i Sverris saga og hos den engelske benediktinerabbed Benedict. Ingen i Norge har vel haft et bedre førstehånds kendskab til tidspunktet for denne handling end selveste ærkebiskop Øystein; men uheldigvis savner vi en entydig tidsfæstelse af kroningen fra hans egen hånd. Nedenfor vil jeg vende tilbage til de oplysninger som bringes i sagaen om Henrik II af England, utvivlsomt ligeledes med Øystein som kilde til tidspunktet for Magnus Erlingssons kroning.

Også Fagrskinna skriver, at Magnus var syv vintre gammel, da han blev kronet.¹¹ Dette værk menes skrevet i Trondheim i lighed med Del I af Sverris saga, og det er utvivlsomt fra denne sidste at Fagrskinna har hentet aldersangivelsen syv vintre.¹² Fagrskinna bringer en yderst kortfattet omtale af kroningshøjtideligheden i Bergen, og det er mig ikke muligt at følge Hertzberg, når han fra denne kilde vil uddrage en mere præcis tidsfæstelse af kroningen. Når Hertzberg og andre forskere har villet gøre forholdet mellem Fagrskinnas og Heimskringlas kildeværdi op, må oplysninger af kronologisk art siges at være de mindst egnede til formålet, idet de to sagaer har helt forskellige målsætninger i så henseende. At ville pådutte Fagrskinnas forfatter tidsangivelser, han næppe var sig bevidst om at have foretaget, er ikke rimeligt. Medens både

⁹ Se Einarsdóttir, Sverrir — præst og konge, i *Middelalder, Metode og Medier* (Festskr. til N. Skyum-Nielsen), (1981), s. 67–93.

¹⁰ Tre gange i Sverris saga argumenterer kong Magnus for sin kongsret over for Sverrir, og han bygger den ifølge sagaen først og fremmest på, at han er viet og salvet. Magnus' edsaflæggelse over for kirken bevirker også, at han må kæmpe videre. I Sverris saga fremstilles Magnus' kongedømme så ensidigt som indstiftet af kirken, at man alene derigennem fornemmer Øysteins hånd i afsnittene om Magnus Erlingsson. Jeg henviser nærmere herom til min snarligt publicerede afhandling om det ideologiske grundsyn i Del I af Sverris saga.

¹¹ *Fagrskinna*, udg. v. F. Jónsson (1902–03), s. 367.

¹² G. Indrebø, *Fagrskinna*, s. 228–232 (1917). Om Fagrskinnas nære tilknytning til Trondheim se Indrebø, a. a., s. 264–271; og om en videreudbygning af disse synspunkter se A. Jakobsen, Om Fagrskinna-forfatteren, *Arkiv f. nord. filol.*, 85 (1970), s. 88–124.

Sverris saga og Heimskringla er udpræget annalistisk ordnede værker, er Fagrskinna det på ingen måde.¹³ Godt nok findes en hel del tidsangivelser i Fagrskinna, fordi denne i vid udstrækning bygger på tidligere skrevne kilder,¹⁴ hvoraf flere i lighed med Snorris værker var konsekvent opbygget over en tidsramme. Men Fagrskinnas forfatter underkaster sig ingenlunde annalistikkens krav. Vigtigere end samtidighedsprincippet er det for ham at holde sig til årsag og virkning og at følge de enkelte begivenhedsforløb i sammenhæng. Alt i modsætning til eksempelvis Sverris sagas ofte springende hændelsesforløb, hvor begivenhedstrådene uafsluttelig hugges over for siden at knyttes sammen påny ved hjælp af tidsfæstende formaliteter.¹⁵

Den vigtigste kronologiske oplysning i Fagrskinna i forbindelse med Magnus Erlingssons kroning er, at Magnus da var syv vintre gammel. Denne aldersangivelse hidrører som nævnt fra Sverris saga, der på sin

¹³ Fagrskinnas forfatter er netop ikke interesseret i kronologi; se herom Indrebø, a. a., s. 249 ff.

¹⁴ For denne del af Fagrskinna har hovedkilden tydeligvis været Morkinskinna. Se herom Jakobsen, Om forholdet mellem Fagrskinna og Morkinskinna, *Maal og Minne* (1968), s. 47–59. — Samlingsværket Morkinskinna menes skrevet i Island c. 1220, og formodes at have været en fælles kilde for Fagrskinna og Heimskringla fra c. 1030 og til Magnus Erlingssons regeringstid. Den haves i dag kun bevaret i stærkt bearbejdede versioner; se herom J. Louis-Jensen, *Kongesaga-studier, kompilationen Hulda-Hrokkinskinna*, s. 62–94 (1977). Vi ved derfor ikke med sikkerhed, hvorledes den Morkinskinna, der lå til grund for både Fagrskinna og Heimskringla, har været udformet. Se herom B. Aðalbjarnarson, *Om de norske kongers sagaer*, s. 159–173 (1937); og Indrebø, a. a., s. 11–34. Af en eller anden ukendt grund må Fagrskinnas forfatter have været i tidnød, da han skrev sidste del af sit værk. Beretningen om tiden efter 1130 bærer mange spor af hastværk, idet der forekommer flere fejllæsninger af forlæggene såvel som umotiverede gentagelser i teksten. Der er endvidere to anselige lakuner i netop den her omtalte del af sagaen. Se eksempelvis indledningen til Fagrskinna, a. udg., s. 366; Indrebø, a. a., s. 231. De nævnte forhold bidrager til at gøre de kronologiske oplysninger mere forvirrede end i sagaens tidligere dele. I afsnittet om Erling skakkes og ærkebiskop Øysteins forhandlinger forud for kroningen bytter Fagrskinnas forfatter to gange om på de to mænds navne, og det ville være vanskeligt at få meningen frem i denne beretning i sagaen, hvis ikke vi havde andre kilder hertil; se Fagrskinna, a. udg., s. 366; endvidere J. Louis-Jensen, a. a., hvor det fremhæves, at Fagrskinnas forfatter slet ikke bevidst har villet ændre i sit forlæg, men at de mange fejl er simple afskrivningsfejl fra forfatterens side.

¹⁵ Om Sverris saga på dette punkt se Ó. Einarssdóttir, *Studier i kronologisk metode i tidlig islandsk historieskrivning*, Bibliotheca Historica Lundensis XIII, især s. 124 ff.

side har fået den fra ærkebiskop Øystein. Afvigende herfra anføres det i *Heimskringla*, at Magnus var otte vintre gammel, da han blev kronet.¹⁶ Denne uoverensstemmelse har ført enkelte forskere til den opfattelse, at forklaringen måtte være, at kongen var blevet kronet to gange med omkring et års mellemrum.¹⁷ Denne antagelse kunne synes rimelig, også fordi Øysteins og Erlings forhandlinger forud for kroningen i Fagrskinna henlægges til Trondheim, medens Snorri udelukkende omtaler, hvad der skete på det store møde i Bergen. I denne forbindelse bør det imidlertid bemærkes, at Snorri her taler om 'einkamál' imellem de to fyrster, men uden at oplyse hvor disse samtaler fandt sted eller hvad deres nærmere indhold var.

Der er næppe tvivl om, at Snorri har været bekendt med Fagrskinna, i hvert fald da han forfattede sidste del af *Heimskringla*. Men når det gælder omtalen af Magnus Erlingssons kroning, mærkes en betydelig forskydning imellem disse to næsten samtidigt forfattede kongesagaer, både med hensyn til interesse og til synet på, hvad der var vigtigt at fortælle om i forbindelse med denne begivenhed. Og den forskellige placering af tyngden i de to værker afspejler, hvorledes disse repræsenterer to indbyrdes fjendtlige grene af det norske kongehus i det 12. årh. Snorri holder på Sigurd Jórsalafaris slægt, medens det træder tydeligt frem i beretningen i Fagrskinna, at den er talerør for Harald gilles slægt og dermed for Sverres efterkommere på den norske trone. I *Heimskringla* drejer det sig først og fremmest om selve kroningshøjtideligheden, dens statsretslige betydning, især set i lyset af Snorris egen tid, samt de stor-slåede festligheder i Bergen. Snorri forlener dette rigsomfattende møde med megen glans og belyser det fornemme i kroningshandlingen ved at opregne og berette om, at så at sige alle af navn i Norge var til stede her. De var samlet i Bergen for ved deres blotte nærværelse at godkende en ny måde at stadfæste en norsk konges værdighed på.

Hele denne side af kroningen har ikke den fjerneste interesse for Fagrskinnas forfatter, og han vier kun selve kroningshandlingen et par linjer i sin saga. Virkeligt magtpåliggende for ham er det derimod at lade det træde utvetydigt frem i sit værk hvilke økonomiske og til dels moralske omkostninger, der var forbundet med at forsyne en ikke retmæssig

¹⁶ *Heimskringla* III, udg. v. B. Aðalbjarnarson (Íslenzk fornrit XXVIII, 1951), s. 395 ff.

¹⁷ E. Vandvik, *Latinske dokument til norsk historie frem til år 1204*, s. 161 f. (1959), og af samme: *Magnus Erlingssons privilegiebrev og kongevigslé* (1962).

konge med Guds hellige vielse og velsignelse fra kirkens side. Fagrskinna fremstiller de forudgående forhandlinger mellem Erling skakke og ærkebiskop Øystein inden kroningen som noget af en studehandel. Med en sådan redegørelse herfor — tilmed i skrift — kunne Håkon Håkonsson i 1247 med god grund svare på den norske gejstligheds og kardinal Vilhelms krav om økonomiske indrømmelser til kirken, at for ham gøres det ikke fornødent at tilkøbe sig sin kroning.¹⁸

Fagrskinns redegørelse for omstændighederne, hvorunder alliancen mellem Erling og Øystein kom i stand, er ikke flatterende for nogen af parterne. Det kirkelige ceremoniel i Bergen ligger langt uden for Fagrskinns interessesfære, og det gør det sådan set også for Snorri — kun ikke når det gælder hans fosterfaders nære slægtninges ære. Deres eftermæle fortjener omhu, ikke mindst stillet over for Sverreættens monumentale tyngde inden for bogens verden: Sverris saga. — I disse to kongesagaer, Fagrskinna og Heimskringlas varierende beretning om Magnus Erlingssons kroning, som har ført nogle forskere til at mene at vi har at gøre med en dobbelt kroning, står vi efter min opfattelse over for to facetter af samme sag.¹⁹

Snorris nære kendskab til, hvad der foregik på rigsmødet i Bergen i 1164, har kildemæssigt sin baggrund i, at Snorris fosterfader Jón Loftsson og biskop Brandr Sæmundarson — begge af Oddaverjar-slægten — var tilstede ved mødet. Snorri sad tydeligvis inde med oplysninger både vedrørende Øysteins møde med den norske gejstlighed og om Erlings møde med de norske stormænd. Det fremgår af Snorris beretning, at det var Øystein som fostrede ideen om at krone den lille kong Magnus, og at han hurtigt fik den da i Norge tilstedeværende legat Stephanus fra Orvieto til at give sit samtykke hertil. Også den fremmødte norske gejstlighed samtykkede heri, da de mærkede at dette var en sag som deres ærkebiskop gik ivrigt ind for. Denne skildring i Heimskringla, som må gå tilbage til Brandr, er uforenelig med tanken om en dobbelt kroning af kong Magnus, først i Trondheim da han var syv vintre gammel, og siden i Bergen da han var blevet otte vintre. Det fremgår nemlig af Snorris skildring, at kroningen i Bergen var Magnus Erlingssons første og efter alt at dømme eneste kroning. At vi således har kildemæssigt belæg for, at det var på Bergensmødet at Øystein fremkom med ideen om en kirkelig vielse af en norsk konge og fik den sanktioneret ved en dómr fra

¹⁸ *Håkon Håkonssons saga*, udg. v. A. Holtsmark (1964), s. 227 f.

¹⁹ Se *Fagrskinna* a. udg., s. 365 ff. og *Heimskringla* III, a. udg., s. 395 ff.

kirkens mænd, viser at det var her den første kongekroning i Norden fandt sted.

Hovedforskellen mellem Heimskringlas og Sverris sagas udsagn ligger i kong Magnus' alder ved hans kroning. Oplysningen herom må Snorri have fået fra sine to hjemmelmænd, i dette tilfælde måske først og fremmest fra sin fosterfader, idet denne og Kristin kongemoder var søskendebørn. Om nogen har rede på et mindre barns alder turde det være barnets moder. Erling skakkes hustru Kristin var datter af Sigurd Jørsalafari og dennes dronning. Hendes opdragelse som ægtefødt prinsesse har sikkert indebåret en vis uddannelse, og hun må givetvis have vidst hvor gammel hendes lille dreng var under det lange møde i Bergen. Ydermere fremgår det af Snorris fortælling, at Kristin i netop disse år var ivrig og aktiv for at få sin søn placeret på den trone, som hendes fader havde siddet på så længe og med så megen ære.

Vi har endnu en kilde, hvori Magnus Erlingssons alder anføres i forbindelse med hans kroning, nemlig den samtidigt forfattede krønike om Henrik II af England. Forfatteren Benedict var abbed i et benediktinerkloster i Peterborough, hvor også Øystein opholdt sig en tid under sin treårige udlændighed i England. Det mærkes, at forfatteren til *Gesta regis Henrici secundi* er særdeles velunderrettet om norske forhold i det 12. årh., især frem til 1180. Den af de førende norske historikere for to — tre generationer siden fremsatte opfattelse, hvorefter Øystein var kilde til Benedicts beretning herom, har vundet i styrke ved A. O. Johnsens omfattende studier over den norske kirkes forbindelser med Europa i tidlig middelalder. Den passage, som er relevant for dateringen af Magnus Erlingssons kroning, er blevet oversat fra latin af Hertzberg og af Taranger. Jeg må tilslutte mig den sidstnævntes oversættelse, ifølge hvilken den engelske abbed oplyser, at Magnus blev salvet til konge i sin regerings 2. år og i sin alders 5. år, . . . , nemlig da magister Stephanus fra Orvieto i Alexander III's pavedømmes 4. år var sendt derhen som legat.²⁰

Den første af disse tidsmæssige oplysninger vedrører alene kong

²⁰ Se nærmere herom Taranger, a. a., s. 182 f., og Hertzberg, a. a., s. 31 ff.; endvidere Helle, a. a., s. 118 f. Se også Johnsen, a. a., kap. V: Kongedømmet af kirkens nåde, hvori der på en enkel og selvstændig måde gives et fortræffeligt helhedsbillede af mødet mellem norsk kultur og den internationale kirke, herunder specifikt om Øysteins Englandsophold, s. 132–137. Om tolkningen af Benedicts tekst se også Aðalbjarnarson, a. a., s. lxxv.

Magnus' alder ved kroningen og hvor længe han da havde regeret. Den anden er en absolut tidsfæstelse udtrykt ved Alexanders pontifikatsår. Denne sidste tidsangivelse gælder imidlertid ikke direkte kroningen, men derimod Stephanus' afrejse til Norge fra England eller fra paven, som dengang opholdt sig som landflygtig i Nordfrankrig. Det nævnte pontifikatsår omfatter tiden fra 20. september 1162 til 19. september 1163. Her er god overensstemmelse med de islandske annaler, ifølge hvilke Stephanus ankom til Norge i året 1163. Og eftersom vi ved, at Magnus blev kronet en sommer da Stephanus var til stede, kan vi af disse oplysninger slutte, at kroningen ikke kan have fundet sted før tidligst i sommeren 1163.²¹

Derimod er det vanskeligt at få noget nøjagtigt ud af de førstnævnte oplysninger i *Gesta regis Henrici secundi*. Man kunne måske tænke sig, at abbed Benedict enten har misforstået sin norske gæst eller fejlluset samtalen med Øystein, således at Magnus' femte år også i *Gesta Henrici* skulle have været året for hans regeringstilrædelse og ikke for hans kroning. Dette ville nemlig harmonere ret godt med, at abbed Karl lod Magnus være fem vintre gammel da han blev konge, og hertil svarer ligesom hos Snorri, at Magnus' regering begyndte med konungstekjan i Bergen i 1161. I så fald ville imidlertid abbed Benedicts oplysning om at Magnus blev kronet i sit andet regeringsår føre til året 1162 eller 1163 for kroningen. Men under alle omstændigheder kan oplysningerne i *Gesta Henrici* ikke give os egentlige holdepunkter i spørgsmålet om,

²¹ I *Annales regii* hedder det for året 1163: 'Stephanus legatus kom i Noreg', og tilsvarende meddeles også i Gottskálks annaler og i *Flateyjar annáll*. I Høyers annáll bringes for 1164 den kortfattede oplysning: 'Stephanus legati'. Se *Islandske annaler*, udg. v. G. Storm (1888), s. 116, 322, 60, samt *Flateyjarbók IV*, udg. v. Nordal (1945), s. 303. — E. Bull har i sin afhandling 'Den pavelige legat Stephanus i Norge' kunnet identificere denne ellers lidet kendte italienske magister via en engelsk jærtegnfortælling. Det fremgår af denne, at Stephanus efter opholdet i Norge vendte direkte tilbage til England. Desværre kan det ikke udlæses af denne beretning, hvor længe han da havde været i Norge. Men eftersom Stephanus tog fra England i 1163 (senest om sommeren) og han ifølge Snorris oplysninger var til stede ved mødet i Bergen, må hans ophold i Norge have strakt sig over mindst et år. Med rette sætter Bull primært Stephanus' rejse til Norge i forbindelse med paveskismaet. Han skriver, at netop i årene 1162–64 er jo kampen mellem Alexander III, som støttes af Frankrig og England, og modpaven Victor IV, som finder lydighed i Tyskland, Böhmen og Danmark, på det allerhøjeste og Alexanders sejr meget tvivlsom. Se Bull, *Den pavelige legat Stephanus i Norge*, *Vid. selsk. Skr.* II, 1915, No. 2.

hvorvidt den tidligste kongekroning i Norden blev udført i året 1163 eller i 1164.

I sin allerede omtalte afhandling om den første norske kongekroning har Hertzberg fremholdt, at året 1163 angives som kroningsåret i hele tre indbyrdes uafhængige beretninger, der alle er ældre end Heimskringla, og som alle tre anses for at være meget pålidelige. Disse tre kilder er Fagrskinna, Sverris saga og den engelske abbed Benedict af Peterborough. Hertzberg har ret i, at disse tre kilder alle er ældre end Snorri og meget ansete. Men når han siger, at de alle tre angiver 1163 som kroningsåret, er dette mindre rigtigt, idet det kun er Sverris saga, som med rimelighed kan siges at føre os til denne tidsfæstelse. Og når endelig Hertzberg fremholder, at dateringen til 1163 styrkes af, at vi her har tre indbyrdes uafhængige kilder, synes han at se bort fra, at ærkebiskop Øystein antagelig ligefuldt har været kilde for den ene som for den anden af de to benediktinerabbeder — Karl fra Þingeyrar og Benedict af Peterborough.

Efter min vurdering må Sverris saga med ærkebiskop Øystein i ryggen og Snorri med sin fosterfader, kongsfrønden Jón Loftsson i ryggen, tillægges nogenlunde samme betydelige vægt, især fordi begge sagaers forfattere er sig det annalistiske princip bevidst. Dateringen af kroningen er ret entydig i begge kilder — i Sverris saga via kongens alder sammenholdt med sagaens egen tidsskala og Sverres dødsår, hos Snorri fordi kroningsberetningen indgår i selve den integrerede fremstilling i Heimskringla. Sverris saga har det plus, at der er større nærhed i tid og rum mellem ærkebiskop Øystein og abbed Karls forfættelse af denne saga, medens der er gået adskilligt længere tid mellem Snorris underretning fra sine hjemmelmænd, Jón og Brandr, og til forfættelsen af Heimskringla. — I det følgende kapitel vil jeg forsøge at komme ud af dette dødvande, hvor påstand står mod påstand, ved at efterprøve en co-datering til Magnus Erlingssons kroning, nemlig Brandr Sæmundarsons vielse til biskop i Hólar i 1164.

3. HÓLAR-BISPENS VIELSE I 1164

Brandr Sæmundarsons bispevielse er inden for forskningen blevet inddraget som et vigtigt element i dateringen af Magnus Erlingssons kroning. Interessant nok har dette været tilfældet både hos de forskere der har argumenteret for året 1164 og hos dem som holdt på 1163 som

kroningsåret. Som grundlag for tidsfæstelsen af Brands vielse til biskop i Hólar har forskerne i fuld samdrægtighed bygget på Hungrvaka — den samtidigt forfattede krønike om de første fem biskopper over Syd-Island. Hólar-bispedømmets vigtigste talerør i det 12. århundredes anden halvdel, Præstesagaen om Guðmundr Arason, har man derimod ladet ganske ude af betragtning i denne forbindelse. I Hungrvaka fortælles følgende om Brands valg og vielse til biskop:

Þá er Klængr byskup hafði x vetr byskup verit, þá andaðisk Björn byskup at Hólum ij nóttum eptir Lúcasmessu, þá er hann hafði xv vetr byskup verit. En um sumarit eptir var kórinng Brandr prestr Sæmundarson, ok hafði hann útan með sér bréf Klængs byskups á fund Eysteins erkibyskups, ok var hann vígðr til byskups Máriu-messu dag hinn síðara, ok var í Björgvin um vetrinn ok svá Jón Loftsson. En síðan fór byskup út um sumarit eptir ok settisk á byskupsstólinn at Hólum, sem hann var til vígðr.²²

Denne passage, som afslutter kapitel ti i Hungrvaka, vedrører først og fremmest forholdene i Hólar. Det hedder her, at Björn Gilsson, biskop i Hólar, døde den 20. oktober i biskop Klængs tiende embedsår, altså i 1162. Den følgende sommer (1163) blev Brandr 'kórinng' til biskop, d.v. s. valgt på Altinget. Ved sin påfølgende afrejse til Norge fik han en slags anbefalingskrivelse med sig, skrevet af Klængr til ærkebiskop Øystein. Og det oplyses så, at det var på den senere Mariemesse, d.v.s. den 8. september, at Brandr blev viet til biskop. Vinteren efter vielsen tilbragte han i Bergen sammen med Jón Loftsson. Og den følgende sommer drog Brandr tilbage til Island og tog sæde på Hólar bispedømme, hvortil han nu var viet.

Ved læsning af denne passage i Hungrvaka ledes man til at tro, at den sommer da Brandr blev 'kórinng' biskop på Altinget og fik overdraget brevet fra biskoppen i Skálholt til brug for sit forestående møde med den norske ærkebiskop, også var den sommer, hvortil oplysningen om hans vielse på Mariemesse-dag henviser. Hungrvakas tekst må imidlertid afvises, fordi et så hurtigt forløb fra valg til vielse er urealistisk. Vi kender nemlig med stor sikkerhed en kommende islandsk biskops vej til overtagelsen af sit embede på den her omhandlede tid. Efter den siddende biskops død skulle man udse en efterfølger så hurtigt det lod sig gøre. De førende mænd — ikke mindst de verdslige høvdinge i det

²² *Byskupa sögur*, udg. v. J. Helgason, I. hefte, København 1938, s. 111.

pågældende bispedømme — skulle nå til enighed om en kandidat; men det var ret udslaggivende, at biskoppen for det andet bispedømme kunne gå ind for den pågældende. Dette foreløbige valg havde imidlertid ingen lov hjemmel før end Lögrétta havde 'kørit' det udpegede bispeemne. Og først derefter kunne han som electus rejse udenlands for at opnå kirkelig vielse. Der måtte således altid være forløbet mindst én altings-session mellem en biskops død og hans efterfølgers afrejse til ærkebiskoppen som lovligt valgt bispeemne. Stadierne i en islandsk biskops udnævnelse på denne tid kan med rimelighed sammenlignes med proceduren for et norsk kongevalg. Den islandske biskop blev først udpeget, derpå 'kørrinn' og til slut viet, og den norske konge blev valgt, 'tekinn' og kronet. Og det er let at overbevise sig om, at det i praksis er utænkeligt, at Brandr skulle have nået at blive 'kørrinn' og viet i løbet af én og samme sommer.

Siden Altinget i sommeren 999 skulle tinget først møde i hvad der svarer til den sidste uge af juni. Selve altings-sessionen varede i fjorten dage, altså en uge ind i juli måned, hvorefter man begyndte at forberede hjemrejsen.²³ Først ved den tid kunne Brandr skaffe sig skibsløjlighed og få ordnet sin ret anselige 'farareyrir' beregnet på mindst et års ophold i udlandet. Siden henstod selve rejsen fra Island til Norge, som i hvert fald varede et par uger. To måneder til alt dette ville næppe være for megen tid. Brandr kan således muligvis være ankommet til Norge allerede i begyndelsen af september; men det ville selv i så fald være ret utænkeligt, at ærkebiskop Øystein skulle have fraveget gældende praksis og viet Brandr på sit glatte ansigt straks efter ankomsten fra Island.²⁴

²³ Se Aris *Íslendingabók*, udg. v. J. Benediktsson (1968), s. 15. — Den nye og senere mødetid for Altinget, som blev vedtaget i 998, blev første gang praktiseret i 999 og bevirkede da at kong Olafs udsending fandt Altinget midt i sit arbejde. Var dette indtruffet året før, ville Altinget derimod have været ved at slutte og folk ved at forberede hjemrejsen. Se herom Einarsdóttir, a. a., s. 77, 107, 126.

²⁴ Brandr Sæmundarson var den første islandske biskop viet i Norge. Den nærmest foregående bispevielse til Island var, da Klængur af Skálholt i 1152 blev viet i Lund af ærkebiskop Eskil. Dette peger næppe i retning af, at oprettelsen af en norsk kirkeprovins da skulle have ligget lige om hjørnet, en omstændighed der snarere synes at tale for året 1153 for det norske ærkebispesædes oprettelse end det nu foretrukne årstal 1152. — Efter oprettelsen af Nidaros kirkeprovins skulle Island tilhøre denne; men landet havde på grund af sin selvstændighed i begyndelsen en vis særstilling inden for ærkebispedømmet, ikke mindst takket være sit effektive lovgivningsapparat. Alligevel kom den norske konge snart til ad bagdøren at øve indflydelse på de islandske bispevielser. Den uafklarede regentsituation i Norge

Vel var Brandr præst og sikkert en meget lærd mand; men hans udnævnelse må først og fremmest betragtes som politisk. Han hørte til toppen inden for det islandske høvdingevælde, og det var den national-kirkelige politik, han stod som talsmand for igennem hele sin lange bispetid. Den sædvanlige fremgangsmåde ved en bispevielse var, at den ærkebiskop, som skulle vie en islandsk biskop, lod electus opholde sig hos sig i så pas lang tid, at han kunne forvise sig om, at bispeemnet var i besiddelse af tilstrækkelige kvalifikationer til at beklæde det høje embede, både hvad angik uddannelse og menneskelig egnethed. Det hurtigste forløb vi kender for en islandsk biskops opnåelse af vielse var, at den pågældende sejlede udenlands i den selvsamme sommer som han blev 'kørrinn' af Lögrétta, opholdt sig den følgende vinter hos sin ærkebiskop og blev viet det påfølgende forår, hvorefter han drog hjem til Island. Mindre end et år kunne der således næppe gå fra valget på en altingssession og til biskoppen efter sin vielse var hjemme igen og dermed kunne indtræde formelt i sit embede. Vi må således afvise den gængse tolkning af teksten i Hungrvaka, idet det på forhånd kan udelukkes, at Brandr Sæmundarson efter at være 'kørrinn' af Lögrétta i sommeren 1163 skulle være blevet viet til biskop i Norge i september samme sommer.

Den gængse tolkning af teksten i Hungrvaka beror på en manglende erkendelse af, at denne sagas forfatter ikke inden for den enkelte biskops embedsperiode opretholder det annalistiske princip om årsinddeling af beretningen, eller dog en systematisk angivelse af tidsforløbet mellem de skildrede begivenheder. Det ville sikkert have været ganske nemt for Hungrvakas forfatter at følge det annalistiske princip fuldtud, idet han tydeligvis var hjemmehørende i Skálholt og må have haft bispesædets arkiv til disposition. I stedet nøjes han med ved afslutningen af hver

netop i 1163 har næppe været fremmede for en lynhurtig vielse af biskop Brandr. Ydermere var Øystein i sine tidligste embedsår en nærmest fanatisk Gregorianer, og hans reformiver kan næppe formodes at have fundet en forkæmper i biskop Brandr. Både konge og ærkebiskop skulle i Norge give grønt lys for vielsen af et bispeemne, også fra Island. Manglede tilslutning fra den ene af de to instanser, kunne følgen blive som i tilfældet Þorlákr af Skálholt; dette usædvanligt højt kvalificerede bispeemne måtte vente i nogle år på sin vielse ude i Norge, fordi Erling skakkes godkendelse lod vente på sig. Alle disse nævnte forhold bevirkede, at forudsætningerne for en hurtig vielse af biskop Brandr ikke var til stede. Og hertil kom så den i dette år fuldstændig uoverskuelige situation inden for den internationale kirke som følge af paveskismaet.

enkelt biskops embedsperiode at bringe en opsummering af de vigtigste begivenheder indtrufne i løbet af denne.²⁵ Der er derfor ikke noget påfaldende i, at Hungrvakas forfatter i det ovenfor citerede afsnit ikke lader det træde frem, at der faktisk må være forløbet et års tid fra Brands overrækkelse af det af Skálholt-bispen udfærdigede brev til ærkebiskop Øystein og indtil vielsen af den kommende Hólar-bisp på den senere Mariemesse. Set fra Hungrvakas synspunkt handlede dette trods alt om Nordlandet.

Det er imidlertid så heldigt, at også Hólar bispedømme har efterladt sig en annal for denne periode. Den går under navnet Præstesagaen om Guðmundr Arason og menes med stor sikkerhed forfattet af abbed Lambkár. Denne annal har godt nok en noget utraditionel udformning, idet der som beretningsår er valgt Guðmunds leveår (indtil hans bispevielse), og årene er nummererede ved angivelse af hans alder, til forskel fra den gængse angivelse af kalenderår ved hjælp af påsketavlens bogstavsystem. Som følge af denne usædvanlige årsinddeling synes Lambkár's annáll at være blevet overset inden for forskningen.

Medens Skálholt bispedømmes historie haves bevaret i fortløbende bispesagaer til ind i 13. årh., findes Hólar bispedømmes historie kun skildret mere sporadisk. Efter afslutningen af sagaen om biskop Jón Ögmundsson er Guðmundr Arasons livssaga fra hans fødsel i 1161 og til hans død i 1237 den vigtigste kilde for Nordlandet — en kilde af usædvanlig karat af flere grunde. Lambkár har fulgt Guðmundr siden dennes præstevielse, og i Guðmunds tidligste bispeår synes Lambkár at have virket som skriver for den nye Hólar-biskop. I sin annal har Lambkár tydeligvis gengivet, hvad Guðmundr selv havde fortalt ham om sine egne oplevelser, og derudover har han benyttet bispearkivet på Hólar. Denne sidste kildegruppe mærkes især i Præstesagaens væld af oplysninger af officiel karakter, samt i øvrigt materiale der er selve beretningen uvedkommende.²⁶ Dette heterogene stof — uden nogen forbindelse med Guðmunds opvækst og præstegerning i Nordisland — viser utvetydigt hen til bispesædets kirkelige optegnelser af forskellig art, herunder annalistiske notater, der jo indgik i et høj Kirkeligt embedes normale forretningsgang.²⁷

²⁵ Om Hungrvakas kronologiske opbygning se Einarsdóttir, a. a., s. 129 ff.

²⁶ Se Einarsdóttir, a. a., kap. 19: Saga og annal, samt Bilag IV om den kronologiske opbygning af Præstesagaen om Guðmundr Arason.

²⁷ Se Einarsdóttir, a. a., s. 324 f.

Forfatteren af Præstesagaen om Guðmundr Arason opbygger som nævnt en tidsskala under benyttelse af Guðmunds leveår. Efter Guðmunds bispevielse sker inddelingen dog i stedet ved angivelse af hans embedsår regnet ud fra vielsesdatoen, på samme måde som pavernes pontifikatsår. Udgangsåret for tidsskalaen i Præstesagaen er Guðmunds fødselsår angivet i den gerlandske tidsregning, hvortil svarer året 1161. Guðmundr var af en nordislandsk høvdingeslægt og nåede at blive døbt af Hólar-bispen Björn Gilsson inden dennes død 20. oktober 1162. Denne dato og dette år for biskop Björns død stemmer helt overens med hvad der anføres i Hungrvaka; men både datoen og året findes angivet ved hjælp af helt forskellige højtidsdage og tidsskalaer i den sydislandske bispekrønike og i Præstesagaen.

Fra Guðmunds andet leveår dækker hans livssaga tillige Brandr Sæmundarsons henimod fyrreårige bispetid. Ved Brands død udpegedes Guðmundr Arason til hans efterfølger, og efter Guðmunds tiltrædelse af sit embede som biskop i Hólar fortsætter hans saga som en annalistisk ordnet bispekrønike.

I Præstesagaen fortælles om den dramatiske altingsession, hvorunder Brandr skulle have sit valg til biskop sanktioneret. Det hedder i sagaen, at i dette år blev der kæmpet med stenkast i Lögrétta, hvoraf kom den folkelige tidsbetegnelse 'grjótflaugarsumar'. Guðmunds farfader, goden Þorgeirr Hallason var med til at genoprette ro og orden på Altinget, og i et forsøg på at få Lögrétta til at fungere var der forslag fremme om at forlænge denne sommers altingsession. I den folkelige tidsregning fik den nævnte sommer også betegnelsen 'Lögréttubardagasumar'. Brands 'kosning' til biskop er således særdeles vel fikseret tidsmæssigt til en bestemt altingsession.²⁸ Ifølge tidsskalaen i Lambkárs annáll var det i året 1163 at Brandr blev 'kosinn' og rejste til Norge, og der forløb to år herefter indtil biskoppen vendte hjem til Island i 1165.²⁹ Hólar-bispe-sædets egne oplysninger præciserer således en i kronologisk henseende mindre entydlig tekst fra Skálholt bispedømme.

Det er i denne forbindelse interessant at lægge mærke til, at de islandske annaler anfører 1163 som Brands vielsesår, idet dog Lögmans annáll og Oddverja annáll har 1164.³⁰ Her må Lögmans annáll være

²⁸ Se *Sturlunga saga* I, udg. v. J. Jóhannesson (1946), s. 119 f.

²⁹ Se *Einarsdóttir*, a. a., s. 331 (Bilag IV).

³⁰ *Islandske Annaler*, a. udg., s. 21, 60, 116, 322, 475, 253, og *Flateyjarbók* IV, a. udg., s. 303.

udslaggivende i forhold til de øvrige annaier. Den er skrevet af Einarr Hafliðason, Hólar-bispedædens officialis gennem en meget lang årrække i første halvdel af 14. årh. Han bygger således på bispearkivet i lighed med abbed Lambkárr.

De øvrige islandske annaler har øjensynlig bygget på den hæderkronede Hungrvaka, hvoraf de har ment at kunne udlæse dateringen af Brands vielse til året 1163 — i lighed med historikerne op mod vor tid, der er blevet stående ved denne helt urealistiske datering, også som følge af en filologisk fejlagtig tolkning af Heimskringlas meddelelse om biskop Brandr i forbindelse med Magnus Erlingssons kroning i Bergen.

Den sproglige tolkning af teksten i Heimskringla angående Brandr har været den, at han dels var tilstede på kroningsmødet i Bergen og desuden at han allerede da var bispeviet. Snorris ord er som følger: 'Þar var ok Brandr byskup, er þá var vígðr til Íslands'. Selv så kyndige filologer som B. Aðalbjarnarson og K. Helle har godtaget den rådende oversættelse.³¹ Det forekommer mig imidlertid, at Snorris ord 'var' — når det skal oversættes til et skandinavisk sprog — betyder 'blev', altså at Brandr da blev viet, og ikke at han da var viet. Sproglige paralleller hertil på islandsk (norrønt) er så utallige, at det næppe er nødvendigt at fremdrage sådanne. Blot skal det anføres, at når en biskop red til Altinget og dér blev valgt af Lögrétta, så hedder det, at han 'var kosinn til biskups' på den pågældende altingssession.³² Mindre problematisk ville det have været at oversætte den omhandlede passus i Heimskringla til engelsk, hvor brugen af 'was' svarer til det islandske 'var', således at det ville hedde: 'Brandr was consecrated bishop', hvilket f. eks. på dansk netop ville betyde, at Brandr blev viet til biskop.

Brandr kom til Bergen som biskopsemne, men rejste derfra som viet

³¹ Se Aðalbjarnarson i indledningen til *Heimskringla* III, s. lxxiv og side 395 med note 2; se også Helle, a. a., s. 119. Begge forskere lader den gængse tolkning af teksten i Heimskringla få afgørende betydning i deres opfattelse af tidspunktet for Magnus' konge vielse.

³² I Præstesagaen om Guðmundr Arason hedder det netop om Brandr, at i den sommer da der havde været kæmpet i Lögrétta 'var kosinn til biskups Brandr Sæmundarson'. (*Sturlunga saga* I, a. udg., s. 122). Et ganske tilsvarende eksempel kan hentes fra Hungrvaka (*Byskupa sögur*, a. udg., s. 103): 'En eptir þat var kørinn til byskups at Hólum Björn Gilsson, ok fór hann útan með bréfum Magnúss byskups til Áskels erkibyskups, ok var Björn vígðr til byskups næsta dag eptir krossmessu . . .'. — Om brugen af 'var' synonymt med 'varð' (= blev) i forbindelser som den her omhandlede se under 'vera' i Fritznors ordbog III, s. 909.

biskop. Den lidet kirkeligt interesserede Snorri hænger sig ikke i, at Brandr ved mødets begyndelse var electus, og ligeså ved selve kronings-handlingen den 10. august,³³ medens han selv først blev viet omkring fire uger senere den 8. september. At kroningen kom først, var helt naturligt, idet den symboliserede en bestemt linje, især kirkepolitisk, men også udenrigspolitisk. Med sin kroningsed havde kong Magnus sikret den norske kirkeprovins for pave Alexander III.³⁴ En sådan tilkendegivelse var i den daværende situation langt fra oplagt, navnlig ikke når det tages i betragtning hvorledes kong Håkon hærdebrede kun ganske få år forinden med støtte af den senere ærkebiskop Absalon havde været tilhænger af Alexanders modstander, pave Victor IV.³⁵

Da Brandr stod over for at skulle vies, var pave Alexander landflygtig i Nordfrankrig, medens pave Victor sad i Rom og havde den tyske kejsermagt bag sig og følgelig også Danmark. På netop dette tidspunkt stod kun Frankrig og England bag Alexander, som havde viet Øystein til overhoved for den norske kirkeprovins. Den egentlige magthaver i Norge, Erling skakkes kirkepolitiske stillingtagen i disse år kunne indirekte få stor betydning for Brands bispevielse. At blive viet af en repræsentant for en eventuelt uretmæssig pave kunne føre til, at vielsen måtte gøres om, hvilket vi har eksempel på fra Danmark.³⁶ Havde Erling valgt at holde sig til den danske kong Valdemar på dette tidspunkt, kunne det have fået sådanne kirkepolitiske følger. Men Brandr var heldig i to henseender, dels fordi Øystein fik et samarbejde i stand med Erling skakke omkring Olafskulten, og dels fordi Øysteins pave Alexander snart efter påny vandt anerkendelse som romerkirkens overhoved, blandt andet som følge af pave Victors død.

Fra to tilstedeværende hjemmelmænd er Snorri bekendt med, at Magnus Erlingsson blev kronet den selvsamme sommer som Brandr Sæmundarson blev viet til biskop. Det er således co-dateringen med Hólar-bispens vielse som skaffer os en vandtæt datering af Nordens

³³ I en kommende artikel giver jeg kronologiske beviser for, at denne dato er Magnus Erlingssons kroningsdag.

³⁴ I kroningseden sværger Erling skakke sammen med tolv lændermænd på kong Magnus' vegne lydighed mod pave Alexander. Se nærmere herom Vandvik, *Latinske dokument*, s. 62 f., og *Heimskringla* III, a. udg., s. 398.

³⁵ Se herom Johnsen, a. a., s. 59–80.

³⁶ Se M. Gelting, *Kansleren Radulfs to bispevielser. En undersøgelse af Saxos skildring af ærkebisper- og pavestriden 1159–1162*, (D)HT Bd. 80 (1980), s. 325–336. — Først i 1166 anerkendte Danmark formelt pave Alexander.

første kongekroning. Ganske vist var kroningen en overmåde vigtig faktor for Magnus' og hans faders magtstilling i Norge; men i kronologisk henseende kan den slet ikke sidestilles med en biskops vielse. Kroningen af kong Magnus betegnede ingenlunde indledningen til hans regeringsperiode; denne regnedes fra den første gang han fik tildømt en landsdel af riget som dens konge, hvilket skete i Bergen i 1161. En biskops embedsperiode regnedes derimod netop fra hans vielse, og hans bispeår fungerede som kronologisk ramme i lighed med pavens pontifikatsår.³⁷ Året og datoen for de enkelte bispevielser danner knudepunkterne i en tidsskala for det pågældende bispedømme — i Brands tilfælde for en usædvanlig lang periode fra 8. september 1164 til 6. august 1201.

4. SNORRIS DATERING AF MAGNUS' KRONING

I kapitel 21 og 22 af Magnus Erlingssons saga i Heimskringla fortæller Snorri om kroningen. Han indleder beretningen med, at Erling skakke opholdt sig i Tunsberg i foråret; men da det blev sommer drog han nordpå til Bergen. Her fandtes da mange mennesker samlet, således legaten Stephanus fra Rom, ærkebiskop Øystein og mange andre indenlandske biskopper. Til stede var også biskop Brandr Sæmundarson, som da blev viet til Island. Også Jón Loftsson, dattersøn af kong Magnus barfod var til stede, og da havde Magnus Erlingsson og Jóns øvrige slægtninge på mødrene side inden for den kongelige familie offentligt erklæret deres slægtsmæssige forbindelse med Oddaverjar-goden.³⁸

Det træder således frem i Heimskringla, at Oddaverjar-slægtens førende skikkelser, Jón og Brandr — to af Islands mest indflydelsesrige mænd i over en menneskealder — overværede Magnus Erlingssons kroning i Bergen.³⁹ Antagelig har Jón Loftsson ledsaget sin slægtning på

³⁷ Se nærmere herom Einarsdóttir, a. a., s. 129–133 og 146–149.

³⁸ *Heimskringla* III, a. udg., s. 395 ff.

³⁹ Brands og Jóns fædre var 'þremeningar', se slægtstavle nr. 3 og nr. 35 i *Sturlunga saga* II, a. udg. Brandr Sæmundarson var som biskop et fremtrædende medlem af Lögrétta i henved fyre år, og var sammen med Jón Loftsson impliceret i de fleste større sager i det offentlige liv. De to var de virkelig fredsbevarende elementer i fristaten i sidste halvdel af det 12. årh. Om Brandr se især de to indledende sagaer i Sturlungasamlingen — Sturlu saga omhandlende Snorris fader, og Præstesagaen om Guðmundr Arason omhandlende Brands efterfølger som biskop på Hólar (*Sturlunga saga* I, s. 63–159). — Af forordet til Sturlungasamlingen (a. udg., s. 115) ses, hvorledes bispernes embedsperioder for Sturlunga-

dennes vielsesrejse til Norge, hvor Jón var vokset op og var godt kendt med forholdene.⁴⁰ For Brandr må det have været en stor støtte at have netop Jón med sig, idet denne og moderen til den nye konge af Norge var søskendebørn. — Snorri havde et nært forhold til både Jón og Brandr, og han var vokset op hos Jón i Oddi. Snorri var knap tyve år gammel, da fosterfaderen døde, og Brandr døde få år senere i 1201. Biskop Brandr var særdeles aktiv i fristatens politiske liv og var med til at bringe den mægling i stand, som netop besejledes med, at den tre-årige Snorri blev fostersøn af Oddaverjar-slægtens gode. Til bestyrkelse af Heimskringlas kildeværdi angående beretningen om kroningen er det et sjældent træk, at Snorri som hjemmelsmænd blandt de tilstedeværende på kroningsmødet kunne trække på repræsentanter både for den kirkelige og den verdslige lejr.

Når det gælder kildernes tidsmæssige oplysninger i almindelighed, må det første spørgsmål være, om vi af en sådan oplysning kan udlede en entydig datering af den pågældende begivenhed, medens det næste skridt må være at se, om vi muligvis kan efterprøve dateringen rigtighed. I tilfældet Magnus Erlingssons kroning giver Snorri os i Heimskringla en klar og entydig tidsmæssig fiksering heraf til sommeren 1164. Vi kan også opfylde det andet krav ved hjælp af co-dateringen med Hólar-bispens vielse, idet vi ved, at kroningen af kong Magnus og vielsen af biskop Brandr fandt sted den selvsamme sommer. Og eftersom dateringen af bispevielsen er sikker, har vi opnået fuldt bevis for, at Magnus Erlingssons første og antagelig eneste kroning fandt sted i året 1164.

Trongårdsparken 67
2800 Lyngby
Danmark

samlingens kompilator omkring 1300 spiller rollen som kronologiske milepæle for fristaten i mangel af et overhoved for denne, og dertil hørende regeringsperioder til kronologisk indordning af fortællingen. Se nærmere herom i kapitlet om tidskala i Einarsdóttir, a. a., s. 143–162.

⁴⁰ Jón Loftsson var omkring fyre år gammel ved kroningen og havde da kort forinden overtaget slægtens godord og hovedsæde i Oddi. Om Jón se F. Paasches artikel i *Norsk biografisk leksikon* II, s. 105 f.

ÓLAFUR HALLDÓRSSON

GÖMUL GRÆNLANDSLÝSING

Í GRÆNLANDS annálum er stuttur kafli með fyrirsögn: *Grönlandiæ vetus chorographia á afgömlu kveri*, prentaður í *Grönlands historiske Mindesmærker* III, bls. 226 og 228, dönsk þýðing á bls. 227 og 229 og athugasemdir við textann á bls. 229–33, ennfremur á bls. 38–39 í bók minni, *Grænland í miðaldaritum*, Reykjavík 1978 (stytt GÍM hér á eftir), og athugasemdir við textann á bls. 234–42. Höfundur Grænlands annála, Jón lærði Guðmundsson, hefur tekið þennan kafla eftir gömlu handriti sem bersýnilega hefur verið torlæsilegt á köflum og sums staðar ólæsilegt. Þetta sama gamla kver hefur Arngrímur lærði Jónsson notað þegar hann samdi *Gronlandia*, sjá *Bibl. Arn.* X, bls. 237.22–238.17, og XII, bls. 104, 334 og 351, og tekið þaðan fjarðatal. Í GÍM taldi ég hugsanlegt að Arngrímur hefði einnig tekið kirknatal eftir þessu sama gamla kveri,¹ en við nánari athugun virðist mér, að mismunur sá sem bent hefur verið á að væri á kirknatali Flateyjarbókar² og kirknatali Arngríms sé ekki þess eðlis, að líklegt sé að Arngrímur hafi notað aðra heimild en Flateyjarbók,³ nema svo ólíklega vilji til að hann hafi haft heimild, hliðstæða kirknatali Flateyjarbókar, sem síðar hafi glatast. Ef slík heimild hefur verið til er hugsanlegt að hún hafi verið notuð í Griplu, en í henni hefur verið sagt, eins og í kirknatali Arngríms, að fjórar kirkjur hafi verið í Vestribyggð, sjá GÍM, bls. 37 og 229–34. Í Flateyjarbók og kirknatali Arngríms eru kirkjustaðir nefndir með nafni, t. d. Flat.: ‘hin fjórða í Vogum í Siglufirði’ og Arngrímur: ‘Wogum in Siglufiord’, en í Grænlands annálum: ‘Siglufjörður, kirkja’. Ekkert bendir til að bæjanöfnin hafi verið í kverinu gamla. Fjórði kirkjustaðurinn í Vestribyggð, sem Arngrímur nefnir þannig: ‘N^o in Andafiord’, er

¹ GÍM, bls. 234.

² GÍM, bls. 79.

³ Sjá: Finnur Jónsson, Grønlands gamle Topografi efter Kilderne, *Meddelelser om Grønland* XX, Kjøbenhavn 1899, bls. 289–98; Jakob Benediktsson, *Arngrimi Jonæ Opera Latine conscripta*, *Bibl. Arn.* X, bls. 242, og XII, bls. 104 og 353.

hið eina í kirknatali hans, sem ekki getur verið komið úr Flateyjarbók, og ekki bendir fjarðatal Arngríms til að þetta sé komið úr kverinu gamla. Í kirknatali Flateyjarbókar eru nefndar þrjár kirkjur í Vestribyggð, sem kemur heim við, að þar hafa einungis fundist rústir þriggja kirkjustaða.⁴

Í GÍM hef ég stungið upp á fáeinum leiðréttingum við texta kversins gamla, eins og hann er varðveittur í Grænlands annálum. En þar sem ég þykist nú sjá sumt betur en ég gerði, þegar ég var að ganga frá þeim athugunum, finnst mér rétt að prenta þennan texta aftur. Textinn er hér á eftir prentaður stafréttur eftir skásta handriti annálanna, AM 115 8vo, sem er skrifað af Birni Jónssyni á Skarðsá, og leshættir tveggja handrita, Uppsala Delagardie Nr. 21 (auðkennt B¹) og AM 768 4to (auðkennt B²), eru prentaðir neðanmáls. Önnur ástæða til þess að mér þykir rétt að taka þennan texta aftur til athugunar er að ég prentaði fjarðatal Arngríms á bls. 235–36 í GÍM, en þar hefur orðið það slys, að orðið *kirkja* hefur fallið niður á eftir tveimur fjarðanöfnum; á bls. 235 á að standa í aftari dálki: Hvalseyjarfjörður, kirkja, og á bls. 236 í aftari dálki: Ragnafjörður, kirkja.

Villur eftirritara í texta þeim sem hér er prentaður hafa valdið mis-
skilningi sem víða verður vart í ritum um Grænland. Ég hef ekki séð
neina ástæðu til að rekja þann misskilning í athugasemdum við textann
hér á eftir.

25r ¹Grønlandiæ vetus *chorographia | ²ä af gömlu kveri | ³Grænland
horfer i utsudur. Syndst | ⁴er Heriólfs nes, Enn Hvarfs-gnijpa | ⁵næst
firer vestann. þångad kom | ⁶Eyrekur hinn Raudi leingst. og liestz | ⁷þá
kominn firer botn Eyreks fiardar. þar er | ⁸stiarna er hafhverf heiter ä
aus=⁹tann verdu landi. þä Spalsund. | ¹⁰þä dräng ey. þä Sölvadalur, |
¹¹hann er bygdur austast. þä Töfa=¹²fiördur, þä melracka nes. þä
her=¹³iúlfis fiardar kirkia, þä helliþey. og | ¹⁴helliþ eyiar fiördur. þä
Ketils-fiördur, | ¹⁵tvær kirkiur, þä *hrakbiarnarey, | ¹⁶Lund-eý, Sýllenda
af Eyreks firdi, | ¹⁷þä Álpta-fiördur, Siglufiördur, kirkia, | ¹⁸Hrafns
fiördur. þä geingur Sliettuf(iördur) | ¹⁹af hafursfirdi, hornafiördur,
Ófun²⁰dinn fiördur. þar er Biskups stöll (þä verður | ²¹hann ad vera i
botni Eyreksfiardar) þä | ²²Eyreks fiardar kirkia, af honum geingur
aust=²³kars-fiördur kirkia, Hafgrims fiördur. | ²⁴hvalseyiar fiördur.
H-f. H.f. H-f. | ²⁵Úr dýrnesi Þä Ísafiördur, þar af gein=²⁶gur Úti blis

⁴ Knud J. Krogh, Om Grønlands middelalderlige kirkebygninger, *Minjar og menntir*, afmælisrit helgað Kristjáni Eldjárn, Reykjavík 1976, bls. 299.

-f(i)ordur). þá Stranda f(i)ordur), þá | ²⁷eru Midfirder næst *bygder. þá heiter | ²⁸E . . . -Kollu f(i)ordur) annar Dýra f(i)ordur). þá þorvalldz | ²⁹f(i)ordur. Steins f(i)ordur). Bergþörs f(i)ordur), þá er | ³⁰vi daga rödur || ^{25v} ¹vi mǫnnum til Vestre býgdar Sexæringi, | ²(þá telur þar upp firdi). þá er úr hinni | ³vestre bygd til lýsu fiardar vj daga | ⁴rödur, þaðann sex daga rödur til Karl=|⁵búða, þá iij daga rödur til Biarn eýjar | ⁶Xij daga rödur umhverfið — eý | ⁷Eisu-nes æða-nes firer nordann, | ⁸Svo er talid ad clxxxx bygda | ⁹sie i Eýstre bygd. xc i vestre.

25r. 1 chorographia] þannig B²; chronographiæ (?) A, en leiðrétt með yngri hendi; Chonographia, en dregið undir Chono og Geo= skrifað yfir línu með yngri hendi, B¹. 3 utsudur] lytt sudur B². Synst B². 7 þar] það B². 8 hafhverf] komma hér á eftir B¹, af huerf B². heiter] komma hér á eftir B². 13 helliþey. og] ÷ B². 15 tvær] ij. B. hrakbiarnarey] þannig B; hrakbiarnarnes, en nes dregið út og eý skrifað á spássú, A. 17 Siglufiordur] Siglufiardar B¹. 18 Sliettu-] slietti B. 22 Eýreks fiardar] Einarz fiardar B. 22–23 Aust kárs B¹. 23 kirkia] ÷ B². 24 H–f. H.f. H–f.] — B¹, –f –f –f B². 27 bygder] þannig B; bygðum A, en líklega breytt úr bygder. þá] sá B¹, So B². 28 E . . .] Eki B¹; ÷ B². 25v1 Vestre] vestur B². 2 þá — firdi] ekki í svigum B². 4 sex] vj B. 5 daga] þannig B; dag A, en a bætt við með daufara bleki. 6 — eý] Ey, punktur á eftir umhverfið, B². 8 clxxxx] 190, fyrst skrifað 180, en það dregið út, B².

ATHUGASEMDIR VIÐ TEXTANN

(vísað er í blaðsíðutal og línu í AM 115 8vo)

25r3 *Grænland horfir í útsuður*: Þarna er ekki átt við landið sjálft, heldur byggðina, sem horfir móti útsuðri.

3 'Syndst': Þessi orðmynd er ugglaut komin úr kverinu gamla. Höfundi Grænlands annála hefði trúlega verið tamari orðmyndin syðst.

5 'næst': Þetta er vafalaust mislestur fyrir nyrst, sem í gömlu handriti hefði verið skrifað 'nørzt', 'nerzt' eða 'neyrzt', sbr. Hákonar sögu í AM 81 a fol., f. 75rb18: 'Þa var þeim skíput sysla. j næstu þingá.⁵ Hér er 'næstu' mislestur fyrir orð sem í öðrum handritum er skrifað 'neyrdzstu', 'neyrðzto' og 'inn neyrzta' (fyrir 'j næstu'), sjá *Det Arnsmagnæanske Haandskrift 81a Fol.*, Kria 1910–47, bls. 346.6 og nmgr. Setninguna á þá að lesa: *Synnst er Herjólfnsnes, en Hvarfsgnípa nyrst fyrir vestan*. Þetta mun eiga að skilja þannig, að Herjólfnsnes sé fyrir sunnan Eystribyggð, en Hvarfsgnípa fyrir norðan Vestribyggð.

5–6 *Þangað kom Eiríkur hinn rauði lengst og lést þá kominn fyrir*

⁵ *Early Icelandic Manuscripts in Facsimile III*, Copenhagen 1961.

botn *Eiríksfjarðar*. Í Landnámu og Eiríks sögu rauða er sagt frá því að Eiríkur rauði kannaði Grænland; af þeim frásögnum er augljóst að Hvarfsgnípa er við Vestribyggð. Í Landnámu (*Sturlubók*) segir svo:

Eiríkur sigldi undan Snæfellsjökli. En hann kom utan að Miðjökli, þar sem Bláserkur heitir. Hann fór þaðan suður með landi að leita þess ef þannig væri byggjanda. Hann var hinn fyrsta vetur í Eiríksey, nær miðri hinni eystri (*þannig Hauksbók*; vestri *Sturlubók*) byggð.

Um vorið eftir fór hann til Eiríksfjarðar og tók sér þar bústað. Hann fór það sumar í hina vestri óbyggð og gaf víða örnefni. Hann var annan vetur í Eiríkshólmum við Hvarfsgnípu. En hið þriðja sumar fór hann allt norður til Snæfells og inn í Hrafnfjörð. Þá lést hann kominn fyrir botn Eiríksfjarðar. Hvarf hann þá aftur og var hinn þriðja vetur í Eiríksey fyrir minni Eiríksfjarðar.

Texti Eiríks sögu er á þessa leið:

Sigldi Eiríkur á haf undan Snæfellsjökli og kom utan að jökli þeim er Hvítserkur heitir (*Skálholtsbók*; er h(eitir) Bláserkur *Hauksbók*). Hann fór þaðan suður að leita ef þangað væri byggjanda. Hann var hinn fyrsta vetur í Eiríksey nær miðri hinni vestri (*villa fyrir eystri*) byggðinni.

Um vorið eftir fór hann til Eiríksfjarðar og tók sér þar bústað. Hann fór það sumar í hina vestri óbyggð og gaf víða örnefni. Hann var annan vetur í Eiríkshólmum við Hvarfsgnípu, en hið þriðja sumar fór hann allt norður til Snæfells og inn í Hrafnfjörð. Þá þóttist (kveðst *Hauksbók*) hann kominn fyrir botn Eiríksfjarðar. Hverfur hann þá aftur og var hinn þriðja vetur í Eiríksey fyrir minni Eiríksfjarðar.

Af þessum textum er ljóst, að þeir sem þá skrifuðu hafa hugsað sér að Eiríkur rauði hafi kannað Grænland norður fyrir Vestribyggð. Þar hefur heitið Snæfell og Hrafnfjörður, og líklega hafa menn talið að Hrafnfjörður næði svo langt inn í landið, að inni í honum væru þeir komnir austur á mótis við botn Eiríksfjarðar (sjá bls. 152–54).

7–9 'þar er stiarna er hafhverf heiter ä austann verdu landi'. Þetta er örðugt viðfangs og áreiðanlega skakkt lesið. Líklegast er að þetta hafi verið tvær setningar og setningaskil hafi verið í kverinu gamla milli *haf* og *hverf*, en *hverf* sé mislestur fyrir 'hvarf' og síðari setninguna eigi

að lesa: *Hvarf heitir á austanverðu landi*. Þá hefur verið byrjað að telja örnefni austast í Eystribyggð, en síðan haldið áfram og talið í réttir röð vestur um. Fyrri setningin er þá það sem í handritunum er skrifað: 'þar er stiarna er haf-'. Þetta hlýtur að vera staðarákvörðun til viðmiðunar um hve langt Eiríkur hinn rauði hafi komist lengst norður með vesturströnd Grænlands. Líklegast er að í þessari setningu sé 'er'² mislestur fyrir of; ef svo er hefur setningin verið á þessa leið í kverinu gamla: *þar er stjarna of haf*. Mislestur gæti stafað af því, að í kverinu gamla hafi verið notað hátt s, skrifað þannig: f, og latneskt f, sem var skrifað líkt og f í prentletri því sem nú tíðkast; í máðu handriti gat vafist fyrir eftirritara að greina í milli þessara stafa, og trúlega hefur orðmyndin of fyrir yfir komið seyrtjándu aldar manni ókunnuglega fyrir sjónir. Hins vegar hefur eftirritari varla villst á f og r ef engilsaxneskt f hefur verið notað í kverinu gamla, nema þar hafi verið notað r dregið þannig, að leggurinn hafi náð niður fyrir línu. Þesskonar r og engilsaxneskt f gátu vel farið saman í handritum frá nokkurra áratuga tímabili fyrir og eftir 1300. Svona mislestur gæti því bent til, að kverið gamla hafi annaðhvort verið skrifað um 1200 eða um 1300.

En þótt líklegt sé að í kverinu gamla hafi staðið: *þar er stjarna of haf* er ekki allt fengið; eftir er að átta sig á hvað þetta merkir. Þegar talað er um stjörnu án nánari skilgreiningar í gömlum textum getur það átt við pólstjörnuna, dagstjörnuna (Arcturus) eða sjöstjörnuna.⁶ Þegar ég fjallaði um þennan texta í GÍM taldi ég líklegast að í kverinu gamla væri átt við sjöstjörnuna og að setningin *þar er stjarna of haf* merkti að þar hafi sjöstjarnan ekki gengið undir og að örnefna þeirra sem þessi staðarákvörðun átti við væri þá að leita norður undir Diskóflóa.⁷ Þar gerði ég ráð fyrir að þessi staðarákvörðun ætti við Hvarfsgnípu, en hugsanlegt er að þetta eigi við þann stað, þangað sem Eiríkur rauði komst lengst, sem samkvæmt Landnámu og Eiríks sögu er norður við Snæfell og inni í Hrafnfirði, en þangað sigldi Eiríkur samkvæmt þessum heimildum þriðja sumarið sem hann var á Grænlandi, eftir að hann hafði haft vetursetu í Eiríkhólum við Hvarfsgnípu. Að vísu verður ekki betur séð af texta Grænlands annála en að staðarákvörðunin eigi við Hvarfsgnípu, en þann möguleika verður að athuga, að í kverinu gamla hafi setningin: *Þangað kom Eiríkur hinn rauði lengst og lést þá*

⁶ N. Beckman, *Alfræði íslenzk* II, bls. cxlii–cxliv, og *Nordisk kultur* XXI, bls. 42–43.

⁷ GÍM, bls. 240–41.

kominn fyrir botn Eiríksfjarðar verið tekin úr Landnámu (eða Eiríks sögu rauða), ef hún er ekki viðbót eftirritara, og verður staðarákvörðunin röng, ef setningunni um Snæfell og Hrafnfjörð hefur verið sleppt. Orðalagið *stjarna of haf* er undarlegt, ef þar er átt við stað þar sem stjarnan (sjöstjarnan) hafi ekki gengið undir. Við nánari athugun virðist mér líklegra, að þarna sé átt við stað þar sem stjarna hafi verið yfir hafi að sjá. Þá væri trúlega átt við pólstjörnuna, og væri staðarins þá að leita á vesturströnd Grænlands, þar sem landinu víkur það mikið til austurs, að pólstjarnan væri yfir hafi að sjá, og gæti þá verið átt við nesoddana suður af Nyrðri-Straumfirði.

Þetta verður þó að athuga nánar með hliðsjón af fleiri heimildum. Í útdráttum úr Hauksbók, sem hafa verið gerðir snemma á 17. öld, að ætla má, og eru varðveittir í eftirritum í AM 281 4to og AM 597b 4to, svo og í Grænlands annálum,⁸ er bréf Halldórs prests af Grænlandi til Arnalds prests grænlenska (sjá GÍM, bls. 53–54), skrifað skömmu eftir 1266. Bréf þetta hefur verið í Hauksbók, en hefur glatast úr henni eftir að útdrættirnir voru gerðir. Í bréfi þessu, sem Jón lærði Guðmundsson nefndi Prestaskipsreisu,⁹ segir frá því að prestar í Görðum á Grænlandi skipuðu 'skip norður að vita hvað títt væri norður frá því er þeir höfðu áður lengst komið', og var ferðin farin til að huga að Skrælingjum og hvaðan þeir mundu koma. Sagt er að 'þeir sigldu út af Króksfjarðarheiði, svo að lönd lægði. Síðan kom móti þeim sunnanveður með myrkri og urðu þeir fyrir að halda.' Þetta er væntanlega svo að skilja, að Grænendingar hafi siglt á haf út af Króksfjarðarheiði, væntanlega í vestur eða suðvestur í átt til Ameríku, því að þar vissu þeir að Skrælingjar voru og trúlega hafa þeir talið að þaðan kæmu Skrælingjar til Grænlands. Í bréfinu segir að Grænendingar komu allt í hafsbottinn og fundu þar nokkrar Skrælingjavistir fornlegar, en fóru síðan aftur þrjú dægur 'og fundu þeir þar nokkrar Skrælingjavistir, er þeir tóku eyjar nokkrar suður frá Snæfelli. Síðan fóru þeir suður á Króksfjarðarheiði einn mikinn dagróður Jákobsmessudag', það er 25. júlí, sem árið 1266 svarar til 2. ágúst eftir nýja stíl. Þá segir í bréfinu að sól skein bæði nætur og daga og var svo há um miðnætti 'sem heima í byggð, þá er hún er í útnorðri.' Ef gert er ráð fyrir að *heima í byggð* eigi við Garða, sem eru um það bil á 61. gráðu nb., gengur dæmið ekki upp,

⁸ Jón Helgason, Til Hauksbóks historie i det 17. århundrede, *Bibl. Arn. XX*, bls. 2–15; GÍM, bls. 209–14.

⁹ *Bibl. Arn. XX*, bls. 33–37.

því að þar er sól gengin undir sjóndeildarhring í norðvestri á Jakobs-messudag.¹⁰ En ef hugað er að stað þar sem sólarhæð er hin sama um miðnætti og heima í Görðum, þegar hún er í norðvestri, er staðarins að leita um níu breiddargráðum norðar en Garðar, þ. e. á um það bil 70. gráðu nb.¹¹ Samkvæmt bréfi Halldórs prests af Grænlandi er Snæfell enn norðar, og er þess þá væntanlega að leita fyrir norðan Diskóflóa. Hvað sem um það er virðist augljóst að Snæfell hefur verið þar sem Grænlandingar hinir fornu fóru lengst norður og einhvern fjörð norður þar hafa þeir nefnt Hrafnfjörð, en búast má við að Hvarfsgnípa hafi verið nokkru sunnar.

Ög þá er rétt að huga nánar að texta kversins gamla og reyna að átta sig á, hvort staðarákvörðunin *þar er stjarna of haf* eigi við Hvarfsgnípu eða Snæfell og Hrafnfjörð. Augljóst er að setningin: *og lést þá kominn fyrir botn Eiríksfjarðar* er af sömu rót runnin og texti Landnámu og Eiríks sögu rauða. Í texta kversins gamla í Grænlands annálum og í Landnámu stendur *lést*, en í handritum Eiríks sögu 'pottizt' í Skálholtsbók (AM 557 4to) og 'kvez' í Hauksbók (AM 544 4to). Ef þessari setningu hefði verið aukið inn í texta kversins gamla af höfundi Grænlands annála væri þess að vænta að hann hefði notað sögnina *kveðst*, eins og í texta Eiríks sögu í annálunum. Annar möguleiki er að setningunni hafi verið aukið við af ritara kversins gamla, ef það hefur verið eftirrit af eldra forriti. Þriðji kosturinn er að setningin sé upphafleg í texta kversins gamla, og hefur sá texti þá verið notaður í texta þeim sem er varðveittur í Landnámu og Eiríks sögu rauða og aukið við hann af manni sem vissi að land hafði verið kannað norður fyrir Hvarfsgnípu, allt norður til Snæfells. Að sjálfsögðu verður ekki skorið úr þessu með vissu, en satt að segja virðist mér síðasti kosturinn sennilegastur. En því er að skipta, að staðarákvörðunin *þar er stjarna of haf* á við Hvarfsgnípu ef texti kversins gamla er upphaflegur, en væntanlega við Snæfell ef texti Landnámu og Eiríks sögu rauða er eldri.

9 *Spalsund*. Þetta örnefni er talið næst á eftir Hvarfi, ef texti í kverinu gamla hefur verið eins og gert er ráð fyrir hér á undan. Ég gerði ráð fyrir í GÍM, að Spalsund væri mislestur fyrir Hvalsund og væri e. t. v. átt við stað þann sem Ívar Bárðarson nefnir Hvalshyl í Berufirði;¹² þá hefði h verið lesið sem s og v, væntanlega eyleturs-v, sem var

¹⁰ Fridtjof Nansen, *In Northern Mists*, London 1911, I, bls. 311.

¹¹ Þetta hefur Stefán Briem eðlisfræðingur frætt mig um.

¹² GÍM, bls. 236.

skrifað líkt og y, lesið sem p. Þetta er hugsanlegt, einkum að eyleturs-v hafi verið lesið sem p. En við nánari athugun þykir mér ólíklegt að eftirritari hafi lesið Hvalsund eða e. t. v. Svalsund sem Spalsund, sem er *lectio difficilior*, þ. e. að ritari hafi sett torskilin leshátt í stað auðskilins, enda fæ ég ekki betur séð en að nafnið fái staðist. Fyrri hluti nafnsins, Spal-, er þá af spölur, sem er u-stofn, og er nafnið þá sam-bærilegt við t. d. Vallholt, sem er samsett af völlum (u-stofn) og holt. Spölur var í fornu máli haft um það sem var mjótt og langt (sbr. bring-spalir (-spelir)), t. d. rimla í grindverki.¹³

13 'fiardar' er ugglaut villa fyrir fjörður.

16 'Sýllenda'. Í fjarðatali Arngríms lærða stendur: Hrakbjarnarey, Lundey, insulæ (*þ. e. eyjar*). Af þessu má ráða, að 'Sýllenda' í Grænlands annálum sé mislestur fyrir *eylenda* eða *eylendur*.

16 af *Eiríksfirði*. Hrakbjarnarey og Lundey eru bæði í Grænlands annálum og í fjarðatali Arngríms lærða taldar milli Ketilsfjarðar og Álftafjarðar. Ef forsetningin af er hér í merkingunni út af getur Eiríksfirði ekki verið rétt. Þess væri að vænta að þarna ætti að standa af *Álftafirði*.

19 *Hafursfirði* er ugglaut villa fyrir Hrafnfirði. Hér hefur letur í kverinu gamla líklega verið máð. Sléttufjörður er alls ekki nefndur í fjarðatali Arngríms; í stað 18–19 'þá geingur Sliettuf(i)rdur) af hafursfirði' stendur þar 'Hafafjordur'. Sléttufjörður er ekki nefndur í öðrum heimildum en texta kversins gamla í Grænlands annálum.

20 *Þar er byskupsstóll*. Þessi athugasemd hefur sennilega komist inn á skakkan stað, sjá hér á eftir; í stað þessa stendur 'kirk.' hjá Arngrími.

20–21 (*þá verður hann að vera í botni Eiríksfjarðar*). Þarna hefur höfundur Grænlands annála ugglaut farið eftir Griplu, en í texta þeim sem hann hefur tekið upp eftir henni stendur: 'Garðar heita byskupsstóll í botninum á Eireksfirði', sjá GÍM, bls. 37.25.

22 'Eýreks fiardar' í *A* og 'Einarz fiardar' í *B* er hvort tveggja rangt fyrir *Einarsfjörður*. Athugasemdin í 20 *Þar er byskupsstóll* hefur líklega verið skrifuð yfir línu eða á spássú í kverinu gamla og hefur átt að koma á eftir 22 *Einarsfjörður, kirkja*. Þetta gæti bent til þess, að þetta

¹³ *Edda Snorra Sturlusonar*, udg. ved Finnur Jónsson, København 1931, bls. 53.18.

fjarða- og kirknatal á Grænlandi hafi verið fest á blað áður en byskupsstóll var settur í Görðum.

22–23 Óvíst er hvort á að lesa Austkarsfjörður eða Austkarsfjörður. Í kirknatalinu í Flateyjarbók er talin kirkja undir Höfða í Austfirði næst á undan byskupsstólnum í Görðum. Þar er væntanlega átt við fjörðinn sem skerst austur úr Einarsfirði innarlega. Ef hann hefur heitið Austkarsfjörður er það náttúrunafn, væntanlega dregið af því að fjörðurinn sé úfinn í austanátt.

24 'H-f. H.f. H-f.' Þetta stendur vafalaust fyrir NN-f, NN-f, NN-f, og á að lesa NN: *nomen nescio*, þ. e. nafnið þekki ég ekki, sem í gömlum handritum var oft skrifað með bandi sem líktist lágu og breiðu H. Höfundur Grænlands annála hefur ekki getað lesið orðið *kirkja* (eða skammstöfunina 'k.') á eftir 24 *Hvalseyjarfjörður*, en í fjarðatali Arngríms stendur 'k.' á eftir þessu fjarðarnafni. Því næst stendur í handritum Grönlandíu Arngríms: 'Nof' í A og 'Norf.' í BC,¹⁴ sem líklegt er að standi fyrir NN-f, en því næst: 'Eriksfiord, 3 kirk.' Ef Arngrímur hefur getað lesið það sem þarna stóð í kverinu gamla betur en höfundur Grænlands annála verður að gera ráð fyrir að í því hafi staðið 'NN. f. Eiríks fiörðr .iij. kirkiur'. Ef þetta er rétt hefur ritara kversins gamla vantað nafn á einum firði milli Hvalseyjarfjarðar og Eiríksfjarðar; í Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar er sá fjörður nefndur Kambstaðafjörður. Hugsanlegt er að höfundur Grænlands annála hafi grillt í bandið fyrir *nomen nescio* í kverinu gamla og skrifað það þrisvar sinnum í stað alls þess sem hann gat ekki lesið. Texti Arngríms fær stuðning af kirknatali Flateyjarbókar; þar eru nefndar þrjár kirkjur milli Einarsfjarðar og Ísafjarðar: að Harðsteinabergi, í Brattahlíð og undir Sólarfjöllum. Textinn er brennlaður, en verður naumast skilinn á annan veg, en að allir þessir kirkjustaðir séu í Eiríksfirði, og kemur heim við, að rústir kirkna hafa fundist á þremur bæjum í Eiríksfirði.¹⁵ En ólíklegt er að nöfn kirkjustaðanna hafi verið nefnd á þessum stað í kverinu gamla; í varðveittum texta þess eru engin bæjanöfn.

25 *úr Dýrnesi*. Engin leið er að vita hvað muni vanta á undan þessum orðum. Í Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar er getið um Dýrneskirkju: 'Divrenes kircke er then største kirckesogn som paa Grønland ligger, och ligger den samme kircke paa venstre handen som mand

¹⁴ *Bibl. Arn.* X, bls. 238, sbr. bls. 228.

¹⁵ Knud J. Krogh, nefnd grein, bls. 299.

inzeigler i Ericksfiord.¹⁶ (Dýrnessókn er stærsta kirkjusókn á Grænlandi; kirkjan stendur til vinstri handar þegar siglt er inn Eiríksfjörð.) Í kverinu gamla hefur Dýrnes trúlega verið talið næst á eftir Eiríksfirði, en á eftir Dýrnesi er talinn Ísafjörður. Dýrnes ætti þá að vera á milli Eiríksfjarðar og Ísafjarðar. Þetta kemur heim við, að yst á nesinu fyrir vestan Eiríksfjörð, spölkorn norður af Narssaq hefur fundist kirkjurúst.¹⁷

27–28 ‘þá heiter E . . . -Kollu f(i)rdur’. Af handritum Grænlands annála og Grönlandíu Arngríms er auðséð að hvorki höfundur Grænlands annála né Arngrímur lærði hafa getað lesið það sem næst kom á undan Kollufjörður. Í GÍM giskaði ég á, að í kverinu gamla hefði staðið: ‘en .i.’ á undan Kollufjörður og ætti að lesa *enn einn*,¹⁸ en miðað við samhengi í texta væri eðlilegra að lesa þetta *enn fyrsti*.

25v2–3 *Þá er úr hinni vestri byggð til Lýsufjarðar sex daga róður*. Höfundur Grænlands annála hefur sleppt að skrifa upp fjarðanöfn í Vestribyggð eftir kverinu gamla, sbr. svigagreininna: (*þá telur þar upp firði*), sem er innskot höfundarins. Í fjarðatali Arngríms eru hins vegar nefndir tíu firðir í Vestribyggð og Lýsufjörður talinn fyrstur; einnig er kirkja á Sandnesi í Lýsufirði nefnd fyrst af kirkjum í Vestribyggð í kirknatali Flateyjarbókar, og Lýsufjörður er sagður í Vestribyggð bæði í Grænlandinga sögu og Eiríks sögu rauða. Af þessu er augljóst að 25v3 ‘vestre bygd’ hlýtur að vera villa fyrir Eystrbyggð, en setningin öll, *Þá er úr hinni vestri byggð til Lýsufjarðar sex daga róður* er trúlega innskot höfundar Grænlands annála og hefur væntanlega verið í svigum í frumriti þeirra.

4 *þaðan*. Engin leið er að segja um með vissu hvort þetta orð hefur vísað til Lýsufjarðar í kverinu gamla, eða e. t. v. til þess fjarðar sem síðastur var talinn í Vestribyggð, þ. e. Einarfjarðar, og raunar er óvíst að orðið *þaðan* hafi staðið í kverinu gamla. Vel má vera að þar hafi staðið: *Þá er úr hinni vestri byggð sex daga róður til Karlbúða*.

6 *umhverfis*. Hér á eftir vantar í textann. Í GÍM hef ég giskað á að þarna hafi staðið: *fyrir sunnan Bjarney* og að texti 5–7 hafi verið: *þá þriggja daga róður til Bjarneyjar, tólf daga róður umhverfis; fyrir sunn-*

¹⁶ *Det gamle Grønlands beskrivelse af Ívar Bárðarson*, udg. af Finnur Jónsson, København 1930, bls. 27.

¹⁷ Knud J. Krogh, nefnd grein, bls. 299.

¹⁸ GÍM, bls. 39 og 237–38.

an *Bjarney Eisunes, Æðanes fyrir norðan*.¹⁹ Gallinn á þessu er sá, að engin ey við Grænland er svo stór, að tólf daga róður hafi verið umhverfis hana, ef miðað er við að sex daga róður hafi verið úr Eystribygð til Vestribygðar. Ef talan 'Xij' er mislestur í Grænlands annálum kæmi til greina að hún stæði fyrir vij og v í kverinu gamla hafi verið skrifað með legg dregnum niður fyrir línu (eyleturs-v). Ef Bjarney hefur verið ey sú sem nú heitir Diskó er að vísu vel í lagt, að umhverfis hana sé dagsróðri lengra en milli Eystribygðar og Vestribygðar, en ekki verður þó sagt að það sé hrein fjarstæða. En eftir korti að dæma er ekki fjarri lagi að sjóleiðin umhverfis Diskó sé um það bil tveir þriðju hlutar vegalengdar úr nyrsta firði Eystribygðar og inn í Lýsufjörð; samkvæmt því ætti að standa 'iiij' í stað 'Xij'. En ef miðað er við gamla leturgerð og reynt að giska á hvaða tákn það hafi verið sem eftirritari á 17. öld las sem 'X' kemur raunar helst til greina að það hafi verið karólínska et-bandíð, þ. e. &, sem aðeins verður vart í elstu íslenskum handritum.²⁰ Ef 'X' er mislestur fyrir ok skrifað með karólínsku et-bandí hefur upphaflegur texti verið: *þá þriggja daga róður til Bjarneyjar og tveggja daga róður umhverfis*. Þetta væri eðlilegur texti að öðru leyti en því, að væntanlega hefur verið talið að meira en tveggja daga róður hafi verið umhverfis Bjarney, ef Bjarney hefur verið eyja sú sem nú er nefnd Diskó. Hlutfall milli annarra vegalengda sem eru nefndar í þessum texta: sex daga róður úr Eystribygð til Vestribygðar, þaðan sex daga róður til Karlbúða, þá þriggja daga róður til Bjarneyjar, er ekki fjarri sanni, ef Karlbúðir hafa verið norður undir Diskóflóa.

8 'clxxx', þ. e. eitt hundrað og níu tigur, og er vafalaust átt við stórt hundrað, þannig að talan stendur fyrir $120 + 90 = 210$.

Texti þessarar gömlu Grænlandslýsingar er prentaður hér á eftir með öllum þeim leiðréttingum sem stungið var upp á hér að framan. Textinn er prentaður með stafsetningu þeirri sem nú tíðkast og aukinn með örnefnum þeim sem Grönlandía Arngríms lærða hefur fram yfir texta Grænlands annála, og eru þær viðbætur settar innan hornklofa. Orðið *kirkja* er ekki tekið upp í texta á eftir 25r19–20 *Ófundinnfjörður*, enda þótt það standi á þessum stað í fjarðatali Arngríms, enda er ólíklegt að kirkja hafi verið talin í þessum nafnprúða firði í kverinu gamla.

¹⁹ GÍM, bls. 238.

²⁰ Sbr. Hreinn Benediktsson, *Early Icelandic Script*, Reykjavík 1965, bls. 52 og 91.

Austkóngrfjörður, sem Arngrímur telur fjórða fjörð í Miðfjörðum, hefur e. t. v. ekki heitið þessu undarlega nafni. Finnur Jónsson segir í Meddelelser om Grønland XX, bls. 284, að 'det løjerlige og umulige Navn *Austkongs-fj.* uden Tvivl er en Forvanskning af *Arnlaugsfjörðr* i Landnáma'. Sjötti fjörður í Vestribyggð heitir hjá Arngrími *Rangafjörður*; það er augljós misritun fyrir *Rangafjörður*, sbr. kirknatal Flateyjarbókar. Rangafjörður er náttúrunafn og bendir til að þessi fjörður komi þvert á annan fjörð.

Grænland horfir í útsuður. Synnst er Herjólfssnes, en Hvarfsgnípa nyrst fyrir vestan. Þangað kom Eiríkur hinn rauði lengst og lést þá kominn fyrir botn Eiríksfjarðar; þar er stjarna of haf.

Hvarf heitir á austanverðu landi, þá Spalsund, þá Drangey, þá Sölvadalur; hann er byggður austast. Þá Tófafjörður, þá Melrakkanes, þá Herjólfssfjörður, kirkja; þá Hellisey og Helliseyjarfjörður, þá Ketilsfjörður, tvær kirkjur; þá Hrakbjarnarey, Lundey, eylandur af Álftafirði; þá Álftafjörður, Siglufjörður, kirkja; Hrafnfjörður. Þá gengur Sléttufjörður af Hrafnfirði; Hornafjörður, Ófundinnfjörður, þá Einarsfjörður, kirkja (þar er byskupsstóll); af honum gengur Austkárfsfjörður, kirkja; Hafgrímsfjörður, Hvalseyjarfjörður, [kirkja]; NN-fjörður, [Eiríksfjörður, þrjár kirkjur]; — — — úr Dýrnesi; þá Ísafjörður; þar af gengur Útiblíksfjörður, þá Strandafjörður. Þá eru Miðfirðir næst byggðir; þá heitir hinn fyrsti Kollufjörður, annar Dýrafjörður, þá Þorvaldsfjörður, [Austkóngrfjörður], Steinsfjörður, Bergþórsfjörður.

Þá er sex daga róður sex mönnum til Vestribyggðar sexæringi. [Lýsufjörður, kirkja; Hornafjörður, Andafjörður, Svartifjörður, Agnafjörður, Rangafjörður, kirkja; Leirufjörður, Loðinsfjörður, Straumsfjörður, Einarsfjörður]. Þaðan (*þ. e. úr Vestribyggð*) sex daga róður til Karlbúða, þá þriggja daga róður til Bjarneyjar og tveggja (?) daga róður umhverfis — — — -ey Eisunes, Æðanes fyrir norðan.

Svo er talið að eitt hundrað og níutígir (*þ. e. 210*) byggða sé í eystri byggð, níu tígir í vestri.

Í byskupa- og kirknatali Flateyjarbókar er Þórður talinn síðastur byskupa. Þórður þessi var byskup í Görðum 1288–1314.²¹ Þar af má ráða, að forrit Flateyjarbókar að byskupa- og kirknatalinu hafi verið frá því um 1300. Í kirknatali Flateyjarbókar eru nefndar tíu kirkjur í

²¹ *Diplomatarium Norvegicum XVII B*, bls. 282.

Eystribýggð í sömu fjörðum og í kverinu gamla og tvær kirkjur að auki. Kirkjustaðirnir sjálfir eru nefndir í Flateyjarbók í þessum fjörðum: Herjólfssnes í Herjólfsfirði, Vatnsdalur í Ketilsfirði, Vík í Ketilsfirði, Vogar í Siglufirði, undir Höfða í Aust(kárs)firði, byskupsstóllinn í Görðum í Einarsfirði, Harðsteinaberg og Brattahlíð í Eiríksfirði, og væntanlega á að skilja texta þannig, að undir Sólarfjöllum sé einnig í Eiríksfirði.²² Ennfremur er talin kirkja í Hvalseyjarfirði, eins og ugglaust hefur verið gert í kverinu gamla, en kirkjur í Ísafirði, á Garðanesi í Miðfjörðum og í Hópi í Agnafirði í Vestribýggð hefur Flateyjarbók fram yfir þær sem taldar hafa verið í kverinu gamla. Hins vegar er Ófundinnfjörður og kirkja þar ekki nefnd í Flateyjarbók. Af þessum mismun verður að ætla, að ritari Flateyjarbókar hafi ekki notað sama forrit og höfundur Grænlands annála og Arngrímur lærði. Af þeim sökum er ekki hægt að nota byskupa- og kirknatal Flateyjarbókar til viðmiðunar um aldur kversins gamla.

Að sjálfsögðu fæst engin örugg vitneskja um aldur kversins gamla. Það minnir um margt á kirknatal íslenskt, sem hefur verið eignað Páli byskupi Jónssyni og líkur benda til að hafi verið sett saman um 1200, sbr. kirknatal Páls: 'Langanes er norðast í Austfirðingafjórðungi, lítt byggt og horfir í landnorður' og upphaf texta kversins gamla.²³ Ef latneskt f og karólínska et-bandið hafa verið notuð í kverinu gamla hefur það varla verið yngra en frá því um 1200. Augljóst er að texti kversins hefur verið saminn eftir að Grænland varð fullbyggt; í því segir að 210 bæir hafi verið í Eystribýggð, en 90 í Vestribýggð. Í Eystribýggð hafa fundist rústir um það bil 220 bæja og um 80 í Vestribýggð.²⁴ Einnig er ljóst að kverið hefur verið samið áður en Vestribýggð fór í eyði. Það má því ætla að kverið hafi verið frá 13. öld, en e. t. v. hefur það þó verið eldra.

Eftir að þessi grein var komin í próförk barst mér í hendur ritgerð eftir Erik Langer Andersen: *De norrøne stednavne i Østerbygden, Grønland* Nr. 5–6–7 — 1982, bls. 163–76. Á bls. 173 í þessari ritgerð

²² GÍM, bls. 79.

²³ *Íslenskt fornbréfasafn* XII, bls. 1–15, sjá bls. 3.

²⁴ Knud J. Krogh, *Erik den Rødes Grønland*, Odense 1967, bls. 52. Eitthvað hefur fundist af bæjarrústum eftir að þessi bók var skrifuð og ugglaust er eitthvað ófundið ennþá, bæði af rústum bæja og kirkna.

stendur eftirfarandi um fjarðatalið í Grænlands annálum og Grönlandíu Arngríms:

Da vi ikke nærmere kan bestemme slægtskabet mellem Björns og Arngrímurs fjordlister, er det heller ikke forsvarligt at forsøge en rekonstruktion af en original.

Mér virðist hins vegar augljóst, að Arngrímur hafi notað sama handrit og höfundur Grænlands annála, sbr. athugasemdir við 25r16, 19, 20 og 24; 25v2 og Bibl. Arn. X 238.8–13, 25v4–7 og Bibl. Arn. X 238.14–15, 25v8–9 og Bibl. Arn. X 238.16–17. Þegar augljóst er að tvö rit hafa notað sömu heimild sem síðar hefur glatast, er vitanlega sjálfsagt að nota bæði ritin til að reyna að átta sig á hvernig texti sameiginlegrar heimildar hafi verið. Fyrr en það hefur verið gert er óviturlegt að fella dóm um ágæti heimildarinnar eða ónýti.

HALLFREÐUR ÖRN EIRÍKSSON

SAGNIR OG ÞJÓÐKVÆÐI Í SKÁLDSKAP GRÍMS THOMSENS

UNGUR hreifst Grímur Thomsen af hugmyndinni um sjálfstæðar þjóðarbókmenntir; bókmenntir hverrar þjóðar ættu að bera greinileg sérkenni hennar. Í riti sínu, *Om den nyfranske Poesi*, sem hann samdi árið 1841 og kom út árið 1843 í Kaupmannahöfn ásamt löngum og fróðlegum formála, réðst Grímur harkalega á skáld franska síðklassisismans og ámælti þeim fyrir að hafa ekki ávaxtað andlega fjársjóði þjóðarinnar; skáldskapur þeirra hefði ekki átt rætur í 'fædrelandsk (gothisk) Overtro, eller Ridderlivets Charakter',¹ og skáld þessa tímabils hefðu vanrækt að láta blómgast 'det Frø som slumrede i Riddertidens provençalske Troubadoursange'.² Í stað þess að skapa með tilstyrk þessara þjóðlegu fjársjóða 'en Nationalpoesi, hvis inderlige Slægtskab med Sæder, Skikke, Religion og Annaler vilde have gjort et ganske anderledes varigt Indtryk paa hele Folket, svedte de over daarlige Efterligninger af Horats og Pindar'.³ En einsýni var Grími fjarri, og hann bendir á, að leiðir skáldanna að hjarta þjóða sinna séu í höfuðdráttum tvær: 'Nu kan Digteren enten i sin Objektivitet gribe det almindelige Menneskelige, som alle Nationer, alle Folkeslag have tilfælles; han kan lege med de almindelige Følelser og Lidenskaber, hvad enten han individualiserer dem i bekjendte historiske Begivenheder, eller han inkarnerer dem i sin egen Fantasi, sin egen poetiske Skaberkrafts Skikkelser; eller han ogsaa kan lade mere konkrete, kun hans eget Folks egne Følelsenuancer, Skikke, Sædvaner, Historie etc. træde frem i poetisk Form'.⁴

Í ritinu, *Om Lord Byron*, sem kom út árið 1845, gerði Grímur hlutkenndari grein fyrir hugmyndum sínum um gildi þjóðlegra skáldskapar-

¹ *Om den nyfranske Poesi* . . . af Grímur Thomsen, cand. philos. Kjöbenhavn 1843, bls. 9.

² *Om den nyfranske Poesi*, bls. 9.

³ *Om den nyfranske Poesi*, bls. 9–10.

⁴ *Om den nyfranske Poesi*, bls. 130–131.

hefða. Hann bar saman skosku skáldin Allan Ramsay og Robert Burns og komst að þeirri skoðun, að skáldskapur hins síðarnefnda sé miklu viðfeðmari og tekur hann svo til orða um Burns: 'Hans poetiske Rige naer fra den skotske Overtroes Fantasiverdens yderste og inderste Grændser til — Kjøkkenet; han besynger Alfer og Kjødbuddinger, Trolde, Hexe, Ølkruis o.s.v.'⁵

Eins og við mátti búast af skáldi, lét Grímur ekki þar við sitja að fjalla um þjóðleg sérkenni bókmennta á fræðilegan hátt. Hann sótti yrkisefni margra kvæða sinna í þjóðsögur, þjóðkvæði og þjóðtrú, enda var honum fullljós þáttur þeirra í þjóðlegum bókmenntum. Í þessari grein verður freistað að rekja þræðina milli þjóðfræða 19. aldar og skáldskapar hans sjálfs.

Sumar þjóðsagnanna hafa ekki fundist eða eru komnar í glatkistuna gafflalaus. Þetta eru sagnirnar, sem ætla má að hafi verið að baki kvæðanna *Jósephsdalur*, *Sveinn Pálsson og Kópur* og *Jólanóttin á Hafnarskeiði*.⁶ Þá eru skiptar skoðanir um það, hvort sögnin um svaðilfór Skúla fógeta hafi nokkru sinni verið til. Jón Jónsson Aðils telur, að Grímur hafi stuðst við slíka sögn í kvæðinu Skúli fógeti, en Sveinbjörn Sigurjónsson er mjög svo efablandinn um tilvist hennar.⁷

Ekkert áhlaupaverk er að tímasetja kvæði Gríms með sæmilegri nákvæmni, vegna þess að frumrit kvæða hans hafa glatast.⁸ Sem betur fer má styðjast við athugasemdir Jóns Þorkelssonar þjóðskjalavarðar í *Ljóðmælum* 1906. Nokkur kvæðanna voru einnig prentuð fyrst í blöðum og tímaritum.⁹ Eru þessar heimildir mikilsverðar, því að þær gefa oft veigamiklar ábendingar um þróun í efnisvali.

EKKI gekk Grímur beina braut á vit íslenskra þjóðfræða, og virðist leiðin hafa legið að nokkru um þýðingar á þjóðsagnakvæðum. Opin-

⁵ *Om Lord Byron*. Udgivet for Magistergraden af Grímur Thorgrímsson Thomsen. Kjöbenhavn 1845, bls. 35.

⁶ Sjá Grímur Thomsen: *Ljóðmæli*. Sigurður Nordal gaf út. Reykjavík 1969. Þar eru þessi kvæði prentuð á bls. 213–214, 218–220 og 369–370.

⁷ Jón Jónsson: *Skúli Magnússon landfógeti*. Reykjavík 1911, bls. 320. Sveinbjörn Sigurjónsson: *Skýringar við íslenska lestrarbók 1750–1930*. Reykjavík 1948, bls. 46.

⁸ *Ljóðmæli* 1969, bls. 41.

⁹ Í *Ljóðmælum* 1906 getur útgefandinn, dr. Jón Þorkelsson, aldurs nokkurra kvæða Gríms Thomsens, og má fullvíst telja, að Jón hafi þar stuðst við handrit Gríms sjálfs. Í heildarútgáfu ljóðmæla Gríms (Reykjavík 1934) er getið frumprentana kvæða Gríms í blöðum og tímaritum.

beran skáldferil sinn hóf Grímur með birtingu á þýðingu á Alpaskyttunni eftir Friedrich Schiller í Fjölni árið 1838, og sex árum síðar er þýðingin á Fiskimanninum eftir Johann Wolfgang von Goethe prentuð í Nýjum Félagsritum. Þá er einnig rétt að geta þess, að Grímur þýddi Sólarljóð — Caricthura — úr Ossíanskviðum árið 1858 eða fyrr. Í Ljóðmælum 1880 stendur 'eftir Ossian',¹⁰ og bendir það að öllum líkindum til, að Grímur hafi ekki borið brögður á uppruna Ossíanskviðna og talið þær ófalsaðar. En eins og alkunnugt hefur orðið, setti skoska skáldið James Macpherson þær saman eftir fornum gelískum þjóðkvæðum að nokkru leyti.

'1845 eða fyrri' orti Grímur *Visuna um Æru-Tobba*,¹¹ en það var ekki fyrr en hann var kominn á miðjan aldur, að íslenskra þjóðsagna og -kvæða tók að gæta verulega í kvæðum hans. Elsta kvæði Gríms af því tagi er *Á Sprengisandi*.¹² Í fyrsta erindinu setur skáldið fram almenna staðhæfingu:

hér á reiki er margur óhreinn andinn,
úr því fer að skyggja á jökulsvell.

Verið getur, að Grímur hafi haft drauga í huga, en tröllin voru hundheiðin líka. Að baki ljóðlínunnar

útilegumenn í Ódáðahraun
eru kannske að smala fé á laun

standa margfrægar útilegumannasögur. Reyndar var það nú svo, að margir landsmenn hafa verið farnir að efast um tilvist útilegumanna, þegar kvæðið var ort, svo að Grímur hefur talið tryggara að vera örlítið efablandinn líka.

Í síðasta erindi kvæðisins kemur fyrir álfadrottning, sem 'er að beizla gandinn', á heldur grunsamlegum slóðum, því að í íslenskum þjóðsögum hylltust álfadrottningar til að riða gandreid á jólanótt til fornra heimkynna sinna.¹³ Í Álfareidinni eftir Heinrich Heine hittir skáldið

¹⁰ Bls. 2.

¹¹ Sbr. *Ljóðmæli* I (1934), bls. 22. Kvæðið er prentað í *Ljóðmælum* 1969, bls. 75–76.

¹² *Ljóðmæli* 1969, bls. 76–77. Kvæðið er ort í ágúst 1861 skv. athugasemd í *Ljóðmælum* 1906, bls. 22.

¹³ *Íslenskar þjóðsögur og ævintýri*. Safnað hefur Jón Árnason. Ný útgáfa. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson sáu um útgáfuna. I.–VI. bindi. Reykjavík 1954–1961. I. bindi, bls. 105–109. Skammstafað JÁ.

álfadrottningu, sem heilsar því og vekur feigðargrun í huga þess.¹⁴ Álfadrottningin í kvæði Gríms virðist vera skyldari álfadrottningunni hjá Heine, álfakonunginum í samnefndu kvæði Goethes eða álfameynni, sem Ólafur liljurós kyssti með hálfum huga og stakk hann svo saxi í síðu en álfadrottningum í íslenskum þjóðsögum frá 19. öld. Vel fer á því að láta álfadrottninguna reka lestina, enda ógnþrungust allra vætta á þessum slóðum.

*Leiðsla*¹⁵ er um töframátt álfkonu, og eru til fjöldamargar sagnir um menn, sem heillaðir voru af álfum.¹⁶ Hitt hlýtur að vera viðbót skáldsins að 'deyja svo til drósar inn', því að yfirleitt reyndu álfkonur að ná karlmönnum til sín lífandi.

*Skúlaskeið*¹⁷ er samnefnt sögninni í þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar, en sá texti er þýðing úr Isländische Volkssagen der Gegenwart, sem Konrad Maurer safnaði til og gaf út.¹⁸

Í ýmsu hefur Grímur vikið frá texta Jóns Árnasonar og Maurers. Hann sleppir að geta þess í upphafi, að Skúli hafi verið dæmdur líflaus á Alþingi, en vîkur óbeint að því síðar:

nú er líf mitt þínum fótum falið,
forðaðu mér nú undan, klárinn góður.

Þá hefur skáldið fellt niður algerlega orðin 'þar nam hann litla stund staðar, hellti víni af ferðapelanum sínum í steinþró og kallaði þeim hæðnisorðum til þeirra sem eltu hann, að hann vildi launa þeim með þessu svo fjölmenna fylgd.'

Að sumu leyti er kvæðið fyllra en texti Jóns Árnasonar. Í sögninni er þess ekki getið, hve margir hafi elt Skúla, en í kvæðinu eru þeir allt í einu orðnir átta, og þar að auki höfðu þeir 'aðra tvenna hófahreina' til reiðar. Eftirreiðinni er þar heldur ekki lýst í smáatriðum, en í kvæðinu stendur:

fimm á Tröllahálsi klárar sprungu,
og í Víðikerum var ei nokkur
vel fær, nema Jarpur Sveins í Tungu.

¹⁴ Jónas Hallgrímsson: *Kvæði og sögur*. Reykjavík 1957, bls. 202.

¹⁵ *Ljóðmæli* 1969, bls. 69–70.

¹⁶ Sbr. *JÁ* I og III. Umskiptingar. Hyllingar álfa og Huldufólk leitar lags við mennskar manneskjur.

¹⁷ *Ljóðmæli* 1969, bls. 85–87.

¹⁸ Textinn er prentaður hjá *JÁ* II, 123. Sjá einnig aths. í *JÁ* II, 572.

Ávarp Skúla til hestsins er einnig að mestu hugsmíð skáldsins, en úr orðum sagnarinnar: 'síðan hleypti hann klárnum með flugaferð á einhvern hinn illgrýttasta óveg, sem verið hefur á landinu', skapar skáldið þessa lýsingu:

Tíðara Sörli en selningur á leiru
sinastælt bar í gljúfrum leggi,
glumruðu Skúla skeifurnar um eyru,
skóf af klettunum í hófa hreggi.

Rann hann yfir urðir, eins og örin
eða skjótur hvirfilbylur þjóti,
ennþá sjást á hellum hófaförin,
harðir fætur ruddu braut í grjóti.

Þarna hefur Grími orðið mikið úr knöppu orðalagi sagnarinnar og notið gamalla og nýrra hestavísna. Sjálfur orti Grímur nokkrar í sigildum stíl, m. a. um uppáhaldshest sinn Sóta.¹⁹

Í sögninni hjá Jóni Árnasyni er einnig tekið ákveðnar til orða um eftirreiðina en í kvæðinu. Í sögninni segir: 'og þorði enginn hinna að fara þar (þ. e. óveginn, HÖE) á eftir honum,' en í kvæðinu segir svo:

Örðug fór að verða eftirreiðin,
allir hinir brátt úr sögu detta.

Um hitt ber sögninni og kvæðinu saman, að Sörli hafi fallið dauður niður. Í sögninni segir ekki, hvar það hafi verið, en í kvæðinu stendur:

á bökkum Hvítár féll hann dauður niður.

Sennilegast er þarna um skáldaleyfi að ræða hjá Grími, því að alllangt er frá 'bökkum Hvítár' að Húsafelli, þar sem hesturinn átti að hafa verið heygður samkvæmt kvæðinu, en hvorugt styðst við prentuðu sögnina. Þá er nafns hestsins heldur ekki getið í sögninni.

Eins og sýnt hefur verið fram á, er allmikill munur á kvæði Gríms og sögninni hjá Maurer og Jóni Árnasyni. Auðvitað getur vel verið, að þetta séu einungis skáldlegar viðbætur, þó að það verði ekki full-

¹⁹ *Ljóðmæli* 1969, bls. 338.

sannað. Einnig getur vel verið, að Grímur hafi þekkt undanreiðarsögn þessa víðar að, en hún er til öllu fyllri annars staðar eins og Sigurður Ólason hefur bent á í grein um Skúlaskeið í jólablaði Tímans árið 1956. Þá er heldur ekki ólíklegt, að Grímur hafi ort eftir sögn Borgfirðinga eins og Sigurður getur sér til. Gæti sú tilgáta skýrt muninn á kvæðinu og sögninni eins og hún er þekkt nú, því að heimildarmaður Maurers var Pétur Sigurðsson á Mosfelli.²⁰ Borgfirðingum var betur trúandi til að kunna skil á smærri atriðum eins og tölu eftirreiðarmanna, nöfnum þeirra, búsetu og hestakosti en Mosfellingum, þó að fróðir væru.

*Barnafoss*²¹ er fyrsta kvæðið, sem Grímur orti, eftir að hann hafði ákveðið að fara til Íslands alfarinn árið 1866. Uppistaðan í því er sögnin um Barnafoss í Hvítá. Átti nafn fossins að hafa verið dregið af drukknun tveggja barna þar. Sögnin er varðveitt í tveimur tilbrigðum og er annað prentað í Íslenskum æfintýrum árið 1852 og síðar í Íslenskum þjóðsögum og ævintýrum Jóns Árnasonar.²² Hafði Magnús Grímsson skráð það tilbrigði eftir 'vanalegri sögn manna í Borgarfirði.'²³ Hitt tilbrigðið hefur Kristleifur Þorsteinsson skráð, og er það prentað í riti hans *Úr byggðum Borgarfjarðar*.²⁴ Sögnin er fyllri í tilbrigði Magnúss, t. d. er þar getið Músa-Bölverks, sem veitt hafi 'Hvítá í gegnum ásinn', en því sleppir Kristleifur. Báðir eru sammála um, að móðir barnanna hafi gefið kirkjunni í Reykholti Norður-Reyki í legkaup og Magnús bætir Hraunsási og Húsafelli við. En sá munur þessara tilbrigða skiptir kvæði Gríms engu máli, því að það er einungis um drukknun barnanna tveggja. Ekki er auðséð, hvoru tilbrigðinu kvæði Gríms er skyldara. Grímur getur um tvö börn eins og Kristleifur en ekki tvo stálpaða sonu eins og Magnús. Varla er þó þetta nógu mikilvægt til að skera úr eftir hvoru tilbrigðinu Grímur hefur getað farið. Þá segir Kristleifur: 'Eitt sinn átti að halda aftansöng á jólanótt á Gilsbakka.' Þetta kemur heim við ljóðlínurnar:

Hátíðarkvöld það heilagt var,
þau héldu af stað til árinna.

²⁰ *JÁ* II, aths. á bls. 572.

²¹ *Ljóðmæli* 1969, bls. 66–68. Sbr. aths. í *Ljóðmælum* 1906, bls. 13.

²² *JÁ* II, bls. 105–106.

²³ *JÁ* II, bls. 571.

²⁴ Kristleifur Þorsteinsson: *Úr byggðum Borgarfjarðar* II. Reykjavík 1948, bls. 276.

Af þessu má ráða, að Grímur hafi að minnsta kosti stuðst við munnmæli skyld texta Kristleifs. En hafi þessi tilbrigði verið skyld í höfuðdráttum, er ljóst, að Grímur hefur vikið frá þeim í tveimur veigamiklum atriðum. Bæði Magnúsi og Kristleifi ber saman um, að eftir slysið hafi húsfreyjan í Hraunsási látið brjóta steinbogann af Hvítá. En í kvæðislokum stendur:

því boganum af sér áin vatt
og ofan hratt.

Þá eru Magnús og Kristleifur einnig sammála um, að börnin hafi dottið út af steinbogunum, án þess að nokkur vættur hafi átt hlut að. Í kvæðinu er hins vegar gefið í skyn, að gýgurin hafi heillað börnin til sín.

Ekki verður nú úr því skorið, hvernig Grímur hefur heyrt sagt frá drukknun barnanna í Hvítá. Freistandi er að geta sér þess til, að hann hafi stuðst við tilbrigði af sögninni, sem ekki hefur varðveist í óbundnu máli. Gýgir í fossum eru heldur fátíðar í íslenskum sögnum frá seinni öldum, og enn grunsamlegra er, þegar þær seiða til sín börn með hörpuslætti. Tröllkonur voru að vísu gjarnar á að seiða til sín menn, en þær gerðu það ekki með hörpuslætti nema í ávintýrum, þegar þær höfðu skipt hömum og sátu í skógarrjóðrum fyrir sendimönnum konunga í brúðarleit. Samt er ekki ólíklegt, að hin forna trú á margýgi hafi vakað fyrir Grími, en samkvæmt henni á margýgurin að vera gjörn á að 'svæfa menn með sönglist sinni og granda síðan.'²⁵ Af slíkum gýgjum voru hinar forngrísku sírenur, sem hinn ráðagóði Ódysseifur hlýddi á forðum daga, einna frægastar. Á dögum Gríms var kvæði Heines um Lorelei einnig orðið þekkt í Evrópu, og söngur þessara fláráðu vætta minnir undramikið á seið gýgjarinnar í Hvítárgljúfrinu og söng huldukonunnar í Leiðslu.

Jólnasumbl er fyrst prentað í Ísafold árið 1878.²⁶ Þar er því lýst, hvernig menn og vættir halda 'heilagt jólakvöld'. Af hinum síðarnefndu eru taldir þursar, álfar og dvergar. Allt er jólahaldið hið fjörugasta og kynlegasta. Skessurnar stíga dansinn stórt, í gýgjarsal er 'galdra spilað lag', og fossinn leikur á langspil 'Litla Tröllaslag'. Svo lýsa vafurlogar dvergumum 'lystugt yfir mó'.

Grímur hefur víða leitað fanga í kvæði þetta. Af huldufólkssögum

²⁵ *JÁ* III, bls. 201.

²⁶ Viðaukabláð *Ísafoldar* V, 1878, nr. 32. Sjá einnig *Ljóðmæli* 1969, bls. 59–62.

hefur skáldinu verið kunnugt um jóla- og nýársgleðir álfa, en færri sagnir hafa verið skráðar á bækur um jólagleðir trölla. Þó er þarna sá munur á, að samkvæmt sögnum vildu álfar helst halda gleðir sínar innanhúss en ekki utan eins og álfarnir í Jólناسumbli.²⁷ Um dans álfa á svelli er þó getið í sögn vestan úr Dölum.²⁸

Dans tröllanna kemur kunnuglega fyrir sjónir, því að varðveist hafa tröllaslagir, — því miður eingöngu textar —, og Faldafeykir er þekktur úr Bósa sögu.²⁹ Í íslenskri þjóðtrú er einnig lítt getið hljóðfærsláttar fossa, en verið getur, að skáldið hafi látið hugann reika til ‘fossegrimen’ og ‘strömkarlen’ í norski og sænski þjóðtrú.³⁰

Ólag er um skipreika á Landeyjasandi.³¹ Um lag og ólag stendur í Þjóðsögum Jóns Árnasonar, ‘að þrjár öldur miklar fylgist jafnan að hver á eftir annarri og heita þær ólag, en bilið sem verður á milli þeirra heitir lag.’³² Miklu skipti að hitta á lagið í brimlendingu, en í erindinu stendur:

magnast ólaga afl,
einn fer kuggur í land;

Samkvæmt þessu hefur kuggurinn farið í land á fyrstu eða annarri öldunni, en það átti einmitt að varast, enda

rís úr gráðinu gafl,
þegar gegnir sem verst.

Verið getur einnig, að þessi gafl sé ekki önnur eða þriðja aldan í ólaginu heldur svokallaður násjór, en þeir ‘eru annaðhvort þrír, sex eða níu; falla þeir hver á fætur öðrum.’ Ólagsöldur gátu hins vegar stundum verið sex, tólf, átján eða tuttugu og fjórar.³³ Grímur lætur níu boða skálma í lest, og gæti þarna örlað á sérstöku Suðurnesjatilbrigði af þjóðtrúnni, þó að ekki verði það sannað.

Stokkseyrarreimleikinn,³⁴ — ortur 1892 en prentaður fyrst ári síðar

²⁷ Sbr. m. a. *JÁ* I, bls. 114–116.

²⁸ Rauðskinna hin nýrri (Jón Thorarensen ritaði og tók saman) I. bindi, bls. 87–88. Reykjavík 1971.

²⁹ Tröllaslagir eru prentaðir í *Íslenskir vikivakar og vikivakavæði*. Ólafur Davíðsson hefir samið og safnað. Kaupmannahöfn 1894, bls. 357–364. Á Faldafeyki er minnst í 12. kafla *Bósa sögu og Herrauðs*.

³⁰ Sjá ‘näcken’ í *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, XII. bindi.

³¹ *Ljóðmæli* 1969, bls. 203.

^{32–33} *JÁ* I, bls. 657.

³⁴ *Ljóðmæli* 1969, bls. 320. Pr. fyrst í *Fjallkonunni* 1893, X, 1.

—, er eina gamankvæði Gríms út af Þjóðsögu. Það er ort, eins og nafnið bendir til, um reimleika mikla í verbúðunum á Stokkseyri veturinn 1892, svo að Grímur hefur hent efnið á lofti. Þessir reimleikar þóttu hinir mögnuðustu, enda héldust menn ekki við í rúmum um nætur. Af þessu gerðust miklar sagnir, sem menn kepptust við að skrá, áður en þær gengjust mjög í munni, og tókst það eftir sjónar- og heyrnarvottum.³⁵ Við samanburð á sögnunum og kvæði Gríms sést, að Grímur hefur aðeins haft þær til hliðsjónar, en hins vegar bætt ýmsu við, sem ekki er getið í þeim. Grímur lætur drauginn ríða húsum að fornum og nýjum sið, svo að dæmi sé nefnt. Hins vegar er saltfiskurinn afturgengni varla hefðbundið sagnaminni, svo að ekki sé fastar að orði kveðið. Vel getur svo sem verið, að ekki séu þetta viðbætur Gríms sjálfs heldur úr ýkjusögum þeim, 'sem út af þessu (reimleikunum, HÖE) spunnust',³⁶ enda hafa þær ef til vill ekki verið giska alvarlegar allar. Sjálfir héldu sjómennirnir, að þarna hefðu gert vart við sig kunnir og magnaðir draugar eins og Skerflóðs-Móri, svo að athugasemdin:

Komið er því kölska hyski
að kenna verkun þeim á fiski,

er langlíklegast eftir Grím. Varla hafa sunnlenskir vermenn talið sig hafa margt að sækja til afturgenginna Spánverja um saltfiskverkun.

*Jón tíkargjólu*³⁷ orti Grímur eftir sögn, sem Þórbergur Þórðarson skráði löngu síðar.³⁸ Jón þessi var veiðimaður í kappsfyllra lagi og skaut á sel, en selurinn raknaði svo úr rotinu. Sá Jón þá þann grænstan að þrífa í dindilinn og láta selinn draga sig. Rekur Grímur sögnina svo nákvæmlega, að hann tilfærir orðatiltæki Jóns. Þessa sögn hefur Grímur líklegast heyrð í æsku á Bessastöðum, því að Jón tíkargjóla bjó í Örfirisey við Reykjavík og dó árið 1816.³⁹

Í kvæðinu um *Árna Oddsson biskups*⁴⁰ rekur Grímur ekki sagnirnar um málaferli þeirra feðga við Herluf Daae höfuðsmann, heldur yrkir

³⁵ *Íslenzkir sagnaþættir og þjóðsögur*. Safnað hefir Guðni Jónsson. Reykjavík 1944. V, bls. 5–40. *Dulrænar smásögur*. Brynjólfur Jónsson frá Minna-Núpi. Safnandi. Bessastaðir 1907, bls. 91–93. Sjá einnig Stokkseyrarundrin í Þjóðsögum og munnmælum Jóns Þorkelssonar, bls. 385–389. Reykjavík 1956.

³⁶ *Dulrænar smásögur*, bls. 93.

³⁷ *Ljóðmæli* 1969, bls. 263–264.

³⁸ *Gráskinna hin meiri I*, bls. 83–85.

³⁹ *JÁ VI*, bls. 126.

⁴⁰ *Ljóðmæli* 1969, bls. 191–192.

hann mest um bið Odds biskups Einarssonar á Alþingi eftir Árna syni sínum og sigur feðganna á höfuðsmanni. Kvæðið er ort í orðastað þeirra feðga, og með því að drepa á farbann höfuðsmanns á Árna í hugrenningum Odds biskups sleppur skáldið við að láta tvennum sögum fara fram eins og í þættinum um Árna Oddsson í Þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar.⁴¹ Ferð Árna frá Kaupmannahöfn hefur Grímur sleppt og einnig komu hans á kvíabólið fyrir ofan Brú á Jökuldal. Þá kemur það heldur ekki heim við prentaða sagnaþáttinn að kalla hest Árna Léttfeta en ekki Brún, en Grími hefur þótt þetta sannnefni.

Skilningur Gríms á málstað þeirra biskupsfeðga brýtur hvorki í bága við sagnaþáttinn í Þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar né Árbókum Espólíns,⁴² þó að málstaður höfuðsmanns sé ekki kallaður ranglátur í þeim heimildum eins og í síðasta erindi kvæðisins.

Kvæðið *Strandar kirkja*⁴³ er að nokkru skylt sögn, sem gengið hefur í Selvogi um þessa frægu kirkju frá ómunatíð. Samkvæmt sögn Selvogsmanna hét Árni maður. 'Hann komst í hafsnauð og gerði það heit í sjávarháskanum að gera þar kirkju, er hann næði landi; tók hann land á Strönd og lét síðan reisa þar kirkju með fulltingi Árna biskups í Skálholti Þorlákssonar.'⁴⁴ Það er einnig sögn sumra Selvogsmanna, að Árni þessi hafi verið Árni biskup sjálfur. En í kvæðinu stendur:

Gissur hvíti gjörði heit
Guði hús að vanda,
hvar sem lífs af laxa reit
lands hann kenndi stranda.

Sjáið! Guð hans greiddi leið
gegnum sjávar voða,
hóf hann skipið hafs úr neyð
hvern yfir manndrápsboða.

Svo segir, hvernig skipið lenti á Hafnarskeiði, og:

Þá var tízka orð og eið
allan vel að halda,

⁴¹ *JÁ* II, bls. 124–126.

⁴² *Íslands árbækur í söguformi*. Af Jóni Espólín. VI. Deild, Kaupmannahöfn 1827, bls. 2–4.

⁴³ *Ljóðmæli* 1969, bls. 206–207.

⁴⁴ *Blanda* I, bls. 311–312.

þar sem lenti á landi skeið,
lét hann Gissur tjalda.

Ekki er nú vitað, hvaðan Grímur hefur fengið vitneskju um kirkjubyggingu Gissurar hvíta í Selvogi, en Jón Þorkelsson lætur að því liggja, að Grímur hafi þar stuðst við munnmæli.⁴⁵ Vel getur þetta verið, þó að aldrei verði úr því skorið, svo óbyggjandi sé. En hafi svo verið, liggur næst að álykta, að gerð Gríms af sögninni hafi ekki komist í óbundnu máli á bækur vegna frægðar kvæðisins. Einnig getur verið, að Grímur hafi leitað viðbótarfanga í Kristni sögu við framangreinda sögn Selvogsmanna, sem einnig hefur varðveist í kvæði síra Jóns Vestmanns frá árinu 1843.⁴⁶ Samkvæmt Kristni sögu reistu þeir Gissur hvíti og Hjalti Skeggjason kirkju í Vestmannaeyjum, þar sem þeir 'skutu bryggjum á land' að boði Ólafs konungs Tryggvasonar.⁴⁷ Á móti þessari ágiskun mælir, að Jón Þorkelsson las eiginhandarrit kvæða Gríms Thomsens síðastur manna, svo vitað sé. Orð Jóns um fyrstu kirkjubyggingu í Selvogi: 'og greinir þar sagnir (sögn Gríms Thomsens og sögn Selvogsmanna, HÖE) á,'⁴⁸ megi þá skilja svo, að þau séu ályktun Jóns sjálfs sem styðjist við glataða athugasemd Gríms.

Í *Kveldriðum*⁴⁹ endurspeglast galdraöldin eins og bent er á í undirfyrirsögn kvæðisins, en þar stendur: 'frá galdraöldinni.' Hefur Grímur lagt það í munn galdrakonnu, vegna þess að hann lætur dans galdrakvenna og hanga vera uppistöðuna í atburðarás kvæðisins.

Forvitnilegt er að huga að tengslum kvæðisins við þjóðtrúna. Dans galdrakvennanna og hanganna á sér varla mikla stoð í íslenskri þjóðtrú, en sagnir um dans drauga eru þekktar víða í Evrópu, m. a. í Danmörku.⁵⁰ Gandreiðarnar eru algengar í íslenskum þjóðsögum en þá helst gandreiddar álfkvenna, og svo léku galdramenn eins og síra Hálf-dán á Felli þá list að ríða grunsamlegum gráum klárum.⁵¹ Til er sögn

⁴⁵ *Blanda I*, 311.

⁴⁶ *Árnessýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1843*. Svavar Sigmundsson sá um útgáfuna. Sögufélag 1979, Reykjavík, bls. 223–224.

⁴⁷ *Kristni saga*, 11. kaþítuli.

⁴⁸ *Blanda I*, 311.

⁴⁹ *Ljóðmæli* 1969, bls. 321–323.

⁵⁰ Sjá Stith Thompson: *Motif-Index E493; Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens VIII*, 1098–1099; Feilberg: *Ordbog over det jyske Almuesmål*, spølgelse III, 520a; danse IV (Tillæg), 93a; sjæl III, 214b og kirkegård II, 128b.

⁵¹ Sbr. *JÁ I*, bls. 106–109 og 501–502.

um gandreið prestkonu einnar á lifandi manni, en vinkonur hennar létu sér nægja að ríða beinum og öðru þess háttar, enda ekki eins vel að sér í töfrabrögðum.⁵² Eldri heimildir eru miklu fjölskrúðugri um kveldriður. Geirríði, dóttur Þórólfs bægifóts, var stefnt fyrir að vera kveldriða, og kveldriða er getið bæði í Hríngerðarmálum í Helga kviðu Hjörvarðssonar og Illuga sögu Gríðarfóstra.⁵³ Getur því verið, að Grímur hafi frekar haft í huga forna, íslenska þjóðtrú en þjóðtrú frá seinni öldum, þegar hann orti kvæði sitt.

Hrólfur sterki í elli er um það, hvernig Hrólfur sterki Bjarnason leysti syni sína tvo úr fangelsinu á Bessastöðum.⁵⁴ Í þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar er prentuð sögn, sem er alllík kvæði Gríms.⁵⁵ Helst ber það á milli, að samkvæmt sögninni í Þjóðsögunum var aðeins annar sonur Hrólfs, Verri-Bjarni, settur í fangelsi en ekki báðir eins og stendur í kvæðinu. Grímur minnst heldur ekki á berserksganginn, sem á að hafa runnið á Hrólf, þegar hann kom í túnið á Bessastöðum. Í staðinn lætur Grímur Hrólf snúa sundur vettlinga sína þegjandi. Enn er það, að í kvæðinu gerir Hrólfur sérstaka ferð eftir sonum sínum, en nær ekki í þá í skreiðarferð eins og í sögninni. Engin áminningarorð Hrólfs til sona sinna eru heldur í sögninni hjá Jóni Árnasyni, og er ekki ólíklegt, að Grímur hafi skáldað þau sjálfur.

Eins og endranær er ekki auðráðið, hvernig munur þessi sé til kominn. Verið getur, að Grímur hafi heyrt annað afbrigði sagnarinnar en síra Skúli Gíslason skráði 'eftir Einari Bjarnasyni og fleiri'.⁵⁶ Hafi það tilbrigði verið þekktara á Bessastöðum en hið skagfirska tilbrigði Skúla.

Meginuppistaðan í kvæðinu *Fuglaveiðin*⁵⁷ er huldufólksstrúin, þó að erfitt sé að finna þessari skoðun Gríms stað í íslenskum huldufólks-sögum:

Því álfa fólkið eignar sér
í alifugla stað
þá fugla, sem að veiðum vér,
og vill ei líða það.

⁵² *JÁ I*, bls. 427–428.

⁵³ *Eyrbyggja*, 16. kapítuli; *Helgakviða Hjörvarðssonar*, 15. erindi; *Illuga saga Gríðarfóstra*, 2. kapítuli.

⁵⁴ *Ljóðmæli* 1969, bls. 326; fyrst pr. í *Sunnanfara IV*, 1895, nr. 9.

⁵⁵ *JÁ II*, bls. 151.

⁵⁶ *JÁ II*, bls. 573.

⁵⁷ *Ljóðmæli* 1969, bls. 235–237.

Hitt ber að hafa í huga, að nóg er af sögnum um, hve hættulegt sé að gera á hlut huldufólks,⁵⁸ og langrækni þess er lýst í þessum ljóðlín-um:

sé huldufólk þér gramt, þá grær
þér geðið seint um heilt.

Kveikjan að kvæðinu um *Reynistaðarbræður*⁵⁹ hefur verið draumvísa Bjarna Halldórssonar.⁶⁰ Grímur hefur kunnað hana líka því, sem hún er prentuð í Þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar:

Tilbrigði Gríms:

Okkur finna enginn má
undir fanna hjarni;
daga þrjá yfir dauðum ná
dapur sat hann Bjarni.

Tilbrigðið í Þjóðsagnasafni JÁ:

Enginn finna okkur má
undir fanna hjarni;
dægur þrjú yfir dauðum ná
dapur sat hann Bjarni.

Úr harmsögu þeirra Reynistaðarbræðra — sé miðað við gerð sagnarinnar í Þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar⁶¹ — hefur Grímur sleppt fjárkaupunum, samkveðlingum Bjarna Halldórssonar og prests nokkurs, reiðiorðum prestsins, sem urðu að áhrinsorðum, óhug Einars Halldórssonar litla, eftirleitan galdramannsins eftir líkum bræðranna og fundi líka þeirra og Jóns Austmanns. Hann yrkir eingöngu um hina vonlausu baráttu við íslensku vetrarveðráttuna á öræfum uppi. Vegna þessa stranga úrvals er erfitt að skera úr því, hvaða gerð Grímur hefur þekkt. Tilbrigðið af draumvísunni, sem Grímur vitnar til, er svo náskylt tilbrigðinu í Þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar, að það sannar fátt til eða frá. Svo má heldur ekki gleyma, að Grímur var ekki hálfþrítugur, þegar bein Reynistaðarbræðra fundust. Þá er líklegt, að sögnin um hvarf þeirra og Jóns Austmanns hafi komist aftur á kreik.

*Bessi bryti*⁶² er um árás á óvinsælan bryta í Skálholtsskóla:

Þeir hötuðust við Bessa bryta,
biskupi var seggur trúr.
Hann sker oss þunna skammrifsbita,
og skammtar öllum hnefa úr,

⁵⁸ *JÁ I*, bls. 31–40.

⁵⁹ *Ljóðmæli* 1969, bls. 366–368.

⁶⁰ *JÁ I*, bls. 222.

⁶¹ *JÁ I*, bls. 221–223.

⁶² *Ljóðmæli* 1969, bls. 370–372.

og eigi er von að eflist fjörið,
því illt og lítið bæði er smjörið.

Er því Bessa í *undirgangi*
eitt kvöld haldinn 'rimbaldinn';
átti bryti fullt í fangi,
en fær var hann og harðsnúinn,
og dimmt og þröngt var dularskotið,
svo drengir fengu sín ei notið.

Svo fór, að leikurinn barst í kirkjugarðinn og 'margir þar í myrkri villtust'. Þeim var samt bjargað öllum að lokum, moldugum og sneypum, og féll svo niður allt frekara smjörtal af pilta hálfu.

Fróðlegt er að bera kvæðið saman við skýrslu biskups til stiftamtamanns um árásina á Bessa.⁶³ Aðalefni hennar er á þessa leið: Aðfaranótt 15. desember 1783 sátu tveir skólapiltar fyrir Bessa Sigurðssyni bryta í dimmum gangi. Greip annar fyrir munn honum, en hinn veitti honum höfuðhögg. En Bessi kom vörnum við, náði taki á öðrum árásarmanninum og tókst að draga hann til dómkirkjuprestsins. Árásarmennirnir játuðu svo við strangar yfirheyrslur, að brytinn hefði ekkert tilefni gefið til árásarinnar, en komið hefði til lítils háttar rökræðna í borðstofunni. Hefði einn piltanna sagt, að nú þyrfti að refsa brytanum, því að nú væri langt um líðið frá því, að hefði verið 'tekið uppá hönum'.

Eins og sjá má, ber skýrslu biskups og kvæðinu ekki alls kostar saman. Af skýrslunni er helst að ráða, að piltar hafi verið vanir að veita bryta ráðningu öðru hvoru. Í kvæðinu kemur svo fram hin raunverulega ástæða fyrir árásinni, ef marka má það. Varla hafa piltar samt gert ráð fyrir, að brytinn gæti ráðið neina bót á matarskortinum, svo að valt er að treysta kvæðinu til fulls að þessu leyti. 'Rimbalda' getur hvergi í skjállegum heimildum frá þessum tíma, en líklegast víkur Grímur hér að þeim sið pilta að berja bombalda.⁶⁴ Gangurinn myrki, þar sem árásin varð, er svo sennilega skólaskálagangurinn, en hann var tengdur undir-

⁶³ Skýrslan er dagsett 16. janúar 1784 og er í bréfum Hannesar Finnssonar Skálholtsbiskups til stiftamtamanns, Stamtm. III, 55. Ekki er þekkt ætt Bessa Sigurðssonar, en hann var bryti á Skálholtsstað 1783, sbr. *Skálholtshátíðin 1956*. Hafnarfjörður 1958, bls. 255.

⁶⁴ *Skálholtshátíðin 1956*, bls. 253. Bombaldi nefndust upphot eða galsi skólaveina í Skálholti.

ganginum, sem lá milli kirkju og bæjar. Á uppdrætti frá 1784 sést, að undirgangurinn hefur legið gegnum kirkjugarðinn.⁶⁵

Samkvæmt undirfyrirsögn er kvæðið um Bessa bryta 'sögn úr Skálholtsskóla um 1770'.⁶⁶ Að nokkru stangast þetta á við ritaðar heimildir, því að samkvæmt Brytabók Skálholtsstóls var Einar Bjarnason bryti frá því á fardögum 1764 til fardaga 1776.⁶⁷ Einar átti löngum í útistöðum við pilta að sögn Árna Helgasonar stiftprófasts. Þó tók steininn úr, þegar Einar fór, 'en það lá við, að þeir (skólapiltar, HÖE) dræpu brytann, sem kom eptir hann, sem klagði þá fyrir þeirra bernskubrögð, en hefndi sín aldrei sjálfur'.⁶⁸ Ekki sést, hvort frásögn Árna á efalaust við Bessa bryta. Munurinn á henni og skýrslu biskups getur stafað af því, að frásögnin hafi verið komin í munnmæli, þegar Árni skrár hana annaðhvort eftir föður sínum, sem var í Skálholtsskóla 1768–1774, eða heimilismönnum í Skálholti, en Árni var þar kennari 1799–1804. Er eins líklegt, að þarna hafi blandast saman við frásagnir af óöld hinni miklu í skólanum á árunum 1769–1770, en þá var þar barinn bombaldi svo mikill, að flestum þótti nóg um.⁶⁹ Kvæði Gríms er því 'sögn úr Skálholtsskóla' í sönnunum skilningi orðsins, en hitt er meira vafamál, hvort hún er frá því 'um 1770' að öllu leyti efnislega.

30. maí 1768⁷⁰ er um hina hörmulegu drukknun Eggerts Ólafssonar varalögmans, eiginkonu hans og fylgdarliðs á Breiðafirði. Þar er ekki rakinn aðdragandinn að þessari feigðarför en lýst aðstæðum með fáum orðum:

Knörrinn vænn og valin skipshöfn,
vandaður og traustur reiði,
sumarlangur sólskinsdagur,
sjórinn kyrr og hagstætt leiði;
en Gilsfjarðar úr botni bólar
á bliku milli hafs og sólar.

Þá eru rakin orðaskipti Eggerts og Gissurar formanns bæði um veðurfar og hleðsluna í bátnum. Um hjónin yrkir Grímur svo:

⁶⁵ Kristján Eldjárn: Undirgangurinn í Skálholti í *Afmælisriti Björns Sigfússonar*. Reykjavík 1975, bls. 169.

⁶⁶ *Ljóðmæli* 1969, bls. 370; *Ljóðmæli* 1906, bls. 85.

⁶⁷ *Brytabók Skálholtsstóls 1756–1776 með útviktabók 1786* í Þjóðskjalasafni, merkt A VII, 7 í Biskupsskjalasafni.

⁶⁸ *Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta* IV, bls. 80–81.

⁶⁹ *Skálholtshátíðin 1956*, bls. 253.

⁷⁰ *Ljóðmæli* 1969, bls. 327–328.

Konan sat í söðli á búlka,
sjálfur Eggert undir stýri.
'Betra væri að brúður sæti
borði lægra á hlunnadýri.
Lágur sess er löngum hægur.
Liðið er eigi þetta dægur.'

En úti á flóanum gerir ofsaveður, Ingibjörgu tekur út, og skipið ferst, þegar Eggert sleppir stýristaumunum til að bjarga eiginkonu sinni. Eggert komst þrívægis á kjöl en fórst, þegar hann ætlaði að klífa hann í fjórða sinni. Lýkur kvæðinu svo:

Allir segja, að eftir slysið
óðar hafi úr veðri dregið;
vildi Rán ei fleiri feiga,
frumburðar var offrið þegið.
Hún af enda valdi ei verra.
Vandi er að skilja lífsins herra.

Svo er að sjá, að margar sagnir hafi myndast snemma um feigðar-för Eggerts Ólafssonar.⁷¹ Ein þeirra varð Matthíasi Jochumssyni að yrkisefni, og er hún talsvert frábrugðin sögninni, sem Grímur hefur þekkt.⁷² Kvæði Gríms og sögnum Daða Nielssonar fróða ber í megin-dráttum allvel saman.⁷³ Þó skilur nokkuð á milli, t. d. er andmæla Gissurar formanns gegn sessi Ingibjargar lögmannsfrúar ekki getið í sögnum Daða, og heldur ekki hinna skjótu veðrabrigða eftir slysið. Viðvarana Jóns Arasonar formanns á fylgdarskipinu við sjóferðinni er hins vegar sleppt í kvæðinu. Verið getur því, að Grímur hafi einnig þekkt um þetta aðrar sagnir eða annað tilbrigði sagna Daða.

*Þorbjörn kólka*⁷⁴ er um landnámsmanninn samnefnda á Kólkumýrum, Ásum í Húnaþingi. Um hann gengu margar sagnir á seinni öldum, sem skráðar voru á 19. öld. Úr þeim hefur Grímur valið sögnina um björgun Hafnamanna úr sjávarháska, og er kvæði hans skylt að efni sögninni í þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar.⁷⁵ Þeim ber saman um, að

⁷¹ Vilhjálmur Þ. Gíslason: *Eggert Ólafsson*. Reykjavík 1926, bls. 415.

⁷² Matthías Jochumsson: *Ljóð . . . Ólafur Briem bjó til prentunar*. Reykjavík 1980, 164–165.

⁷³ *Eggert Ólafsson*, bls. 410–413.

⁷⁴ *Ljóðmæli* 1969, bls. 342–344.

⁷⁵ *JÁ II*, bls. 130–131.

Þorbjörn kólka hafi róið einskipa á áttæringi og bjargað Hafnamönnum á miðinu Olboga í landsunnanroki. Ummæli Þorbjarnar í sögninni '... mörg verður ekkja á Hafnabúðum í kvöld', skila sér efnislega í síðasta erindi kvæðisins:

Margar fórust fiskisnekkjur
fyrir Skaga sama daginn,
margar konur urðu ekkjur,
yndi og stoð þær misstu í sæinn.

Nokkuð greinir sögnina og kvæðið á, og er það helst, að Grímur lætur Þorbjörn bjarga tveimur skipum en ekki einu eins og í sögninni — því seinna á Bjargamiði. Þá er Þorbjörn forspár í kvæði Gríms, en það er hann ekki í sögninni, eins og hún er hjá Jóni Árnasyni, því að í kvæðinu segir:

Enginn fleytu ýtti úr sandi,
ef að Þorbjörn sat í landi.

Veðurviska af þessu tagi hefur oft verið eignuð álfum, og má vera, að Grímur hafi talið Þorbjörn eins konar vætt. En vel kemur til greina, að Grímur hafi forvisku Þorbjarnar og björgun tveggja skipa í stað eins úr öðrum munnmælum. Sýnt er líka, að Grímur hefur þekkt sögnina um mið Þorbjarnar — hann lætur Þorbjörn róa út á Sporðagrunn eins og í sögninni stendur — og úr miðavísu Þorbjarnar hefur skáldið fengið Bjargamið.⁷⁶

Erfitt er að finna *Útilegumanninum* stað í skráðum sögnum.⁷⁷ Í þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar er reyndar útilegumannasagan Þorsteinn á Pund og Gestur,⁷⁸ og er hún um kaupstaðarferð útilegumanns eins og kvæði Gríms. Eins og í kvæðinu er úttekt útilegumannsins í óbrotnasta og varlegasta lagi, nema hvað útilegumaðurinn í sögninni leyfir sér að taka út brauð, og fer ekki alveg skuldlaus úr kaupstaðnum eins og útilegumaðurinn í kvæði Gríms. Annað, sem á milli ber, skiptir ekki sköpum í mannlýsingunni.

*Snoratak*⁷⁹ er um ungan svein, sem kemur að Húsafelli í Borgarfirði til að þreyta aflraunir, en getur svo ekki valdið steininum og missir

⁷⁶ *JÁ* II, bls. 131.

⁷⁷ *Ljóðmæli* 1969, bls. 353–355.

⁷⁸ *JÁ* II, bls. 172–173.

⁷⁹ *Ljóðmæli* 1969, bls. 345–346.

hann niður á jafnsléttu. Þá kemur séra Snorri og hefur klettinn þangað 'sem áður var'.

Í kvæðinu er stuðst við sagnir um landsfrægar aflraunir séra Snorra Björnssonar á Húsafelli. Hitt er svo erfiðara að tengja kvæðið örugglega við þekktar sagnir um þær. Um steinatök á Húsafelli eru til greinilegar sagnir hins virta fræðimanns Kristleifs Þorsteinssonar á Stóra-Kroppi,⁸⁰ sem var sjálfur af Húsafellsætt. Samkvæmt ættarsögunum hans var enginn aflraunasteinn í bæjarsundi á Húsafelli í tíð séra Snorra. Í grein sinni um þetta efni bendir Kristleifur á, að í sjálfsævi-sögu Jóns Espólíns sýslumanns, sem Gísli Konráðsson þýddi úr dönsku, sé sögn af aflraunum Espólíns og séra Snorra.⁸¹ Hafi Espólín 'með engu móti komið Hálfsterk á garðinn upp',⁸² en 'prestur tók hann síðan og kom upp á garðinn.'⁸³ Kristleifur bendir réttilega á, að ekki hafi séra Snorri getað valdið Hálfsterk þessum nær hálfniræður, enda hafi steinninn verið talinn mikill. Þar að auki hafi aldrei neinn steinn að nafni Hálfsterkur verið til á Húsafelli. Kristleifur getur þess til, að þrjár þrautir við hinn sama stein (Kvíahelluna, HÖE) hafi breyst í þrjá steina í munnmælunum.⁸⁴ Setur Kristleifur fram þá tilgátu, að Grímur hafi haft sögnina um aflraunir kraftamannanna frægu, Espólíns og séra Snorra, til hliðsjónar.⁸⁵ Vel getur svo verið, að sögn þessi sé spunnin upp af óvildarmönnum Espólíns, sem hafi verið heldur illa að sér um aflraunasteina á Húsafelli og blandað saman Kvíahellunni og Hálfsterk í Dritvík.

Minni áhrifa þjóðkvæða en þjóðsagna gætir í ljóðmælum Gríms Thomsens, en tengsl þjóðkvæðanna við skáldskap hans eru nokkru flóknari.

Snemma urðu húsgangar Grími að yrkisefni. Hina kunnu vísu Æra-Tobba 'Veit ég víst, hvar vaðið er' hefur hann fléttað inn í *Vísuna hans*

⁸⁰ Kristleifur Þorsteinsson: *Úr byggðum Borgarfjarðar II*. Reykjavík 1948, bls. 191–197.

⁸¹ *Saga Jóns Espólíns hins fróða sýslumanns í Hegranesþingi*. Rituð af sjálfum honum í dönsku máli, en Gísli Konráðsson færði hana á íslenzkt mál, jók hana og hélt henni fram. Kaupmannahöfn 1895, bls. 54–55. Danska frumritið mun týnt, sbr. *Merkir Íslendingar V*. Reykjavík 1951, bls. xi.

⁸² *Saga Jóns Espólíns*, bls. 55.

⁸³ S. st.

⁸⁴ Sbr. *Úr byggðum Borgarfjarðar II*. Reykjavík 1948, bls. 196.

⁸⁵ S. st.

Æru-Tobba.⁸⁶ Aðra alkunna vísu, 'Þegar lundin þín er hreld', orti Grímur upp að nokkru, og í þessari breyttu mynd varð hún upphafs-erindi kvæðisins *Höfuðskepnurnar*.⁸⁷ Úr tvísöngsversinu gamla 'Drottins hægri hönd' gerði hann kvæðið *Úr hlaði*.⁸⁸ með því að bæta öðru versu við. Jafnframt nam Grímur aftan af upphaflega versinu og breytti þannig hættinum.

Viðlög hefur Grímur sjaldan notað. Í *Fuglaveiðinni* er viðlagið frum-samið, og svo er einnig háttað með öll viðkvæðin í *Jólnasumbli* nema seinni hluta hins síðasta, en hann er tilbrigði af vísubrotinu

ráði guð,
hvar við dönsum önnur jó!.⁸⁹

Í *Jörfagleði*,⁹⁰ sem Grímur kallar vikivaka, hefur hann breytt viðkvæði úr Tófu kvæði⁹¹ lítullega og sett 'örva' í stað 'heyra' til að ríma á móti 'Jörfa'.

Sum kvæði þjóðfræðakyns hefur Grímur ort undir ferskeyttum hætti. Þetta eru *Sveinn Pálsson og Kópur*, *Reynistaðarbræður*, *Strandar kirkja*, *Útilegumaðurinn* og *Höfuðskepnurnar*. *Jón tókargjola* er undir stafhendum hætti og *Vísan hans Æru-Tobba* einnig. Þýðingin á *Sólarljóðum* úr Ossíanskviðum er undir dróttkvæðum hætti — víðast hvar með óreglulegri hendingaskipan — e. t. v. vegna þess að Grímur hefur talið það tilbrigði alþýðlegra en hið reglulega. Gaman væri að vita, hvers vegna Grímur hefur ekki notað fornryðislag til að þýða úr Ossíanskviðum eins og önnur íslensk skáld, því að sum þjóðkvæði frá seinni öldum voru ort undir þessum forna hætti.

Eins og sést af þessari upptalningu, verður varla sagt, að Grímur hafi ofnotað alþýðlega íslenska hætti í kvæðum sínum, sem hann orti út af þjóðfræðum. Fyrir kemur einnig, að hann yrkir undir útlendum þjóðkvæðaháttum, en þá ævinlega norrænum. *Jólnasumbl* er ort undir færeyskum danskvæðahætti og einnig *Haugganga Hálfis konungs*.⁹²

⁸⁶ *Ljóðmæli* 1969, bls. 75–76; fyrst pr. í *Nýjum félagsritum* V, bls. 145.

⁸⁷ *Ljóðmæli* 1969, bls. 387–388.

⁸⁸ *Ljóðmæli* 1969, bls. 231; fyrst pr. í *Kirkjublaðinu* IV, 1894, nr. 1.

⁸⁹ *Kvæði og dansleikir*. Jón Samsonarson gaf út. Reykjavík 1964, II. bindi, bls. 29.

⁹⁰ *Ljóðmæli* 1969, bls. 117–121.

⁹¹ *Sagnadansar*. Vésteinn Ólason bjó til prentunar. Reykjavík 1979, bls. 208.

⁹² Þetta er sami hátturinn og á Oluvar kvæði, sem prentað er í *Antiquarisk Tidsskrift*. Kjöbenhavn 1846–1848, bls. 281–304.

Lengi vel verður vart séð með neinni vissu, hvað Grímur hefur álitnið vera þjóðkvæði. Hann minnst á þýðingar gamalla þjóðkvæða í fyrirlestri sínum Sérkenni íslenskra bókmennta,⁹³ þýðir eða öllu heldur 'steypir' *Hemings kvæði* 'upp úr gömlu brotasilfri',⁹⁴ greypir húsganga í þrjú kvæði sín. En það er ekki fyrir en löngu seinna, í grein í Ísafold 1878–1879,⁹⁵ að Grímur telur upp nokkra flokka skáldskapar: 'gamla dansa, stef, viðkvæði, þulur og kvæði frá miðöldunum', sem vanalega eru taldir til þjóðkvæða, en án þess að minnst á hugtakið þjóðkvæði, hvað þá að skilgreina það á neinn hátt frekar en í fyrirlestrinum um Sérkenni íslenskra bókmennta. Af kvæðunum *Kvæða-Keli* og *Allan a Dale*,⁹⁶ sem báðir voru kvæðamenn, en hinn síðarnefndi skáld að auki, sést, að vinsældir hjá alþýðu hafa skipt Grím miklu í þessu sambandi. Í kvæðinu um *Kvæða-Kela* telur hann upp rímur, stúfa, þulur og flokka, en í *Allan a Dale* yrkir Grímur um enska skógarmannaskáldið:

kvað hann eins og fuglinn glaður
náttúrunnar eigin óð

og

söng hann aldrei dýrt, en vel,

enda fundu 'alþýðu sálir einfaldar' fleira 'er félli bæði í hjarta og eyra' hjá Allan heldur en Blondel, hirðskáldi Ríkharðs Ljónshjarta.

Tvennt einkennir efnisval Gríms úr íslenskum þjóðfræðum. Annars vegar gerir hann sér far um að yrkja um íslensk náttúruöfl, stundum dul þeirra eins og í Barnafossi, glæsileikann eins og í Jólnasumbli eða hrikaleik eins og í Reynistaðarbræðrum. Hins vegar lýsir hann í mörgum kvæðum þrautseigum karlmennum. Oft orti Grímur um höfðingja, en hann kundi einnig vel að lýsa áráðinni lífsbaráttu alþýðumanna við fátækt og skort. Í Þorbirni kólku dregur Grímur upp mynd af sigursælli baráttu kraftamanns við náttúruöflin. En Grími var ljóst, að vetrarharka íslensku óbyggðanna er jafnvel afarmennum ofurefli. Oftast slær Grímur einn streng í þessum kvæðum, streng hetjulundarinnar, en stundum hæðist skáldið að oflátungunum, sem sýnast en eru ekki.

⁹³ Grímur Thomsen: *Íslenzkar bókmenntir og heimsskoðun*. Andrés Björnsson þýddi og gaf út. Reykjavík 1975, bls. 55.

⁹⁴ Sbr. *Ljóðmæli* 1969, bls. 65. Sjá sagnadansinn Riddaren Tynne, nr. 7:1 og 7:2 í *Svenska folkvisor* utgifna af E. G. Geijer och A. A. Afzelius. Stockholm 1880.

⁹⁵ Viðaukabláð við *Ísafold* 1878, V 32 og *Ísafold* 1879, VI, 1.

⁹⁶ *Ljóðmæli* 1969, bls. 193–194 og 232.

Með þjóðsagnirnar fer Grímur á ýmsa lund. Stundum tæpir hann á sögnum til að bregða upp skyndimyndum. Það kemur fyrir, að hann rekur sagnirnar næstum afbrigðalaust, en oft virðist hann stytta þær til að geta einbeitt sér því betur að einhverju meginatriði. Í heild bera þessi kvæði Gríms um einstaka menn vitni um aðdáun skáldsins á einstaklingshyggjunni, þó að hann virði jafnframt ákveðnar skyldur hetjanna við hina máttarminni.

Enda þótt náttúrulýsingar og mannlýsingar skipi mikinn sess í kvæðum Gríms um íslensk þjóðfræði, eru vættirnir fyrirferðarmiklir. Mest dálæti hefur Grímur haft á álfum, og eins og þeim byrjar að vera, eru þeir oftast í fögru, glæsilegu en viðsjálu umhverfi. Gýgir í gljúfrum eru í miklu eftirlæti hjá Grími og eru greinilega skyldar huldinni í kvæði hans Huldur. Misjafnari er afstaða Gríms til drauga og annarra forynja. Um útilegumenn hefur hann ort fátt en eftirminnilega.

Seint verður það rökstutt til fullnustu, hvers vegna Grímur sótti svo margt í kvæðum sínum til íslenskra þjóðfræða. Ein höfuðástæðan til þess er að öllum líkindum sú, hve mjög í mun honum var að efla íslenskar bókmenntir með þeim hætti, að enginn þyrfti að fara í graf-götur um séríslenskt efni þeirra. Yfirburðapekking hans á sögu evrópskra bókmennta hefur sannfært hann um, að þjóðfræðin væru bráðnauðsynleg fyrir brýna endurfæðingu íslenskra bókmennta. En Grímur leitaði ekki fanga til ævintýra vegna skorts þeirra á þjóðlegum sérkennum, enda mynda þau hinn alþjóðlega þátt þjóðfræðanna. Af þeim sökum er það einkennandi fyrir kvæði Gríms, nátengd íslenskum þjóðfræðum, að efni þeirra er sótt í þjóðsagnir, þjóðtrú og þjóðkvæði, fulltrúa hinna innlendu þátta þjóðfræðanna. Á miðjum aldri og efri árum hefur Grímur því viljað halda fram í ljóðum sínum þeirri skoðun á bókmenntum, sem hann hafði tekið ástfóstri við í æsku og ritað um í lausu máli.

JANEZ OREŠNIK

AN OLD ICELANDIC DIALECT FEATURE: IÆ FOR Æ

THIS paper discusses a somewhat unusual Old Icelandic spelling, viz. *iæ*, *ie*, etc. for 'æ'. Example: *viænn*, *vienn* for 'vænn'. The phenomenon will here be referred to as *iæ*-spellings. It will be seen below (i) that the *iæ*-spellings are basically limited to the fourteenth century documents and manuscripts connected with the north of Iceland, and to a lesser extent with the *Breiðafjörður* region, and (ii) that the *iæ*-spellings allow us to surmise an incipient and eventually abortive diphthongisation of *æ* to *iæ*. The phenomenon is strictly Icelandic in the sense that it is not observed in Old Norwegian documents and manuscripts.

The pertinent philological material will be discussed in section 1, and considerations from the standpoint of historical phonology will follow in section 2.¹

I. I proceed to the enumeration and discussion of the relevant aspects of the Old Icelandic written material containing *iæ*-spellings, beginning with the documents (section 1.1), and continuing with the located (section 1.2) and not located (section 1.3) manuscripts. Section 1.4 contains the general conclusions of the philological part of the paper. — My sources: Stefán Karlsson's private collection of examples, the files of AMKO, introductions to text editions, my own excerpts of the manuscripts and edited texts.

I.1. There follows the treatment of the documents, in chronological

¹ During the preparatory work on the present paper I had the privilege to discuss its subject matter extensively with Stefán Karlsson of the *Stofnun Árna Magnússonar*, Reykjavík. Stefán Karlsson has offered essential advice, as well as supplied a number of the examples that are adduced below. I hereby extend to him my warm thanks for his kind help. My thanks are also due to Jonna Louis-Jensen and to Ólafur Halldórsson for their help, and to Margaret G. Davis for the correction of my English. The responsibility for the contents of the paper is, however, my own.

order. The documents deserve special attention because they can be pinpointed in place and time. The collection of the examples for the time before 1450 is exhaustive, whereas the examples from later documents have been found by chance.

(1) Document no. 13II in ed. Stefán Karlsson 1963. (Earlier published in DI II no. 509.) Most probably issued in Þingeyjarsýsla, northern Iceland. Written in 1344. Contains *kliæde* 13II.11, *biækr* 13II.18, *tuiærr biækr* 13II.20, *briædr* 13II.22 (and *viætt* 13II.5).² The manuscript is AM 273 I 4°.

(2) Document no. 33 in ed. Stefán Karlsson 1963. (Earlier published in DI III no. 111.) Issued in Skálholt, Árnessýsla, southern Iceland, in 1360. Contains subj. *viære* 33.6. To be sure, according to Hægstad 1941:135 the document is in Norwegian, but this is hardly convincing, as pointed out by Stefán Karlsson 1963:XXV. The document is a financial settlement between the bishops of Hólar and Skálholt, and may thus have been written either by a Hólar (northern) or a Skálholt (southern) scribe. The document belonged to the archives of the Hólar diocese. The manuscript is AM Fasc. II 11.

(3) Document no. 112 in ed. Stefán Karlsson 1963. (Earlier published in DI III no. 535.) Issued in Saurbær, Eyjafjörður, Eyjafjarðarsýsla, northern Iceland, in 1400. Contains *saur biæ* 112.3. The manuscript is AM Fasc. V 28.

(4) Document no. 259 in ed. Stefán Karlsson 1963. (Earlier published in DI IV no. 604.) Issued in Grenjaðarstaðir, Reykjadalur, Þingeyjarsýsla, northern Iceland, in 1437. Contains *sniæbiorn* 259.1. The manuscript is AM Fasc. X 4.

(5) Document no. 108 in DI V. Issued in Grenjaðarstaðir, Reykjadalur, Þingeyjarsýsla, northern Iceland, in 1454. Contains *liækiargil* in line 11 of the printed text. The manuscript is AM Fasc. XIII 18.

² Examples such as *viær* 'vér', where *iæ* possibly represents an *iæ*-spelling of 'æ' (the development *vér* > *vær* being well known, and *vær* > *viær* thus conceivable) are not considered in the present paper, because their *iæ* can stand for *ie* < *é*. This means, for instance, that the manuscript AM 61 fol. (*Óláfs saga Tryggvasonar*), which contains only such examples of *iæ*-spellings (*viz. hand víættv* 76.10 and *viælum* 104.3 in ed. Ólafur Halldórsson 1961) has been excluded from consideration here. The *iæ*-spellings occasionally observed in *venda* 'turn' have been similarly disregarded, although they occur in AM 53 fol. (*Óláfs saga Tryggvasonar*, see 337.36 in ed. Ólafur Halldórsson 1961) and in AM 66 fol. (*Hulda*, for the references see ed. Louis-Jensen at press), both northern manuscripts.

(6) Document no. 420 in DI VII. Issued in Skriða, Fljótsdalur, Múlasýsla, eastern Iceland, in 1498. Contains *liækjar dal* on the verso page, written with the same hand as the recto page, or with a simultaneous hand. The manuscript is AM Fasc. XXXIII 28. As the document belonged to the archives of the Munkaþverárklostur, Eyjafjörður, Eyjafjarðarsýsla, northern Iceland, and concerns the transfer of some land from the Skriða monastery to Munkaþverárklostur, the document and its verso page may have been written by a scribe pertaining to the latter — northern — institution.

(7) Document no. 111 in DI VIII. Issued in Helgastaðir, Þingeyjar-sýsla, northern Iceland, in 1506. Contains *liækiamote* in 123.17 of the printed text. The manuscript is AM Fasc. XXXVIII 4.

(8) Unpublished document. Issued in Saurbær, Rauðasandur, Barðastrandarsýsla, western Iceland, in 1578. Contains *saurbiæg*, *briansliæk-ar*. The text of the document is preserved in the Arnamagnæan apograph no. 4885.

(9) Unpublished document. Issued in Hof, Höfðaströnd, Skagafjarðarsýsla, northern Iceland, in 1598. Contains *stranga liækjar*. The manuscript is AM Fasc. LIX 23.

(10) Unpublished document. Issued in Skarð, Skarðsströnd, Dalasýsla, western Iceland, in 1612. Contains *saurbiæiar sveit*. (The Saurbær referred to here is in Dalasýsla, western Iceland.) The text of the document is preserved in the Arnamagnæan apograph no. 5278.

Conclusions concerning the documents. All in all, ten documents have been shown above to contain instances of *iæ*-spellings. The oldest document of this kind dates from 1344, the youngest from 1612. Two of the documents were issued in the fourteenth, four in the fifteenth, three in the sixteenth, and one at the beginning of the seventeenth century. Six of the documents were issued in northern Iceland (in Þingeyjar-, Eyjafjarðar- and Skagafjarðarsýsla); (2) and (6) are not necessarily northern in origin, but they do display strong ties with the north; (8) was issued in Barðastrandarsýsla, western Iceland, and (10) in Dalasýsla, western Iceland. (Barðastrandarsýsla and Dalasýsla are both in the Breiðafjörður region.)

Thus the impression is that the *iæ*-spellings of the documents are basically connected with the north, and to lesser extent with the Breiðafjörður region. The impression could be wrong in view of the circum-

stance that the number of non-northern Icelandic documents preserved at any rate from the time before 1450 is essentially smaller than the number of the northern documents (Stefán Karlsson 1963:XX); hence the lack of *iæ*-spellings in non-northern documents could be due to chance. However, the scrutiny of the manuscripts, to be undertaken below, corroborates the non-southern character of the *iæ*-spellings.

While the two oldest documents, (1) and (2) above, display *iæ*-spellings in common words of the language, the remaining documents have *iæ*-spellings in names only, with one exception (*viz.* *sniæbiorn* in (4)) in two place-name elements, *bær* and *lækr*. It is as if the *iæ*-spellings had been alive in the fourteenth century only, and thereafter were preserved in a few (place) names for a time.

1.2. I continue with the presentation of the Icelandic manuscripts that contain *iæ*-spellings, beginning with the manuscripts that can be located. The order of treatment is arbitrary.

(11) AM 53 fol. (fragment of *Óláfs saga Tryggvasonar*). Written at the end of the fourteenth century (ed. Bjarni Einarsson 1977:xxxvi). Contains *-viænligsti* 229.35, *viæntum* 233.36, *orviænt* 236.36, *viæni* 243.32, *viænst* 259.27, *vienstr* 344.36, *vienti* 354.40, *viænst* 356.20 (the references are to ed. Ólafur Halldórsson 1958), *bieði* and similar spellings 230.26, 244.30, 246.36, 303.26, 325.24, 334.36, 341.24, 341.28, *auruiænt* 253.34, *vbiætílig* 255.23, *viænna* 255.26, *viætti* 294.30, *bie* 310.27 (the references are to ed. Ólafur Halldórsson 1961). Ólafur Halldórsson, the authority on *Óláfs saga Tryggvasonar*, is of the opinion (*viva voce* 1981) that 53 is most likely a northern manuscript, possibly from *Skagafjarðarsýsla*.

(12) AM 66 fol. (*Hulda*). Written in the fourteenth century, most likely in its latter part (Louis-Jensen 1979:237 fn.13), in one hand (Louis-Jensen 1968:12–13). Contains *viæni*, *viæntí* (7 exx.), *viænta*, *viæntum*, *viæntv* (2 exx.), *orviæntiz*, *viættí*, *viætta*, *viænn*, *viænna* (4 exx.), *Viæni* (2 exx.), *Vienir*, *Vieni*; for the references see ed. Louis-Jensen (at press). The manuscript was most probably written in the monastery at *Munkaþverá*, *Eyjafjarðarsýsla*, northern Iceland (ed. Louis-Jensen 1968 *ibidem*, cf. also ed. Stefán Karlsson 1963:LVI).

(13) AM 122 a fol. (*Króksfjarðarbók*, fragment of *Sturlunga saga*). Folios 70–94, of importance here, are hardly older than the 1360's (ed. Stefán Karlsson 1967:47). Folio 70 bis contains a marginal notice

under *va*, *bie* (= 'bæ') *j* *kroxfirdi*. The notice has been dated to c. 1400, but it could easily be contemporaneous with 122 a itself; it was probably written in the West (ed. Stefán Karlsson 1967:24 fn. 6, 47). 'The fact that the entry in question (fol. 70 bis v) and the two other entries in the same hand (fols. 85v and 94v) are all found in the part written by Hand 4, might suggest that they were written before this part was incorporated in the codex, and this could further imply that the scribe of Hand 4 lived near Króksfjörður.' (ed. Stefán Karlsson 1967:47 fn. 26; Króksfjörður is situated in Barðastrandarsýsla, western Iceland). Folios 70–94 of 122 a were written by a hand that appears in Perg. fol. nr. 5 (ed. Guðbrandur Vigfússon 1878:CLXXIV, ed. Stefán Karlsson 1967:46), which originates from the Breiðafjörður region, see (20) below.

(14) AM 132 fol. (Möðruvallabók). Written in the middle of the fourteenth century, in one hand (ed. Stefán Karlsson 1967:28). Contains *viænn* 170va14 = 108.9, *biæ* 173rb2 = 127.11, *biær* 173rb3 = 127.11, *viænta* 175ra13 = 139.19, *vienti* 177vb10 = 158.12, *siemd* 178rb14 = 162.10, *vienn* 178vb24 = 167.7, *bie* 185ra12 = 212.8 (the references are to the manuscript and to ed. Kålund 1889, cf. also *ibidem* pp. V–VI), *viæntum* 198vb40–41 = 7.10, *viænst* 200va6 = 39.15, 200va22 = 40.14, *vien* 201vb18 = 53.5, *vienn* 201vb20 = 53.7, *viena* 40r5 = 99.19, *viænti* 48r5 = 126.13 (the references are to the manuscript and to ed. Björn Karel Þórólfsson 1925–27); the last two examples are from AM 566 b 4°, a copy of a lost section of Möðruvallabók executed by Ásgeir Jónsson (c. 1657–1707). The expected 'bæ, væ' are sometimes written *bé*, *vé*, respectively, in Möðruvallabók (ed. Guðmundur Þorláksson 1880:VIII), and this may indicate 'biæ, viæ', e. g. *vuęnt* 83vb28 = 187.12, *v uęnt* 86rb11 = 215.16, *vęnti* 87rb1 = 223.6 (the references are to the manuscript and to ed. Finnur Jónsson 1886–88). 132 was written in northern Iceland, maybe at the monastery of Möðruvellir (ed. Stefán Karlsson 1967:28–29, cf. also *ibidem* pp. 26–27).

(15) AM 162 f fol. (fragment of Bjarnar saga Hítödelakappa and fragment of Kormáks saga). Written in the latter half of the fourteenth century (Kålund). Contains *uíænn* 2v24 = 80.31, *auruiænt* 2r28 = 79.29, 2v6 = 80.8 (the references are to the manuscript and to ed. Boer 1893), *uiæni* 3r7 = 7.9, *ouiæknum* 3v28 = v. l. ad 11.16 (the references are to the manuscript and to ed. Möbius 1886:75). The last

example was emended to *óvægnum* (dat. of *óvægin*) by eds. Guðbrandur Vigfússon & Powell 1883:65. — The hand of 162 f is related to the hands of AM 764 4°, on which see (19) below, so that 162 f is in all probability of northern origin (Stefán Karlsson per litteras, 1982).

(16) AM 173 c 4° (fragments of the ecclesiastical law). Written in the middle of the 14th century (ed. Stefán Karlsson 1967:27). Contains at þui viðti (= 'vætti' "witness, testimony") 9v9 = 290.1; the reference is to the manuscript and to ed. Finsen 1883. 173 c has been written by the same scribe as Möðruvallabók (ed. Kálund 1883:162, ed. Stefán Karlsson 1967:27), hence is like the latter a northern manuscript, see (14) above.

(17) AM 420 b 4° (Lögmans-annáll). Written in the latter half of the fourteenth century (ed. Storm 1888:XXI). Contains bier 5va10 = 260.13, bie 4vb21 = 256.19 (the references are to the manuscript and to ed. Storm 1888). Most of 420 b, including the part in which these forms occur, has been written by the Rev. Einarr Hafliðason (ed. Storm *ibidem*), a northern man who held sundry offices in Húnavatns- and Skagafjarðarsýsla, northern Iceland (ed. Stefán Karlsson 1963:XXXIX).

(18) AM 573 4° (Trójumanna saga, Breta sögur, and the beginning of Valvens þátr). Most likely written about the middle of the fourteenth century, by two hands; hand I, which has written the portion containing iæ-spellings, seems to indicate the third quarter of the century (ed. Louis-Jensen 1963:XXXI). Contains viðendiss liði 74.32, viðenn 10.31 (the references are to ed. Jón Sigurðsson 1849), viðenstr 56.13, viðenn 68.11, viðenz 69.20, viðénligt 86.16, viðénir 108.17, -viðénlight 127.16, oruiænt 132.13, viðénar 147.21, viðénnti 182.17, ongu viðéta 216.19, viðénntí 220.19, viðénst 221.13, viðénir 236.20 (the references are to ed. Louis-Jensen 1963, cf. also *ibidem* p. XXXII). Hand I of 573 is related to some of the hands in AM 764 4° (ed. Stefán Karlsson 1967:26), see (19) below, and is thus like the latter clearly connected with northern Iceland.

(19) AM 764 4° (miscellaneous contents, including annals). Written in the 1370's (Ólafur Halldórsson 1963:100). Contains viðeir 43r, last line = 228.18, viðei 43r18 = 227.35, viðendr 43r17 = 227.33 (the references are to the manuscript and to ed. Storm 1888), viðén 36r2, viðéntir 32v35, viðénleik 8r37–38, viðénst 7v19, viðénta 8v31, aurviænna 8r32. 764 was written in Skagafjarðarsýsla, northern Iceland (Ólafur

Halldórsson 1963:99, 102; ed. Stefán Karlsson 1963:XXXIX; Stefán Karlsson 1970:127–28), or — at least the annals of 764 — in *Möðruvallaklaustur, Eyjafjarðarsýsla*, northern Iceland (ed. Storm 1888:XX). Thus 764 is clearly a northern manuscript.

(20) Perg. fol. nr. 5 (bishops' sagas and other material belonging to church history). Hand 1's part, of relevance here, can be dated 'with a high degree of certainty' to 1350–60 (ed. Stefán Karlsson 1967:47). The part contains *viænan* 33ra10, *uiænligarr* 33rb34. A check of ten pages before, and ten pages after, 33r, where the above examples occur, brought no other pertinent material to light. The home of 5 is the *Breiðafjörður* region (ed. Stefán Karlsson 1967:46).

(21) Perg. 4:o nr. 16 (*Nikuláss saga erkibiskups II*; for other material see below). Written about 1400 (Gödel). Contains *nærliægum* 15r2, *biæiar* 16v29, *siækia* 23r27, 56r31, *biægja* 27r18, *liægja* 27v17, *liækium* 42r6–7. From inventories and other material written in 16 about 1400 and in the fifteenth century it can be seen that 16 was the property of the church at *Helgastaðir, Reykjadalur, Þingeyjarsýsla*, northern Iceland (Gödel:57, ed. Stefán Karlsson 1963:IL, L), so that 16 is very likely of northern origin.

(22) Lbs. fragm. 5 (fragment of *Guðmundar saga*). Written in the middle of the fourteenth century (Jakob Benediktsson 1951:183). Contains *viæna* (= 'úvænna') 2r29 = 187.12 (the reference is to the manuscript and to Jakob Benediktsson 1951; cf. also ed. Stefán Karlsson 1967:24). The hand of 5 is that of *Möðruvallabók* (Jakob Benediktsson 1951:183), see (14) above, and thus 5 is like the latter of northern origin.

Conclusions concerning the manuscripts that can be located. All in all twelve manuscripts containing *iæ*-spellings can be located. Their contents are typical of Old Icelandic literature: many types of sagas, among them a number dealing with church history; law texts; annals; etc. All the manuscripts were written in the middle or in the latter half of the fourteenth century.

Most instances of *iæ*-spellings in the twelve manuscripts occur where stem-initial 'bæ' and 'væ' would be expected. In fact, ten of the eleven manuscripts contain such examples only. AM 132 fol. stands apart with its instance of an *iæ*-spelling in 'sæmd', and Perg. 4:o nr. 16 with *iæ*-spellings in '(nær)lægr', 'lægja', 'lækr', twice 'sækja'. Thus there are

three instances of *iæ*-spellings in 'sæ' and three in 'læ', as against over ninety in 'bæ' and 'væ'.

Ten of the twelve manuscripts were written in northern Iceland, the crucial entry of AM 122 a fol. in Barðastrandarsýsla, whereas Perg. fol. nr. 5 has been located in the Breiðafjörður region (which of course includes Barðastrandarsýsla). Thus *iæ*-spellings are basically a northern phenomenon; only three instances thereof have so far been found outside the north (the marginal notice in AM 122 a fol., two examples in Perg. fol. nr. 5), in the contiguous Breiðafjörður region.

1.3. Here follows the presentation of the manuscripts that have so far not been located. The order of treatment is arbitrary.

(23) AM 180 b fol. (a saga manuscript containing mostly edifying material). Written about 1500 (ed. Árni Björnsson 1969:xxx-xxxi with references, cf. also Hreinn Benediktsson 1977:33). Contains *biænum* 34r6, *biæn* 34r11, 35r12, 36r8, *biænar* 34r23, all instances in the Vitus saga. The manuscript is probably in two hands; hand 2 begins with the Vitus saga on folio 34r, and also wrote the fragment of the Laurentius saga (ed. Árni Björnsson 1969:xxviii ff.); the latter contains *þiær* 69.35, *biædr* (uncertain reading for 'bændr') 131.34 (the references are to ed. Árni Björnsson 1969). It thus seems possible that the *iæ*-spellings in the Vitus saga and the Laurentius saga of this late manuscript stem from the scribe's exemplar. There are some indications of the northern origin of 180 b. The manuscript contains the Dunstanus saga, composed by Árni Laurentiusson, who was for a time connected with the monastery at Þingeyrar and with the school at Hólar (ed. Fell 1963:LIX ff.), and a fragment of the Laurentius saga Hólabiskups, composed by Einarr Hafliðason (ed. Fell 1963:LXI), a northern man (ed. Stefán Karlsson 1963:XXXIX). Árni Magnússon probably obtained the fragment of the Vitus saga and the Laurentius saga from Skagafjörður, northern Iceland (ed. Fell 1963:LXV). It can be surmised that 180 b was at Hólar in the early seventeenth century (ed. Fell 1963:LXVIII).

(24) AM 396 4° (fragment of Guðmundar saga). Written about 1400 (Kålund). Contains *niær* 11r11. As far as 396 goes, its contents follow the version of the saga in Perg. fol. nr. 5, on which see (20) above; in fact 396 and 5 have been surmised to be copies of the same manuscript (ed. Stefán Karlsson 1967:14 with further references), and thus pertain to the same complex of manuscripts.

(25) AM 561 4° (Reykðœla saga, Ljósvetninga saga, and Gull-Þóris saga). Written about 1400 (Kålund). Contains biær 38v14 = 269.10 (the reference is to manuscript and to ed. Guðmundur Þorláksson 1880) and biæði 25v12 = 28.13 (bi not clear; the reference is to the manuscript and to ed. Kålund 1898). Nothing is known about the provenance of 561, except that its contents point to the northern region, and that it was once in the possession of the Hólar bishop Þorlákur Skúlason (seventeenth century), see ed. Guðmundur Þorláksson 1880: XXIV and ed. Kålund 1898:II.

(26) AM 732 b 4° (miscellaneous contents). Written at the beginning of the fourteenth century (Kålund). Contains viætti 'píslarvætti' 7r2 = CVI, 61, and biæði 4v16 = 60 (the references are to the manuscript and to Konráð Gíslason 1846). 732 b has probably been written with the same hand as AM 415 4° (Munch 1873:319 f.).

(27) Perg. fol. nr. 12, fragment VI (one folio of Barlaams saga and Josaphats). Written in the former half of the fourteenth century (ed. Rindal 1981:*32 with references). Contains vienaztu (not clear) rb21, vienn va7, vięna va25, nier gongul vb29.

(28) Perg. 4:o nr. 18 (Heiðarvíga saga, Gunnlaugs saga, and other material). Written in the middle of the fourteenth century (ed. Finnur Jónsson 1916). Contains uiænleik 14r23 = 8.2, 20r15 = 38.1, viæna 13r22-23 = 4.7, viænu 20r27 = 39.8, uiænleiks 20v31 = 42.8, Uiæn 21r6 = 43.1 (the references are to the manuscript and to ed. Finnur Jónsson 1916, cf. also *ibidem* p. VII), kaupbiænum 11v3 = 105.15, biæði 12r12.13 = 107.13.15 (the references of the last three examples are to the manuscript and to ed. Kålund 1904, cf. also *ibidem* p. XXIV).

Conclusions concerning the manuscripts that have so far not been located. Six manuscripts containing iæ-spellings have so far not been located, nor will any attempt be made here to determine the place of their origin (except that I venture to suggest that the existence of iæ-spellings in (23)–(28) above indicates weakly the possibility that they are of northern origin, or less likely, stem from the Breiðafjörður region). The six manuscripts are mostly sagas in contents. All but one, AM 180 b fol., were written in the fourteenth century: AM 732 b 4°, from the beginning of the century, is the oldest one, whereas AM 396 4° and AM 561 4°, from about 1400, are the youngest ones. AM 180 b fol. has been dated to about 1500; as indicated sub (23) above, the

occurrence of its seven *iæ*-spellings can stem from the exemplar of that part of the manuscript, so that *iæ*-spellings were probably a mere orthographic archaism in AM 180 b fol.

Most instances of *iæ*-spellings in the six manuscripts occur where stem-initial 'bæ' and 'væ' would be expected. In fact, three of the six manuscripts contain such examples only. AM 396 4° and Perg. fol. nr. 12 VI stand apart each with a single instance of *iæ* in 'nær', and AM 180 b fol. with a single instance of *iæ* in 'þær'. Thus there are two *iæ*-spellings in 'nær' and one in 'þær', as against over twenty in 'bæ' and 'væ'.

1.4. *General conclusions about the philological sections.*

(I) The *iæ*-spellings occur in northern documents and manuscripts, and to lesser extent, in documents and manuscripts connected with the Breiðafjörður region. In addition, *iæ*-spellings occur in six manuscripts that have so far not been located.³

(II) The *iæ*-spellings are a fourteenth century phenomenon. Later occurrences — with the exception of instances in AM 180 b fol. the later occurrences are to be found in the (place) names of the documents only (see section 1.1 ad finem) — can be explained away as archaisms.

(III) The *iæ*-spellings are by far the most common in the combinations 'væ, bæ'; they occur also in 'næ, sæ, læ, þæ, klæ, snæ, tvæ, bræ'.

(IV) In none of the documents and manuscripts — except in the document sub (1) — are the *iæ*-spellings the predominant or only spelling of 'æ'. This vowel is usually represented by æ or e.

(V) The *iæ*-spellings do not occur in Old Norwegian documents and manuscripts, and are thus typically Icelandic. In fact, at least one philologist, Rindal (1981:*32–*33), has already made use of *iæ*-spellings when arguing for the Icelandic character of the manuscript Perg. fol. nr. 12 VI.

Much of the above had been observed by Stefán Karlsson long before me: 'The use of *iæ* for æ — especially after the labials v and b — is found in a few scribes of northern documents from the 14th century and later, and in a few manuscripts which, in so far as they can be located at all, also come from the north' (ed. 1967:24).

³ The manuscript AM 126 4° (legal material, including Jónsbók), which contains at least one *iæ*-spelling, in *biæia* 34v9, came to my attention too late to be considered in the present paper.

2. *Considerations from the standpoint of historical phonology.*

I take *iæ*-spellings to reflect a feature of the fourteenth century spoken dialect, viz. the geographically limited pronunciation of [æ:] *æ* as [iæ:]. As assumed by Stefán Karlsson 1960 §19.61 and by Hreinn Benediktsson 1977:42 fn. 1, the diphthongal pronunciation must have arisen through the diphthongisation of *æ* to *iæ*.

The diphthongisation of *æ* to *iæ* scored relatively much success in *bæ*, *væ*, and some success in *næ*, *læ*, *þæ*, *sæ*, *snæ*, *klæ*, *tvæ*, *bræ*, but apparently none in *pæ*, *fæ*, *mæ*, *tæ*, *dæ*, etc. (The groups *kæ*, *gæ*, often spelled as *kiæ*, *giæ* in the fourteenth century, are of course ambiguous in that here the *i* can mark the palatal pronunciation of *k* and *g*.) The diphthongisation of *æ* to *iæ* never made it past its INCIPIENT stage: it was ABORTIVE.

The fact that *iæ* was preserved for the longest time in the place-name elements *bær* and *lækr* may be due to the palatal character of the segments that follow *iæ* in some case forms of *bær* and *lækr*, notably in their genitive singular (*bæjar*, *lækjar*), a case form frequently used with compound place names. Notice that the *iæ*-spellings of Perg. 4:0 nr. 16, on which see (21) above, are also of this kind. (I owe the observations of this paragraph to a personal communication from Stefán Karlsson, 1982.)

Beside the rising diphthong *iæ* there is a competing and eventually victorious pan-Icelandic reflex of *æ*, namely the falling diphthong *æi* (later [ai]). The relationship between *iæ* and *æi* (i.e. whether they are parallel reflexes of *æ*, or one has arisen from the other) is not clear, largely because the absolute chronology of the first appearance of *æi* has not yet been determined:

(1) Scholars have traditionally taken the inverse spellings such as *dæginn* for *daginn* as proof that *æ* had become a falling diphthong. The oldest spellings of this type date from the middle of the fifteenth century (Hreinn Benediktsson 1977:42 fn. 1). These inverse spellings prove that the falling diphthong that arose from *æ* had reached its modern value, [ai], by the time that the spellings appear. The diphthongisation process may have started much earlier, see next paragraph.

(2) Another possible terminus post quem for the existence of the falling diphthong that had arisen from *æ* are spellings such as *æi*, *ei* for 'æ'. The spelling *æi* occurs frequently in hand 1 of *Króksfjarðarbók* (AM 122 a fol., *Sturlunga saga*, written about the middle of the four-

teenth century), see Hreinn Benediktsson 1977:42 fn. 1. The spelling *ei* occurs in AM 764 4° (miscellaneous material, written in the 1370's): its page 15r contains *beidi* 'bæði'.⁴ It is interesting to note that both these manuscripts contain *iæ*-spellings as well, see (13) and (19) above, so that *iæ*- and *æi*-spellings seem to be related: both directions of the diphthongisation of *æ* were possible in the same dialect. A thorough philological investigation of this situation, which would doubtless bring additional *æi* and *ei* for 'æ' to light, remains a desideratum. In my opinion the *æi*- and *ei*-spellings for 'æ' show that the diphthongisation of *æ* had begun by the middle of the fourteenth century. (This squares nicely with the assumption mentioned in the preceding paragraph that *æi* had passed to [ai] by the middle of the fifteenth century, at least in some parts of Iceland.)

Stefán Karlsson 1960 §19.61 pointed out the parallelism between the diphthongisation of *æ* to *iæ* and the diphthongisation of *é* to *ie*. Hreinn Benediktsson 1977:29, 42 fn. 1 saw in the diphthongisation of *æ* to *iæ* and *æi* a part of the more general diphthongisation of old non-high long vowels *é*, *æ*, *á*, *ó* (although he also stated, p. 42 fn. 1, that he had included *á* and *ó* in the list for pattern congruity only). As is well known, the diphthongisation of *é* took two opposite directions, to *ei* and to *ie* (of which *ie* prevailed); similarly the diphthongisation of *æ* resulted in *iæ* and *æi* (of which *æi* > [ai] prevailed). I fully agree that there must be some connection between *é* > *ei/ie* and *æ* > *æi/iæ*. In particular, I submit that *æ* > *æi/iæ* is an extension of the diphthongisation process from *é* to a sound of the same natural class, namely *æ*. Witness that according to the accepted view the diphthongisation of *é* began earlier than the diphthongisation of *æ*. It is often the case that a sound change first takes place in one or more sounds, and then, after some time has elapsed, spreads to one or more related sounds. (For an Icelandic example of this type see Höskuldur Þráinsson 1980.) The extension of the diphthongisation process from *é* to *æ* gave the richest results in the north and maybe in the Breiðafjörður region, that is, where the reflex *iæ* beside *æi* also arose. This suggests that the diph-

⁴ Another *ei* for 'æ' occurs in line 10 of document no. 14 (Skagafjarðarsýsla, 1340) in ed. Stefán Karlsson 1963: *eifinlinga* [sic] 'æfinliga'. This instance of *ei* for 'æ', although it fits into the picture chronologically, can be dismissed as a mere slip of the pen for *efin-* 'æfin-' (thus Stefán Karlsson 1960 §19.41) or as a folk-etymological reshaping in accord with the adverb *ei*, *ey* 'ever'.

thongisation of *é* was most potent in that area. This systemic consideration fits in with a seventeenth century observation, whose trustworthiness has however been questioned, that *é* > *ie* had begun in the north (Björn Karel Þórólfsson 1925:XIV fn., Hreinn Benediktsson 1961-62: 96-97, 1977:42 fn. 1).

REFERENCES

- Árni Björnsson (ed.). *Laurentius saga biskups*. Rit Handritastofnunar Íslands, vol. III. Reykjavík, 1969.
- Bjarni Einarsson (ed.). *Hallfreðar saga*. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit 15. Reykjavík, 1977.
- Björn Karel Þórólfsson. *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*. Reykjavík, 1925.
- Björn Karel Þórólfsson (ed.). *Fóstbræðra saga*. Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur. Copenhagen, 1925-27.
- Boer, Richard Constant (ed.). *Bjarnar saga Hítðlakappa*. Halle/S, 1893.
- DI = *Diplomatarium Islandicum*. 1857 ff.
- Elert, Claes-Christian, Stig Eliasson, Sigurd Fries, and Sture Ureland (eds.). *Dialectology and Sociolinguistics. Essays in honor of Karl-Hampus Dahlstedt. 19 April 1977*. Umeå Studies in the Humanities, vol. 12. Umeå, 1977.
- Fell, Christine Elizabeth (ed.). *Dunstanus saga*. Editiones arnamagnæanæ, Series B, vol. 5. Copenhagen, 1963.
- Finnur Jónsson (ed.). *Egils saga Skallagrímssonar*. Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur. Copenhagen, 1886-88.
- Finnur Jónsson (ed.). *Gunnlaugs saga ormstungu*. Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur. Copenhagen, 1916.
- Finsen, Vilhjálmur Ludvig (ed.). *Grágás. Stykker, som findes i det Arnarnagnæanske Haandskrift Nr. 351 fol., Skálholtsbók og en Række andre Haandskrifter*. Copenhagen, 1883.
- Guðbrandur Vigfússon (ed.). *Sturlunga saga*. Oxford, 1878.
- Guðbrandur Vigfússon & F. York Powell (eds.). *Corpus poeticum boreale*. Vol. II. Oxford, 1883.
- Guðmundur Þorláksson (ed.). *Íslenskar fornsögur*. Vol. I. Copenhagen, 1880.
- Gödel = Vilhelm Gödel. *Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska och fornorska handskrifter*. Stockholm, 1897-1900.
- Hovdhaugen, Even (ed.). *The Nordic Languages and Modern Linguistics. Proceedings of the Fourth International Conference of Nordic and General Linguistics in Oslo 1980*. Oslo, 1980.
- Hreinn Benediktsson. 'Icelandic dialectology: Methods and results.' *Íslensk tunga* 3, 1961-62.
- Hreinn Benediktsson. 'An extinct Icelandic dialect feature: y vs. i.' In Elert et al. (eds.) 1977.
- Hægstad, Marius. *Vestnorske maalføre fyre 1350. II. Sudvestlandsk. 2. Indre sud-*

- vestlandsk. Færøymaal. Islandsk. Tredje bolken.* Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-filos. Klasse. 1941. No. I. Oslo, 1942.
- Höskuldur Þráinsson. 'Sonorant devoicing at Lake Mývatn: A change in progress.' In Hovdhaugen (ed.) 1980.
- Jakob Benediktsson. 'Nokkur handritabrot.' *Skírnir* 125, 1951.
- Jón Sigurðsson (ed.). 'Trójumanna saga ok Breta sögur.' *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1849.
- Konráð Gíslason. *Um frum-parta íslenzkrar tungu i fornöld.* Copenhagen, 1846.
- Kålund, Kristian (ed.). 'Droplaugarsona-saga.' *Arkiv for nordisk Filologi* 3, 1883.
- Kålund, Kristian (ed.). *Laxdæla saga.* Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur. Copenhagen, 1889.
- Kålund = Kristian Kålund. *Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling.* Vol. I-II. Copenhagen, 1889-94.
- Kålund, Kristian (ed.). *Gull-Þóris saga.* Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur. Copenhagen, 1898.
- Kålund, Kristian (ed.). *Heiðarvíga saga.* Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur. Copenhagen, 1904.
- Louis-Jensen, Jonna (ed.). *Trójumanna saga.* Editiones arnamagnæanæ, Series A, vol. 8. Copenhagen, 1963.
- Louis-Jensen, Jonna (ed.). *Hulda.* Early Icelandic Manuscripts in Facsimile, vol. 8. Copenhagen, 1968.
- Louis-Jensen, Jonna. 'To håndskrifter fra det nordvestlige Island.' *Opuscula*, vol. VII. Bibliotheca arnamagnæana, vol. XXXIV. Copenhagen, 1979.
- Louis-Jensen, Jonna (ed.). *Hulda.* Editiones arnamagnæanæ. Copenhagen, at press.
- Munch, Peter Andreas. *Samlede Afhandlinger.* Vol. I. Christiania, 1873.
- Möbius, Theodor (ed.). *Kormaks saga.* Halle/S, 1886.
- Ólafur Halldórsson (ed.). *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta.* I. Editiones arnamagnæanæ, Series A, vol. 1. Copenhagen, 1958.
- Ólafur Halldórsson (ed.). *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta.* II. Editiones arnamagnæanæ, Series A, vol. 2. Copenhagen, 1961.
- Ólafur Halldórsson. 'Úr sögu skinnbóka.' *Skírnir* 137, 1963.
- Rindal, Magnus (ed.). *Barlaams ok Josaphats saga.* Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institut. Norrøne tekster nr. 4. Oslo, 1981.
- Stefán Karlsson. *Ortografien i islandske originaldiplomer indtil 1450.* Unpublished M.A. thesis. Copenhagen, 1960.
- Stefán Karlsson (ed.). *Islandske originaldiplomer indtil 1450. Tekst.* Editiones arnamagnæanæ, Series A, vol. 7. Copenhagen, 1963.
- Stefán Karlsson (ed.). *Sagas of Icelandic Bishops.* Early Icelandic Manuscripts in Facsimile, vol. 7. Copenhagen, 1967.
- Stefán Karlsson. 'Ritun Reykjavjarðarbókar. Excursus: Bókagerð bænda.' *Opuscula*, vol. IV. Bibliotheca arnamagnæana, vol. XXX. Copenhagen, 1970.
- Storm, Gustav (ed.). *Islandske Annaler indtil 1587.* Christiania, 1888.

STEFÁN KARLSSON

AF SKÁLHOLTSVIST SKÁLHOLTSBÓKAR YNGRI

EINS og kunnugt er fékk Árni Magnússon fjölmörg handrit úr Skálholti í safn sitt, en sum þessara handrita hafa verið skrifuð utan Skálholts, og óvíst er um margar Skálholtsbækur hve lengi þær hafa verið í eigu stólsins.¹ Það er því gaman að hægt skuli vera að sýna fram á að ein Skálholtsbók að minnsta kosti hefur verið í Skálholti frá upphafi og fram á daga Árna Magnússonar.

Meðal þeirra handrita sem meistari Jón Vídalín sendi Árna 1699 voru tvær veglegar lögbækur, 'Skálholtsbókin folio, sú eldri og betri' (þ. e. AM 351 fol.) og 'Skálholtsbókin folio, sú yngri og lakari' (þ. e. AM 354 fol.), sem Árni nefnir svo.²

Skálholtsbók yngri hefur verið talin skrifuð um 1400 að mestu leyti. Sú tímasetning er örugg, og aldur bókarinnar getur ekki leikið á mörgum áratugum. Verki aðalskrifarans má skipta í þrjá meginhluta á grundvelli ofurlítils munar á stafagerð og skriftaráferð:

- (1) bl. 2r–33v4, kristinréttur Árna biskups Þorlákssonar og ýmsar skipanir biskupa;
- (2) bl. 33v4–43r6, skipanir biskupa og fleira varðandi kirkjurétt;
- (3) bl. 48r–138v, Jónsbók með innskotum.³

Að öllum líkindum eru bókarhlutarnir skrifaðir í þeirri röð sem þeir hafa nú, og a. m. k. er (2) yngri en (1), en þrátt fyrir smávegis skriftarmismun er varla ástæða til að ætla að þessir þrír hlutar hafi verið skrifaðir á löngu tímaskeiði. Síðasti efnispátturinn í (1) er skipan

¹ Sbr. *Sagas of Icelandic Bishops*, útg. Stefán Karlsson (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile VII, Kh. 1967), 57–58. — Stefán Karlsson, 'Skinnræmur úr Skálholtsbók (AM 351 fol.)', *Gripla* III (Rv. 1979), 124–27.

² *Arne Magnussons i AM. 435 a–b, 4to indeholdte håndskriftfortegnelser*, útg. Kr. Kålund (Kh. 1909), 56 og 61–62.

³ Sjá nánari efnisgreiningu í *Norges gamle Love indtil 1387* IV (Christiania 1885), 538–39.

Vilkins Skálholtsbiskups frá 1396; eldri en frá því ári er elsti hluti bókarinnar ekki.

Á bl. 43v–44r eru eiðstafir með hendi skyldri aðalhendinni, en á bl. 45v–46r er skráður með sérstakri settleturshendi ráðsmannseiður í Skálholti,⁴ og bæði skrift og stafsetning benda til þess að eiðurinn sé hér skrifaður af Jóni Egilssyni, sem var í þjónustu Árna biskups Ólafssonar í Skálholti 1415–19 og hefur líklega verið í Skálholti einhver ár fyrir og eftir þetta skeið. Síðar var Jón publicus notarius á Hólum hjá Jóni biskupi Vilhjálmsyni 1429–33.⁵ Ráðsmannskipti urðu í Skálholti 1412 (og ekki aftur fyrr en 1430),⁶ þannig að Jón Egilsson kynni að hafa skráð ráðsmannseiðinn í Skálholtsbók það ár, og væri þá ritunartími megintexta bókarinnar, kristinréttar Árna biskups, biskupskipana og Jónsbókar, skorðaður við árabilið 1396–1412. Síðar en á þriðja áratug 15. aldar hefur Jón Egilsson varla skrifað ráðsmannseiðinn í Skálholtsbók, og 1420 má teljast öruggt seinna tímamark meginhluta bókarinnar.⁷

⁴ *Diplomatarium Islandicum* II (Kh. 1893), nr. 352 VII.

⁵ *Islandske originaldiplomer indtil 1450. Tekst*, útg. Stefán Karlsson (Editiones Arnemagnæanæ A 7, Kh. 1963), xli–xlviii. Á bls. xlii–xliii er vikið að settleturshendi í bókum Hólastóls og hún eignuð Jóni Egilssyni. Enda þótt skriftin á ráðsmannseiði í Skálholtsbók sé örlítið frábrugðin, fer varla hjá því að sami maður hafi skrifað, því að sameiginleg einkenni eru sérstök fyrir Jón Egilsson. Þess skal einnig getið að meðal þess sem Jón Egilsson hefur skrifað í bréfabók Jóns Vilhjálmssonar (Bps. B II, 3; áður AM 235 4to) með léttiskrift er ráðsmannseiður á Hólum (*Diplomatarium Islandicum* IV (Kh. 1897), nr. 551), sem er sami eiðurinn og Skálholtseiðurinn að því frásældu að á Hólum er Jón helgi nefndur í stað heilags Þorláks. — Bl. 44v og 45r í Skálholtsbók eru a. m. k. að hluta til uppskafningar, sem á hefur verið skrifað á 17. öld, en neðan til á fyrri blaðsíðunni og efst á þeirri síðari hefur áður verið skrifaður ráðsmannseiðstafur, að því er virðist með léttiskrift Jóns Egilssonar. Af þeim slitrótta texta þessa eiðstafs, sem lesinn verður, má sjá að hann hefur ekki verið öldungis samhljóða áðurnefndum eiðstöfum ráðsmanna í Skálholti og á Hólum og óvíst að staður og staðardýrlingur hafi verið nefndir. Þessi skafni eiðstafur kynni því að hafa verið óstaðfært uppkast.

⁶ *Islandske Annaler indtil 1578*, útg. Gustav Storm (Christiania 1888), 295. — Sbr. einnig Björn Þorsteinsson, 'Síðasta íslenska sagnaritið á miðöldum', *Afmælisrit Björns Sigfússonar* (Rv. 1975), 57.

⁷ Stafagerð og stafsetning aðalskrifara sver sig miklu fremur í ætt við skriftarlag 14. aldar en það sem síðar tíðkast. T. d. má nefna að fyrir *æ* (bæði gamalt *æ* og *ø*) er notað 'þ', en um það táknu eru varla til örugg dæmi eftir 1400. Það er því ekki líklegt að skrifarinn hafi verið að verki löngu eftir aldamótin, og hafi hann verið heimamaður í Skálholti kynni hann að hafa látist í svartadauða 1402, sbr. ummæli Nýja annáls um það ár: 'Aleyddi þá þegar staðinn [þ. e. Skálholtsstað]

Önnur vísbending um Suðurlandsvist Skálholtsbókar á 15. öld er bréfsupphaf efst á bl. 139r með góðri hendi frá þeirri öld: “[Ollu]m godum monnum sem þetta bref [sia edur] heyra sendir sira lom rlt-nymbf s[on]”. Hér er nafnið “ion sigmundz son” með villuletri, og eini prestur sem kunnur er með því nafni á 15. öld er sá Jón sem þá veitingu Oddastaðar af Ásláki Bolt erkibiskupi (d. 1450).⁸ Hann kemur við bréf í Skálholti 1464.⁹

Gustav Storm taldi að skipan Gottsveins Skálholtsbiskups 1439¹⁰ á bl. 43r í Skálholtsbók yngri væri með sömu hendi og ráðsmannseiðurinn á bl. 45–46,¹¹ en svo er ekki. Skipan Gottsveins er með tveimur höndum, en hvorug þeirra er hönd Jóns Egilssonar. Á síðustu greininni í skipan Gottsveins (nr. 8 í útgáfunni í Dipl. Isl.) er auðþekkjanleg Skálholtshönd frá biskupstíð Stefáns Jónssonar (1491–1518), sem að öllum líkindum er rithönd Stefáns biskups sjálfs. Hann virðist hafa verið ólátur við bréfaskriftir,¹² og hefur hér skrifað fáeinar línur í lögbók staðarins.

Beinn vitnisburður um að Skálholtsbók hafi verið eign ‘heilagrar kirkju’ er eigendavísa á spássíu bl. 128v með hendi frá 16. öld: “heilvg k(i)rkia æ mig vel Meiga prestar sia mig og lesa meiga *þeir æ mig”.¹³ Með annari hendi er bætt við: “er ec henne frials”.

Loks er þess að geta að Skálholtsbók yngri hefur verið notuð sem kennslubók í lestri (og lögum) fyrir ungan svein, og eru um það fjórir vitnisburðir á spássíum bókarinnar (við Jónsbókartexta): “Gisli min godur Er minn godur vin aff þui ad hann les vel og er godur piltur” (bl. 77v); “Gisi oddz son a ad læra a þessa bok og hann giorir það vel sem ein godur piltur” (bl. 83v); “Gils minn Oddz son les Riett og vel og Er godur Pilttur huar sem hann Er” (bl. 97r); “Gisli minn og Jeg

að lærðum mönnum og leikum fyrir utan biskupinn sjálfan og tvo leikmenn’ (*Islandske Annaler* (1888), 286.)

⁸ *Diplomatarium Islandicum* V (Kh. og Rv. 1899–1902), nr. 93.

⁹ *Diplomatarium Islandicum* V, nr. 374.

¹⁰ *Diplomatarium Islandicum* IV, nr. 627.

¹¹ *Norges gamle Love indtil 1387* IV, 538–39.

¹² Sbr. Sveinbjörn Rafnsson, ‘Med Indulgentzskrär hendingne’, *Steffánsfærsla* (Rv. 1978), 64–67.

¹³ “*þeir” er skrifað “þier”, og á milli þess orðs og “æ” er “mig” máð út. — Hliðstæður þessarar eigendavísu eru til í íslenskum handritum og norskum frá ýmsum tímum, sbr. James E. Knirk, ‘«Fanden ta deg! Amen!», *Maal og Minne* 1981, 51–57.

vid vrdu[m] Ouinir nær hann attj ad lesa þennan Capit[ula]" (bl. 114r). Sama höndin er á þessu spássukroti öllu, og skriftin gæti verið frá því um 1600, en um það leyti hefur Gísli Oddsson (1593–1638), biskups-sonur og síðar biskup í Skálholti, verið að læra lestur og lög.¹⁴ Ekki mun vera hönd Odds biskups Einarssonar á þessum spássúgreinum, og ekki hefur höndin á þeim fundist við lauslega leit í máldögum og bréfabókum Skálholtsstóls frá dögum Odds biskups. En nákominn virðist kennarinn hafa verið nemandanum; hann talar hlýlega til Gísla síns, nefnir hann gælunöfnum, 'Gísi' (eða 'Gisi') og 'Gílsi' (eða 'Gílsi'),¹⁵ og hann hendir gaman að þó að Gísli yrði óþolinmóður við að tileinka sér ákvæði fyrsta kapitula rekabálks (bl. 113–14). Nærtækt er að ætla að kennari Gísla hafi verið móðir hans, Helga Jónsdóttir frá Holtastöðum í Langadal, sem var "nafnfræg höfðingskvinna að röksemd, örlæti, góðgerðum, samt öðrum kvendygðum . . ."¹⁶ Má nærri geta að biskupsfrú af höfðingsfólki komin hefur verið fullfær um að veita syni sínum tilsögn í bóklegum greinum.¹⁷

Nú hafa verið raktir vitnisburðir Skálholtsbókar sjálfrar um vist hennar í Skálholti um tveggja alda skeið, og á 17. öld hefur hún enn verið í Skálholti; hún er nefnd í afhendingu Skálholtsstaðar til Þórðar Þorlákssonar 1674,¹⁸ og eins og áður segir fékk Árni Magnússon bókina frá Jóni biskupi Vídalín 1699.

¹⁴ Fyrir neðan spássúgreinina á bl. 77v stendur að því er virðist með sömu hendi: "Arne Er hofud strakur". Hér má ímynda sér að Árni Oddsson, bróðir Gísla ári eldri, síðar lögmaður, hafi komið að og truflað lesturinn og fengið sneið fyrir frá kennaranum.

¹⁵ Skrift kennarans er alls ekki viðvaningsleg, þannig að þessar nafnmyndir eru varla ritvillur.

¹⁶ *Biskupasögur Jóns prófests Haldórssonar í Hítardal I* (Rv. 1903–10), 203.

¹⁷ Það má rifja upp til gamans að rithönd föðurmóður Helgu, Steinunnar Jónsdóttur frá Svalbarði, er meðal elstu varðveittra vitnisburða um skrift nafngreindra kvenna — og hana ekki af lakara taginu (sbr. Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi IV* (Rv. 1926), 9.

¹⁸ *Arne Magnússons i AM. 435 a–b, 4to indeholdte håndskriftfortegnelser, 48.*

AÐALGEIR KRISTJÁNSSON

OFT ER HERMANNNS ÖRÐUG GANGA

Fjögur bréf frá Jóni Thoroddsen

MEÐAL bréfa í bréfasafni Brynjólfs Péturssonar sem varðveitt er í Landsarkivet for Sjælland — Skiftedokumenter, Protokol 1, nr. 147 A og B 1850–51, eru þrjú bréf frá Jóni Thoroddsen til Brynjólfs Péturssonar þar sem hann segir frá því sem á dagana drífur í herleiðangrinum til Slésvíkur 1848, en Jón var sjálfboðaliði í her Dana er þeir réðust gegn uppreisnarmönnum í hertogadæmunum. Fyrsta bréfið er skrifað daginn eftir að Jón lagði af stað frá Kaupmannahöfn 20. apríl og er hann þá staddur í Korsør og hefir fát borið til tíðinda. Í næsta bréfi sem skrifað er föstudaginn fyrstan eftir páska eða 28. apríl hefir hann heldur betur fréttir að segja. Hann er þá kominn yfir á Als og hefir hörfað þangað undan sameiginlegum her uppreisnarmanna og Prússa. Síðasta bréfið er skrifað 13. maí og greinir Jón þar frá átökunum sem urðu milli herjanna.

Fleiri heimildir um hermennsku Jóns hafa varðveist og er fyrst að nefna dagbók hans úr styrjöldinni sem prentuð hefir verið bæði í Sönderjydske Aarbøger 1938 og Islandsk Aarbog sama ár. Dagbókin hefst 19. apríl 1848 og henni lýkur 21. ágúst þegar Jón er kominn heilu og höldnu aftur til Kaupmannahafnar. Þá er að nefna bréf frá Jóni til Gísla Brynjúlfssonar sem skrifað er 3. maí á Als — bréfið er varðveitt í Konungsbókhöfðu í Kaupmannahöfn, í bréfasafni Gísla Brynjúlfssonar Ny kgl. Saml. 3263, 4to. Þá orti Jón ýmislegt um hermennsku sína, svo að ljóst er að ekki gleymdi hann hagamælskunni þó að hann stæði í mannvígum og ekki heldur að gera að gamni sínu eins og ljóðabréf hans til Gunnlaugs Þórðarsonar og kviðlingarnir Meyjabæn og Málagjöldin votta. Dróttkvæða bardagavísu yrkir hann um orustuna við Slésvík sem háð var á páskadag og frá er greint í öðru bréfinu til Brynjólfs. En kvæðið Hermannsgangan er samt höfuðávöxturinn af þessu hernaðarævintýri Jóns Thoroddsens, og þar virðist stuðst mjög við persónulega reynslu þegar hann greinir frá þreyttum göngumanni,

en færri segir af heimasætunni sem bar honum drykkinn og hlúði að honum. Að vísu getur hann oftari en einu sinni dvalar á bóndabæ í dagbók sinni, og ráðskona hjá Johnsen í Horsens sem hann hitti á leiðinni til Kaupmannahafnar 'viste sig meget artig', enda gisti Jón þar um nóttina.

Í bréfinu til Gísla Brynjúlfssonar er aðalumræðuefnið útgáfa Norðurfara, og 9. ágúst fékk Jón bréf frá Gísla Brynjúlfssyni og Norðurfara, en þetta bréf Gísla mun nú glatað og einnig bréf sem Jón fékk frá Gunnlaugi Þórðarsyni.

Auk Jóns Thoroddsens er getið um annan íslenskan stúdent, Sæmund Gunnlaugsson, sem tók þátt í styrjöldinni sem sjálfboðaliði. Hann var tekinn til fanga af Þjóðverjum, en var fljótlega látinn laus og getur Jón þess í dagbók sinni 6. júlí.

Ekki er að efa að þessi lífsreynsla hefir sett mark sitt á Jón, og næstu árin sem hann dvaldist í Kaupmannahöfn urðu frjóasta skeiðið á skáldferli hans. Fyrsta kvæði hans hafði birst í Fjölni 1847 og ber heitið Kveðja. Í fyrra ágangi Norðurfara voru kvæðin Barmahlíð og Til skýsins sem bæði hafa lifað á vörum þjóðarinnar til þessa dags. Í síðara ágangi Norðurfara birtust svo kvæði eins og Smalastúlkan og Oft er hermans örðug ganga, og um sama leyti skrifaði hann Pilt og stúlku, fyrstu fullburða íslensku skáldsöguna, og ruddi þar með brautina fyrir íslenska skáldsagnagerð.

Krosseyri þann 20ta Apr -48.

Elskulegi Br: minn!

Jeg fjekk ekki tækifæri til að kveðja þig því kallid kom fyrr enn mig varði, og því síður endti jeg loforðið að borga þjer það hjá mjer áttir. — Nú er jeg hjer og bíð byrjar, vedrid er harla hvasst so að Danir þora ekki yfir sundid; hingad til hefi jeg ekki stígid fæti mínum á stein og hefi lifad in floribus og nú er jeg (hjá) Postmeistararum hjerna í góðu yfirlæti hann er nærri því nafni þinn hann heitir Petersen, í nótt ed var vorum vid í Ringsted og höfðum gott að jeta og so gar Komani¹ það er að segja þeir sem það drekka; eingar frettir eru hingad komnar med póstinum hingad í dag.

Þetta er nú einasta til mala myndar seinna betur vinur

ætíð blessadur

J: Th

Utanáskrift: S: T:/ Herr Kammerassessor Br. Pjetursson/ Kjöbenhavn/
Pilestræde N° 120 1te S

Elskulegi Brynjolfur!

Nú er þá ad skrifa þjer fréttirnar; á Laugardagin fyrir Páska kom jeg frá Korsör til Flensborgar med Carolinu Amalju, þangad til lifdum vid laxmenn i sællífi, enn þá urdu þess fljót umskifti: um qvöldid heldum vid frá Flensborg, fótgangandi, til herbúdanna, sem þá voru á Gottorp; vid vorum 44' 'Frivillige' og fengum einn leutenant til fylgdar og leid-sögu, það var nokkud örðugur gangur fyrir vorar fætur, í verstu færð, nidamirkri og steipi regni, alla nóttina, á Páskadagsmorgunin sleimrud-ustum vid til Gottorp, daud drepnir og þreittir — þó jeg exclusive — og hugdum nú til hvildar og nádar um dagin; Danir hófdu fyrir skömmu unnid sigur og hertekid nokkra vid Ekkenförde og uggdu nú einskis ófridar; datarnir voru í mestu ró ad snapsa sig hingad og þangad í bænum, nokkrir ad busta klædi og raka sig, nokkrir ad spila þeir godu og gudhræddu, sem þo eru mjög fáirr gengu í kirkju, 'Fortroppene' voru vid Danavirki og þaðan höfdu menn ekki frétt annad en kird væri á öllu, þessutan sögdu þeir ad Prussar mundu menn kristnir og heldu vel sabbatid enn reindin vard á ad Prússar vildu jeta paskalambid í Slesvík; í stuttu máli ad segja ádur enn nokkurn vardi sáu menn Fánur Prússa skamt frá Slesvík, og báru þær djarft fram, til borgarinnar; eptir fróðra manna sögn og tveggja Manna þeirra sem vid hertókum í fyrradag, voru þeir hjerum 25 þúsundir; Nú voru herludrar blásnir í bænum, enn alt gekk furdu seint, sem vonlegt var; Riddaralidid, Skotmenn og 9da, 2^r Batalion komust fyrst á móti Pr enn þá voru þeir nokkra hundrud fadma frá borginni og höfdu godan vígvöll enn vorir menn urdu ad láta sjer nægja med hina lakari, hinar Batalionirnar komu til orustu eptir því sem þær urdu fljótt búnar; Þú sjer nú ad mesta óvirðingin: var sú, ad herstjorar vorir voru ekki betur kunnugir um frammgöngu Prússa, annar gallin var sá og, sá jeg hann strax þótt ad jeg sé eingin hershöfdingi, ad allar Batalionirnar heldu fram á móti óvina hernum gjegn um bæin og þraungar og illar götur ístadin fyrir ad fara útúr slotinu því þar var audur völlum fyrir og gott til framngaungu, þo nokkud lengra væri til ad geta mætt Prussum en bæinn hefdu þeir vel getad varid med Battaríinu og Kanonum frá Slotinu, sem liggur beint fyrir, því þó nokkur hús í bænum hefdu farid til skrattans var það ei svo mikill skadi; — Þrettánda Bataljon sem jeg er med var skipad ad verja eitt Battari sem Danir höfdu sett á brúarspordin og þann enda bæraris sem vissi mot Prussum og liggur til útsudurs vid bæin; fyrst gekk

töluvert bagt að komast þangad gegnum göturnar, Prussar höfdu sitt Battari rett á motsvið og letu bilja Canonuskot á okkur fell þar strax í fyrstu hríð af okkur 1ⁿ Captain og Oberten var særdur í fótin og hefdum við verid þar stundu lengur mundum við allir hafa farid á helveg, við urdum því að horfa þadan a bakatil við hus eitt við borgarhlidid þar þótti dátum nokkud heitt því á adra hlidina jós battarjíd á okkur kúlum en á adra hlidina skutu dátar Praussa yfir skídgardinn, enn við gátum lítid svarad þeim því vígid var harla ílt, þar held jeg mig hafa sært Pr: data sem ætladi að skjótast yfir gerdid enn jeg skaut á hann og þá hvarf hann; loksins tókst Battar(i) Pr, að óníta Battari okkar á brúnni og sprengja húsid sem við stóðum á bak við urdum við þá þadan að fara og snúa til slotsins gegnum bæin og ekki var örgrant um að skotid væri þá úr gluggunum á datana; á Slotinu dvöldum við nokkra hríd þartil að flokkur nokkur af Prussum redst þar að að nordan verdu; 1ta og 4da Comp sem jeg var við var skipað að fara á móti honum jeg var á vinstra filkingar armi og varð einna fyrstur til að skjóta og fell sá er fyrir varð annan mann skaut einn undir officeri frá 1ta Compagnie sneru þá Prussar á flotta og eltum við þá inní skógin. Af minni frammgöngu hefi jeg nú sagt og því má jeg við bæta að ekki fann jeg til hrædslu í minnsta máta enn miklu fremur gramdist mer að geta ekki verid meira við bardagan en jeg var, og kvöl þotti mer að horfa á datana hvað vesældarlega þeir báru sig í mínu Comp: því í hríðinni, sem jeg gat ádan um bak við húsid, kostudu þeir sjer nidur og sumir sátu eptir hvorju tækifæri að skjótast útúr og leggja á flóttu og við tvö varð jeg svo reidur að jeg elti þá og ógnadi þeim að reka í þá bajonettin og þá skruppu þeir inn aptur. Af orustunni við Slesvík frettir þú vist betur en jeg get skrifad; Danir bidu ósigur að svo miklu leiti að þeir urdu að fara úr borginni, enn sannast er best að segja að víða bordust þeir all-djarflega og víst mun mannfallid hafa ordid eins mikid hjá Prussum.

Af þeim 'Frivillige' hefi jeg lítid frett, Sæmundur hefi jeg heyrð se særdur lika Ploug og Brion; Blokk sem var við sömu Battalion eins og jeg er ekki komin framm enn þá og hætt er við hann sé fallin eda her-tekin. — A paskadagsqvöldid circa Kl 7^{is} viku danir úr Slesvíkur bæ hafdi þá bardagin stadið í rúmar 7^{is} stundir, og um nóttina láum við hjerum ½ Milu frá bænum og höfðum vosbúd mikla; á annan dag Páska var horfad til Flensborgar og þar búist til næturvistar enn þá flugu fregn kom um að Prussa væri bratt þangad von var lidinu safnad við Bau þar bidum við um nottina undir vopnum og dagin eptir er ljóst

var var haldid á stad og marsrerudum vid þá 7 Milur þangad til Kl 3 ept M: um qvöldid komum vid hingad á Als, og er nú hjer alt lidid inqvarterad á imsum stöðum; 13 Bataljon liggur í þorpi sem heitir Oxbölle enn ekki vitum vid hve lengi her verður dvalid vid frettum nú ekkert og sjaum hjer ekkert blad. —

Vertu nú sæll og blessadur í þetta skipti skrifa jeg ekki meira er heldur ekki til þess fær fyrir styrdleika sakir í höndonum, ef þú myndast ad skrifa mjer til þækti mer gaman ad ad fá nokkrar talsverdar frettir

Þinn elskandi

J: Th

Af mínu Compagnie
er(u) 7 sarir og fallnir
Oxbölle Fostudagin fyrstan
eptir Paska

Fyrirgefdu og lestu í málid, lítid er hjer um góða penna og skriftól hjá Cristjani mínum Hannsen enn nóg er hjá honum af öli og Mjólk og grjonagraut sem gefur hann oss í skálum á málum

S: T:/ Herr Kammerassessor Br: Pjetursson/
Kjöbenhavn/ Pilestræde 120 1te S

Melgerdi á Als þann 3 Mai 1848

Kjæri Vinur!

Fyrirgefdu kæri vinur ad jeg kvaddi þig ekki áður enn jeg fór frá Kaupmannahöfn, enn því bid eg þig fyrirgefningar ad jeg vil vera sattur vid alla² menn ef ské mætti ad jeg bráðum yfirgæfi þennan heim. Ieg ætla ekki ad fara segja þer frettirnar ad þessu sinni hvorki af mjer eda Dönum þær eru sem stendur ekki markverdar; líkast til verður nú ekki langt til stortíðinda og þá skal jeg skrifa þjer til ef jeg kemst lifandi brott af vigvellinum enn falli jeg hefi jeg þó ásett mjer ad koma uppá gard og blada í Nordurfara sem nú mun ad vísu utkomin klæddur í kápu blá og kannske farin á stad til Islands, því jeg fulltreisti því ad þó jeg væri svo órækinn ad hlaupa frá honum blessudum únganum hefur hann ei brostid umhyggju og adhjúkran; enn nú veit jeg ekki hvada ráð þid hafid upptekid i tilliti til kostnadarins hjer var þá þrennt til fyrst ad alt

stæði einsog talad var og ad hver (af) okkur borgadi bædi prentara og pappírssala pro parte og eigi meira og ad þid vísudu þeim hvad minn hlut snertir til mín; Annad rádid var ad fá mann hinn þridja sem vildi gánga í minn stad mót því ad fá af upplaginu eftir tiltölu, og hid þridja ad þid 2^r tækjust alt á hendur tveir einir og ættud sjálfir upplagid; gaman þækti mjer ad fá mida frá þjer um þetta og annad fleira og adresserar þú brefid til min vid 13^{du} Batalion 4 Compagnie. — Anægja væri mjer item í ad sjá eitt exemplar af Nordurfara . — Þegar þú ferd ad senda Nordurfara heim gjet jeg visad þjer á þessa stadi hvort þú undir mínu nafni getur sendt: kaupmanni A. Thorlacius i Stikkishólmi; Presti O: E Jonsen á Stad á Reikjanesi; kaupmanni Br: Benedictsen í Flatey; Presti G: E Jonssen i Dunhaga; Mad^{me} Th: Thoroddsen á Reikhólum; Alþingismanni Asgeiri Einarsyni á Kollafjardarnesi. —

Nú fjölyrði jeg ekki meira þenna *sedil* med því ad nú er blásid til fundar í herbúduunum er þá eigi til setu bodid má vera ad vid egum nú ad fara ad beríast

heilsa öllum heilogum og lifdu blessadur um tíma og eilífd

þess óskar þinn vin og Velunnari

J: Thoroddsen

Hjer fast eingin *skjæri* og pappirin er mjög svo slitinn þu fyrirgefur! vale!

Utánáskrift: Til / Herr Studiosus juris G: Brynjolfsen/ Kjöbenhavn/ Regentsen

Fra Armeen paa Als

Staddur vid eldhúsbordid í Tandslet
þann 13 Mai 1848

Elskulegi Br: minn!

Jeg þakka þjer kjærlega fyrir Brefid þitt sem er á leidinni til mín; fátt er í frettum ad segja utan mína bærilega vellídan, vid höfum verid ad flækjast herna til og frá um eyjuna sídan jeg skrifadi þjer um daginn og höfum ímist legid í þorpum og ímist haldid vörd vid strendurnar stundum í góðu nædi stundum átt töluverdt ónædissamt; hjer um þridjungur hersins er þegar fluttur til Fjóns, nokkur hluti liggur í Sønderborg og nokkur hluti hingad og þangad um eyjuna; ekki hefur ordid til tíðinda

í orustum með Dönum og Þjóðverjum það teljandi sje; Þjóðverjar hafa við og við reint til að komast yfir sundid á brúm enn Danir hafa jafnodum skotid þær í sjó, Kanonu batar og dampskip hafa vörd í sundinu og skjóta á Þjóðverja hvar sem þeir sjá fleiri enn einn eða 2° saman; Vörd og Battarier hafa Danir strandleingis með sundinu; Þjóðverjar hafa líka reint til að gjöra Skandse hinsvegar enn Danir hafa skotid þá jafnodum nidur á dagin sem hinir biggdu um nætur; Þann 9da gengu Danir á land hinsvegar við Sönderborg, það var 7da og 6ta Batalion og nokkrir skotmenn varð þar orusta við 'Dyppelmöllen' og stóð næstum allan daginn varð þó lítill árangur einginn fjell af Dönum en einn skeindist, þegar á daginn leid flikktust margir af Þjóðverjum að tóku þá Danir á kanonubátum að skjóta á þá og varð töluverdt mannfali einkum við bæ nokkurn höfdu þeir þirpst þangad enn áður enn varði skutu sjómenn á bæinn svo hann brann tóku þá Þjóðverjar á flóttu; þann 10da var 12ta Batalion send á stad "for at irritere³ Fjenden" for þa líkt og hinn fyrra dag, mistu þá Danir einn mann og 2^r skeindust brann þa enn einn bóndabær; þenna dag höfdu Þjóðverjar 3^r kanonur og skutu á oss sem vorum á vord við sundid enn ekki varð það nokkrum að meini skaut þá Batterie Dana frá eyjunni á móti og lestu eina Kanonu Þjóðverja og við það horfudu þeir til baka.

I gjær gengum við hingad frá Sönderborg circa 3^r Míflur enn höldum nú kyrru fyrir í dag enn að líkindum verðum við nú bráðum sendir á stad til Fjóns og þadan til Jótlands til að "samansafnast" við Svía sem nú hva vera komnir til Odínseyjar? —

Jeg er ekki upplagdur að skrifa núna sem stendur svo það sé að lídi enda verð jeg nú að fara að þvo sokkana mína, vertu blessadur og sæll.

Þinn

J: Th:

Utánáskrift: Velbyrdige / Herr Kammerassessor Br: Pjetursson /
Kjöbenhavn / Pilestrædet N^r 120

ATHUGASEMDIR:

¹ Komani er kúmenbrennivín.

² Orðið tvítekið á línumótum.

³ Í texta nánast 'irriteri'.

JÓN HELGASON

ÓLAFUR JÓNSSON BALBIR GESELL

Í SJÖTÍU RITGERÐUM helguðum Jakobi Benediktssyni, bls. 414, var vitnað til bréfs sem Torfi Jónsson, síðar prestur í Gaulverjabæ, skrifaði árið 1638 'Eruverdugum dandissueini . . . olafi Jonssine Til helsenør'. En ekki tókst þá að finna hver þessi Ólafur var.

Bréf Torfa er varðveitt í AM 1058 4to. Ef betur hefði verið gáð að öðrum bréfum í sama númeri, hefði huldunni verið svipt af Ólafi Jónssyni. Hann var prestssonur frá Holti í Önundarfirði. Faðir hans var hálfbróðir Brynjólfs biskups, móðir hans föðursystir Hallgríms Péturssonar.

Í AM 1058 4to eru fimm bréf sem varða Ólaf, þrjú frá honum og tvö til hans. Bréfin eru frá árunum 1637–42. Hér á eftir verður gerð nánari grein fyrir þeim, en áður er nauðsynlegt að segja deili á frændfólki Ólafs í Holti.

Séra Sveinn Símonarson hafði orðið prestur að Holti 1582 og hélt staðinn að nafninu til meðan hann lifði; hann dó 1644 og mun þá hafa verið hátt á níræðisaldri (sbr. BiblArn XXX 361).

Sonur hans, séra Jón Sveinsson, var aðstoðarprestur föður síns og eftirmaður, dó 1661. Kona hans var Þorbjörg Guðmundsdóttir, dó 1652. Þau giftust 1615; um fæðingarár barna þeirra er ókunnugt.

Ragnheiður Pálsdóttir, síðari kona séra Sveins og stjúpmóðir séra Jóns Sveinssonar, dó í Holti 1636.

Jón Jónsson, sonur séra Jóns Sveinssonar, var í skóla í Skálholti 1632–38, varð síðan prestur og eftirmaður föður síns, dó 1680.

Ólafur sá sem hér verður hugað nánara að var annar sonur séra Jóns Sveinssonar og Þorbjargar Guðmundsdóttur, og (yngri?) bróðir Jóns Jónssonar. Af bréfunum sést að Ólafur var látinn byrja á latínunámi, og hefur átt að gera úr honum prest, en hann gafst upp á því og sigldi til að leita sér annars frama. Árið 1637 er hann í Helsingjaeyri og leggur þar fyrir sig bartskeralærdóm. Fimm árum síðar er hann kominn til Þýzkalands, þangað sem Stade heitir (nálægt Hamborg vestanmegin), og titlar sig 'Balbir Gesell', en eftir það hverfur hann með öllu.

Ólafur hefur engin frægðarverk unnið sem haldi nafni hans á lofti. En bréf hans eru frá þeim tíma að fátítt er að svo atkvæðalítill maður þokist fram í dagsljósið og tali sjálfur með sinni röddu. Þessvegna hafa þau þótt þess verð að gefa þeim nokkurn gaum.

Ekki verður séð að neinn hafi lesið þessi bréf annar en Hannes Þorsteinsson. Hann getur þeirra í grein sinni um séra Jón Sveinsson í Ævum lærðra manna (óprentuðum); heitið Stade hefur hann mislesið og gert úr því 'Lukkustad', sem hann gízkar á að sé sama og Glückstad (þetta er haft eftir í ÍÆ III 282).

Fyrsta bréf (AM 1058 4to III). Ólafur Jónsson skrifar Jóni bróður sínum 'med hast fra Helsen ør' 14da maí 1637. Í þessu bréfi, jafnt og í öðrum sem hér verður getið, er mikið um blíðmæli og undirgefni, en um háttsemi sína og hagi er bréfritarinn ekki margmáll; helzt verður honum tíðrætt um eldsvoða sem orðið hafi í Laholm, 'ecke langt hier fra Helsenør' (Laholm er nú Svíþjóðar megin við sundið), en varla líklegt að mikil forvitni hafi verið um þann atburð í Holti. Um sjálfan sig segir Ólafur: 'mier lydür alltt vel og eg kem hier miog vel til rietta . . . jeg heffe nü i jesü naffne vppbiriad ad læra barskera handuerck sem eg heffe lenge aformad sem þu vel visser . . . minn hiartanß elsku broder eg bid þig ad þü blyffer ecke reidür wppa mig þo eg sende þier eckert þvi þo eg villde giarna þa kann eg nü ecke þvi eg heff mýnüm meistara þar mest aff þvi eg med mier haffde geffed . . . eff þü kant ad selia mýnar latýnü bækür þad vil eg giarnann þüi minn latýnü lærdomur er nü med ollü farenn villier þü minn kiære broder ellegar minn hiartanß fader þær haffa þad er mier liufft enn þær sem þid girnest ecke þær bid eg þig ad selia eff þü kant.' Bréfinu lýkur með þessum orðum: 'Minn hiartanß broder legdü so til med mier ad minn hiartanß fader og mýn elsku moder sende mier nü so myked sem þau mest kunna þeim og þier an skada skillde eg þess ecke bidia heffda eg þess ey þorff'.

Þegar Ólafur valdi þann kost að snúa sér að bartskerahandverki, sem hann kallar, hefur hann farið að dæmum tveggja manna sér nákominna. Annar var föðurbróðir hans, Páll Sveinsson, sem dáið hafði í Kaupmannahöfn 32 ára gamall 1616 eða á næstu árum (Biskupasögur Jóns Halldórssonar I 307, Æfisaga Jóns Ólafssonar Indíafara, 1908-9, bls. 34). Hinn var Magnús Gissurarson í Lokinhömrum, sem numið hafði í Danmörku og Þýzkalandi (Smæ II 188-9, Ísl. Ártíðaskrár 213-14), sonur Ragnheiðar Pálsdóttur í fyrra hjónabandi. Um bartskera (á

dönsku 'badskærere') í Helsingjaeyri má lesa í bók eftir Laurits Pedersen, Helsingør i Sundtoldstiden 1426–1857, II, 1929, bls. 266 b. 'De var Barberer og Saarlæger og gav sig af med at aarelade og at sætte Blodkopper, men iøvrigt ogsaa med at ordinere Medicin'. Samkvæmt 'lavskrå' frá árinu 1603 skyldu vera sjö slíkir í Helsingjaeyri. 'En Dreng skal staa tre Aar i Lære og derefter vandre som Svend i 4 Aar for at blive "undervist i Lægekunsten, saafremt han vil have Arbejde hos en Mester her i Helsingør"'. Ætla má að Ólafur hafi siglt síðsumars 1636 og gengið þá í þjónustu einhvers bartskerameistara, sem að sögn hans hefur tekið mestöll fararefni hans í kaup.

Annað bréf (AM 1058 4to V). Séra Jón Sveinsson skrifar Ólafi syni sínum 21sta ág. 1637. Hefur fengið bréf frá honum í sumar 'med Johan Christian syne, fyrer huertt eg þier þacka so og fyrer skrifstockinn sem þar med fylgde. Af hiartta gladde mig ad eg þijna velgeingne spurde asamtt meinlausre vmm geingne til ordz og ædis vid allt fromtt folk'. Getur andláts Ragnheiðar Pálsdóttur, er sofnað hafi í guði 'þann 18. Novembris' (dánardagur annars talinn 19di nóv., sjá Ísl. Ártíðaskrár 197). 'Huernen hier vmm eitt og ann(a)d til geingur veit eg möder þijn þier til skrifar' (það bréf er glatað). 'Þü avijkur elsku son vmm þijna naudsyn og þórf ä penijngum, vel giet eg þui nærre'. Sendir með Jóhanni smjör og vaðmál, enn fremur kjöt sem hann vonar að Jóhann 'til late meistara þijnum minna vegna, eptter þinne tilsógn, bid hann vel virda. 3. dale sende eg þier j briefe mijnu. Item faeina salltt fiska med Johann'. Neðan við bréfið er þessu bætt við: 'lógbok þijna sende eg þier. lestu j henne stundum og fädu ecki j burtt'.

Johan Christensen hefur verið kaupmaður, líklega á Þingeyri í Dýrafirði, því að þar verzludu menn úr Önundarfirði (Jón Aðils, Einokunarverzlun Dana á Íslandi, bls. 285); hann hefur sennilega flutt Ólaf utan og var síðan milligöngumaður milli hans og föður hans. Kaupmaður með þessu nafni mun hvergi nefndur í ofangreindri bók Laurits Pedersens, og má vera að hann hafi ekki sjálfur átt heima í Helsingjaeyri.

Þriðja bréf (AM 1058 4to III). Ólafur hefur fengið tilskrif frá Jóni Jónssyni bróður sínum og skrifar honum aftur í 'Helshen ør' með ártali 1638 en ódagsett . . . 'læt eg þig vita ad mier firer gudz mynß þolenmæde lydur allt mein lauslega . . . . Myna þionustu heffe eg halffa ut-

þionad og aller lata (mig) meinlauslega og j fride . . . eckert nitt heff eg þier hierfra til ad skriffa, eg grenslast helldur ecke eptter miklum tydindum, johann minn kann þier þad miklu betur ad seiga, eckert verdur þier nu sent minn hiartanþ broder vtan eg sende þier eirn liten Rug kraga til litillrar þacklætis minningar minn hiartanþ broder þu fær ad hallda til besta og taka viliann firer vercked'. Jón hefur skrifað fréttir úr Holti, að Ragnheiður Pálsdóttir sé látin og afa þeirra (séra Sveini) þyngi daglega, og um leið hefur hann leitað gamla manningum læknisráða hjá bróður sínum, 'giarna villda eg senda honum nockud' segir Ólafur, en vitnar til þess að 'minn meistare hann meinar med aodrum fleirum ad þar skule ecke vera gott vid ad deila þui þad er eirn languarandi krankleike og onatturlegt sueffnleise og hoffud ueike, vor herra hann giorer þar vel eirn godann enda uppa med gudz hialp (sic) . . . þu ahrærer och ad herdys olaffs dotter sie nu gipt jone sigmundsine segdu henne firer mig þacklæte firer hennar truskap sem hun ueit sialff uill hun þad vel vmm huxa'. Neðan við bréfið er þessi klausa: 'Halttu til besta mitt stirt til skriff minn hiartannþ broder eg skriffa þesse breff med skinde eg Ræd mier nu ecke sialffur Mitt hiarta ueit gud ad er gott þo ad ordenn falle mier nockud stird Vale'.

Ummælin um Herðisi verða naumast öðruvísi skilin en að Ólafur telji hana hafa brugðið heiti við sig með því að giftast öðrum manni. Ofan á einstæðingsskapinn erlendis hefur þá bætzt ástarsorg. Orðin 'vill hún það vel um hugsa' geta eftir þeirrar tíðar málvenju verið skilyrðissetning (= ef hún vill . . .), sjá t. d. Safn Fræðafélagsins VII § 252.

Fjórða bréf (AM 1058 4to V). Torfi Jónsson skrifar Ólafi 'fra Gnupe j dyrafirde med mesta hast 19 Augusti 1638'. Torfi (fæddur 1617) hafði verið nokkur ár 'til kennslu og latínulærdóms hjá séra Jóni Sveinssyni' í Holti, en var settur í Skálholtsskóla 1632 um leið og Jón Jónsson, og urðu þeir síðan samferða í skólanum þangað til 1638 (Annálar 1400–1800 I 238); það kemur þá á óvart að Torfi þérar Ólaf með virtum, en slíkt mun þá hafa þótt eiga heima í sendibréfum. Torfi þakkar tilskrif í sumar og segir í fréttum frá andláti þriggja manna, Gísla biskups Oddssonar, Halldórs lögmanns Ólafssonar og Henriks sýslumanns Gíslasonar, en annars er bréfið efnislítið og drýgt með latínuklausum. Nefnd er skuld sem bréfitarinn kveðst munu 'sem þackarlaust er Betala þa mier Betur fellur', en illt að sjá hvað við muni átt, því að bréfið er skert á þessum stað.

Fimmta bréf (AM 1058 4to II). Ólafur Jónsson skrifar föður sínum frá Stade 26ta apr. 1642. Bréfið hefur eflaust verið sent Jóhanni Christensen til frekari fyrirgreiðslu; utanáskriftin er ekki þvítík að ókunnugur geti ráðið.

Þetta síðasta bréf Ólafs er í meira lagi torlesið, blek heldur dauft og ógreinilega dregið til stafanna. Bréfið er því tekið hér upp í heilu líki; þó að varla sé gerlegt að ábyrgjast að allt sé rétt lesið getur þessi tilraun orðið einhverjum að liði. Stórum upphafsstöfum er flestum breytt í smáa og lestrarmerkjum bætt inn, í sjálfu bréfinu eru þau mjög spöruð.

Mýn audmiuk og sonarleg hiartans heilsan tilsendist yður nu og alla tima minn hiartkiære elsku fader Sira Jon Suenson. Næst sonarlegu audmiuku þacklæte firer alla fodurlega dýgd og hiartans uelgiorninga, mier ý allan mata audsýnda so uel ý fiarlægdenne sem ý nalægdenne, huar ý mot eg uil yður elsku samur finnast hlýdinn og under geffen reinast eptter skilldu so mikid sem mier mogulegt uera kann, læt eg yður minn hiartans elsku fader uita ad mier firer stora nad og miskunn Guds mýns lýður och heffur lided allt uel och meinlauslega sýdan eg skillde uid yður, hiartans glede uære mier þess sama til yðar minna elskulegra forelldra og allra godra uina ad spiria, yðar breff minn elsku fader kom mier til handa 3 uikur eptter Mikkils dag. hiartans glede uar mier yðar uelgeingne ad heira, undrade mig storlega ad þier ej haffed sialffer skriffad, minnar elskulegrar moder uard þar ej geted huad mig hiartannlega angrar, ej helldur affa myns nie annara godra uina, eg skriffade yður til j firra og senda eg mýn breff til johans christensens huor ej eru til skila komen, þad þier mier j firra sendud heffe eg og enn nu ej feinged, og johann heffur mier ej eitt ord þar um til skriffad. Min uera er hier enn nu til stade huad leinge ma herran rada, eg uillde þessa paska haffa reist betur vpj þiska land enn sokum strids uerksins þorde eg þad ej a hætta, ef so er elsku fader ad þier nockud sended, bid eg giarna so ad bestilla ad mætte til skila koma. Eg uona med hialp drottens ad are ut ad koma firer sunnan ad finna frænda uorn M. Briniulff biskup, eckert sierlegt nitt kann eg yður hiedan ad skriffa, huad ahrærer strided millum keisarans og Suia-rikes stendur so samptt, land og lyder uerda miog þiader fra þeirra eignum og audæffum ueg driffner, þorp og storer stader aff brender huar Gud sig miskunsamlega yfer nade, so uer(d)ur nu þad goda

þýskaland med ollu fordiarfad. Minnest eg ad þessu sinne ecke meira, eg vil ydur med minne hiarttans elsku moder j verndar hendur drottens mýns býfaladann haffa til lyffs og salar, hann unne mier overdugum jckur bæde mýna aff hiarta allrakjárustu forelldra apttur ad sia med glede.

Moder minne elskulegre uillda eg aff hiarta giarna til skriffa (Gud náæde) eg ueit uel ad hun sialff ej lesa kann. Bid jdur elsku fader mier til ad skriffa huornen hattad er wm sýon minnar hiartan(s) elsku moder, eg sendanockud j firra med breffum mýnum huad og ej er til skila komed til hennar augna, eg sende og þetta breff vppa rietta ouisu og ueit ej sialffur huort það til gagns til skila kemur ellegar ecke

fra stade 1:6:4:2:
denn 26 April

ydar u: g: E: s:¹
Olaffur jonson
med eigen hende
Balbir Gesell

Bid ydur minn hiartans elsku fader þetta mitt breff og sliett til skriff til besta ad hallda.

Seiged mýna hiartans heilsu moder minne elskulegre næst sonarlegu þacklæte allra hiartans uel giorninga asampt sistur og broder minum, þoru minne jonsdotter og Birne Snæbiornsine og aodrum elskulegum godum uinum, bidiande giarna til besta ad hallda þott þetta sinn ej skriffa kunne þui breffenn uerda ej til gagns bestillt, elsku fader, seiged brodur mýnum ad hann villde mier þo eitt ord tilskriffa, það lætur sig so asia ad hann mier gleimpt haffe.

Utanáskrift: Mýnum hiartkiærum elsku fodur sera Jone Suensine sendast þesse fæ ord med sonarlegu audmýktar þacklæte kærlega til handa fra stade.

Ólafur hefur líklega hafið bartskeranám sitt 1636, og þriggja ára námstíminn í Helsingjaeyri hefur þá verið útrunninn 1639. Næst hefur tekið við það sem á dönsku var kallað 'gå på valsen', þ. e. ferðast um og leita sér atvinnu hjá nýjum meisturum og bæta þannig við kunnáttu sína og reynslu. Ólafur hefur þá farið til Þýskalands og dvalizt um sinn í Stade. Nú er hann að ráðgera að hverfa aftur til Íslands og ætlar að

¹ Mun eiga að lesa: ydar u(nder) g(efenn) E(lskande) s(onur).

finna þar Brynjólf frænda sinn, sem biskup hafði orðið 1639; Ólafur hefur verið kunnugur honum, af því að árin 1629–31 sat Brynjólfur heima í Holti hjá foreldrum sínum. Vera má að Ólafi hafi flogið í hug að nefna við biskup að bartskeri gæti verið þarfur maður að ráða til vistar í Skálholti. Guðbrandur biskup hafði haft bartskera á Hólum (Kolbein Hjálmsson, Smæ I 487).

Þó að bréfaskipti hafi verið stopul eftir að Ólafur fjarlægðist, er ljóst að honum hafa verið send fleiri bréf frá Holti en þau sem geymzt hafa. Þaðan hefur hann fengið þau tíðindi að móðir hans hafði misst sjónina. Í Kvæðabók úr Vigur (sjá inngang bls. 59) er tekið upp kvæði kallað 'Grátbón', sem Þorbjörg Guðmundsdóttir hefur ort sjálf eða fengið annan til að yrkja í sinn stað; þar ákallar hún guð og biður hann að gefa sér sjónina aftur:

Opna þitt augað klára
og eyrað hneig til skepnu þín,
álít mitt angríð sára,
athuga raust og beiðni mín!
Sjáðu eg ligg hér sjónlaus þér fyrir fótum.
So er eg leidd og borin um braut
síðan birtan þraut
sem villt frá veganna mótum.

Þóra Jónsdóttir hafði verið gift séra Snæbirni Torfasyni (†1607), sonur þeirra var Björn Snæbjörnsson; hann var á vetrum skólameistari í Skálholti, en sat þess á milli að búi sínu á Vestfjörðum, síðar prestur á Staðarstað. Björn gekk árið eftir að bréf Ólafs var skrifað að eiga systur hans, Þórunni (kaupöl í Holti 1643, brúðkaup 1644, Annálar 1400–1800 I 270, III 63).

Hvað orðið hefur um Ólaf eftir þetta veit enginn að segja. Líklega hefur hann dáið skömmu síðar. Yfir moldum hans hefði vel átt við að raula Enginn grætur íslending.

Ólafur hefur orðið fyrir því slysi sem sennilega mun fátítt svo seint á öldum, að maður sem var sonur velmetins prests og náði fullorðinsaldri týndist úr ættartölum. Jón Halldórsson nefnir aðeins tvö börn séra Jóns Sveinssonar, Jón og Þórunni (Biskupasögur JHald. I 317, Rask 55 bls. 473), og sama er að segja um Smæ. IV 592. En í Lbs. 199 4to, 'ættartölubók með hendi séra Vigfúsar Jónssonar', er nefndur séra Jón Sveinsson, sem 'á' (í nútíð) Þorbjörgu Guðmundsdóttur, og talin börn

þeirra: 'S Jon, Þorun, Olafur, hann siglde og hefur ej til spurst var barskere'. En varla getur verið rétt að Ólafur hafi horfið án þess að til hans spyrðist, því að eitthvað af reytum hans hefur verið sent til Holts, sennilega um hendur kaupmannsins Jóhanns Christensens. Af handritaskrá Kálunds má sjá að Árni Magnússon hefur fengið ýmislegt skrifað dót frá Sigurði Jónssyni sem prestur var í Holti 1680–1730, og allar líkur til að þar á meðal hafi verið bréf Ólafs bartskerasveins, manns sem lifað hafði og vonandi einnig dáið í meinleysi.

AGNETE LOTH

UTROSKABS HÆVN

Motivet Stith Thompson Q 478.1.4. i nogle islandske kilder

I STITH THOMPSONS Motif-Index of Folk-Literature, vol. 5, Cph. 1957, findes som nr. Q 478.1.4. et motiv betegnet '*Adulteress forced to have lover's head before her at meals*'; ingen kilder nævnes, bortset fra 'Irish myth: Cross'. I Tom Peete Cross, Motif-Index of Early Irish Literature, Kraus Reprint, New York 1969, står som eneste henvisning ved dette samme motiv 'HS and N VIII 245, 250n.' Dermed menes Harvard Studies and Notes in Philology and Literature, i hvis bind VIII, 1903, G. L. Kittredge har udgivet og kommenteret den walisisk-latinske fortælling Arthur et Gorlagon efter pergamenthåndskriftet Rawlinson B. 149 (slutn. af 14. årh.) i Bodleian Library; i kommentaren omtales p. 245ff. slutningen af fortællingen — det er heri at motivet forekommer — og nogle paralleller gives. I Inger M. Boberg, Motif-Index of Early Icelandic Literature (= Bibl. Arnamagn. vol. XXVII), Cph. 1967, er motivet ikke medtaget, hvilket dog ikke nødvendigvis betyder at hun ikke havde fundet islandske kilder med det, men blot at hun har opfattet dem som ikke værende 'early' — et ord som imidlertid ellers i hendes bog er taget i meget vid betydning.

Der viser sig at eksistere fire islandske kilder hvori dette motiv forekommer: *Jóns saga leiksveins*, *Jóns rímur leiksveins*, en lille fortælling *um einn kaupmann og riddara*, samt et digt *Ekki er fegurðin öll til sanns* af Jón Ólafsson Indíafari. Nærv. afhandlings formål er at fremlægge dette materiale.¹ Men forinden et par ord om selve motivet: en utro hustru får ved hvert måltid som straf for sin utroskab det konser-

¹ I forbindelse med min udgave af Late Medieval Icelandic Romances I-V (= Edit. Arnamagn., B, vols. xx-xxiv), Cph. 1962-65, læste jeg en del af denne type sagaer, som kun er overleverede på papir og derfor ikke medtoges i udgaven. Deriblandt var *Jóns saga leiksveins*, hvor jeg fæstnede mig ved dette motiv, *Jóns rímur* føjede sig hertil, og senere også den lille fortælling. Digtet af Jón Indíafari har min mand, Jón Helgason, gjort mig opmærksom på.

verede hoved af sin elsker anbragt foran sig på bordet en kort tid, hvorefter det atter fjernes. Motivet findes i indisk og arabisk litteratur (Pañcatantra og De fyrretyve vezirer) og i mange europæiske, se henvisningerne i kommentaren pp. 313–14 i Johs. Boltes udgave af Johs. Paulis Schimpf und Ernst, cf. ndfr. p. 233. Det er uden tvivl fra først af kommet fra orientalsk tradition.

Foruden den dræbte elsker, hvis hoved afhugges, rammer hævnen to unge mænd: i sagaen og rimerne er de sønner af dronningen og hendes elsker, og kongen lader deres ene øje stikke ud; i de to andre kilder er de den forurettede ægtemands brodersønner, som elskeren og hans mænd har dræbt.

Herefter følger nu gennemgangen og udgivelserne af de fire tekster:

1. JÓNS SAGA LEIKSVEINS

*Jóns saga leiksveins*¹ er en af de mange islandske romaner fra senmiddelalderen eller tiden op mod ca. 1600. I lighed med flere andre af denne genre er den ikke overleveret på pergament, men kun på papir² (af disse er det formentlig ældste dateret 1644). Den har aldrig været udgivet på tryk, men kunde sagtens fortjene det.³

I denne saga indgår motivet med 'hovedet på bordet' indeholdende alle motivets led, men det indtager ingen fremtrædende plads, tværtimod forekommer det lidt akavet i sammenhængen. Det samme kan

¹ Sagaen har i de ndfr. nævnte håndskrifter følgende titler: 'Saga litil af Riddara Vilkin og hanns Syne' 174 (Árni Magnússon har tilføjet: 'Af Jone leikara'); 'Æfintyri af Sine Eins Burgeis Jon ad nafne' 588f (med en hånd fra 19. årh. er tilføjet: 'af Jóni leikara'); 'Hier Biriari Soguna Af Jone Le[i]k]Suein' 17; 'Eitt æfintyre Af Syne Eins Burgeis Jone Leiksueine ad Nafne' 641; 'Sagann Af Riddara Jöne Leýksveine' 840; 'Saga af Jon Leiksveine' 1172; 'Sagann af Jöne Leiksveine' 1144. Sagaens helt hedder altså hyppigst Jón 'leiksveinn' (som i rimerne); den eneste autoritet for Jón 'leikari' er Árni Magnússon. Tilnavnet 'leiksveinn' forklares hverken i sagaen eller i rimerne, men synes at hentyde til Jóns og kongedatterens leg under dynen, da de overraskes af ubudne gæster (cf. referatet ndfr.)

² Derfor ikke medtaget i Late Medieval Icelandic Romances I–V, cf. forordet i vol. I, p. vii, og nærv. afhdl. p. 216n.

³ En utrykt Ph.D.-dissertation ved Martin Soderback, *Jóns saga leikara*, Chicago 1949, 60+29 maskinskrevne sider, haves i Det arnamagnæanske instituts håndbibliotek i fotokopi. Den indeholder afsnit om sagaens indhold, struktur, stil, motiver og kilder, om håndskrifter uden for Island samt en udgave efter *Papp. 8:0 nr. 17* med enkelte varianter fra *AM 174 fol*, *AM 588f*, 4°, *AM 553e*, 4° (kaldt B, C og D).

siges om i hvert fald det ene af to andre motiver, anbragte i sagaen: den ved en forbandelse til ulv omskabte mand, der som ulv bevarer sine menneskelige egenskaber og som frelses fra forbandelsen ved et menneskes, her heltens, godhed mod ham. Også motivet med dragekamp er medtaget; der er ikke gjort meget ud af det, men det er dog det motiv der sætter handlingen i gang.

Det vilde være et altfor omfattende projekt at etablere en udgave af hele sagaen i denne forbindelse, så her vil kun de relevante afsnit blive udgivet. Men da det måske kan være længe inden nogen påtager sig at udgive hele sagaen og da det vel må være af interesse at lære dens hele handling i sammenhæng at kende skal der først gives et sådant referat (beroende på de nedennævnte håndskrifter); de relevante afsnit er kursiverede:

Sagaens skueplads er Frankrig. Her lever en 'burgeois' ved navn Vilkin (navnet findes ikke i alle håndskrifter), og desuden nævnes landets konge Hlöðvir (Lodvir, Lodvyk), uden at han dog spiller nogen rolle i handlingen. Vilkin og hans 'frú' har sønnen Jón, der på alle måder er fremragende og allerede som tolvårig ikke har sin lige i hele landet. Hans fader slår ham til ridder. Han rejser bort allerede næste dag for at øve ridderlige bedrifter, udrustet på det fornemste af sin fader, bl. a. med en flot hest, og efter at have aflagt løfte om aldrig at lade sig hindre i at ride fremad på denne sin hest; han har også en anden hest med sig. På sin færd passerer han et borgeled med inscriptionen: 'enhver som rider ind gennem dette led bør vide at han ikke kommer ud i live.' Inden for leddet finder Jón en sovende drage og støder sit spyd i dens hjerte; dragen udspyr gift, hvilket bevirker at Jóns skjold og klæder smelter, og hans hest brænder op. Jón skærer et stykke af dragens tunge som bevis for at han har dræbt den. Derefter bestiger han sin anden hest og rider hen til borgen. I tredive år er ingen sluppet levende fra denne drage. Jón modtages på det bedste af den derboende konge og dennes mænd, får plads i hallen ved siden af kongen og inviteres til at være deres gæst så længe han ønsker, og få af riget hvad han vil. *Under festen kommer dronningen ind i hallen med sit følge og får af kongen anvist plads ved siden af ham; lidt efter kommer to unge mænd ind, de har ingen hår på hovedet, og har begge mistet venstre øje; de går hen til dronningens bord for at opvarte hende. Jón ser at hun blegner. Så træder to mænd ind holdende en dug imellem sig, hvori der ligger et mandshoved; det viser de frem for dronningen, som brister i gråd. Noget efter bærer de atter hovedet ud. Jón undrer sig meget over dette.* Da folk en tid lang har siddet og drukket, høres musik og sang, ind i hallen kommer prægtigt klædte tjænere, smukke møer og i deres midte en jomfru i kostbare klæder: kongens datter. Hun får af

sin fader til opgave at betjæne ham og Jón, hvis bedrift hun får fortalt; de to unge forelsker sig i hinanden og aftaler at alt efter omstændighederne skal i den samme nat han komme til hendes seng eller hun til hans. Da man bryder op følges kongen og Jón til kongens sovekammer, medens kongedatteren med følge begiver sig til deres, som ligger nær ved, blot adskilt fra kongens med en bræddeveg. Træt efter rejsen, dragekampen og aftenens oplevelser falder Jón i så dyb søvn at han først da kongen med sine mænd er gået til messe vågner ved at kongedatteren er kommet til ham; de ligger nu med hinanden, medens solen skinner ind gennem ruden; pludselig åbnes døren og ind træder en af de to enøjede unge mænd fra om aftenen, kalder højt på Jón og siger at kongen og hele hans hird står og venter, ligeledes præsten, for gudstjenesten kan ikke begynde før han er kommet. Kongedatteren bliver rædselslagen og kryber ned under hans venstre arm; Jón undskylder sig høfligt over for den unge mand med at han har et så stærkt hold i venstre side at han ikke kan røre sig. Den unge mand beklager Jóns uheld at han skulde blive syg den første nat han overnatter i kongens soveværelse og sætter sig på sengekanten; han bliver ganske overbevist om hvor syg Jón er; den anden unge mand træder nu ind, og alt går som før. Tredie gang åbnes soveværelsedøren og selve kongen træder ind med hele sin hird. Kongedatteren bliver endnu mere rædselslagen og omklammer Jón også midt på; han kan nu med rette sige at han endnu mindre end før er i stand til at stå op og bivåne messen. Kongen og alle hans mænd sætter sig i værelset og taler om sagerne. Jón synes at udsigterne er dårlige. Da nogen tid er forløbet kommer en hyrde styrtende ind og beder i Guds navn alle mænd komme til hjælp, for en ulv, som har gjort megen fortræd på kongens hjord, er nu løbet ind mellem to mure på et sted hvor den ikke kan undslippe. Kongen og alle andre undtagen Jón og kongedatteren iler ud af værelset. Så snart de to er blevet alene skynder hun sig til sit værelse, klæder sig på, går til kirke og sætter sig på sin plads dér; Jón klæder sig ligeledes på, men temmelig langsomt, kongen og hans følge kommer tilbage til værelset, ved synet af den nu helbredte Jón bryder kongen ud i undren over verdens omskiftelighed; han beretter at ulven nu er bunden. Kongen, Jón og hyrden går til messe for at takke Gud, og derefter til hallen, hvor Jón i syv dage sidder med kongen i muntret lag. Da han som løn for sin bedrift med dragedrabets får lov at vælge sig noget vælger han straks at få ulven. Alle tror at han er en tåbe, men han får dog ulven og rider afsted med den til stor sorg for kongedatteren. Kongen lader nogle af sine mænd tage rustninger på og rider selv sammen med dem efter Jón. Da de er nået til en skov ser de at Jón i en rydning befrier ulven for dens bånd og lader den løbe frit. Ved dette syn bliver kongen grebet af raseri, løber frem og råber til Jón alskens trusler, men denne svarer at han intet ondt vilde med sit ønske om at få ulven, hvorefter han går over til

at berette for kongen hvad der er passeret mellem ham og kongedatteren. *Jón spørger hvorfor de to unge mænd begge havde mistet venstre øje og hvorfor mandshovedet var blevet båret ind på bordet.* Kongen holder en tale hvor han bebrejder *Jón* hans opførsel, men forsikrer at han vil tilgive ham og skænke ham alt hvad han ønsker. *Derpå beretter han at da han var borte i fjærne lande og havde overladt regeringen til dronningen, var denne ham utro med den ridder, som kongen havde valgt til særlig at hjælpe hende med regeringsførelsen, og fik med ham to sønner; ved sin tilbagekomst lod kongen ridderen dræbe og hans hoved præparere så det ikke rådne, og det bæres hver dag ved bordet frem for dronningen for at hun skal angre og renses for sin skyld i dette liv; de to drenge lod han venstre øje stikke ud på.* *Jón* anholder nu kongen om hans datters hånd og får et ja. De begiver sig alle tilbage til borgen, kongedatteren træder prægtigt klædt ind i hallen, og hilser sin fader og alle ridderne, i syv dage er *Jón* dér i fest og glæde; han får med sig tolv veludrustede svende og rider til Frankrig hjem til sin fader for at indbyde ham til sit bryllup. Faderen begiver sig med et stort følge afsted, bryllupsfesten finder sted med pomp og pragt, og *Jón* opnår ved festen et løfte om at hovedet aldrig mere skal bæres frem for dronningen, samt at de to unge mænd kommer i hans tjeneste; han skaffer dem hver et godt ægteskab og gør dem til jarler. Selv bliver han også jarl, men efter kongens død overtager han det enevældige kongedømme, styrer det i mange år og lever lykkeligt med sin dronning, med hvem han får gode efterkommere. — Ulven som han havde skænket livet var egentlig en kongesøn af Flæmingjaland, som en ond stedmoder havde slået med en 'ulvehandske', derfor så han ud som en ulv, men var i virkeligheden et menneske, og havde navnet Sigurðr; i forbandelsen lå også at han kun hvis nogen valgte hans liv fremfor alle verdens herligheder skulde blive befriet for sin ulvetilværelse. Han kommer til *Jón* for at takke ham og de to indgår fostbroderskab; sammen tager de til Flæmingjaland og hævner sig på stedmoderen ved at trække en bælg over hovedet på hende, stene hende, brænde hende og kaste asken i havet. *Jón* skaffer Sigurðr et godt ægteskab, og hver i sit rige lever de lykkeligt, bevarer deres fostbroderskab og udvexler gaver så længe de lever.

Det ses at motivet med 'hovedet på bordet' ingen egentlig funktion har i fortællingen. Det forholder sig nok sådan at sagaforfatteren har haft det i sit forråd af fortællestof og så brugt det for dels at give spænding og uhygge, dels at vise heltens ædelhed og et eksempel på hans velgærninger.

Der udgives efter *AM 174 fol* skrevet af *Jón Gissurarson* (ca. 1590–1648), som afslutter sin afskrift med ordene 'Skriffad ad Nupe j Dýra-fjirde Anno 1.6.44.' Det har oprindeligt været en del af en større codex,

som er blevet delt af Árni Magnússon; det består af 10 blade, hvoraf det første er tilsat til erstatning for den ved sønderdelingen fjærnedede originale begyndelse (som findes i *AM 663 b, 4°*). — Bordscenen findes bl. 4r9–26, forklaringen bl. 8v22–29 og 9r12–27, og forbønnen bl. 9v25–31.

En afskrift af 174 findes i *AM 553 e, 4°*. Det er iflg. Jón Ólafssons katalog skrevet af Jón Sigurðsson (1702–57, se Ísl. Æviskr. III, p. 261). — Bordscenen findes bl. 8v3–9r13, forklaringen bl. 21v15–22r8 og 22v13–23r18, og forbønnen bl. 24v12–25r3.

AM 588 f, 4° er iflg. Jón Ólafsson skrevet af hans bedstefader, Jón Torfason (ca. 1640–1719), præst på Staður i Súgandafjord. Det består af syv blade og har oprindeligt været en del af en senere sønderdelt codex, cf. Bibl. Arn. XX, 1960, p. 121. — Bordscenen findes bl. 3r5–19, forklaringen bl. 6v13–18 og 6v29–7r8, og forbønnen bl. 7r29–7v2.

Papp. 8:o nr. 17 II, i Kungl. Biblioteket i Stockholm, har sagaen fra øverst bl. 1v til midt på bl. 16r. Efter sagaens slutning er med anden hånd end skriverens skrevet iflg.: 'Páll gunnlaugsson ä þetta Sógukuer med Rijettu enn einginn annar huorsem þad Bannar. og er vel ad þui kominn þui ad þörsteijrn finnBogason fieck hónum þad til eignar j [lö]ni firir snæfelldz jókli þä dätum [sk]rifadest 1662.' Evt. er den første af de to nævnte mænd identisk med en Páll Gunnlaugsson, der underskriver sig som vitterlighedsvidne i 1631 i Skálholt (*Alþingisbækur*, V, Rvk. 1922, 1925–32, p. 126), men det andet navn har det ikke været muligt at finde. — Bordscenen findes bl. 5v19–6r17, forklaringen bl. 13r7–14 og 13v10–14r7, og forbønnen bl. 14v16–15r3.

JS 641, 4° har engang været et stort håndskrift, men består nu kun af brudstykker af forskellige sagaer, de fleste blade er løse og slidte, tit med texttab. Jóns saga begynder umiddelbart efter at Vilhjálms saga sjóðs slutter med ordene 'Endud þann 22 Dag februarii Anno 1693 vale'. I *Skrá II*, p. 615, identificeres skriveren som Þórður Jónsson á Strandseljum; men hverken dateringen eller hånden passer med ham; derimod kan det være Jón Þórðarson, der var søn af Þórður Jónsson (se *Steffánsfærsla*, Rvk. 1978, pp. 40–41) og ligesom han skrev meget for Magnús Jónsson í Vigur. — Af sagaen er bevaret begyndelsen (derefter lakune), fire sammenhængende blade (derefter lakune), og slutningen. — Bordscenen findes bl. 2r14–27, forklaringen og forbønnen har været i det nu manglende.

Lbs 840, 4° er et tykt samlingshåndskrift med 24 tekster, hvoriblandt

Jóns saga står som den fjerdesidste, fra midt på bl. 299v (hvorefter eet blad mangler) til midt på bl. 304v. Håndskriftet er beskrevet af Sture Hast i *Bibl. Arn.* XXII, 1960, pp. 145–47; cf. også *Bibl. Arn.* XXXIV, 1979, p. 113. Af håndskriftets titelblad fremgår at det er skrevet på Skarð på Skarðsströnd 1737; ejeren af Skarð var på den tid sysselmand Bjarni Pétursson med tilnavnet 'ríki' (1681–1768). — Bordscenen findes bl. 301r22–32, forklaringen bl. 303v20–23 og 303v31–304v7, og forbønnen bl. 304v22–24.

Lbs 1172, 4° har sagaen bl. 102r–107r. Det er i Skrá dateret til 18. årh., men er måske snarest fra tidligt i det 19. årh. Det har tilhørt arkivar Jón Þorkelsson, som erhvervede det efter Guðmundur Hjartarson í Grjóta ved Reykjavík (†1882). — Bordscenen findes bl. 103v28–104r8, forklaringen bl. 106r25–30 og bl. 106v7–17, og forbønnen bl. 106v34–107r3.

Lbs 1144, 8° er fra 19. årh.; det er ligesom det foregående håndskrift fra Jón Þorkelssons samling, erhvervet af ham i 1894 fra Elísabet, datter af Páll Pálsson Hjaltalín (1806–76), handelsbestyrer i Stykkishólmur. Dennes navn står på bagsiden af første blad med skriverens hånd: 'Paull Paulsson'. Sagaen findes bl. 1r–13r; den har alle de samme elementer som i de øvrige håndskrifter, men teksten er meget forkortet. — Bordscenen findes bl. 4v4–5r5, forklaringen bl. 10r12–18 og 10v2–11r3, og forbønnen bl. 11v12–20.

Sagaen findes i en anden redaktion i *ÍB 260*, 8°, der er skrevet i april 1826 af Þorsteinn Gíslason á Stokkahlöðum (1776–1838), samt i *Lbs 678*, 4°, der vistnok blot er en afskrift. — Ved sagaens slutning, på bl. 35r, har Þorsteinn Gíslason skrevet 'Snúid ur Rimum'. Den af ham skrevne saga er altså en prosaparafrase af *rímur*; men der kan ikke være tale om de ndfr. pp. 225–30 omtalte rimer (det ses allerede af begyndelsen, hvor Jóns fader i rimerne er en konge i Danmark, men i sagaen præsenteres som en rig *burgeis* i Frankrig), men det må være nogle andre — og nu formodentlig ikke længere eksisterende — rimer om Jón leiksvinn, som har dannet grundlaget for hans saga.

I det følgende trykkes de relevante afsnit af sagaen efter 174. Der er i ordlyden mange varianter i de andre håndskrifter; heraf anføres nedenfor kun enkelte som muligvis viser en mere oprindelig text end 174. — Til sidst er med mindre skrift trykt tilsvarende fra det lige nævnte *ÍB 260*:

4r9-26 Nu sem þeir tóludust suo vidur gengur j hóllela sialff drottningenn
 med frýdu fóruneyte og skipar kongurenn henne æ adra hónd sier i
 3 hásæted, og ey leijd langtt ædur enn jnn komu j hóllela tueir kollötter
 sueýnar suo onguann kjende frá audrum bader einsýner og burtu hid
 vinstra Auga vr huorutueggia þeirra, þeir geingu ad þiona fijrer Borde
 6 drottningar, sier hann fullkomliga æ herra þessa og ad fruenn vard
 Bleýk vidur er hun sier þá ganga ad Bordenu, og er hann sæ þeirra
 Asionu vndrar hann þetta mikid allt samann, Epter þetta koma jnn
 9 tuejr menn og bera dauðz mans hóffud æ mille sijn suo frýtt sem þad
 væri ný hógguid aff Bólnum, þeir hallda med eignum frýdum duki hóffdu-
 enu og ganga fyrer drottningu og hallda fyrer henne og sýna henne
 12 framar enn ødrum þeim sem jnne voru, enn er hun sier hóffuded fellur
 ad henne sárligann grät, og nockru sydar bera þeir burt hóffudid aff
 hóllunne, vndrar herra Jon þetta harla miog. — — — — —

*Om morgenen efter at Jón har sovet hos kongedatteren kommer
 'annar sæ einsijne piylltur er hann haffde fyrer Bordum sied um kuellid-
 id' for at kalde på ham; da tiden går uden at Jón står op, kommer også
 hans 'eineygde broder' i samme ærinde; de to bliver siddende hos Jón
 indtil kongen selv kommer. — Senere har Jón en samtale med kongen:*

8v22-29 Epter þad spurde hann kongenn huad þuj olle ad þeir tueir kollottu
 Suejnar være báder eineijgder æ sama hätt suo huórugann kiende fra
 3 audrum edur fyrer huoria skulld ad hóffud dauðz manz væri med so
 vndarligum hætte bored j hóllela þegar menn sæte ýffer drýckiubord-
 um, en sem kongurenn heýrde þessa sógu vndradest hann, og sem hann
 6 vitkadest nockud, seger hann suo — — — — —

4 onguann kjende] lyker ad huórugann matte kenna (þeckia 1172) 588f, 641,
 1172, huorugann matti kenna 17, hverigan mätti frá ødrum [kenna] 840. 4-5 og
 — þeirra] ÷ 17, 840, 1172, 1144. 5 Borde] hniám 17, Bordum og kniám 1144.
 6 hann] herra Jon 588f. æ — og] ÷ 588f, 17, 840. 7-8 og — Asionu] ÷ 17,
 840, 1172. 7 er hann] hun 588f, 641. 9 frýtt] + og Raudleytt 588f, 641, + og riødt
 17, 1144, 840, + og raudt 1172. 12 fellur] feller 840. 12-13 fellur — henne]
 fiell a hana 588f, 641, kom ad henne 1172, setti ad henni 1144. 13 sárlegur gratur
 588f, 641, 1172, 1144. 14 miog] herefter tilføjes enn lætur þö vera (÷ 1172,
 1144) kijrt (+ yfir öllu þessu 1144) og spijr ei epter (eftir eingvu 1144) 17, 840,
 1172, 1144.

2 suo] og so lijker ad 588f. 4 drýckiu-] ÷ 17, 840, 1172. 5 þessa sógu] þetta
 588f. vndradest hann] verður honum so jllt vid ad hann fellur i øvit 588f, verður
 hann so sem vitstöllinn (-stola 840) 17, 840, vard hann so sem fra sier 1172.

- 9r12-27 Suo bar til ad vier hóffdum her vte fyrer Landenu til fiarlægra Rýkia og eý skiotliga aptur huerffande, enn drottning vor sw er enn j dag
 3 lýffer var epter heijma til herstiornar og ejrn Riddare sem eg sierdeylis setta til Rädagiorda med henne, hun tekur hann i sæng til sijn og getur þä med honum þessa tuo Sueijna er nu sastu þjöna fyrer Bordum, Og
 6 er vier komum heijm vrðum vier varer vmm þennann drottentz suikara huorn vier ljetum med Suerde rietta og veijttum skiotann dauda, Sueijna bäda lietum vier missa huörn sitt vinstra Auga, grósudum vier suo
 9 hóffud suikaranz ad eý mätte Rotna, giórande drottningu þä skript ad huörn dag hennar Lýffs skule hun þat siä sijnum eiginligum Augum og ýdrast so sijnz glæpz ad hun hreýnset med Gudz Mýskunn i þessu Lýfi.
- 9v25-31 Þiggur herra Jon þad ad veýslunne aff kongenum ad hóffudid skýllde eý berast fyrer Augsyn drottningarinnar leijngur hennj til skapraunar,
 3 enn hann sette pilltana Sonu hennar j hædstu þionustu sýna þar til hann fieck þeim god kuonfóng, gefande Jarlz rýke huorum þeirra og miklade suo sijna tign.
- 31v27-32 þessu nærzt koma inn i hóllina ij. menn úngir og likir hvor ódrum og badir einsýnir, rodnar drottning vid þeirra þarkomu, þar eptir komu inn ij menn og baru í milli sín manns hófud, stódu þeir fyrir drottningu med hofudid og vard hún mióg dópur vid — — — —
- 33v28-31 enn nú vil eg aprt vita qvad Jón hvorsu astatt er um þä einsýnu pillta, og hvad þad hefr ad merkja, ad manns hófudid var borid fyrir drottningu. — —
- 34r2-16 Eitt sinn er vér heldum i leidangr. lét eg drottningu giæta Rikis, enn á medan vér vórum í burtu, lagdist hún med Riddara einum, og ól vid honum ij sveinbörn, enn nær vér heim komum fretti eg svik drottningar let eg þä stínga út vinstri augu sveinanna, enn drepa svikarann, var hanz hófud smurt, svo ecki rotnadi, og sidann á hvorjum degi innborid fyrir drottningu, henni til áminningar fyrir sinn drigda glæp, og vid þad sama má hún búa medann henni lif vinnst. Jón bidr kong med mórgum fogrum ordum ad fyrirgefá drottningu glæp hennar og skapræna ecki leingr.

2 eý — huerffande] huorfum seint heim aftur 588f. 2-3 sw — lýffer] ÷ 17, 1172. 3 herstiornar] Rykis stiornar 588f, 17, 1172, + i landinu 588f. 8 grósudum] smurdum 17, 1172, kriddudum 840. 11 ad — Lýfi] ÷ 17, 840, 1172.

2 Augsyn — skapraunar] drottningu þadann af 17, drottn. þadann i frá 840, drottn. meir 1172. 4-5 gefande — tign] ÷ 17, 840, 1172, 1144.

2. JÓNS RÍMUR LEIKSVEINS

Jóns rímur leiksveins er udgivet af Finnur Jónsson i Rímnasafn II, 1913–22, pp. 825–41. De findes kun i eet håndskrift, *Lbs 861*, 4°, der består af 6 blade; det hørte oprindeligt til et meget stort rimehåndskrift.¹ Dette store håndskrift er, bortset fra slutningen, skrevet med een hånd, Jón Þórðarson, skriver for Magnús Jónsson í Vigur; det er skrevet 1695 og oplyses af skriveren at være skrevet på Óshlíð;² stedsbetegnelsen er noteret to gange af ham, på p. 428 og p. 483. Det er, helt eller delvist, afskrevet efter en membran, cf. fire notitser i det: p. 233: ‘... skrifader eftter gamallre kalfs skinns book, vija miog rangre ...’; p. 394: ‘eftter norrænu kálfsk(inns)b(ok) gamallj.’; p. 483 og p. 532: ‘Eftter norrænu.’

En afskrift af *Lbs 861*, 4° findes som *Lbs 862*, 4°; den er foretaget af Guðmundur Þorláksson (1852–1910), der efter at have været mangeårig arnamagnæansk stipendiar i København i 1896 vendte tilbage til Island, hvor han i årene 1899–1906 var beskæftiget med afskrivning af håndskrifter for Landsbókasafn.

Det skal for fuldstændighedens skyld nævnes — selvom det ikke vedkommer nærværende emne — at den til første rime hørende *mansöngur* samt den umiddelbart følgende første strofe af denne første rime findes i et pergamenthåndskrift, *Perg. 4:o nr. 22* i Kungl. Bibl. i Stockholm, hvilket først konstateredes af Kr. Kålund, der udgav dette pp. 39–40 i sin afhandling, *Islandsk digtning omkring 1500*, i *Nordisk Tids-*

¹ Det ejedes af den senere altingsmand Björn Línal (1876–1931), der havde fået det af en fattig *húsmaður* i Miðfjörð, Guðmundur Árnason, der igen havde fået det af en gammel bonde ved navn Einar på gården Urriðaá i samme egn (disse og de følgende oplysninger gives i brev fra Finnur Jónsson til Den arnamagnæanske kommission 17. april 1902). Björn Línal vilde under sin skoletid i Reykjavík 1895–1901 sælge håndskriftet til Landsbókasafn, men biblioteket ønskede kun at købe de rimer som man i forvejen ikke havde; det var kun to, nemlig foruden Jóns rímur leiksveins også rímur af Sigurði Fornasyni, de blev udtaget af det store håndskrift og har nu selvstændige numre (*Lbs 861*, 4° og *Lbs 880*, 4°). Björn Línal tog så det resterende med sig til København, hvor Finnur Jónsson straks så, at det drejede sig om et værdifuldt håndskrift, anbefalede købet i ovennævnte brev, og benyttede det i sin store rimeudgave. Det har siden 1902 tilhørt Den arnamagnæanske samling, hvor det har betegnelsen *Acc. 22*. Cf. også Björn K. Þórólfsón, *Rímur fyrir 1600*, Kmh. 1934, pp. 12–14.

² Ved Bolungarvík i Ísafjarðardjúp; her var en fiskeplads, cf. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, 7, Kmh. 1940, p. 154.

skrift for Filologi, Tredie Række, Attende Bind, Kbh. 1909–1910, pp. 37–46.

Ligesom ved sagaen gives herefter et handlingsreferat af rimerne; de relevante afsnit er kursiverede:

En dansk kongesøn, Jón, er dygtig som skiløber, jæger og svømmer; kongen holder en fest, hvor Jón slås til ridder og får en fin hest; inden han rider afsted på den aflægger han løfte om aldrig at lade sig hindre i at ride frem. Han kommer til en skov og senere til en borg med stærke mure om, hvorindenfor ligger en grum, giftsprydende drage, som Jón gennemborer med sit spyd og dræber; hans hest dør af dragens gift. Borgens kong med sine mænd glæder sig over hans bedrift og modtager ham på det bedste, han får sæde ved siden af kongen, som under trusel om halshugning befaler sine mænd at vise Jón respekt. *Dronningen kommer ind i hallen, hilser på Jón og sætter sig ved kongens side, hun er fornemt klædt i silke, men er tårevædet; to mænd kommer ind, de er i grønne kjortler, er enøjede, men meget kønne; de holder mellem sig et fad med et mandshoved på, som de længe står og viser den grædende dronning.* Da de er gået ud, byder kongen sin datter at være tilstede i hallen og opvarte; hun går med en skål vin først til kongen og så til Jón, der straks opflammes af kærlighed til hende; hun gengælder den og vil gerne være med ham, således at da kongen er gået ud af hallen med Jón og har anvist ham hans sovekammer, kommer hun nogen tid efter til ham, og de tilbringer natten sammen. Tidligt om morgenen sender kongen mænd til Jón for at mælde at kongen ønsker at se ham, kongedatteren kryber ned og klammer sig til Jóns ben; denne svarer at han på grund af et stærkt hold i benene ikke kan rejse sig og komme; noget senere beder kongen andre gå til Jón, det gør de og det samme gentager sig to gange, blot at holdet nu er nået op i brystet og derefter i skulderen.¹ Til sidst kommer kongen selv, men da han står i døren kommer hans kvægvogter løbende med melding om at det er lykkedes ham at lukke en ulv inde, som har været en trusel mod hele hjorden. Alle løber ud, så Jón og kongedatteren bliver alene, han klæder sig skyndsomt på og går til kongen, og hun iler til sit kammer. — Mændene får bundet ulven; kongen og hans mænd fester i hallen og hylder Jón for drabet på dragen. Som belønning må han vælge sig en kostbarhed. Kongedatteren glæder sig fordi hun håber at Jón vil vælge hende, men han vælger til alles forbløffelse ulven, får den og rider afsted med den ud i skoven, hvor han slipper den løs. Kongen er redet efter Jón og ser hvad der sker. Kongen spørger hvorfor han har givet ulven livet, og *Jón vil til gengæld vide hvorfor dronningen er så bedøvet.*

¹ Rimerne bruger her et forblømt udtryk, af Finnur Jónsson forstået som 'hals' (Rímnasafn II, p. 842), af Björn K. Þórólfsson som 'skulder' (Rímur fyrir 1600, p. 94).

Kongen beretter nu at engang da han var borte fra sit rige havde han sat en fornem ridder til at styre det imedens, men dronningen blev ham utro med ridderen; ved sin hjemkomst lod han ridderen halshugge, lod hovedet præparere med urter og stak et øje ud på hver af de to unge sønner som dronningen fødte ridderen. Dronningens straf består i at ved hver sammenkomst i hallen bæres hovedet frem for hende. Kongen tilbyder Jón sin datter, men Jón kræver at han tilgiver dronningen og at hovedet begravnes. Jóns og kongedatterens bryllup holdes.

Hermed slutter de ialt tre bevarede rimer. En fjerde rime med forklaringer om den forvandlede ulv og om hvordan alt siden gik — således som i sagaen — kunde man tænke sig havde existeret, så meget mere som tredje rime slutter nederst på en versoside, så en eventuel fortsættelse kan være tabt uden at efterlade sig spor i det bevarede; men dette er yderst usikkert: tredje rimes næstsidsste strofe ender med ordene 'hier munu wijsur falla' (bl. 6v18), hvad der kunde forstås således at rimerne slutter her, men det er ikke ualmindeligt at enkeltrimer inden for en større cyklus slutter på tilsvarende måde (f. ex. 'læt eg rímu falla' (Rímnasafn I, p. 49), 'ríman hlýtr að falla' (Rímnasafn I, p. 113)), så dette beviser intet. Imidlertid kan det meget vel tænkes at en fjerde rime ikke har existeret, cf. Rímur fyrir 1600, p. 237 og p. 330, hvor det påvises at rimer ofte slutter tidligere end en til grund liggende saga.

Herefter følger nu de relevante afsnit udgivet bogstavret efter *Lbs 861, 4°* (udgaven i Rímnasafn er normaliseret):

Første rime, str. 46–50:

2v20–3r7

Hilmers kuon J hóllina gieck
og heilsar vænum stille,
þar med kvadde hun þennan Reck,
þar var skamt J mille

Settest nidur hiä sickling sprund,
sü var skrijdd med baugumm,
sylked hulde hvarma grund,
hrundu tæar af augum

fyrer brüde komu bragnar tveir,
bæru kyrtla græna,
augad høfdu Annad þeir,
og asiän harla væna

Þeim læ Diskur vmm hauka haudur,
og höfud á eitt af manne,
sæ var lester løngu daudur,
Laukz er sýtte svanne

Stoodu þeir fyrer bauga brijk,
bæder stund miög lönga,
särlega grætur sætann Rijk,
sijdann j burtu ganga

Tredie rime, str. 19³⁻⁴:

6r3-4

Seig það hölda hilmer framur,
huad þijn drottning Sijter

Tredie rime, str. 23-29¹⁻²:

6r10-23

Eg var burtu lönga leid,
löstur wr mijnu Rijke,
biört sat eftter bauga reid
büinn med Linna sijke.

Röskuann setta eg Riddara til,
Rögnés kvonar giæta,
hann drö flærd ad fallda bil,
Og fieck suo Drottning mæta.

sögdu mier eg sökta heim,
svik þau ordinn vöru,
hugdunst grimmu giallda þeim,
Gyrndar verkinn stooru.

þar sæ hiälmz ä hringa þöll,
höfud took sverd af balldri,
þar eg þa Jurt vid heila höll,
hun mä fölna Alldrj.

sætann fædde sonuna tvä,
sagde Riddarann eiga,
hälfa sijn tök eg hlijrum frá,
hlædumm ofnis teiga.

Þegar mijn höll er þegnum þøcktt,
 þad mun drottning harma,
 þä skal fyrðum flíoded klókt,
 færa hófud og barma

Tredie rime, str. 31–33:

6v2-7

Mier verður allðrei gullz reid giftt,
 garpurinn svarade stille,
 auðþóll nema sie angri sviftt,
 yckar beggia ä mille

Hirtu grimd J greina höll,
 Og graf þad hófud J molldu,
 bæt þä sijdan ból sijn óll,
 blíjdri sylke folldu.

Hófud var grafed J hreinann sand,
 hrjnga tíjrs ad Ræðumm
 sætann skilst vid süta kland,
 sijðann tök vid Næðumm

Angående forholdet mellem sagaen og rimerne: De forholdsvise korte afsnit, hvor motivet med det afhuggede hoved findes, udgør kun en ganske lille del af såvel sagaen som rimerne. Der er her ikke nogen større afvigelser mellem den prosaiske og den versificerede fremstilling. En grundig diskussion af forholdet mellem sagaen og rimerne bør vente til sagaen er udgivet og undersøgt, men nogle foreløbige bemærkninger kan dog fremsættes: Rimernes alder kan vel bestemmes til det 16. årh., måske snarest dettes første halvdel. Der forekommer — dog kun sporadisk — rim som vidner om afrunding af *y* (*fríða:prýða*, I, 52; *strýkr:víkr*, II, 11), samt — ligeledes sporadisk — eksempler på forsyndelse mod gammel vokalkvantitet (*gleður* III, 6¹ (foreslås rettet til *gladdi* i *Rímnasafn* II, p. 842), *drekann* III, 7¹).

Som nævnt ovfr. p. 227 er historien om Jón ikke ført til ende i rimerne, idet der mangler en afsluttende rime om varulven. I deres overleverede form kan rimerne således ikke være grundlag for sagaen. Yderligere kan det siges at hvis sagaen var opstået som en prosagengivelse af rimerne vilde man vente at sagaen fulgte rimerne nogenlunde nøjagtigt,

men dette er ikke tilfældet; sagaen er gennemgående betydeligt udførligere. — Et eksempel på en reel afvigelse mellem de to værker findes i præsentationen af heltens fader: i sagaen er han en fornem mand ved navn Vilkin i Frankrig, i rimerne er han en ikke navngiven konge i Danmark.

Rimerne synes altså at være en noget forkortet gengivelse af en saga; denne kan i hovedsagen have været lig med den bevarede saga, men med afvigelser på enkelte punkter.

3. FORTÆLLING 'UM EINN KAUPMANN OG RIDDARA'

I håndskriftet *Add. 11153* i British Museum findes bl. a. en længere række småfortællinger (bl. 128–170 og bl. 182–260), hvoriblandt på bl. 215v–216v *Um einn kaupmann og riddara*.¹ Disse sider er, som det allermeste af det 263 blade tykke håndskrift, skrevet af Jón Þórðarson, der som allerede nævnt, se ovfr. pp. 221 og 225, var skriver for Magnús Jónsson í Vigur. Blandt fortællingerne er der i hvert fald nogle som går tilbage til middelalderlige exempla og har sidestykker i Gerings *Íslendzk Æventyri*, cf. Gripla II, Rvk. 1977, p. 79 (Gering nr. 9), og *Gamall kveðskapur* (= Ísl. rit síðari alda, 7) Kmh. 1979, p. 32n. og p. 122n. (Gering nr. 42 og 82).

Fortællingen er tillige fundet i endnu et håndskrift, *Lbs 1569*, 4°, bl. 124r–v; hele dette håndskrift er skrevet af den ovfr. p. 222 nævnte Þorsteinn Gíslason. — En redegørelse for forholdet mellem disse to håndskrifter kan ikke foretages på grundlag af denne ene lille fortælling, men det kan dog siges at der i den ikke synes noget til hinder for at teksten i *1569* — evt. gennem mellemlid — kan stamme fra *11153*.

Ndrf. trykkes teksten efter *Add. 11153* med varianter fra *Lbs 1569*, 4°.

Fortællingens indhold er flg.:

En ridende købmand ser i en skov en ridder på jagt, taler beundrende om ham til hans tjæner, der lader ordene gå videre til sin herre, og købmanden inviteres til at overnatte hos ridderen. Han tager imod indbydelsen. Om aftenen kommer ridderens frue med sine to døtre til stede ved måltidet.

¹ Fortællingen er nævnt hos Ward, *Catalogue of Romances . . . in the British Museum*, I, p. 856; cf. den ndr. p. 233 omtalte udgave af Schimpf und Ernst, II, p. 314.

Købmanden tænker at ingen er dog lykkeligere end denne ridder. Da bliver et skægget mandshoved båret ind på et sølvfad. Købmanden forfærdes og regner med at næste aften vil det være hans hoved som bæres ind. Efter måltidet følges han til et sovekammer, som låses efter ham. Han ser på væggen hænge forskellige våben og at i en krog hænger to dræbte unge mænd, han ræddes for at få samme skæbne, lægger sig på sengen med alt tøjet på, og da ridderen næste morgen kommer ind til ham fortæller han, hvor natten har været skrækkelig, og hvad han har set. Ridderen giver ham da sagens sammenhæng: hovedet er af en ridder som hans hustru havde bedraget ham med, de to unge mænd var hans brodersønner, som ridderen og dennes mænd dræbte, da de ikke kunde få ram på ham selv; de hænger der hver dag for at han stadig kan være i hævntanker. Han slutter med at formane købmanden til ikke oftere at anse nogen for at være den lykkeligste på jorden:

Vm Eirn Kaupmann og Riddara.

- 215^v Eirn kaupmadur villde einn tíjma Ryða til Leon hann kom i eirn skög, og sä einn Riddara Jaga þar díjr, hann hafde og höndlad marga
 3 Hyrte Hindur og hiera, þesse kaupmadur kom til einz aff Riddaranz þienurum, og hælde fastlega Riddaranz hreiste, og talade honum til mann frægðar, og hrosade honum og hanz gjörveleik, framar öllum
 6 monnum, Enn þesse madur sem var ä Ræðu vid hann, sagde Riddaranum kaupmannsins gloseran, sem hann lagði i hanz mann dyrðer, Riddarenn fann sialfur þennann kaupmann spurde hann og marga
 9 hluta, einninn baud hann honum ad Gista hiä sier wmm nottena, kaupmadur þä þad. Riddaranz folk tok hanz hest og gjorde honum greida fieck honum ný og hrein klæde, sem til bordz skyllde ganga kom Riddaranz fru med sijnar tuær dætur, miög stässlega til Reika, kaupmadur huxade nu med sier, ad einginn munde þessum Riddara Lucku samare finnast meiga, Enn vmm bordunina var ä Silfurfate jnn bored eitt
 15 manzhöfudt med Lóngu skiegge, og Ofur fat yfer, Þä blöskrade kaupmanninum, og hugde skie munde meiga ad suo wæri höfudet af sier
 216^r bored i Liftinga Riddaranz bord ä morgun, tok þa af honum | mathar

Overskrift: Af Kaupmanni og Riddara. 1 kom i] reid um. 2 einn] ÷. og höndlad] veitt. 3 þesse] ÷. til — aff] i tal med. 4 fastlega — hreiste] jafnliga Riddaranum. 5 gjörveleik] frægd. 7 i] um. 8 fann] + nu. 10 þä] þadi. Riddaranz folk] Riddarinn. 12 stäss-] stats-. 13 samare] -ligri. 14 bordunina] bordtimann. ä — bored] inn borid á silfr fati. 15 Lóngu] ungu (*sic*). og — yfer] ÷. 16 -manni. wæri höfudet] yrði höfud. 17 i Lifting] ÷. ä morgun] ad

- 18 nautnena, Þá bordum var svipt var kaupmanni wysad j eitt herberge þar sem margar sængur woru, feingu honum þar lios jnn og skielldde j laas hann lokade og jnnann til, og sem hann skimade wpp vmm hused
- 21 sä hann hardneskiur Pantzara spiöt Armbryste stalhosur handska etc. Enn i eirnre krä sä hann hvar heingu ij wnger menn, sem woro j hel stungner. Þä vard kaup manni ecki betra vid og hugde hid sama munde
- 24 fyrer sier liggia. Og sem Liosed var wt brunned Lagdi hann sig j fötun- um wpi Eina sæng og þotte ecki skammdægurt, Vmm Morguninn Lauk Riddarinn wpp dvrinum, vard kaupmanni þa illtt vid, sem nærre mä
- 27 gieta, Riddarinn sagdi huorsu hefur pier Lided J nott, kaupmadur seiger wmm mijna Daga hef eg alldre Att oværelegra nattbool, þuj þä seiger Riddare. þuj eg sä tuo menn stungna j hel hangande þar hiä mier, Og
- 30 hugda eg mier munde eiga Ad giora suo Eirinn, þuj bid eg ydur ad þier vilied Lata mig fara med fride, Riddarenn sagdi þu sagder J giær vid Mijna menn. Ad eg wæri hinn Luckusamaste Enn þu säst j mäl
- 33 tijdinne eitt höfud a diske. þad var höfud af einum Riddara, sem Leiged hafde med minne konu, Enn henne til Æfinnlegrar skapraunar Læt eg bera þad fyrer hana j huorre maltijd Enn þeir ij menn sem þar heingu,
- 216v voru Mijner brodur|syner, þa hefur same Riddare og hannz folk dreped, þuj hann kunne ecki ad fyrer koma mier, og þeir hanga þar huorn dag. Og sie eg wpä þä, til þess ad mier kome þess helldur hörd hefnd j hug.
- 39 Athuga þu nu, huort eg er hinn Lucku samaste madur ä Jördunne, þar fyrer far hiedann og dæm alldre suo hiedann Aff.

Denne fortælling ligger tæt op ad nr. 56 'De memoria mortis' i *Gesta Romanorum*, den vidt udbredte anonyme middelalderlige latinske samling af moraliserende parabler, fabler, æventyr og anekdoter, der i sin kærne formodes at gå tilbage til slutningen af 13. eller begyndelsen af 14. årh. (Udgivet af Hermann Oesterley, Berlin 1872, eftertryk Hildesheim 1963, oversat af J. G. Th. Grässe, Dresden 1842, 2. udg. Leipzig

morgni. 18 wysad] fylgt. 19 þar sem] hvar. honum] menn. skielldde] skeldu. 20 jnnann til] ad innann. og sem] enn er. skimade] fór ad skimast. 21 etc.] og s. fr. v. 23 ecki] ei. 24 Og] enn. 24-25 j — wpi] ad lyktum. upp i. 25 ecki] ei. 26 dvrinum. þa] + mjog. 26-27 sem — gieta] ÷. 29 Riddare] Riddarinn. Kæpmadr s. 30 hugda eg] hugdi. eiga — Eirinn] einninn eiga þad sama ad gjöra. 30-31 þuj — fride] ÷. 31 sagdi] segir. 32 vid Mijna menn] ÷. 32-33 j mäl tijdinne] um máltidar timann. 33 diske] + innborid. Leiged] lagst. 34 med] hjá. konu] qvinnu. 35 j huorre] vid huórja. 36 hefur] hafdi. 38 hörd] þúng. 39 hinn] sa. 40 hiedann Aff] optar.

1905). Der er ingen tvivl om at det egentlig er samme fortælling, men der er ikke desto mindre så store indbyrdes forskelle at det er tydeligt at der ikke kan være en direkte forbindelse mellem den latinske og den islandske text, men derimod er der en indirekte: den tyske fortællingsamling *Schimpf und Ernst* af Johannes Pauli, der var fransiscaner-munk fra Elsass omkring 1500 (han siger om sig selv at han har prædikeret fra 1479 til 1519) har *Gesta Romanorum* blandt sine kilder. (Den ældste udgave, fra 1522, blev af Johs. Bolte udgivet i to bind med indledning og anmærkninger, Berlin 1924, fotografisk optryk Hildesheim/New York 1972; heri står fortællingen i bd. I, pp. 143–144, anmærkninger i bd. II, pp. 313–314). En af denne samplings historier, nr. xx, 'Von eim Kaufman, der ein Kopf mit Bart ob eim Tisch het gesehen', der svarer til den nævnte latinske fortælling, er det islandske nærmere beslægtet med. Et enkelt tydeligt eksempel er at ridderen betegner de to unge mænd, hvis lig købmanden finder i sit sovekammer, som 'meines Brüders Sün' (i den isl. fortælling: 'Mijner brodur syner'), medens *Gesta Rom.* kun har 'relativi'.

Af Schimpf und Ernst findes der to danske oversættelser eller bearbejdelser: fra 1613 *Leffnetz Compass* af landsdommer Claus Pors til Øllingsø gård på Lolland (se Dansk biografisk Leksikon, XVIII. bd., 1940, p. 484 med henvisn., samt Mariane Overgaard i *Opuscula VII* (= *Bibl. Arnamagn.* vol. XXXIV), Kbh. 1979, p. 271), og fra 1625 den anonyme *Joco Seria eller Skimpt oc Alvar*, der af H. F. Rørdam ved hjælp af Københavns universitets konsistoriums protokol for 13. april 1624 (se Bolttes anmærkn. i bd. II, p. *35 og p. *44) er blevet bestemt som værende oversat af Niels Mikkelsen Aalborg (1562–1645), en tid præst ved Holmens kirke. Fortællingen findes på bl. 192v–194v og har i registret bag i bogen titlen 'Kiøbmanden roser en Ridder lycksalig'.

I det flg. er den tyske og de to danske texter trykt, så de kan sammenlignes med den islandske:

Schimpf und Ernst

Es was ein Kaufman, der wolt in ein Mess reiten gen Leon und kam in ein Walt, da hat ein Edelman gejagt, und fürt man Hirtzen und Reher hernach. Der Kauffman lobt den Edelman gegen seinen Knecht, wie er so ein schöner Man wer, und sagt vil Gütz von im. Es gefiel dem Knecht wol, und reit hinfür zu seinem Herren, der ein Ritter was, und sagt es im und sprach: 'Her, es reit ein Kaufman uss fremden Landen hernach, der ret euch als wol, wie ir selig uff Erdtreich seien. Thün im ein Eer an!' Der Ritter fügt sich zü dem Kauffman und fabuliert mit im,

wa er her kem und wa er hin wolt etc. Da man schier zü der Stat kam, da sprach
 9 der Ritter: 'Her Kauffman, wa wöllen ir hinnacht zü der Herberg sein?' Der
 Kauffman sprach: 'Ich frag zü dem besten Wirt zü.' Der Ritter sprach: 'Ir sollen
 hinnacht mein Gast sein.' Der Kauffman sprach: 'O Her, es wer zü vil.' Je er reit
 12 mit im.

Da man in den Hoff reit, da empfieng ein Knecht dem Kauffman sein Pfert und
 sprach: 'Her, ir dörffen kein Sorg für das Pfert haben, wir wöllen es versorgen.'
 15 Da er hinuffkam in die Stub, da waren gleich subere Hemder da und füche Röck,
 als dan die Walhen hoflich Lüt sein. Da man nun essen solt, da kam des Ritters
 Frau mit zweien Döchtern wol uffgeziert und empfiengen den Gast. Man sass zü
 18 Tisch. Der Kauffman sahe die Frau an und die zwo Döchtern und die Kredentz
 und gedacht: 'Wie kan einem Menschen bass uff Erdtreich sein dan disem Ritter!
 Er hat, was er wil.' Und man trüg vil Trachten daher, er ass und tranck. Darnach
 21 bracht man in zweien silberin Blatten eins Mans Haupt mit einem langen Bart.
 Der Kauffman erschrack und gedacht: 'O we! Morgen würt man dein Haupt auch
 also zü Tisch tragen.' Man trüg es bald wider hinweg und bracht ein andere Tracht.
 24 Der Kauffman mocht nit mer essen. Die Frau tröstet in und leget im für. Und da
 man gessen het, da zert man ein Schlaftrunck.

Darnach wiss man in schlaffen, und gaben im ein Liecht und sprachen, er solt
 27 an ein Bet ligen, an welchs er wolt, sie sein alle bereit. Man thet den Rigel uss-
 wendig an der Dür für. Der Kauffman thet den Rigel inwendig an der Thür auch
 zü. Nun waren vil Umbheng an den Wenden. Der Kauffman wolt alle Ding erneis-
 30 sen, da waren Armbrost, da Harnesch, da Bantzer, da Spiess, da Köcher. Und in
 einem Winckel da was auch ein Umbhang, da lügt er auch, da hiengen zwen
 Jüngling darunder, die waren erstochen. Diser Kauffman meint, man würd in auch
 33 dar hencken. Das Liecht gieng im uss, er legt sich in den Kleidern uff das Bet, und
 was im die Nacht lang. Da es Tag ward, da thet man das Riglin wider uff, der
 Kauffman rüset sich uff sein Fart.

Da man im zü Morgen essen gab, der Ritter kam und sprach: 'Her Kauffman,
 wie haben ir hinnacht geschlaffen?' Der Kauffman antwurt: 'Ich hab übel ge-
 schlaffen, mein Leben lang hab ich nie kein lengere Nacht gehebt dan dise.' Der
 39 Ritter sprach: 'Warumb? Sein die Leilachen nit suber gewesen?' Der Kauffman
 sprach: 'Nein, es ist als sauber und schön gewesen, aber darumb: ich hab wöllen
 lügen, was hinder den Umbhengen wer, und hab es als gesehen und hab zwen
 42 funden hangen in dem Winckel, die waren dot, und hab gedacht, man würd mich
 zü inen hencken. Und wan mir die Augen sein zügangen, so ist mir das Haupt mit
 dem Bart fürkumen und die zwen Doten, und hab ein lange Nacht gehebt. Und
 45 lieber Her, ich bit euch, das ir mich in dem Friden lassen hinfaren.' Der Ritter
 sprach: 'Ir sein Leibs und Gütz sicher.' Der Kauffman sprach: 'Wissen aber ir,
 was die Ding bedüten?' Der Ritter sprach: 'Ir haben zü meinem Knecht gesprochen
 48 und auch gedacht, wie ich so glücklich uff Erdtreich sei, ich hab, was zü einem
 güten Leben gehör, und wissen nit, was mir anligt. Das Haupt mit dem Bart ist
 ein Ritter gewesen da uff dem Schloss, den hab ich ergriffen in dem Ebruch und
 51 hab im den Kopff abgeschlagen und bring in allen Tag über den Tisch, das mein
 Frau gedenck, was sie gethon hab, und ernüwer ir den Ebruch. Die zwen, die

under dem Umbhang hangen, das sein meines Brüders Sün gewesen, die haben die
 54 Fründ desselbigen Ritters erstochen, die unschuldig sein. Sie haben mich nit
 können umbringen, darumb haben sie die umbracht. Die hab ich dahin gehenckt
 und gang alle Tag dar, sie zü besehen, das ich ergrimpt werd, das unschuldig Blüt
 57 zü rechen. Nun betrachtu, was güten Lebens ich uff Erdreich hab, wan ich den
 Ebruch vor mir sihe und das unschuldig Blüt der zweier in dem Umbhang! Dar-
 umb, lieber Kauffman, far hin und urteil keins Menschen Leben me güet und böss,
 60 du habest es dan bass erfahren dan das mein! Also für der Kauffman darvon und
 sagt, wie es im ergangen wer.

Leffnetz Compass

Der vilde en Kiøbmand ride til Leon in die Mess/ oc kom i en skoug/ der
 Jagede en Ridder/ hand haffde fangit mange Hiorte/ hinde/ Raer og harer/
 3 denne Kiøbmand kom til en aff Ridderens Karle/ roser hannem oc sagde: huilcken
 smuck Mand hand vaar eller er/ huor lycksalig hand vaar/ oc talet megit got om
 hannem: det behaget denne Karl saare vel/ føyet sig til sin Herre oc sagde: Herr
 6 Rider en Kiøbmand aff fremmede land effter oss/ hand taler saare megit got om
 eder/ huor lycksalig i er paa Jorden/ giører hannem nogen ære igen. Ridderen holt
 sig til denne Kiøbmand/ snakket met hannem/ spurde huor fra hand kom/ huort
 9 hand vilde/ oc huor hand vilde holde Herberg i nat/ Kiøbmanden sagde: Jeg
 spørger altid effter den beste vertis huus. Ridderen sagde: i skal vere min giest i
 afften/ oc huile hos mig i nat/ Kiøbmanden sagde: fromme Herre/ det er for-
 12 megit/ dog reed hand met hannem thil hans gaard/ oc bleff saare vel kommen/
 folckene foruarer hans hest: Der hand kom i stuffuen/ vaar der bestillet reene
 Kleder de skulle tage paa. Der de skulde til Bords/ kom Ridderens Frue/ met 2.
 15 smucke Døttre/ vel vdsmycket/ oc vndfick denne giest. Der Kiøbmanden saae
 disse smucke folck/ Credentzet met anden høfflig Ziring/ tenckte hand/ huorledis
 kand it Menniske vere lycksaliger paa Jorden/ end denne Ridder/ hand haffuer alt
 18 det hand vil. Der maaltid vaar hart ad giort/ bleff der indbareet imellom 2. sølff
 fade/ it Mands hoffuid met it langt skeep. Kiøbmanden forfærdedis/ oc tenckte/
 saa kommer oc mit hoffuid frem i morgen/ de bær det dog snart hen igen/ oc
 21 bar andet meere mad paa Bordet/ dog kunde Kiøbmanden intet æde der effter.
 Der de haffde giort maaltid/ oc drucket en liden halff rus: Da bleff Kiøbmanden
 vist i it Kammer met mange senge vdi/ fick hannem lius/ oc satte laas vden for
 24 Døren/ hand satte oc inden paa Døren. Der vaar mange hiemmelige Vinckelær/
 i det samme kammer : Kiøbmanden vilde bese sig alleuegne: der saae hand
 harnisk/ pandtzer/ speitze/ armbøste: Hand saae sig hen i en anden vraa/ der
 27 hengde 2. vnge Menniker/ vaar stucket ihiel. Kiøbmanden fryctede/ at de hengde
 hannem lige saa hen: Der liuset vaar vdbrend/ lagde hand sig i Klederne paa sen-
 gen/ oc natten bleff hannem megit lang/ der det vaar dag/ lucte de op igen/ oc
 30 Kiøbmanden gjorde sig ferdige at vandre/ dog fick hand frokost/ Ridderen sagde/
 Herr Kiøbman huor haffuer eder lid i nat/ haffuer i soffuit vel/ hand sagde/ i alle
 mine dage haffuer ieg icke hafft saa lang en nat/ som denne haffuer verit/ Ridde-
 33 ren sagde/ huorfor? Vaare icke Klederne reene/ Kiøbmanden sagde/ det vaar
 megit got altsammens/ men ieg saae 2. vnge Menniker vaar stucken ihiel/ oc

hengde i en vraa/ ieg fryctet/ at mand skulde gjøre saa ved mig/ oc naar mine
 36 øyne falt sammen : Da bars mig det hoffuit for/ som kom ind offuer borde i gaar/
 oc disse 2. døde Mennsker/ ieg saae i nat/ her offuer haffuer ieg hafft en bedrøf-
 fuet lang nat : Derfore beder ieg eder i ville lade mig fare met fred. Ridderen sagde:
 39 J er secker paa Liff oc gods: Da sagde Kiøbmanden: ieg vilde gierne vide/ huad de
 thingister betyder/ met disse døde Mennsker: Ridderen sagde: i gaar sagde i til
 min karl at ieg vaar saa lycksalig paa Jorden/ ieg haffuer vel huad der hører til
 42 it got leffnet/ dog ligger mig megen stor bedrøffuelse der hos/ det hoffuit i saae/
 met det store skeg/ det haer veret en Ridder/ som ieg haffuer fangen i horeri met
 min Kone/ oc haffuer huggit hans hoffuid aff hannem/ oc lader huer dag bære
 45 hans hoffuid offuer Borde for min Kone/ at hun skal tencke/ huad hun haffuer
 før giort: Men de 2. der hengde i eders kammer/ det vaar mine brødre sønner/
 dem haffuer samme Ridders slegt stucket ihiel vden skyld eller brøde/ for de kunde
 48 icke omkomme mig/ dem haffuer ieg hengd der hen/ gaar huer dag oc beseer
 dem/ oc gremmer mig der offuer/ huorledis ieg kand hæffne det vskyldig blod.
 Betenck nu mit lycksaligt leffnet paa Jorden. Naar ieg seer dette hoffuid/ oc disse
 51 2. mine Brødre Sønner/ met dets omstendighed. Derfor kiere Ven/ far hen/ oc
 Døm aldrig om noget Menniskis leffnet meer/ ont eller got/ vden du haffuer
 anderledis forfaret leiligheden: Saa drog hand bort/ oc sagde: Huorledis det vaar
 54 gaaed.

Joco Seria

En Kiøbmand vilde en gang Ride til Leon til Marcket/ kom i Skoffuen/ der
 haffde en Ridder jaget/ oc haffde faaet Hiorte oc Raadiur. Denne Kiøbmand
 3 Loffde oc Berømte høyiligen denne Ridder/ for een hans Tienere. Huilcken en
 Erlig Mand hand vaar/ oc talde meget got om ham. Dette befald Tieneren ret
 vel/ Red hen til sin Herre/ sagde ham saadant i saa maade: Herre nu red her en
 6 Kiøbmand aff fremmede Land/ hand talede eder wsigelig meget got paa/ huor
 Lycksalig i er paa Jorden/ i maa gjøre ham nogen ære igien. Ridderen føjede sig til
 Kiøbmanden/ fabuleret oc snackede met ham/ spurde ham huorfra hand vaar
 9 kommen/ huort hand vilde hen? Der mand nu kom ner til Staden/ da sagde
 Ridderen: Her Kiøbmand huor ville i i Nat tage Herberg? Kiøbmanden suarede:
 Jeg spør effter det beste Vertshuss. Ridderen sagde. J Nat skal i vere min giest.
 12 Kiøbmanden sagde: Ah Herre/ det er alt for meget/ Red dog met ham. Der mand
 nu kom ind paa Gaarden/ kom en aff Tieneren/ tog hans Hest oc sagde: Herre/
 i tør ingen omsorg haffue for eders Hest/ wi vil vel forsørge den. Der de komme
 15 op i Stuen/ strax vaar der reene Skiorter oc en Reffskinds Kiortel/ saa som de
 Wahler er et Høfflig Folck. Som de nu ville gaa til Bords/ kom Ridderens Frue/
 med tuende sine Døttre vel Vdsmycket/ tog mod Giesten/ oc siden satte sig til
 18 Bords. Kiøbmanden saae Fruen/ de tuende Døttre/ Credentzen etc. Oc tenckte
 ved sig selff: Huor kand det gaa et Menneske paa Jorden bedre/ end denne Rid-
 der? Hand haffuer huad hand vil. Der bleff Jndbaaren mange Retter/ hand Aad
 21 oc Drack. Paa det sidste bar mand ind vdi et Søloffad en Mands Hoffued med et
 langt Skeg Kiøbmanden forskreckedes/ oc tenckte: O Væ/ i Morgen bær de oc
 mit Hoffuet ind paa Bordet: Strax bar mand det vd igien/ oc indbar en anden Ræt.

- 24 Kiøbmanden kunde intet meere æde. Fruen trøstede ham/ oc lagde for ham. Der
Maaltid vaar holdet/ drucke de en Slapdrunck/ oc siden viste ham sit Kammer
hand skulde soffue i/ gaff ham Lius oc sagde/ hand skulde legge sig vdi huilcken
27 Seng hand vilde/ de vaare alle redde. Mand stengde Dørren vden til: saa giorde
oc Kiøbmanden inden til. Nu vaar der mange Omheng vdi Kammeret om Veg-
gene/ Kiøbmanden vilde see dem alle. Der hengde Armbrøst/ Harnsk/ Pantzer/
30 Spitze/ Pilkoger: Vdi en Vraa vaar oc et Omhang/ der saae hand oc ind/ da
hengde der to vnge Karle/ som vaare stungne ihiel. Kiøbmanden tenckte: de sticke
oc mig ihiel oc henge mig her hoss. Liuset gick vd/ hand lagde sig i Sengen vdi
33 sine Klæder/ oc Natten giordes ham saare lang. Der det nu bleff vel Dag/ tøge
mand Stenget fra Dørren. Kiøbmanden beredde sig til sin Reise/ oc mand gaff
Mad om Morgen. Ridderen kom oc sagde: Her Kiøbmand/ huorledis haffuer i
36 soffuet i Nat? Kiøbmanden suarde: Jeg haffuer aldrig haft en lenge Nat end
denne. Ridderen sagde: Hui saa? Vaar icke Lagenen reene? Kiøbmanden suarde/
alting vaar klart oc reent nock. Men der ieg vilde see til huad der vaar vnder
39 omhenget paa Veggene/ haffuer ieg oc blandt andet seet to henge i en Vraa/ oc
de vaare døde/ tenckte ved mig/ at mand oc skulle henge mig der hen met. Oc
naar søffn gick mig noget lidet paa/ saa er mig forekommen det Hoffuet met
42 Skegget/ oc disse to døde Kropper/ oc i saa maade haffuer denne Nat været mig
en lang Nat. Jeg beder eder gunstige Herre/ at i lader mig fare met fred. Ridderen
suarde/ J er secker oc tryg nock baade paa eders Liff oc gods. Kiøbmanden sagde:
45 Jeg vilde dog gierne vide/ huad dette betyde? Ridderen suarde: J haffuer sagdt til
min Tiener/ huor Lycksalig ieg vaar paa Jorden/ ieg haffuer alt huad der hør til
et got Leffnet/ oc i ved dog icke huad mig anligger. Hoffdet met det Skeg/
48 haffuer veret en Ridder/ der henne paa det Slot/ den haffuer ieg tagen i Horeri
met min Frue/ oc hugget ham Hoffdet aff/ huilcket ieg lader indbere huer dag
paa mit Bord/ at min Frue skal tencke huad hun haffuer giort/ oc erindre hende
51 om hendis Horeri. De to som henge vnder omhenget/ de haffue veret mine
Brødres Sønner/ oc haffue samme Ridders Venner dem ihielstungen/ som dog
vaare aldeles wskyldige/ de kunde icke ombringe mig self/ derfor haffuer de
54 ombragt dem/ haffuer fordi Hengdt dem der hen/ oc huer dag gaar ieg der op
at besee dem/ paa det ieg kand der aff Forbitres/ til at heffne wskyldige blod.
Betract nu huad for got Leffnet ieg haffuer paa Jorden? Naar ieg seer for mig
57 dette Horeri/ oc disse tuende deres wskyldige blod vnder omhenget: Ydermere
sagde Ridderen: Kiere Kiøbmand/ far nu hen/ oc døm intet Menneskes Leffnet
got eller ont/ førendt du bedre haffuer det forfaret/ end som mit. Oc saa foer
60 Kiøbmanden der fra/ sagde huorledes det vaar gaalen ham.

36 lenge *sic*.

En sammenligning mellem fortællingen på islandsk, på tysk i Schimpf und Ernst, og på dansk i de to oversættelser, viser at den ikke er oversat direkte fra det tyske, men derimod fra det danske; endvidere at der er størst lighed med teksten i Leffnetz Compass. Hermed en række eksempler:

Isl.	Sch. u. E.	Leffn. C.	Joco S.
3 Hyrte Hindur og hiera	2 Hirtzen und Reher	2 Hiorte hinde Raaer og harer	2 Hiorte oc Raadiur
3-4 kom til einz aff Riddaranz þienurum	÷	3 kom til en aff Ridderens Karle	÷
10 Riddaranz folk tok hanz hest	13 empfieng ein Knecht dem Kauffman sein Pfert	13 folckene foruarer hans hest	13 kom en aff Tieneren (sic) tog hans Hest
11 fieck honum ný og hrein klæde	15-16 waren gleich subere Hemder da und fuchse Röck, als dan die Walhen hoflich Lüt sein.	13-14 vaar der bestillet reene Kleder de skulle tage paa.	15-16 strax vaar der reene Skiorter oc en Reffskinds Kiortel saa som de Wahler er et Høfflig Folck.
13-14 huxade nu med sier, ad einginn munde þessum Riddara Lucku samare finnast meiga	19 .. gedacht: 'Wie kan einem Menschen bass uff Erdtreich sein dan disem Ritter	16-17 tenckte hand huorledis kand it Menniske vere lycksaliger paa Jorden end denne Ridder	18-20 .. tenckte ved sig selff. Huor kand det gaa et Menneske paa Jorden bedre end denne Ridder?
18-19 var kaupmanni wysad j eitt herberge þar sem margar sængur woru	26 wiss man in schlaffen	22-23 bleff Kiøbmanden vist i it Kammer met mange senge udi	25-26 viste ham sit Kammer hand skulde soffue i
21 hardneskiur Pantzara spiöt Armbryste stalhosur handska etc.	30 Armbröst, .. Harnesch, .. Bantzer, .. Spiess, .. Köcher	26 harnisk pandtzer speitze armbøste	29-30 Armbrøst Harnsk Pantzer Spitze Pilkoger
24 sem Liosed var wt brunned	33 Das Liecht gieng im uss	28 Der liuset vaar vdbrend	32 Liuset gick vd

Den islandske text synes således uden tvivl at være en — enkelte steder lidt forkortet — gengivelse af Leffnetz Compass.

4. DIGT AF JÓN ÓLAFSSON INDÍAFARI

Jón Ólafsson (1593–1679) med tilnavnet *Indíafari* fødtes i Álptafjorden på Vestfjordene, tog som ung til England og senere til Danmark, hvor han først var bøsseskytte i kongelig tjeneste på Københavns slot og på Kronborg, men senere lod han sig indrullere i flåden og kom videnom, bl. a. til Indien; 1626 vendte han hjem til Island og boede her til sin død. — I de mange år efter sin hjemkomst gav han sig af med litterær virksomhed: han nedskrev sine erindringer om alle de mærkelige hændelser som han havde været ude for i sin ungdom, især i Danmark og i Indien (udg. af Sigfús Blöndal, *Æfisaga Jóns Ólafssonar Indíafara*, Kbh. 1906–8); han oversatte folkeviserne om Marsk Stig og nogle andre danske folkeviser (udg. i *Íslenzk Fornkvæði*, *Islandske Folkeviser*, v. Jón Helgason, IV (Edit. Arnamagn., Ser. B, Vol. 13), Kbh. 1963, pp. 16–65, cf. indledn. pp. xv–xviii); han oversatte folkebogen om Persenober (findes i håndskriftet *JS 87*, 4°) og endelig digtede og oversatte han forskellige digte (se bl. a. *Ísl. Fornkvæði IV*, pp. xviii–xx). — Et af digtene er et 39 strofer langt 'Kvæði af einum kaupmanni og riddara' (som det kaldes i et af håndskrifterne). Det indeholder motivet som her behandles. Det har aldrig før været trykt, men publiceres hermed.

Texten er taget efter et håndskrift på Det kgl. Bibliotek, *NKS 1141 fol*, hvori digtet findes pp. 584–597. Det kaldes her '182. Qvæde', men det rigtige er 183, som tilføjet i marginen med blyant; det forrige digt er nemlig 182, det følgende er 184, så fejlen er isoleret. Det er afskrift efter et senere tabt håndskrift, der 1699 og 1700 blev skrevet for Magnús Jónsson í Vigur, og som for størstedelens vedkommende indeholdt folkeviser, se nærmere om håndskriftet, dets forlæg og indhold, *Ísl. Fornkvæði I og II*, 1962, henholdsvis pp. xviii–xxii og pp. ix–x. Afskriften, der bærer vidnesbyrd om påvirkning fra Eggert Ólafssons retskrivningsidéer, er foretaget af Guðmundur Ísfold (1732–1782), se *Ísl. Fornkvæði V*, 1968, p. 225.

Et søsterhåndskrift til *1141* er *JS 405*, 4° (upagineret, men digtet er nr. 183); det er skrevet efter det samme ovfr. nævnte håndskrift som dette, se nærmere *Ísl. Fornkvæði I*, pp. xxiii–xxvi. Det er ifølge sit titelblad skrevet i 1819 af præsten Þórður Þorsteinsson (1760–1846) på Eyri i Seyðisfjorden på Vestfjordene. Der er ikke mange afvigelser fra *1141*, men enkelte steder har det uden tvivl gengivet den fælles original rigtigere.

Lbs 449, 8° har digtet på pp. 92–98 som det sjette blandt syv digte med en fælles overskrift 'Nockur Fornkvæði ort af Joni Olafssyni Indiafara, og eptir hans eiginn hond uppskrifud'. Digtet har alle de samme strofer som *1141* og *405* og i den samme rækkefølge. Om dette håndskrift og dets indhold se nærmere Ísl. Fornkvæði IV, pp. xviii–xxi. Det forekommer tvivlsomt om forlægget virkelig har været skrevet af Jón Ólafsson selv, se nævnte udg., p. xxi.

Lbs 1194, 8°, der indeholder mange digte, har pp. 116–120 et fragment af nærværende digt, sluttende i str. 18, hvorefter resten mangler på grund af lakune; fragmentet er nært beslægtet med *449*. Om håndskriftet se nærmere Ísl. Fornkvæði IV, pp. xx–xxii.

JS 416, 8° har digtet på pp. 333–338; stroferne 12–15 er skrevet med en anden hånd end resten af digtet.

JS 495, 8°, der har tilhørt Jón Árnason, er vel fra slutningen af 18. årh.; digtet står på pp. 229–236, men begynder fragmentarisk, idet de første bevarede ord er str. 2² 'setia ur skordum'. Den manglende begyndelse er af Páll Pálsson (1806–1877) blevet suppleret efter *416*, hvis omkvæd, 'Vidl(ag)' han har afskrevet, men den manglende del af str. 2 har han ikke kunnet udfylde efter denne kilde, da str. 2 ikke findes heri.

Lbs 655, 8° er ifølge Skrá skrevet af Markús Eyjólfsson (1748–1830), der var præst til Sandar i Dýrafjörður. Digtet er heri på pp. 116–121.

En sekundær afskrift findes i *Lbs 191*, 8°, der er skrevet af Páll Pálsson; digtet findes her på pp. 55–61; det er først afskrevet efter *495* (Páll Pálsson oplyser inden digtets begyndelse, at det er 'eptir handr. í safni J. A. 8° B. N^o I') og består af 33 strofer; omkvædet er ikke medregnet i strofetællingen, og som i *495* mangler stroferne 7, 8, 11, 19 og 34. Skriveren har senere sammenlignet sin afskrift med *416* ('handr. í safni J. A. Andl. kv. N. II') og tilføjet de manglende strofer på indsatte blade; textafvigelser fra *416* har han skrevet som marginalvarianter.

Det er ikke muligt at nå frem til en nøjere aldersbestemmelse af håndskrifterne udover at som nævnt er *405* som det eneste dateret (skrevet 1819), de øvrige vilde man umiddelbart henføre til det 18. årh.; *1194* antoges af Jón Þorkelsson at være fra ca. 1680–90 (se ovfr. anførte henvisning til Ísl. Fornkvæði IV, pp. xx–xxi), i hvilket tilfælde det er det ældst bevarede. *449* og *655* er forholdsvis unge, måske først fra efter ca. 1800, f. ex. kan følgende bemærkes: i *449* bruges over gamle lange vokaler undertiden to accenter, *á*, *ö*, *ú*, undertiden en enkelt, *á*, *ó*, *í*, og *ö* anvendes som i moderne retskrivning, f. ex. *knör*, *öllu*, *hönd*,

i endelser skrives *-i*, *-ir*, ikke *-e*, *-er*, og for *hv* står nogle gange *kv*, f. ex. *kvad*, *kvorki*; i 655 skrives med enkelt accent *á*, *í*, *ó*, *ú*, *ý*, nogle gange skrives *é* ved siden af *ie*, f. ex. *frétti*, *réd*, *rétti*, *hér*, i endelser skrives *-i*, *-ir*.

De syv relevante tekster kan grupperes således:

A: 1141 og 405. To afskrifter af den samme tabte original, skrevet i Vigur — altså i nærheden af Jón Ólafssons hjemsted — ca. tyve år efter hans død.

B: 449 og 1194. Ifølge en i 449 bevaret notits skrevet efter Jón Ólafssons egenhændige original.

C: 416.

D: 495 og 655. To afskrifter af en text, der tydeligvis må gå tilbage til mundtlig tradition: der mangler fire strofer (7, 8, 11, 19); str. 17 følger efter str. 13; rim og allitteration er flere gange kommet i uorden.

At opstille et stemma synes ikke muligt. I det hele forekommer A-håndskrifterne at have den bedste text, men enkelte steder har andre håndskrifter varianter som synes at fortjæne opmærksomhed, f. ex. str. 2³ *leið og*, str. 8¹ *kvintur* (dette forholdsvis sjældne ord forekommer i rimer, se Finnur Jónsson, Ordbog til rímur, samt i Jón Ólafssons oversættelser af danske folkeviser, Ísl. Fornkvæði IV, p. 34, str. 15 og p. 62, str. 16) og str. 10⁶ *hvar eg kann bestan fá*. En mulighed som ikke er utænkelig er at forfatteren selv har givet sit digt fra sig i lidt afvigende kopier.

Herefter følger nu digtet i 1141's form og med variantapparat omfattende 405, 416, 449, 1194, 495 og 655. Enkelte steder er hovedhåndskriftets form erstattet af en anden og rigtigere, som da markeres med stjerne; det er der redegjort for i variantapparatet. Strofetællingen er håndskriftets, men ændret fra romertal til arabertal:

182. (r. 183.) Qvæðe.

1. Ecki er fegurðin ǫll til sanns
eins að reyna og síá
af því veit eg að ætlan mannz
oftlega bregðast má.

Overskrift: Eitt kvæði Jöns olafs sonar Jndiafara 416, Kvæði Af einum kaupmanni og Riddara 449, Enn eitt Kuæði af einumm Kaupmanni og Riddara 1194, Qvæði af Einu Æfintýri 655.

Str. 1: mgl. på grund af lakune 495. 1 feгурð 655. — Denne strofe er et fire-

2. Furðu þúngan frosta knør
fram skal setia úr skorðum
lióða straums á leiðre fōr
lystugum klæddan orðum
ef greiðlega villde gefa til anz
gōfugleg bauga ná
enn eg veit þó ætlan mannz
oftlega bregðast má.

liniet omkvæð, hvis to sidste linier derefter gentages som l. 7–8 i hver strofe. Der skal her på dette sted — som formentlig overskueligere — gives en samlet oversigt over de forskellige håndskrifters afvigelser i omkvædets ordlyd:

1141: linierne 7–8 har i str. 2 formen enn eg veit þó ætlan mannz oftlega bregðast má, men de første fire ord varieres i de flg. strofer på flere måder: enn eg veit það . . ., hann ansaðe strax að . . ., allsatt er að . . ., osv. Ordet ætlan, som i forlægget må have været forkortet med første bogstav, er gengivet æfe i str. 14–19 og 21, men dette ord passer ikke her.

405: som det var at vente stemmer det i hovedsagen overens med søsterhåndskriftet 1141, men ætlan står dog skrevet fuldt ud i str. 17 og 19 (i str. 18 og 21 forkortet til æ.). Ellers er omkvædet gjerne forkortet, ofte blot til e.e., og i str. 13 og 16 helt udeladt. Ubetydelige afvigelser fra 1141 kan konstateres i str. 4: en ec v. a. æ. m.; i str. 14 og 15: e. e.; i str. 29: s. a. (= so auglísist) a. æ. m.; i str. 37: so þú minnist at ætlan manns, o. b. m.; og endelig i str. 38: athuga það at æ. m.

416: de to linier har i str. 1 formen enn eg veit að ætlan mans, optlega bregðast mä, hvilket gennemføres — som regel forkortet — i digtets første del. I str. 26 ff. forkortes linierne til e. sk. n. eller e skil, hvilket må betyde eg skil nú; i str. 37 og 38: e. sk. h. (vistnok = eg skil hitt), i str. 39: e. v. nu ad, hvor e. v. må forstås som eg veit; i stroferne 10 og 27 er linierne helt udeladte.

449: de to linier har i str. 1 formen af því veit eg ætlan mans optlega bregðast má; i str. 2, 3, 16 og 17: enn eg veit þo; i str. 4, 11–13 og 15: Enn Eg v.; i str. 5: enn eg veit ad; i str. 7: Enn eg v. þ. ætl.; i str. 9: enn; i str. 8, 10, 18 og 19: Enn eg; i str. 14, 20 og 22: Enn; i str. 23: enn eg veit; i str. 30: Enn eg higg að ætl.; i str. 24: Eg skal hallda ad; i str. 25: eg skal halda; i str. 27: Eg skal; i str. 28: Eg sk.; i str. 31: Enn Athuga nú ad; i str. 32: Athuga nú; i str. 33: Ath. þ.; i str. 37: ath. hitt ad; i str. 34–36 og 38: ath.; og endelig i str. 39: eg veit nú ad; i str. 6, 21, 26 og 29 er linierne helt udeladte.

1194: ordlyden er i str. 1 den samme som i 1141, dog at að ætlan er blevet til øtlun; i str. 2: enn eg veit ad; i alle øvrige strofer er omkvædet udeladt.

495 og 655: de to linier er i begge håndskrifter gennemført i alle strofer i formen er það víjst að ætlan (eller ætlun) mans, optlega bregðast mä; dog synes 655 i str. 28 at have vel for víjst.

Str. 2: mgl. 405, 416. 1–2 Furðu — skal] mgl. på grund af lakune 495. 2 setia] jta 1194. 3 leiðre] leid og 449, 1194, 495, 655. 4 lystugum] lystugur

3. Fundið hef eg í fróðleiks bók
fallegt vísu efne.
eitt sinn þetta að mier tók
fyrir ýnga menia gefne
mier þó verðe á mælsku stans
mun eg þar hætta á
enn eg veit það ætlan manns
oftlega bregðast má.
4. Kaupmanne einvm kynner frá
kvæða styrðr ande
heyrð hef eg átte halrinn sá
heima í þýðska lande
eitt sinn reið með reisu fans
refla þöllu frá
enn eg veit það ætlan manns
oftlega bregðast má.
5. I skógie einum skamt þar frá
skrýddr blomgan hýrre
riddara einn í rióðre sá
á reiðar bráðu dýre
hyrti og hyndum hoffolk hans
hafðe giørt að ná
enn eg veit það ætlan mannz
oftlega bregðast má.

1194, liöslegum 495, 655. klæddan] klæddur 449, 1194, fræða 495, 655. 5 til] mier 495. 6 gofugleg] godlind 449, 1194. ná] gná 655.

Str. 3: er i 1141 skr. to gange, men nummereret iii og iv, og som følge heraf er alle de følgende strofer nummererede v–xl i st. for iv–xxxix. — Anden gang strofen skrives står i l. 6 má for mun. 3 þetta] + eg 416, 449, 495, 655. 4 menia] bauga 416, 449, 1194, 495, 655. 6 þar] þó 495, 655. á] ÷ 405.

Str. 4: 1 -manne] -mⁿ 405. 2 stryður 416. ande] vandi 416, 449, 1194. 3 átte] ætti 416, 449, 1194, 495, 655.

Str. 5: 2 skrýddum 416. blomgan] blomguan 1194, blomleiks 495, 655. hýrre] hyri 449, hyru 495, híru 655. 3 Rióðdre 495. 4 bráðu] skiötu 416, 1194. 5 hyrti] hiört 416, 449, 1194, 495, 655. hyndum] hyndur 1194, hind ad 495, 655.

6. Kaupmann ríkr kialars vm rann
 kannaðe veguna líósa
 riddarans einn af fólke fann
 og frábært tók að hrósa
 veralldar láne og lucku hans
 er lofleg segiast má.
 enn eg veit það ætlan mannz
 optlega bregðast má.
7. Þýðlega kaupmanns þvílík orð
 þocknuðust bauga niðrðe
 riddarans til vm røgnis storð
 ríða fliótr giðrðe
 og segia náðe síst með stans
 sannast slíku frá
 hann ansaðe strax að ætlan mannz
 optlega bregðast má.
8. Kaupmann ríkr kyntr er
 kominn af framanda lande
 af hamingju láne hrósar þier
 hefð og fofnis sande
 æru ber fyrir orðin hans
 áðr enn skilst þier frá
 enn eg veit að ætlan mannz
 optlega bregðast má.

Str. 6: 1 ríkr] rýður 416, Ríður 495, 655. kialars vm] kíolur sem 495, 655. 2 kannaðe] kannandi 655. veguna] vegu 405, veiginn 416, 449, veigina 1194, 495, vegi 655. 3 fólke] flokki 655. 4 tók] giðrdi 495, 655. að] ÷ 655. 5 veralldar] vináttu 416. láne] lán 495, lán (*rett. fra lani?*) 655. lucka 655. 6 er] ÷ 449, 1194, 495, 655. -legt 416, 1194. segiast má] næsta að sía 416.

Str. 7: *mgl.* 495, 655. 1 Þidleg 449, Þydleg 1194. þvílík] þessi 416. 2 þöknadist 416, þocknadist 1194. 3 riddarans] og r. 449, 1194. Røgnirs 416. 4 fliótr] sem fliötast 416, greidast 449, 1194. 5 og] ÷ 449. síst — stans] sliyku fra (*cf. l. 6*) 1194. 6 það sannast verða má 1194.

Str. 8: *mgl.* 495, 655. 1 kyntr] kvintur 416. 2 framandi 405, 416, 449, 1194. 4 fofnis] fofners 416, mekt 449, 1194. sande] fylgiandi 449, 1194. 5 ber fyrir] þiena 416, 449, 1194. 6 þier] oss 416, 449, 1194.

9. Riddarinn þeyste fólke frá
 fýris hulinn storðum
 kaupmann ríkan kvadde þá
 með kærleiks mætum orðum.
 fretta giörðe vm ferðer hans
 enn fyrst hvort nafnið á
 enn eg veit að ætlan mannz
 optlega bregðast má.
10. Hvar er þín girnd að gista í nótt
 giörðe að riddarinn fretta
 á öllu giörðe úrlausn fliótt
 eyðir móins stietta
 hef eg mig til hússbondans
 hvors sem bestan sá
 enn eg veit að ætlan mannz
 optlega bregðast má.
11. Riddarinn biðr kaupmann kært
 vm kvellið hiá ser gista
 og kvað skyllde af elsku fært
 allt hvað má til lista
 greiðlega þáðe heimboð hans
 hamingiu kaus sier þá
 enn eg veit að ætlan mannz
 optlega bregðast má.

Str. 9: 2 fýris] firis 449, frænings 495, 655. hulinn] buinn 416, hladinn 495, 655. storðum] með st. 416, 449, 1194, 495, 655. 3 ríkan] fann og 416, 449, 1194. kvadde] + hann 449, 1194. þá] sä 495, 655, ÷ 1194. 4 mætum] bestu 416, milldum 449, mijkluñ 1194, miukum 495, 655. 5 giörðe] náði 416. 6 enn] og 416, ÷ 495, 655. hvort] hvad 416, 1194, kvad 449. nafnið] nefna 449, 1194.

Str. 10: 2 giörðe] hann giörði 416, 449, 1194, göde 495, 655. að] af 1194, ÷ 655. riddarinn] kaupmann 416, 449, 1194, 495, (+ udråbstejn) 655. friette 495, 655, 1194. 3 á] ÷ 416. giörðe] greiddi 405, sindi 449, synde 1194. úrlausn] ansa 416. fliótt] skiott 449, 495, 655. 4 móins] movens 495. 5 hef eg] omv. 449, 1194. til] + þess 416, 449, 1194, 495, 655. 6 hvors — sá] hvar (hvurn 416) eg kann bestann fä (siä 416) 416, 449, 1194, 495, 655.

Str. 11: mgl. 495, 655. 1 bijdur 416. 2 kvellið] qvöldit 405, kvöld 416,

12. Þeir riðu svo heim á ríkan garð
 er ræðubandið þrýtr
 kaupmann glaðr að vísu varð
 þá vegleg húsin lítr.
 strax var tekinn hestr hans
 og hafðr stallinn á
 enn eg veit að ætlan mannz
 optlega bregðast má.
13. I listugann rann þá leiddr var
 lundr frænings heiða
 kaupmanne meir til kæte bar
 enn kunne vm að beiða
 ríkan sóma riddarans
 reckrinn feck að síá
 enn eg veit að ætlan mannz
 optlega bregðast má.
14. Riddarinn kallar kaupmann á
 kost með sier að smacka
 og býðr honum til borðz að gá
 ber það hinum að þacka
 á siðsemd ǫngre sier þar stanz
 sáll hann þóttizt þá
 allsatt er að *ætlan mannz
 optlega bregðast má.

kvollð 449, 1194. gista] ad g. 416, 449, 1194. 3 af] til 416, 1194. fært] tært 416. 4 hvað] það 416. 5 greiðlega] gödlegt 416, Ríflegt 449, 1194. 6 ham-
 ingiu] og h. 416, 449, 1194.

Str. 12: 1 rida 449. svo] ÷ 495, 655. ríkan] riddarans 416. 2 er] þá 416, 449, 1194, 495, 655. -bandið] bondinn 495, 655. þrýtr] slijtur 416, 449, 1194, 495, 655. 5 strax] so 405. var] varð 1194.

Str. 13: 1 listugann] listugt 416, 449, 1194, 495, 655. 2 frænings] grettis 416, frægnis 1194. 3 -mann 405, 416, 495, 1194. 5 ríkan] af ríkum 449, 1194. 5-6 hegðun goda heidurs mans honum leist æ (= str. 16⁵⁻⁶) 416.

Herefter str. 17 495, 655.

Str. 14: 1 kallar] bijður 495, bídr 655. á] þá 495, 655. 3 og] ÷ 416, 495, 655. 3 að gá] sier hiá 495, 655. 4 ber] bar 416, 449, 1194, 495, 655. það hinum] honum slýkt 416. 5 engri 405, eingri 655. sier] sá hann 416, syst 495, 655. þar] var 495, 655. 6 hann] miög 449, 1194.

15. Ridðaranz *sprundid ríkuglegt
 réð þá inn að ganga
 með sínvm dætrum sómalegt
 sætið giörðe að fanga
 veglega *prýddar vera til sannz
 virðtuzt honum að siá
 allsatt er að *ætlan mannz
 optlega bregðazt má.
16. Á kaupmann heilsa þessar þriár
 þiliur grettis teiga
 hann bauð þeim aptr blíðu klár
 og bað þær drottinn eiga.
 hegðan góða heiðurs mannz
 hollidum bauðst að siá
 allsatt er að *ætlan mannz
 optlega bregðast má.
17. Huxa náðe hiarta kyrr
 heiðurs mennið skýra
 reynist það sem rædda eg fyrr
 vm ridðarans farsælld dýra
 lucku vafinn líkann hans
 lítt mun hægt að fá
 allsatt er að *ætlan mannz
 optlega bregðast má.

Str. 15: 1 Ridðara 495, 655, Ridðarinn (!) 1194. sprundid] *sál.* 405, 449, 1194, 495, 655; sprund 1141; vijfed 416. 3 sóma-] sæme- 495, 655. 4 að] ÷ 495, 655. 5 prýddar] *sál.* 405, 416, 449, 495; prýddr 1141, 1194. vera] vyst 1194. 5-6 hegðan (hegðun 655) gooda heidurs mans, hurre leist vel ä (*cf. str.* 16) 495, 655. 6 virðtuzt] + þær 449, virtist 1194.

Str. 16: 1 heilsa] horfa 1194. 2 þiliur] þöllur 416. grettirs 416, 495, 1194. 3 hann] ÷ 495, 655. klár] þá (!) 416, ÷ 449, knar 1194, 495, 655. 4 og] ÷ 495, 655. 5-6 veglega pryddar að (÷ 655) vera til sans virdtist hönnum að siä (*cf. str.* 15) 495, 655. 6 hönnum leist vel ä (= *str.* 13⁵⁻⁶) 416, hvorium leist vel ä 449, 1194.

Str. 17: *str. placeret mellem str. 13 og str. 14* 495, 655. 1 kyrr] skýr 416. 2 hreisti mennid dýra 416, 449, 1194, hefðar madurinn skyre 495, 655. 3 reynist það] það reinist (reindist 495, 655) nu 416, 449, 1194, 495, 655. ræddi 416, 449,

18. Aðr enn máltíð enduð var
 ærugr bar *ver greinvn
 riddara sveinninn sóma snar
 á silfrdiske einvm.
 með háre og skegge hofuð mannz
 hann hræddizt nær það sá
 allsatt er að *ætlan mannz
 optlega bregðast má.
19. Kaupmann fyrr sem kátr var
 kvalde hrædslan núna
 harmanögun hiartað skar
 og hellst það veikte trúna
 að morgne munde hofuð hans
 haft svo diskir á
 eg skal hallda að *ætlan mannz
 optlega bregðast má.
20. Hofuðið strax var haft í burt
 enn heimt inn meire fæða
 hann bar ei til hiartans kurt
 hvorke eta ne ræða
 nær bragnar letu á borðum stans
 biuggust hvílld að fá
 eg veit glóggst að ætlan mannz
 optlega bregðast má.

655. 4 dýra] *först skr. et d, men derefter skyra 449.* 5 líkann] líka 449, 1194.
 6 lítt mun] lyst (lítt 655) mior ei 495, 655. mun] miog 1194.

Str. 18: 1 Aðr enn] Enn þegar 495, 655. 2 ærugr bar] inn bar sem 416, 449,
 1194, jnn var borid 495, inn þar baru 655. ver] *sål.* 405, 416, 449, 1194, 495,
 655; við 1141. 3 riddarans 416, 449, 1194. 4 -diske] *herefter mgl. resten af*
digtet 1194. 5 hofudid 449, 495. 6 hann] ÷ 416. sál] þá 405.

Str. 19: *mgl.* 495, 655. 3 -nögun] -klögun 416. 4 og] ÷ 416. 5 hofudid
 449.

Str. 20: 2 enn] og 416, 449. heimt] hafinn 416. inn] enn 495, 655. 3 ei
 til] leingi 416. hiarta 655. 4 hvorke] + ad 416, 449, 495, hér ad 655. ræða]
först skr. snæda, men rett. 449. 5 bordun 405, 449 (*det rigtige?*), bordun 416.
 5-6 limerner skulfu lijkamans lykt sem blakte strä (*cf. str. 25 i 1141*) 495, 655.

21. Fólke þýngde folldar hóm
 fylgt var burt kaupmanne
 sier hann í einum sængr og rúm
 svefna glæstum ranne
 var honum leyft sem villd kaus hans
 að velia vm hvoria þá
 eg veit grant að *ætlan mannz
 optlega bregðast má.
22. Smásveins sem var venian vönd
 viliugt að honum riette
 lítið kertis líós í hönd
 og lás fyrir dyrnar sette
 bugaðe hræðslan brióstið hans
 svo bera sig hvorge má
 eg veit grant að ætlan mannz
 optlega bregðast má.
23. Kaupmann leitar lyndis fár
 logaðe brióst og sinni
 og heimuglegar hitte krár
 í hvílldar læstu inni.
 beiteleg týen bardagans
 bráðlega fann og sá
 og ser nú að ætlan mannz
 optlega bregðast má.

Str. 21: 1 Fólkið 416, 449. 2 var] + i 416. 3 í einum] eininn 495, eina 655. sæng 495, 655. 4 svefna] i s. 495, 655. 5 var honum] og var það 495, 655. leyft] ÷ (?) 495. sem — kaus] að velia 449. kaus hans] hans var (!) 416. 6 að] ÷ 449. hvoria] þessa 495, 655.

Str. 22: 1 sem var] var su 416, 449, 495, 655. venia 449, 495, 655. 2 viliugt] sá v. 416, og vilugur (viliugr 655) 495, 655. rietta 449. 3 kertis] kierta 416. 5 bugaðe — briostið] bæradi (bardist 449) hiartad (hiarta 449) i briósti 416, 449. 5–6 limerner skulfu lykamans lykt sem blakte strä (cf. ovfr. u. str. 20) 495, 655.

Str. 23: 2 logaðe] með logandi 416, 449, 495, 655. 3 og] ÷ 416, 495, 655. 4 læstu] glæstu 416. 5 beiteleg] biturleg 416, 449, briniur og 495, 655. týen] tiggenn 495, tígi 655. 6 bráðlega] bædi 416, 449.

24. Lengi þar til leitar svo
lundr grettis spánga
að dauða lítr hann drengi tvo
í dimmu skote hanga
vænir og vngir víst til sannz
virðtust honum að síá
af því ser hann að ætlan mannz
optlega bregðast má.
25. Kaupmann hugðe hræddr þá
að hann mune þvílíkt henda
í klæðunum vpp ser kastar sá
nær kertið hafðe enda
liðerner skiálfa líkamans
líkt sem blakte strá
ávísande að ætlan mannz
optlega bregðast má.
26. Náttin þótte næsta laung
því neyðin hiartað kvalde
huxaðe hvorke vm svefn ne song
sig meðan dagrinn falde
þá aftr sendtist liósið landz
lofaðe drottinn sá
ávísande að ætlan mannz
optlega bregðast má.

Str. 24: 2 grettis] grettirs 416, 449, grettings 495. 3 að] ÷ 495, 655. lítr] leit 416, sä 495, 655. hann] + þar 495, 655. 4 skotinu 416. 5 víst] vera 416, 449, 655, ad vera 495. 6 virtist 416, virðtist 495, 655.

Str. 25: 1 hugðe] huxar 449, 495, 655. 2 að] ÷ 495, 655. hann] hier 449. þvílíkt] slýkt 416, slikt sig 449. 3 klæduð 405, klædum 449, 495, 655. sá] þá 416, 449. 4 nær] þá 495, 655. 4 og 5 línierne beskadigede 416. 5 limirmir 416. skiálfa] skulfu 449. [lýka]ma hans 416. 5–6 ad morgne munde hófudif hans haft so diske ä (cf. str. 19 i 1141) 495, 655.

Str. 26: 1 Nottinn 449, 495, 655. 2 því] ÷ 449, 495, 655. neyðin] naudinn 416, nedinn (!) 449. 3 huxade] hann h. 416, 449, gäde 495, 655. vm] ad 655. 5 þá — sendtist] þegar (þa 449) aptur sendist 416, 449, þar eftter birtist 495, 655. 6 lofaðe] hann l. 416, 449, 495, 655. sá] þá 416, 449, 495, 655.

27. Sá vm kvelldið læste lás
 lauk vpp dyrunum apr
 hins þá gladdizt hyggiu rás
 og hiarnaðe líkams kraptr
 hann tók sinn hest með ferða fans
 og fliótlega bió sig þá
 oss er kynnt að ætlan mannz
 optlega bregðast má.
28. Riddarinn kallar kaupmann á
 kost með ser að þiggia
 mer seg þú þeirri merking frá
 sem mig hefr giørt að hryggia
 vm hóllda tvo og hofuðið mannz
 hvað það merkia á
 svo auglýsist að ætlan mannz
 optlega bregðast má.
29. Riddarinn segir ef þocknast þier
 af þessu ráða skyllde
 þú sagðer í giær að gange mier
 gleðelega sem villde
 enn stundum ber eg þó sorg til sannz
 sælu líkamans hiá
 af því veit eg að ætlan mannz
 optlega bregðast má.

Str. 27: 1 kvöldid 416, qvöldit 405, 655, kvolldid 449, kuólldid 495. lás] i lās 495, 655. 2 dirum 416. 3 hins] hans 416, 449, 495, 655. gladdizt] fægdist 449. rás] krás 449, krä (!) 495, 655. 4 og hiarnaðe] hiartad (hiarta 655) og 495, 655. líkams] lífsins 449, líkamans 416, 495. 5 hann] ÷ 416, 449, 495, 655. með] og 416, 449, 495, 655. 6 og] ÷ 495, 655.

Str. 28: 1 kallar] bijdur 495, bídur 655. á] þá 495, 655. 3 seg — merking] seigid þeim merkium 449. þú] ÷ 416, 495, 655. þeirri] þeirra 655. 4 hefr] hafa 449. 5 hofud 655. 6 hvað það] og hvurja 416, hvad su 449, 495, 655. merkia] þýding 416, 449, 495, 655.

Str. 29: 1 þockast 449. 2 af] ÷ 416, 495, 655, ad 449. 3 gange] geingi 416, 449, 495, 655. 4 gleðe-] glad- 495, 655. sem] allt s. 495, 655. 5 enn] ÷ 495, 655. eg] ÷ 416. 6 sælu] sæld 655.

30. Höfuðið það sem her kom inn
með hári og skeggi síðu
hugann oft það hrellir minn
með harma blande stríðu
segja skal þer sökina hans
sem eg hió það frá
svo auglýsist að ætlan mannz
optlega bregðast má.
31. Ríkr forðum riddare einn
raun er frá að segja
var sá ecki á vonsku seinn
vífið mitt að tegia
svo hvort með ǫðru í hórdómi fannzt
hlaut því dauðan fá
af því veit eg að ætlan mannz
optlega bregðast má.
32. Hans því kemr hier höfuð á borð
til hrygðar mier þó verðe
svo hugsa mætte hríngaskorð
hvað mier forðum gierðe
að iðran fenge svo til sannz
sómleg bauganá
af því veit eg að ætlan mannz
optlega bregðast má.

Str. 30: 1 Hofud 655. 3 hrellir] hrigger 495, 655. 4 blande] bandi 416, 495, 655. 5 skal] + eg 416, 449, 495, 655. 6 sem] + ad 495. það] þar 405.

Str. 31: 1 forðum] adur 449. 2 frá] það 655. 3 ecki á] ei til 416, 449, 495, 655. 5 svo] ÷ 449, 495, 655. hvort — ǫðru] hann med snot 449. -döm 416, 449, 495, 655. 6 hlaut] hann h. 495, 655.

Str. 32: 1 því] ÷ 416. hier] ÷ 495, 655. 2 hrigda 449. mier þó] omv. 416. 3 svo] ad 449, 495, 655. mætte] + umm 449. 3-5 -skorð — fenge] overklæbet 416. 4 giördi 449, 655, giörde 495. 5 að] og 449, ef 495, 655. fenge] kveiktist 449. 6 sómleg] med svinnri 449, sömaleg 495, 655. -ná] -gná 655.

33. Eg skal greina þier eirnin svo
efnin hrygðar tíða
hóllda sástu hanga tvo
þeir hrepptu dauðan stríða
mína bróðrsyne til sanns
sakalaust miste eg þá
af því veit eg að ætlan mannz
optlega bregðast má.
34. Geira þorvar gulldu mín
Guð minn náðe þetta
því gátu ecki giört mier pín
sem girntust lífi fletta
ríker frændur riddarans
ræntu fiqrve þá
álfít nu það ætlan mannz
optlega bregðast má.
35. I hiartanu er það hqrmung mier
og hrelling tára laugum
því læt eg hóllda hvorn dag hier
hánga mier fyrir augvm
hef eg þá meining hyggiu rannz
að hefnast bónurum á
af því veit eg að ætlan mannz
optlega bregðast má.

Str. 33: 1 skal] vil 495, 655. þier] ÷ 449. 2 efnin] efnid 416, 495, 655. hrygðar] hrigda 449. tíða] lijda 416, 495, strida 655. 3 sást þú 405. 4 stríða] tida 655. 5 bróðr-] brædra 416. 6 sak- 416, 449, 495, 655. -laus 416, 655, -laus 495.

Str. 34: mgl. 495, 655. 1 þorvar] briötur 416. 3 því] ÷ 416. 4 lífi] + ad 416. 5 frændur] brædur 416. 6 fiqrve] fióri 416, fiörinu 449.

Str. 35: 1 hiarta 655. er] giörir 416, giorir 449, 495, 655. hqrmung] hrelling 416, 449. 2 og] med 495, 655. hrelling] hugraun 416, hrapan 449, heitum 495, 655. 3 læt] [li]et 416. hóllda] þä 416, 449, 495, 655. 6 hefna 495, 655. bónurum] bönurum 405, bönunum 416, bofumm 449.

36. Nú hef eg sýnt og sagt þier frá
 sælu líkamz minne
 og hvorsu mikið eg ynde á
 í aumre veroldenne
 nær eg horfe á hqfuðið mannz
 og hlýt þá dauðu að siá
 af því veit eg að ætlan mannz
 optlega bregðast má.
37. Farðu nú heðan í friðe maðr
 með frægðarháttinn retta
 vinur góður velsiðaður
 og varastu optar þetta
 vm óvís dæma efnin mannz
 ellegar lucku há
 vpp á það minnist að ætlan mannz
 optlega bregðast má.
38. Að kliáðum þrautum kaupmann þann
 kostur og vínið sadde
 reið svo burt enn riddarann
 og ríka sætu kvadde
 af vppritaðre æfe hans
 ecki meira eg sá
 athuga það nú ætlan mannz
 optlega bregðast má.

Str. 36: 2 líkamans 405, 416, 449, 495, 655. 3 og] ÷ 416. eg ynde] omv. 495, 655. ynde] indid 416. 5 mannz] hans 416. 6 dauda 405. að] ÷ 655.

Str. 37: 1 Far þu 449. nú] ÷ 416, 449, 495, 655. 2 frægðarháttinn] fromra hegðan 449. 3 vinur] + minn 416. -siðaður] skickadur 405. 4 og] ÷ 449, 495, 655. 5 oviss 449. efnin 449, 495. 6 ellegar] eda 416, æru og 449.

Str. 38: 1 kliáðum] kirdumm 449, giórdum 495, 655. þrautum] skiptum 495, 655. þann] fann 416, 449. 2 kostur — vínið] ad kostur og vijn sig 416. sadde] gladdi 416, 495, 655. 3 burt enn] burtu 449, burt ad 495, 655. 4 ríka sætu] rijkar sætur 416. 5 -ritaðre] -teiknadre 495, 655. 6 meir 416, 449, 495, 655.

39. Set eg vpp aprt suðra knöf
 sinnu geims frá straume
 miög hef eg lítil mælsku kiög
 að miðla *bodnar glaume
 get eg nú verða á gamne stans
 grípe hvor sem má
 oss er kynnt að ætlan mannz
 optlega bregðast má.

Jón Ólafsson oplyser at hans kilde var en 'fróðleiksbók' og at digtet er blevet til efter anmodning fra en ung kvinde (str. 2⁵⁻⁶ og 3¹⁻⁴).

Denne 'fróðleiksbók' synes at måtte være en af de i det forrige (pp. 230ff.) omtalte tekster gående tilbage til *Schimpf und Ernst*, enten den islandske fortælling eller en af de to danske gengivelser (*Leffnetz Compass* eller *Joco Seria*). I digtet hedder det ganske vist at begivenhederne foregår i Tyskland (str. 4), medens de øvrige tekster lokaliserer dem til Leon, men forklaringen på denne uoverensstemmelse kan være at Jón Ólafsson ikke vidste at Leon skulde søges i Spanien.

Str. 39: 1 suðra] sonar 495, sónar 655. 2 sinnu geims] sudra gieds 495, 655. 4 bodnar] sál. 405, 416, 449, 495, 655; boðunar 1141. 5 nú] því 449. verða] verdi 416, 449, 655, verde 495. gamne] mælsku 495, 655. 6 glatt þeim heldur ä 416, gott þeim heldur ä 449, eg girnist huilld ad fá 495, 655.

Herefter skr. endir þessa kuædis 416.

I det foregående variantapparat er der som regel ikke taget hensyn til ordformer der afviger fra hovedhåndskriftets. Nogle af disse skal her nævnes:

Foran *ng* er former med *a* (ikke *á*) hyppige, f. ex. *ganga*, *hanga*, hvilket kan hænge sammen med at håndskrifterne vistnok overvejende er skrevet på Vestfjordene.

Rimordene *löng*, *söng* i str. 26 skrives i 655 *laúng*, *saúng*, men ellers mærkeligt nok gerne med forskellige vokaler: *lóng*, *saung* 495, *laung*, *song* 449, *laung*, *söng* 416.

I 416 skrives *drengi* i str. 24³, men ellers *ei* foran *ng*, i 655 skrives helt igennem *e* i denne stilling, medens de øvrige håndskrifter uden undtagelse har *ei*.

Dativ af *hann* er *hónum* (*ó=ö*) 495, *hönnum* 416, *hónum* 655, *honum* 449.

For gammelt *hve-*, *hvo-* skriver 495 *hvó-* (*ó=ö*): *huórn*, *huórt*, *hvórke*, men 416 *hvu-*: *hvurn*, *hvursu*, *hvuergi*.

I 1141 og 655 er *svo* gennemført, medens de andre har *so*. 655 har *ó* i *dróttinn* i str. 16⁴. 495 har *ö* (= *ó*) i *tvö* i str. 24³, 28⁵ og 33³.

Når en prosafortælling omformes til et digt — med deraf følgende nødvendig hensyntagen til rytme, rim og allitteration — kan ikke alle enkeltheder forventes at være gengivne med pinlig nøjagtighed. Derfor kan der ikke bygges noget på en mindre udeladelse af f. ex. det at købmanden får 'en liden halff rus' (Leffn. Comp.) eller 'Slapdrunck' (Joc. Ser.) inden han går i seng (str. 20), eller en mindre tilføjelse af f. ex. det at en 'smásveinn'¹ ledsager købmanden til hans sovekammer og bærer lyset (str. 22). — Linien 'af hamingiu láne hrósar þier' (str. 8³) svarer til 'sagde . . . huor lycksalig hand var' (Leffn. Comp.), men har ikke nøjagtigt sidestykke i den isl. fortælling og Joc. Ser.; flere eksempler af lignende art findes, bl. a. 'heimuglegar krár' (str. 23³) svarer til 'hiemmelige Vinckeler' (Leffn. Comp.), 'en stundum ber eg þó sorg til sanns sælu líkamans hjá' (str. 29⁵⁻⁶) svarer til 'dog ligger mig megen stor bedrøffuelse her hos' (Leffn. Comp.), og 'ríkir frændur riddarans' (str. 34⁵) til 'samme Ridders slegt' (Leffn. Comp.); det sidstnævnte eksempel synes at veje særlig tungt, idet den isl. fortælling og Joc. Ser. her har noget afvigende, nemlig henholdsvis 'sami riddari og hans fólk' og 'samme Ridders Venner'. På den anden side kan det også forekomme at digtet ligner Joc. Ser. mest, f. ex. 'var honum leyft sem vild kaus hans að velja um hvörja þá' (str. 21⁵⁻⁶), der svarer til 'hand skulde legge sig vdi huilcken Seng han vilde' (Joc. Ser.).

¹ En 'smásveinn' svarende til 'den liden smådreng' i danske folkeviser hos Vedel forekommer i Jón Ólafssons oversættelser, se Ísl. Fornkvæði IV, p. 17 (str. 10), p. 28 (str. 11) og p. 32 (str. 53).

SVERRIR TÓMASSON

AMBHÖFÐI KOM NORÐAN

Í BÓKMENNTASÖGUM er Þorgils saga og Hafliða einna kunnust fyrir frásögn sína af sagnaskemmtan í brúðkaupinu á Reykjahólum 1119. En sagan hefur einnig að geyma nokkrar vísur og kviðlinga sem leynd því ekki að kvæðaskemmtan hefur verið höfð í jafnmiklum metum í það mund þegar frásagan var færð í letur. Kviðlingar sögunnar bera íslenskri vísanagerð þar hið sama vitni og allar götur síðan: í söxum sitja kerskni og háð. Stíll sögunnar er sums staðar meinglettinn og það er einkum Hafliði Másson sem fyrir spottinu verður. Það er t. d. hæðst að óföllum Hafliða, þegar hann hefur reynt að heyja féránsdóm yfir Þorgils Oddasyni við Þverdalsá. Eftir þær ófarir segir sagan að hann hafi sent orð “í allar sveitir at biðja sér liðs ok fulltings, bæði stærri menn ok smæri” (Þorgils saga ok Hafliða, *Sturlunga saga* I,38) eða með orðum Þorláks Runólfssonar að hann hafi liðs beðið í allar sveitir “höfðingja ok minni menn ok svá fátæka menn ok hverja kararkerlingu” (s.r., 40). Bitrast er þó skopast að skörungsskap Hafliða í vísu þeirri sem sagan tilfærir um fund þeirra Hafliða, Halls Teitssonar mágs hans og Þórðar Vatnsfirðings. Vísan hljóðar svo:

Ambhöfði kom norðan
en Orknhöfði sunnan,
Hjarthöfði kom vestan,
höfðu ráð und skauti:
Tóku margt at mæla
es menn spakir fundusk,
þó vas úlfúð ærin
í Ambhöfða brjósti (s.r., 38).

Af þessum fundi hermir söguritarinn engin tíðindi önnur. Vísan er svo einföld að allri gerð að hún gæti verið þjóðvísa. Það er í henni hægt stígandi sem minnir um margt á eddukvæði og síðustu vísuorðin tvö gætu verið tilvísun til Þrymskviðu. Vísan er og án kenninga og hend-

inga; í stað eiginnafna notar höfundurinn dulnefni sem eru þó auðskilin og kunna þau að skírskota til lyndiseinkunna höfðingjanna, Halls og Þórðar. Hallur er *Orknhöfði*, selshaus og Þórður *Hjarthöfði*, en fyrsta orðið *Ambhöfði* hefur ekki tekist að skýra á viðunandi hátt, enda þótt greinilegt sé við hvern er átt.¹

Sveinbjörn Egilsson taldi í *Lexicon poëticum* að *Ambhöfði* væri annaðhvort tvíhöfði eða átt væri við eitthvert dýr. Hann taldi að viðurnefnið *ambi* væri skylt heitinu *Ambhöfði*.² Á þessa skýringu féllust Alexander Jóhannesson og Jan de Vries sem þó vísuðu til túlkunar Magnus Olsens (sjá hér á eftir).³ Í annarri útgáfu af *Lexicon poëticum* taldi Finnur Jónsson óvíst hvað fyrri liður orðsins merkti og Kålund þýddi það ekki í hinni dönsku þýðingu Sturlungusafnsins, en Halldór Hermannsson tók upp skýringu Magnus Olsens.⁴ Síðari útgefendur Þorgils sögu og Hafliða hafa ekki skýrt nafnið.⁵

¹ Viðurnefni sem enda á *-höfði* eru algeng í fornu máli, má þar nefna t. d. breiðhöfði, digrhöfði. Viðurnefni af því tagi sem nefnd eru í vísu Þorgils sögu eru *svinhöfði*, Sigurðr *svinhöfði* er nefndur í Landnámu, *Íf.* I,116 og annar í Njálu, *Íf.* XII,153, sbr. aths. Einars Ól. Sveinssonar á sömu bls., og *hesthöfði* er viðurnefni Þórðar föður Þorfinns karlsefnis, en í Heiðarvíga sögu er hann einungis nefndur *Hesthöfði*, sbr. *Íf.* III,319. Mannsnafnið *Svarthöfði* var einnig vel þekkt og til er Óðinsheitið *Arnhöfði* og jötunsheitið *Vagnhöfði*. Sjá um þetta efni, E. H. Lind, *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden* (Uppsala 1905-15, Supplement Oslo 1931), 605,483; sami höfundur, *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden* (Uppsala 1920-21), 170.

² *Lexicon poëticum* conscr. Sveinbjörn Egilsson (Hafniae MDCCCLX), 14: "Amhōfði, m., forte Biceps, aut ambi (quod cognomen viri est . . .) animal aliquod designat (amb . . . , höfuð), . . ." Undir þessa skýringu Sveinbjarnar tók Guðbrandur Vigfússon í orðabók sinni og Holthausen, sbr. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen* (Göttingen 1948).

³ Sbr. Alexander Jóhannesson, *Isländisches etymologisches Wörterbuch* (Bern 1956), 23,189; Jan de Vries, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch* (Leiden 1961).

⁴ Sbr. *Lexicon poëticum* 2. udg. ved Finnur Jónsson (København 1916, 1931) og tilvísanir þar. Sbr. *Sturlunga saga* í dansk oversættelse ved Kr. Kålund (København 1904) I,38; sbr. "The Saga of Thorgils and Hafliði" ed. by Halldór Hermannsson, *Islandica XXXI* (Ithaca, N.Y., 1945), 46.

⁵ Sbr. *Sturlunga saga* útg. Jón Jóhannesson, Kristján Eldjárn og Magnús Finn-bogason (Reykjavík 1946) I,582; allar tilvitnanir í þessari grein eru í þá útgáfu en stafsetningu og greinarmerkjum lítillega breytt; *Þorgils Saga ok Hafliða* ed. by Ursula Brown (Oxford 1952). Ursula Brown gerir þó ráð fyrir að um fuglsnafn sé að ræða í fyrri lið orðsins *Ambhöfði* og bendir á föðurnafn Hafliða: "and so particularly appropriate to Hafliði, son of Mår, i.e. 'sea-gull'", 85.

Sveinbjörn Egilsson virðist hafa gert ráð fyrir að fyrri liður orðsins væri skyldur lat. *amb* sbr. grísku ἀμφί (ide. ἄμφι? *ambhi), sbr. got. hvarfstigið *ba þai*, ísl. *báðir*. Þessi orðstofn kemur annars fyrir í tökuorðunum *ambátt* og *embætti*, en núllstig stofnsins er varðveitt í forsetningunni *um*, *umb*.

Um nafnið *Ambhöfða* hefur Magnus Olsen ritað tvær greinar.⁶ Í fyrri grein sinni féllst hann á þá skýringu Sveinbjarnar Egilssonar að fyrri liðurinn merkti eitthvert dýr, en taldi sennilegast að hann væri gælunafn, stuttnefni og hefði það verið myndað með viðskeytinu *-bi*, sem gegnt hefði sams konar hlutverki og *-si* og *-ki* í orðum eins og *bersi*, *bessi* (< *björn*), *krumsi* (< *krummi*). Hann benti á að slík viðskeyti væru ekki einungis tengd við dýranöfn heldur líka mannanöfn eins og t. d. *Sveinki* og *Jónsi* (< *Sveinn*, *Jón*), en viðskeytið *-bi* kæmi fyrir í gælunafninu *Gumbi* (< *Guðmundur*). Hann hélt því fram að þessi gælunöfn með viðskeytinu *-bi* væru gömul og nefndi að frá lokum miðalda væru þrjú dæmi í Þrænlum þar sem Þrándur í Götu kallaði Sigmund Brestisson *Simba*.⁷ Úr íslensku nútímamáli tók hann gælunöfnin *Simbi*, sbr. *Simbakot*, *Simba* (< *Sigurbjörg*), *Imba* (< *Ingi-björg*), en þess væri þó að gæta að *b* stæði í síðari lið orðanna. Loks benti Magnus Olsen á nöfnin *Arnbjörn* og *Arnbjörg* en stuttnefni þeirra væru *ambi* og *amba* og *Arnbjörn ambi* væri nefndur í heimildum.⁸ Magnus Olsen hugsaði sér að í gælunafninu *Simbi* hefði *g* og *r* fallið brott úr miðju nafninu *Sig(r)mundr* og á sama hátt mætti skýra *Gum* í *Gumbi*, þar sem við myndunina hefði *m* “sprunget over et -ð- ikke et -g-”.⁹ Hann gerði ráð fyrir að *ambi* hefði styst á svipaðan hátt, þegar það hefði ekki verið stytt úr *Arnbjörn*. Það hefði þá verið stytt úr samsettu mannsnafni þar sem fyrri liðurinn hefði annaðhvort verið “*Aðm*”

⁶ Magnus Olsen, “Visen om Ambhöfði”, *Maal og minne* 1937, 145–154; “En islandsk fornaldarsaga bevidnet år 1120”, *Maal og minne* 1944, 231–236. Síðari grein Magnus Olsen fjallar þó lítið um visu þessa í Þorgils sögu og Hafliða heldur aðallega um tilvist fornaldarsögu, Haddings sögu, sem Saxi hinn málsþaki mun hafa stuðst við. Magnus Olsen hafði þegar árið 1937 bent á ísmeygilegt háð í visunni um *Ambhöfða*, sbr. “Den første grammatiske avhandling”, *ANF* LIII (1937), 134.

⁷ Sbr. *Rimnasafn* udg. Finnur Jónsson (København 1905–12) I,230,231,234.

⁸ Sjá Norsk-ísländske dopnamn, 22; stuttnefnið *ambi* varð að fullgildu nafni og virðist það hafa tíðkast í Noregi á miðöldum. Lind nefnir um það engin íslensk dæmi. Sjá einnig Íf. XXVIII,317.

⁹ Visen om Ambhöfði, 150.

eða “*Agm*” og væri síðari kosturinn þó líklegri, þar sem hann væri rótskyldur “*Ogm*” í mannsnafninu *Ogmundr*, en *ambi* gæti verið stytting úr því á sama hátt og *Simbi* úr *Sigmundr*. Magnus Olsen var heldur ekki í neinum vandræðum með að skýra hvers vegna eiginnafrnið *Ogmundr* var hljóðverpt, en stuttnefnið *ambi* ekki. Þetta væri hliðstætt því að Þorgrímr Özurarson bar kenninafnið *assi* sem ugglaust hefði verið gælunafn föður hans.¹⁰

Þegar Magnus Olsen hafði þannig sýnt fram á að *ambi* væri stuttnefni *Ogmundar*, þá kom sú skýring ekki heim við að sú stytting gæti jafnframt merkt dýr eins og greinilegt var um *amb/amb(i)* í vísu Þorgils sögu og auk þess voru ekki dæmi um að mannsnafnið *Ogmundr* væri notað um dýrategund. Nú er það alkunna að sum mannaöfn eru upphaflega heiti dýra og geta þá höfðað til þeirrar lyndiseinkunnar sem einkennir persónuna, sbr. nöfnin Örn, Björn, Hjörtr, Refr, Úlfr sem og samsett nöfn þessara heita. Sjaldnar kemur fyrir að dýr beri mannaöfn en þó kemur það fyrir. Í þulum Snorra-Eddu er örninn kallaður *arnkell* og haninn *áslákr*.¹¹ Magnus Olsen hugsaði sér að *áslákr* hefði upphaflega heitið *ásleikr* og hefði verið notað um hanann sökum þess að hann léki sér á ás, en hann minntist þess einnig að í Heimskringlu var nefndur einn Áslákr sem bar viðurnafnið hani.¹² Hvorugt þessara nafna þekkest þó sem heiti í varðveittum kveðskap. Magnus Olsen gat sér samt til að í kersknisvísu hefði notkun þessara nafna verið vel hugsanleg, einkum ef skáld hefðu kveðið ofljóst. Hann gerði því skóna að sams konar orðaleikur hefði verið tíðkaður með nafnið *Ogmundr* og heitið *oglir* fyrir hauk, og *ambi* væri þá samheiti þess. Hann fann í heimildum 7 menn sem báru viðurnafnið *haukr* og hétu tveir þeirra að aðalnafni *Ogmundr*. Þetta þótti honum renna enn frekari stoðum undir að *Ambhøfði* þýddi sá með haukshöfuðið; það nafn hafði vel fyrirliða

¹⁰ Þessa skýringu og ættfærslu hefur Magnus Olsen tekið upp úr *Ísl. frbs.* V,823: “Þorgrímr *assi*, er veginn var (samkvæmt annálum) 1146, og hefir verið norðlenskr (Bps. I,441), mun einmitt vera sami maðr og Þorgrímr Özurarson, og er þá kenninafnið “*assi*” komið af föðurnafni Þorgríms.” Þessi ættfærsla er Steins Dofra að því er segir í formála Jóns Þorkelssonar, sbr. tilv. rit, iv. Í Guðmundar sögu (*Biskupa sögur*, Kaupmannahöfn 1858 I,441) er í för með Guðmundi yfir Heljardalsheiði Gestr Snorrason, Assabana.

¹¹ *Snorra-Edda* (Hafniæ 1852) II,572.

¹² *Heimskringla* udg. Finnur Jónsson (København 1897–99) III,511–513 (Jöfra-kinnutexti).

höfðingjanna og sérstaklega þar sem *haukr* merkti einnig "kjekki, modig mann".¹³

Magnus Olsen hafði rétt fyrir sér að því leyti að dýranöfn voru oft notuð í kersknistón um menn og tengslin milli nafngiftar og upphaflegs merkingarmiðs voru mönnum ljós. Nægir þar að nefna hvernig Freysteinn bófi kemst að orði við Snorra goða, þegar hann skýrir honum frá ferðum Arnkels goða: "Nú er ornninn gamli floginn á æzlit á Ørlygsstaði" (*Íf.* IV,100).¹⁴ Magnus Olsen vildi samt ekki girða fyrir að *ambi* gæti einnig merkt örn en hann hallaðist fremur að því að átt væri við hauk og af sambandinu væri ljóst að *Ambhöfði* hlyti að merkja fugl: "I ethvert fall tør vi understreke at det visstnok faller umulig å forklare *Ambhöfði* av et dyrenavn som ikke er fuglenavn."¹⁵ Þessu til stuðnings nefndi hann að *Hjarthöfði* væri fulltrúi landsins; *Orknhöfði* lagarins og *Ambhöfði* loftsins, en þessi þrenning væri alþekkt úr ævintýrum. Þetta er merkasta framlag Magnus Olsens til skýringar nafnsins. Það verður að telja mjög líklegt að átt sé við fugl, en naumast örn eða hauk, því að þá væri broddurinn úr vísunni og lýsingin á Hafliða í sögunni væri í mótsögn við vísuna.

Á orðskýringu Magnus Olsens eru annmarkarnir þeir helstir að *b* í stuttnefninu *ambi* er skilyrt af upphafshljóði síðari liðs samsetta orðsins. Tannmæltu nefhljóðið á undan *b* í orðunum Arnbjörn, Arnbjörg breytir um myndunarstað fyrir áhrif frá varahljóðinu *b* og verður einnig varahljóð; síðar getur svo *b* samlagast *m*-inu, sbr. *Imba* > *Imma*. Í orðinu *Ambhöfði* byrjar síðari liðurinn á *h* og hindrar að þar hefði getað átt sér stað svipuð hljóðþróun og varð í styttingunum *Simbi*, *Gumbi*. Þetta var Magnus Olsen reyndar ljóst. Í annan stað er greinilegt að hafi fyrri liður orðsins verið *ambi* og verið stytt úr Arnbjörn, þá hefði fremur mátt búast við myndinni *Ambahöfði*, en um leið væri einu atkvæði ofaukið í 1. og 8. vísuorði. Það er reyndar hugsanleg skýring að sérhljóðið milli samhljóðanna í þessari stöðu hafi fallið brott í fram-

¹³ Visen, 152.

¹⁴ Í þessu viðfangi má minna á hvernig Jörundi biskupi Þorsteinssyni og Staða-Árna er lýst í Árna sögu biskups: "svá mikit skilr lunderni þeira at Árni byskup gengr sem björn á hvat sem fyrir verðr, en Jörundr byskup er slægr sem refr, ok ferr á þá leið fram sem sá maðr er í þveru veðri beittir lönngum eðr hinn er bratta brekku sneiðir ok snýsk til ýmsa handa at hann komisk upp á hana með sem minnstu erfiði, en þó koma þeir báðir í einum stað niðr at lyktum." *Árna saga biskups* útg. Þorleifur Hauksson (Reykjavík 1972), 127.

¹⁵ Visen, 153.

burði, sbr. *Skaptaholt* > *Skapholt*, *Skálaholt* > *Skálholt*, *Reykjahólar* > *Reykhólar*, en þetta brottfall er talið yngra en sagan. Þriðji kosturinn er að í orðliðnum *amb* sé upphaflega um að ræða forskeytið *and* sem við samlögun hafi orðið *amb*, sbr. *ambaga* (< *and-baga*), *ambirna* (< *and-birna*?) klárvíg kona, klaufi.¹⁶ Þessi skýring rækist á hvernig hinum höfðingjunum er lýst, þar sem þeir eru báðir kenndir til dýra og það er því eðlilegt að ætla, eins og Magnus Olsen gerði, að svo sé einnig um Hafliða Másson. Rétt er því að huga að því hvernig þessum þremur höfðingjum er lýst í sögunni og hvort sú lýsing kemur heim við nafngervin í vísunni. Í sögunni er aðeins lýst ytra útliti Þórðar Vatnsfirðings: “Þórður var mikilúðligur maður, eygðr mjök, ok lágu vel augun, framsnoðinn ok strýhærður, sá upp mjök ok riðaði lítt at” (*Sturl.* I,24). Þessi mannlýsing gæti átt við hjartarhöfuð, en fyrr hafði Þórði verið lýst svo að hann “kenndi nokkut innanmeins ok var því ekki mjök matheill ok nokkut vandblæst at eta slátr, því at hann blés svá af sem hann hefði vélindisgang ok varð þá nokkut andrammr” (s.r.s.st.). Af þessari lýsingu sýnist ljóst að Þórður þjáist af mæði og mæðinn Hjart-höfði er napurt háð. Af orðum Halls Teitssonar við Þorstein á Drumb-Oddsstöðum mætti ætla að liðveisla hans væri fremur lítilfjörleg.¹⁷ Hann vill bíða á lengdar og sjá hvað setur, en einmitt selurinn stingur upp hausnum og fylgist af forvitni með því sem gerist í kringum hann. En hvað þýðir þá *amb* í orðinu *Ambhöfði*? Og við hvaða fugl er átt, sé fallist á þá hugmynd Magnus Olsens að orðið hljóti að merkja einhvern fugl?

Hér verður því haldið fram að *amb* í *Ambhöfði* sé samstofna nafnorðinu *ambur* (< *ambr) sem merkir væl eða sífr, sbr. so. *amra*, *ambra*.¹⁸ Líklegasta samsetningin með *ambr* sem fyrri lið væri aftur á móti *ambrhöfði*, en í handritunum stendur greinilega *Ambhöfði*.¹⁹ Þetta

¹⁶ Sbr. Alexander Jóhannesson tilv. rit, 608.

¹⁷ Sagan segir svo frá orðaskiftum Þorsteins og Halls, eftir að Þorsteinn hefur hvatt Hall til að veita Hafliða: “Þorsteinn félagi, verum vit hljóðir, ok ertu vesall máls, — ekki kunnum vit betr en hlýða til. Þú vill vel, en mátt illa. Hafliði hefir honum aldri vansa setit, en þó er honum þetta nauðsynjamál. Ok sá einn er minn vinr, er þessum málum fylgir síðr” *Sturlunga saga* I,38–39.

¹⁸ Orðabók Sigfúsar Blöndals skýrir so. *amra*, *ambra* sem kveina, væla, sífra og no. *amrandi* er notað um golu sums staðar á landinu. Árni Böðvarsson nefnir í orðabók sinni nafnorðið *ambindryllu*, ólögulegan kvenmann.

¹⁹ AM 440 4to hefur þó *Amdhöfði*, sbr. *Sturlunga saga* udg. Kr. Kálund (København 1906–11) I,32.

má skýra á þá leið að skipst hefðu á orðmyndirnar *amb/ambur* eins og t. d. *sig/sigr* í tvímyndunum *Siggeirr/Sigrgeirr*, *Sigbjörn/Sigrbjörn*. Í nútímamáli er *ambur* hvorugkynsorð, en það gæti hugsast að í forn máli hafi það verið karlkyns, sbr. t. d. *hungur* sem er karlkyns í fornu máli. Engin dæmi eru um orðið *ambur* í orðabókum forn málsins, en í viðbótum þeim sem Björn Halldórsson í Sauðlauksdal gerði við orðabók sína og Jón Helgason birti fyrir nokkrum árum segir svo við orðið *ambur*:²⁰

tekst venju(lega) fyrir leiðindakvörtun þróttlausra manna og af því kalla menn líka drun eður brak það sem heyrist í klettum við ólgusjó og hér er nomen proprium inni Breiðafirði Amburhöfði, því straumarnir brjótast þar um með miklum gný.

Nöfnin *Hjarthöfði* og *Orknhöfði* gætu einnig verið örnefni. Athyglisvert er að Björn Halldórsson skýrir *ambur* sem leiðindakvörtun. Í nútímamáli getur það líka merkt væl. Sú skýring er nærtæk að *Ambhöfði* merki þróttlausan, kvartsaman mann, en þeir sem aldir eru upp við sjó þekkja mætavel hið skræka og oft langdregna væl sem mávurinn gefur frá sér. Augljóst er af vísunni að *Ambhöfði* er Hafliði Másson. Mér þykir því sennilegast að orðið þýði máshöfði. Þessari skýringu til frekari stuðnings er föðurnafn Hafliða.²¹ *Ambur* gæti aftur á móti verið gamalt heiti á mávi og væri þá upphaflega hljóðlíkingarorð eins og kráka og krummi. Hafi það líka þýtt brak eða drun, þá væri orðið *Ambhöfði* skemmtilega tvírætt, því að þá vísaði það til þess að Hafliði er mikill á lofti. Sé sú skýring rétt sem hér hefur verið haldið fram, er fólgið í vísunni enn ísmeygilegra háð: Mávurinn og selurinn bítast oft um sama agnið og væri þá sneitt að mágsemdum Hafliða og Halls. En þetta málþing, mäs og sels, sem mæðinn hjörtur stendur utan við, þekktu áheyrendur sögunnar af eigin raun.²²

²⁰ "Björn Halldórsson's supplerende oplysninger til Lexicon Islandico-Latinum", *Opuscula III Bibl. Arn.* XXIX (Hafniae 1967), 108; stafsetning samræmd hér.

²¹ Julia H. McGrew hefur athugasemdalaust þýtt *Ambhöfði* á ensku sem "gull-head", sbr. *Sturlunga saga* (New York 1974) II, 56.

²² Ekki skal hér gert upp á milli mávategunda, en ólíklegt er að miðaldamenn hafi flokkað þær jafn nákvæmlega og fuglafræðingar nútímans. Í fuglafræðibókum er rödd mäsins lýst sem skræku mjálmandi hljóði, en þess ber að geta að í forníslensku merkir so. *amra*, mjálma, sbr. *Íf.* VIII, 74. Ekki er loku fyrir það skotið að *ambur hafi upphaflega verið haft um annan fugl, kjóann sem í daglegu tali er líka nefndur vælukjó. Stílfraðilega væri þá notkun orðsins *Ambhöfði* svipuð orðaleiknum með heitið *Sandkorn*, sem notað er um Hall (þ. e. stein) Teitsson í tveimur öðrum vísunum sögunnar.

SUMMARY

IN *Þorgils Saga and Hafliða* there are several mock verses and in the 13th strophe of the saga the nickname *Ambhøfði* is used of Hafliði Mátsson, a word which has not been successfully explained. In the same strophe two other chieftains Hallr Teitsson and Þórðr of Vatnsfjörðr are referred to as *Orknhøfði* (seal-head) and *Hjarthøfði* (deer-head). Magnus Olsen suggested many years ago that *Ambhøfði* meant bird-head, most likely hawk- or eagle-head. In this paper the author agrees that *Ambhøfði* refers to a bird-head but not to a hawk or eagle as that would destroy the satirical effect of the verse. It is maintained that *amb* in *Ambhøfði* is related to the verbs *amra*, *ambra*, to moan, mew and the noun *ambur* (< *ambr) meaning a moaning, or a boring complaint or noise. It occurs also in the place-name *Amburhöfði*. *Amb* is explained as a double form of noun, *amb/ambur* as in *sig/sigr* in the names *Siggeirr* *Sigrgeirr, *Sigbjörn* *Sigrbjörn. The author suggests that *ambr is originally an onomatopoeic word meaning a gull. This is supported by Hafliði's patronymic *Már*, a gull.

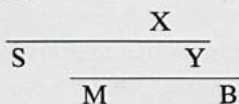

ALFRED JAKOBSEN

NYTT LYS OVER GÍSLA SAGA SÚRSSONAR

GÍSLA SAGA er som kjent overlevert i to versjoner, en kortere, mer gjennomarbeidet versjon (vanligvis kalt M), og en lengre (S), som avviker noe fra det klassiske sagaidealet. Dessuten fins det et fragment av sagaen, B, som er i nær slekt med M. Det er særlig i den første delen av sagaen at S er langt mer detaljrik og omstendelig enn M. Inntil nylig hersket det alminnelig enighet om at M stod den opphavlige Gísla saga nærmest. Innledningskapitlene i S skulle være omformet i fornaldar-sagastil av en som ville 'pynte' på sagaen, eller skrevet ned etter minnet av en som hadde et forelegg der begynnelsen manglet.

Nå har Guðni Kolbeinsson og Jónas Kristjánsson vist at det tvert imot er S som best gjenspeiler originalen (i artikkelen Gerðir Gíslasögu i *Gripla* III. Reykjavík 1979, s. 128–162). Også innledningen i S må i store trekk svare til den i den opphavlige sagaen. M og B må gå tilbake på et felles forelegg (Y). Særlig i begynnelsen har M-versjonen forkortet originalen noe. Av praktiske grunner gjengir jeg det stemma de setter opp for håndskriftforholdet:

Før jeg ble kjent med den nevnte studien, hadde jeg på egen hånd sammenlignet de to versjonene. Det resultat jeg kom fram til, faller helt sammen med det de to artikkelforfatterne har nådd. Det ville derfor ikke tjene noen hensikt å publisere min undersøkelse i sin helhet. Men deler av den kan forhåpentlig likevel ha en viss interesse. Jeg hadde nemlig også satt meg som mål å prøve å avdekke hvilke prinsipper den (de) hadde fulgt som står bak den mer 'sagamessige' redaksjonen i M/B. Det er resultatet av tekstsammenligningen under denne synsvinkelen jeg i det følgende vil legge fram. En del av de eksemplene jeg

gir, vil utgjøre ytterligere bevis for at S står nærmere originalen enn M.

I Gerðir Gíslasögu gjør de to forfatterne nøye rede for sagaens overlevering, for utgaver av den og for eldre gransking av håndskriftforholdet. Når det gjelder slike spørsmål, viser jeg til deres utgreiing. Jeg viser ellers til de samme utgaver som de (teksten i M er hentet fra Finnur Jónssons utgave fra 1929, i S fra Agnete Loths *Membrana Regia* fra 1960 og i B fra Jón Helgasons utgave fra 1956).¹

Som kjent har det hersket ulike oppfatninger om sagagenrens framvekst. Noen forskere har villet legge størst vekt på den muntlige tradisjonens betydning, andre på det litterære forfatterskapet. De mest ytterliggående tilhengerne av den førstnevnte teorien (friprosalæren) hevdet at det har eksistert muntlige sagaer som de skriftlige i mer eller mindre grad skal være en nedskrift av. I samsvar med dette synet gikk man ut fra at islendingesagaer med objektiv, knapp og munnrett stil er de eldste, og at mer litterære og romantiske elementer først er kommet inn i løpet av det 13. årh. og seinere som uttrykk for en forfallen smak som stod i sammenheng med fristatsamfunnets fall og den etterfølgende formodede nedgangsperiode. Representantene for den andre teorien (bokprosalæren) går ut fra at sagaene i løpet av det 13. årh. utviklet seg fra forholdsvis ubehjelpelige og uregelmessige produkter som *Heiðarvíga* saga til fortelle tekniske mesterverker som *Njáls* saga.

Det er flere sagaer enn den om Gisle som foreligger i en kortere, mer 'sagamessig' versjon og en lengre, mer utflytende form. En nærliggende parallell er *Fóstbrœðra* saga. I lang tid hersket det synet at den lengre versjonen med sine mange påfallende digresjoner er den yngste. Men allerede i 1944 kunne Sven B. F. Jansson gjennom tekstsammenligninger vise at den antatt eldre versjonen er oppstått litt etter 1300 ved systematisk forkorting av den lengre (*Sagorna om Vinland* I. Lund 1944).

Av resultatet kan en trekke følgende konklusjoner: Når en saga eksisterer i flere redaksjoner, er det ikke uten videre gitt at den mest 'klassiske' er den eldste. Videre må på slutten av 1200-tallet litterært interesserte personer med høyt utviklet stilsans ha hatt en klar oppfatning av hva som var mønstergyldig sagastil. Hos enkelte har dette stilidealet vært så bevisst at de ikke nøyde seg med bare å kopiere eldre sagaer som falt utenfor mønsteret; de omarbeidet dem i den hensikt å gjøre dem mer 'sagamessige'. Endelig motbeviser resultatet teorien om at de

¹ I artikkelen nytter jeg M som fellesbetegnelse for B, M og Y. Samtidig jamfører jeg alltid med B, der teksten i dette fragmentet er bevart.

eldste sagaene skulle være de beste, og at sagastilen seinere skulle ha degenerert.

Egentlig burde Janssons undersøkelse straks ha reist spørsmålet om ikke noe liknende kunne ha skjedd med Gisle Surssons saga som med den om fostbrødrene. Men så vidt jeg vet, ble ikke en slik mulighet antydnet på trykk før i 1977 av Preben Meulengracht Sørensen (i hans bok *Saga og samfund*, s. 143 f.). Det var iallfall hans idé som gav meg impulsen til å granske nærmere forholdet mellom S og M.

Det har tydeligvis vært et mål for M å skape bedre balanse i sagaens komposisjon. Særlig har det forekommet ham at ættens forhistorie i Norge tok altfor stor plass i relasjon til hovedhendingene på Island. Han sløyfer derfor mesteparten av slikt stoff som bare hadde løsere tilknytning til emnet. Det gjelder først og fremst en lengre fortelling om Gisles og broren Torkjels vikingferder, som høyst sannsynlig også har vært med i den opphavlige sagaen.² Videre mangler i M-versjonen innledningen i S om Harald Hårfagre og om det islandske landnåmet og en beretning om Håkon Adelsteinfostres ankomst til Norge. Den sistnevnte fortellingen kan ha vært et innskudd i S, men derimot er det sannsynlig at iallfall avsnittet om Harald Hårfagre er opphavlig i sagaen. Som GK og JK har pekt på (op. cit., s. 156), levde Torkjel, bestefar til Gisle og hans søsken, på Harald Hårfagres tid. Det må derfor ha vært naturlig for sagaforfatteren å starte verket med ham.

Ellers er alle de viktigste hendingene i S med i M og i samme rekkefølge (jfr. *ibid.*, s. 160).³ Men mens S maler med bred pensel, risser M opp bare hovedlinjene i handlingsgangen. Karakteristisk for M er således at mye av den direkte talen er sløyfet. Ifølge GK og JK (op. cit., s. 148) utgjør den bare 9,2% av innledningen, mens prosenttallet for hovedsagaen i M er 26,7. Omfanget av M's forkortning av innledningen kan illustreres ved noen tall hentet fra Konráð Gíslasons utgave av de to versjonene (Kjøbenhavn 1849). Der utgjør innledningen i M bare 5 sider, mens den bevarte delen av den i S fyller 13 sider (det som er borte i S, har svart til om lag en sjettedel av hele sagaen; jfr. note 2).

² Slutten av kapitlet om vikingferdene er ennå bevart i sagaen, men hoveddelen av dem har stått på fire blad som var borte i skinnboka da den ble skrevet av.

³ Det er enkelte avvik når det gjelder navn og fakta i de to versjonene (se Gerðir Gíslasögu, s. 159). Jeg er mest tilbøyelig til å forklare de fleste av dem som avskrivingslurv hos en eller annen som har ment at dette stoffet var mindre viktig enn hendingene på Island.

La oss så jamføre hovedsagaene i S og M med hverandre.

Vi merker oss straks at et par digresjoner i S mangler i M. Det er for det første følgende kommentar i forbindelse med at Torgrim binder helskoene på Vestein: því at þat var þá mælt at þeir skyldi til heljar fara þá er hann væri dauðr, er þat því mælt at maðr þykki til heljar búask, sá er sik klæðir mjök þá er hann gengr út, eða klæðir sik lengi (29.25–27). For det andre er det et tillegg i S etter setningen . . . þar ganga/gengu þeir á land (M54.24, S60.15): fyrir innan bæinn á Hallsteinsnesi, þar sem heitir Nesgranatré, þar blótaði Hallsteinn syni sínum til þess at þar ræki tré sextug, ok eru þar enn þær öndvegissúlur er hann lét ór trénu gera. — Da B har lakune på det første stedet og ikke dekker det andre, kan vi ikke vite om digresjonene har stått i originalen, men har de det, er de vel sløyfet av M for å stramme inn komposisjonen.

En analyse av teksten i de to versjonene viser at der hvor S er noe utflytende, har M ofte forsøkt å gjøre språkformen mer knapp og konsis. Således blir ikke sjelden intetsigende fraser strøket i M (i eksemplene mangler det kursiverte i M):

	S	M
16.28:	<i>ok hefir uppi orð sín</i> ok biðr hennar	– 6.9
18.19–20:	Nú fara menn heim af þinginu, <i>ok er allt kyrrt ok tíðendalaust</i>	– 8.7
18.22:	<i>þess er við geitt at Þorgrímr</i> riðr til skips	– 8.11–12
28.23–24:	. . . var þegar dauðr <i>sem glíklígt var</i>	– 19.15 (lakune i B).

Overflødige spørsmål blir gjerne kuttet ut i M:⁴

27.11–13:	. . . ok bauð henni þar at vera, en hon kvezk heim skyldu; <i>'hvat er at erendum?' segir hann.</i> 'Ek vilda hitta Guðríði mey', <i>segir hon.</i>	– 17.21–23
62.5–7:	'Eigi veit ek,' <i>segir hann</i> 'um hvat þeir þinga, en hitt veit ek um hvat þeir þræta'. <i>'Hvat þá?' segir Þorkr. Sveinninn svarar:</i> 'Hvart Vésteinn muni eptir hafa átt dætr einar'.	– 56.16–18 (Brekker ikke hit).
54.18–20:	Nú sér Ingjaldr seglit ok skipit er sunnan siglir, ok mælti: 'Þar sé ek þá sýn er mér er	Jfr. 48.5–6: Nú sér Ingjaldr at skipit sigl-

⁴ Også Snorre forenkler dialogene i de eldre sagaene ved å sløyfe 'stupide spørre-replikker'. Jfr. Hallvard Lie, *Studier i Heimskringlas stil*. Oslo 1937, s. 49.

- lítt at skapi.' *'Hvat er þat?' segir Gísli.*
 'Skip siglir sunnan . . .'
 ir sunnan, ok mælti:
 'Skip siglir þarna . . .'
 (B har omtrent det samme som S).
- 30.9-10: 'en á sama hæfi ek um draumana'. *'Hvat dreyms þik?' segir Þorkell.* 'Þat dreyms mik . . .'
 - 21.9-11
 (lakune i B).
- Jfr. også 30.2-4: Gísli fréttir eptir ef nokkurr þættisk vita hverr þetta verk hefði unnit, ok láta allir óglíkliga við því at þar viti nokkut til hverr þenna glæp hefir gørt.
 21.4-5: . . . ok talask við ok láta allólikliga at nokkurr viti hverr þenna glæp hefir gørt.
 (lakune i B).

En række unødvendige gjentagelser av opplysninger er fjernet i M. Eksempler:

- 17.26-29: Gestr mælti: 'Eigi munu þeir allir samþykkir it þriðja vár heðan er þar eru nú'; en Arnórr var hjá þessu, ok hljóp þegar í búð þeira Haukdæla ok hermír þessi orð er þeir Gestr hófðu við talask.
 - 7.11-14
 (B dekker ikke dette avsnittet).
- 19.9-10: Þorgrímr spyr nú tíðendi þessi, at sonr hans er veginn en ógreitt um viðuna.
 - 8.25
 (B dekker ikke dette avsnittet).

Det fins mange andre eksempler på at M får fortalt det samme som S, men med færre ord. Jeg nevner her bare ett:

- 36.6-8: ok þykkir monnum undarligt er eigi verðr vart við manninn, ok þótti monnum nú sem nokkurr mundi þar inni vera er verkit hefir unnit. (24 ord).
 27.25-26: þykkir monnum er eigi verðr við vegandann vart, sem sá muni þar nokkurr inni vera er verkit hefir unnit (19 ord).
 (Lakune i B).

Vesteins ord da han fikk dødsstøtet: 'Hneit þar!', blir ofte sitert som et av de beste eksemplene på heroisk lakonisme den islandske ættesaga kan oppvise. I S lyder replikken: 'Við hneit þarna!' (lakune i B). M må ha sett at denne ytringen kunne gjøres enda mer 'monumental', enda mer lakonisk ved et par små beskjæringer. Endringen illustrerer på en fin måte hans sikre stilsans og meddiktende evne.

Stundom kan imidlertid strykingene og forkortingene i M føre til at

teksten blir noe springende og uklar i forhold til den i S. Jeg skal i det følgende gi noen eksempler på det. Det første gjelder den kostelige episoden da Rannveig blir sendt til Hol for å undersøke om Vestein er kommet dit. Jeg gjengir den slik den er fortalt i S (27.10 ff.) og kursiverer de ordene og setningene som er utelatt i M (17.20 ff.): hon fór nú ok kom til dura; þá var Gísli í durum úti, ok heilsaði henni ok bauð henni þar at vera, en hon kvezk heim skyldu. *'Hvat er at erendum?' segir hann.* 'Ek vilda hitta Guðríði mey,' *segir hon.* Gísli kallar á hana, ok varð ekki at erendum *er hon kom út.* Rannveig mælti þá við Gísla: 'Hvar er Auðr húsfreyja?' 'Hér er hon', segir Gísli, *'inni í durunum; hittu Rannveigu, Auðr', segir hann.* Auðr gekk út *ok hittir Rannveigu* ok spyr hvat hon vill, en hon kveðr vera smá erendi ok komsk ekki upp. Gísli bað hana gera annat hvárt, vera þar eða fara heim *ella, því at nú er svá komit kveld at þú þarft ekki at fara síðarr ein saman þótt leið sé skömm.* Hon fór nú heim ok var hálfu heimskari en áðr; kunni hon engi tíðendi at segja *né mannakvámur.*

En kan godt forstå at M har villet komprimere fortellingen; den er litt for omstendelig, men han har ikke hatt noen heldig hånd med forkorting. Særlig utsagnet: bað hana gera annat hvárt, vera þar eða fara heim virker nokså meningsløst løsrevet fra begrunnelsen for at hun burde dra heim. (B har omtrent samme tekst som M, så forkorting må ha skjedd allerede i deres felles forelegg Y).

Etter at ball-leiken mellom Bork og Torstein Torkjelsson er slutt (M30), får vi høre om to menn som diskuterer den. De blir presentert på følgende måte (30.28 ff.): Maðr hét Þorgeirr ok var kallaðr orri; hann bjó á Orrastöðum. Bergr hét maðr, ok var kallaðr skammfótr; hann bjó á Skammfótarmýri fyrir vestan ána. Det heter videre i M: Ok nú er menn fara heim, ræða þeir um leikinn, Þorsteinn ok Bergr, ok deila at lykðum; er Bergr með Berki, en Þorsteinn mælir í móti, ok lýstr Bergr Þorstein óxarhamarshogg, en Þorgeirr stendr á milli, ok fær Þorsteinn eigi hefnt sín (B har det samme som M).

Torgeirs rolle er litt uklar her. De to mennene blir introdusert helt likt i sagaen. Når det uttrykkelig sies at Berg holdt med Bork, skulle vi derfor vente at det på tilsvarende måte ble framhevet at Torgeir holdt med Torstein. La oss så gå til S for å se hva den har.

Presentasjonen av de to er ordrett den samme i S som i M. Men i S (39.8 ff.) står det videre: Nú tala þessir menn með sér um leikinn *ok þykkir sinn veg hvárum þeira,* ok deila þeir loks *ór þrætunni;* er Bergr

með Berki, en Þorgeirr með Þorsteini, ok eigi lýkr þar fyrr en Berg hleypr upp ok lýstr Þorstein øxarhamarshögg, ok kveðr hann vera ekki at manna, segir at hann mun at síðr leika til móts við Bork at hann kveðr hann ekki skulu þora í móti at gera þótt hann slái hann, en Þorgeirr stendr þá milli þeira, ok er hann til samnings, ok nú fær Þorsteinn eigi hefnt sín, ok skiljask þeir nú at því.

Her er Torgeirs rolle klar: Det blir presisert at han holder med Torstein. Når han megler mellom Berg og Torstein, er det nok fordi han skjønner det kan få alvorlige konsekvenser for denne hvis han legger seg ut med Berg.

S mangler et ledd som står både i M og B: en Þorsteinn mælir í móti. Sannsynligvis har det vært med i originalen, men er falt ut i S.

Slik beretter M om da Gisle laget sølvpenge (10.8–11): hann gerði penning þann er eigi stóð minna en eyri, ok hnitir saman penninginn, ok eru xx. naddar á, x. á hvárum hlutum, ok þykkir sem heill sé, ef saman er lagðr, ok má þó taka í sundr í tvá hluti.

S (20.24–28) har: Gísli smíðar silfrpenning er stóð eyri; hann hnitir saman penninginn, ok váru í xx. naddar; hann var í tveim hlutum ok váru x. naddar í hvárum hlut ok þótti sem heill væri þá er saman var lagðr, ok mátti þó taka sundr í tvá hluti.

Også i dette tilfellet må det ha forekommet M at sagaforfatterens framstilling var for ordrik. Han stryker derfor setningen: hann var í tveim hlutum, men egentlig hører den så nøye sammen med fortsettelsen: x. á hvárum hlutum at den burde vært tatt med.

Om Gisles siste besøk hos broren Torkjel forteller S (52.3 ff.): ok nú fór hann enn til fundar við Þorkel, bróður sinn, ok kómr hann þar í lýsing. Gísli drepr þar á dyrr, ok vill Þorkell eigi út ganga, því at hann þykkisk vita hvern kominn var; þá tekr Gísli kefli ok rístr á rúnar ok kastar inn í glugg einn er á var húsinu. Nú sér Þorkell þetta ok lítr á keflit; hann gengr út ok heilsar Gísla ok spyr hann tíðenda.

M (44.31 ff.) har utelatt det kursiverte. De tilleggsopplysningene S kommer med, er egentlig nødvendige for at vi skal forstå situasjonen helt.

Et lignende eksempel på at M sløyfer nødvendig informasjon, har vi i fortellingen om da Bjartmars-sønnene skulle prøve å få i stand forlik for Gisle på Torsnes-tinget. Som kjent kom de ingen vei med saken; Gisle ble dømt fredløs. Bare S gir forklaringen på deres fiasko: þeir váru þá ungr at aldri, og: Borkr enn digri var svá óðr at ekki mátti um

þat leita við hann (44.21–24). Heller ikke B har med disse opplysningene.

Stryking kan også føre til direkte feil i saksframstillingen: M27.27–28.2: er þá tekitt lík Þorgríms [. . .] ok til graptar búitt, ok er þar at lx. manna; fara nú á Hól til Gísla. Jfr. S36.10–11: er nú Þorgrímr til graptar búinn, ok fara þar með lx. manna, *en aðrir lx.* fara á Hól til Gísla.

(I B er opplysningen om de 60 menn som var beskjeftiget med Torgrims begravelse, utelatt, mens derimot omtalen av de 60 som for til Hol, er med. Se B44, merknad).

Karakteristisk for den klassiske ættesaga er dens diskresjon og objektivitet. Forfatteren holder seg mest mulig i bakgrunnen. Han foregriper ikke begivenhetens gang, men lar oss selv oppleve sagaens forskjellige tildragelser som tilskuere og tilhørere sammen med selve de innblandede personene. Det blir overlatt til oss å dra konklusjonene. Dermed opprettholdes den dramatiske spenningen, og vi engasjerer oss sterkere i handlingen.

Forfatteren av Gisle Surssons saga har fulgt diskresjonsprinsippet langt på vei. Men som vi kan se av S, har han ikke helt stolt på vår evne til å dra de riktige slutningene. Han forsømmer nemlig ikke å gi en forklarende kommentar etterpå til hver enkelt episode. M derimot stryker konsekvent alle disse kommentarene og gjennomfører således dette prinsippet. Etter mitt skjønn har det vært til vinning for sagaen som helhet: Vi føler oss ikke sikre på at vi har trengt til bunns i alle dens hemmeligheter, og den fortsetter derfor å leve i vår bevissthet.⁵

Vi skal nå gå litt mer detaljert inn på denne siden av sagaen.

Slik skildres drapet på Vestein (M19.9–12): Nú er gengitt inn nokkut fyrir lýsing hljóðliga ok þangat at sem Vésteinn hvílir. Hann var þá vaknaðr. Eigi finnr hann fyrr en hann er lagðr spjóti fyrir brjóstitt svá at stóð í gegnum hann. For leserne ligger det nærmest å gjette på Torkjel som gjerningsmannen; han har det alvorligste motivet — fortærende sjalusi. At han ønsket livet av Vestein, er da også blitt framhevet av Aud overfor Gisle etter at Torkjel hadde overhørt samtalen mellom henne og Åsgerd: 'Því at ek veit víst at Þorkell vill feigan Vésteinn, bróður minn, ef hann má ráða' (S23.17–18). Men etter skildringen av Vestoins begravelse røper S at Þorgrímr Freysgoði fór síðan til verksins ok vá Vésteinn eptir því sem áðr var sagt (32.6–8). Denne opplysningen blir

⁵ Snorre gjør liknende inngrep i sine forelegg for å skape større diskresjon. Jfr. Lie, *Studier*, s. 36 ff.

gjentatt seinere i sagaen. Det er i den episoden hvor Aud og Gisle samtaler etter at Vesteins-sønnene hadde drept Torkjel og søkt hjelp hos henne. Her blir det også presisert at Torkjel hadde vært Vesteins *ráð-bani*: '... ok þótt Þorgrímr bæri vápn á hann, þá hlauzk þat mest af Þorkeli, bróður þínum' (63.28–64.1).

Når M utelater alle de nevnte kommentarene og bare lar handlingene tale for seg, må han vel ha hatt tillit til at vi på egen hånd skulle kunne finne ut den rette sammenhengen (det er lakune i B, så vi kan altså ikke få vite om de har vært utelatt allerede i Y). Riktignok har M som overskrift på drapskapitlet: Þorgrímr drap Véstein (18.16). Men denne overskriften tror jeg er laget av en eller annen avskriver. Det hendte jo ikke sjelden at avskrivere på egen hånd føyde til overskrifter. Den er i strid med M's intensjon som må ha vært å la leseren selv leke detektiv.

I en skarpsindig analyse av sagaen prøvde Anne Holtsmark i sin tid å føre bevis for at Torkjel var drapsmannen (Gísla saga — A Novel of Mystery i *Studia Norvegica* No. 6. Oslo 1951, s. 34 ff.). Når hun kunne hevde at han hadde begått ugjerningen, skyldes det naturligvis at hun i likhet med andre forskere på den tid betraktet S som en yngre, sekundær versjon av sagaen, og derfor skjøv dens vitnesbyrd helt til side.

Som vi husker, satte det inn med et voldsomt uvær den natta Vestein ble drept. Gisle og alle mennene unntatt trælen Tord den huglause måtte ut og berge høyet. Bare Vestein, Aud og Tord ble igjen heime. Etter skildringen av Vesteins begravelse har S følgende passus: Svá er sagt at illviðri því enu mikla hefir valdit Þorgrímr nef með göldrum sínum ok gerningum, ok framit til seið at nokkurn veg yrði þess at þat færi gæfisk á Vésteini at Gísli væri eigi við staddr, því at þeir treystusk eigi á hann at ráða ef Gísli væri hjá (32.2–6). Torgrim nef var jo *seiðskratti* og *fullr af gerningum ok fjölkynngi*. Det var han som hadde smidd spydet som drepte Vestein. Siden M har fjernet denne passusen, må han antakelig ha ment at leseren ville undre seg over dette uværet som kom så beleilig for drapsmannen, og straks få mistanke til seidmannen Torgrim. Det var derfor ikke nødvendig å understreke at han stod bak (lakune i B).

Et av de beste eksemplene på diskresjon i M finner vi i beretningen om Geirmund, Gisles frende og medhjelper. Han er blitt forsmædelig behandlet av Torgrim, og lover hevn (M24.18). Etter avtale med Gisle holder han tre dører åpne på Sæbol om kvelden slik at han kan komme uhindret inn. Det brenner tre lys i skålen, og Gisle slokker to av dem

ved å kaste sivdotter på dem (M26.19–22): Þá verður hann þess varr at eigi munu allir sofa, því at hann sér at ungs manns hönd kómr á it þriðja ljósit ok kippir ofan kolunni ok kæfir ljósit. Leserne skjønner straks at den unge mannen må være Geirmund, men sagaforfatteren har ikke hatt tiltro til vår resonneringsevne, for han legger forklarende til: ok var þat Geirmundr, frændi hans (S35.14–15). M lar oss selv få dra denne konklusjonen. B har heller ikke med denne (overflødige) opplysningen, så den er sannsynligvis strøket allerede i Y.

Den som rykket spydet ut av såret på en drept mann, hadde plikt på seg til å hevne ham. M gir oss ikke beskjed om hvem som gjorde det med Torgrim, men S opplyser: ok gerði þat Børkr, bróðir hans (36.9–10). Også B har med dette tillegget. Når M sløyfer det, kan det være for å opprettholde spenningen: hvem skulle hevne Torgrim?

I framstillingen av drapet på Torkjel nytter sagaen (S) samme teknikk som i den av drapet på Vestein: det sies ikke direkte hvem drapsmannen/-mennene er; de omtales bare som *sveinar tveir/sveinarnir*, men av visse hint som sagaen gir, skjønner vi at det er Vestein's to sønner som har vært på ferde. Liksom ved det første drapet gir sagaen klar beskjed etterpå om drapsmennenes identitet. Det skjer gjennom Auds replikk til Gisle: ' . . . ok hafa þeir Vésteins synir vegit hann, bræðrsynir mínir [. . .] eru þeir hér komnir, ok vilda ek at þér . . .' (S63.26–64.1). Korrelatet til *þeir* i setningen *eru þeir hér komnir er Vésteins synir, bræðrsynir mínir*. M stryker opplysningen om hvem som har drept Torkjel. Dermed faller dette korrelatet bort, og han må erstatte *þeir* med et substantiv. Vi skulle ha ventet at han byttet pronomenet ut med *Vésteins synir* eller *bræðrsynir mínir*, men han setter inn *sveinarnir* i stedet. Her må M i sin iver etter å opprettholde diskresjonen ha oversett situasjonen som disse ordene blir uttalt i: Gisle ligger i senga si og kan verken ha sett eller hørt hvem Aud snakket med (i S står det uttrykkelig: (hann) mátti ógerla vita hvaðan eða hverir kómu (63.11). Når Aud skulle fortelle sin mann om hvem som hadde vært der, ville hun naturligvis ikke ha nyttet det vage og ubestemte *sveinarnir*, men sagt rett ut at det var Vestein's sønner. (Fragmentet B rekker ikke hit).

Vi har hittil bare diskutert stoff som fins i S, men som mangler i M. Men M har også noen utsagn som ikke forekommer i S. En del av dem antar jeg er tillegg i M. Dem skal jeg komme tilbake til siden. De fleste av de andre er jeg mest tilbøyelig til å tro stammer fra originalen. De må da være utelatt av S. Det gjelder bl. a. følgende:

Genealogiene til Vestein og Bjartmar (M5) fins ikke i S. Paralleller til disse stamtavlene har vi i Landnáma H, Kbh. 1900, s. 45.3–4 og 33–35 og, delvis, i Qrvar-Odds saga, kap. 1.

Også i M fins overflødige fraser og detaljer som ikke står i S. Eksempler (det kursiverte mangler i S):

5.15–16: þó átti hann bú í Qnundarfirði undir Hesti, þá er hér var komit søgunni. Jfr. S16.4.

27.17–18: ok ferr hann í sæng sína ok lætr sem ekki sé í orðit eða hann eigi um ekki at vera (lakune i B). Jfr. S35.30.

26.2–3: ok gengr hann síðan til lækjar þess er fellr á milli bæjanna, ok tekit var neytingarvatn af hvárumtveggja bænum (stár i B). Jfr. S35.1.

7.19: ok rísta þar upp ór jorðu jarðarmen. Jfr. S18.4–5.

7.24–25: ok hræra saman allt, moldina ok blóðit.⁶ Jfr. S18.9.

Et par tilfeller trenger en kort kommentar:

32.8–9: Frá því er sagt at Þórdís Súrsdóttir hefir leiddan Bork á gotu, kona hans, en systir Gísla (stár heller ikke i B).

Siden denne apposisjonen mangler både i S og B, kunne det tyde på at den er et tillegg av M. Den siterte setningen danner innledningen til det avsnittet der Tordis røper for Bork at Gisle er brorens banemann. Apposisjonen har en viktig funksjon, den skal minne leseren om den vanskelige situasjonen Tordis befinner seg i: Hun har valget mellom to like ulykkelige utveier, enten å svikte sin ektemann eller broren. Er ordene føyd til av M, gir de et godt bevis for hvor dypt han har levd seg inn i sagaen.

30.18: Gísli kvað þá vísu er æva skyldi (stár heller ikke i B).

Den visa det gjelder, er den hvor Gisle røper at han er Torgrims banemann. Kommentaren (som vel er et sitat fra Vølundarkviða 41), bryter med den episke objektiviteten som sagaforfatterne ellers er så

⁶ I en del tilfeller der M er mer ordrik enn S, synes årsaken å være at M har rettet en skrivefeil ved å tilføye det riktige med et eða eller ok istedenfor å streke over feilen (jfr. Agnete Loths utgave av sagaen i serien *Nordisk filologi*, s. ix f.). Det kursiverte mangler i S: 5.26: Eitthvert haust eða vár, jfr. S16.13; 13.20: saman er bræðra eign bezt at líta ok at sjá, jfr. S23.23–24; 11.27–12.1: Segja Gísla bónda mínum allt þat er ek á vant at ræða eða af at ráða, jfr. S22.12–13; 17.12: ok spyrr Þorgrímr, ef þau hefði nokkut manna sét eða hitt, jfr. S27.1–2.

nøye med å iakttå. Har M føyd den til for egen regning, må forklaringen helst være den at han har engasjert seg så sterkt i Gisles skjebne at han ikke har kunnet dy seg for å komme med dette hjertesukket.

Vi kommer nå til en del ekstrastoff i M som det etter min mening er større sannsynlighet for skriver seg fra M. Liksom han har forkortet for å få stilen mer 'sagamessig', ser det ut til at han også har gjort en del tilføyelser i den hensikt å markere sterkere visse karakteristiske trekk ved verket.

Ikke minst gjelder det lagnadstrua. Den er jo et av de viktigste innslagene i den islandske sagaens verden. I Gísla saga er skjebnetrua svært framtreddende. Det kommer ofte på forskjellig måte til uttrykk i sagaen at skjebnen må råde. Hele fem ganger understreker M skjebnemotivet der et tilsvarende utsagn mangler i S: Etter det delvis mislykkede forsøket på å inngå fostbrorskap konstaterer Gisle (M8.5-7, jfr. S18.18-19): 'nú fór sem mik grunaði; ok mun þetta fyrir ekki koma sem nú er at gort; *get ek ok at auðna ráði nú um þetta.*' (B begynner seinere enn dette avsnittet). Etter den samtalen mellom Aud og Ásgerd som Torkjel hadde overhørt, ber Aud husbonden om et godt råd. Han svarer (M13.10-13): 'Eigi sé ek hér ráð til', sagði hann, 'þat sem duga mun, en þó mun ek ekki kunna þik um þetta, því at mæla verðr einhverr skapanna málum, *ok þat mun fram koma sem auðit verðr*' (B dekker ikke dette avsnittet). Om Gisles reiser rundt på Island for å skaffe hjelp heter det (M38.26-28, jfr. S46.2-3, 5-7): en sakir þess trollskepar er Þorgrím nef hafði haft í seiðinum, ok atkvæða, *þá verðr þess eigi auðit at hofðingjar tæki við honum* (mangler også i B). Også en annen gang nytter M det samme uttrykket i samband med Torgrims forbannelse (50.19-20): ok endisk því þetta hóti lengst, *þótt eigi yrði þess álengðar auðit.* (S57.2: þótt eigi væri með fullu, B: þótt eigi dygði með ǫllu). Da Gisle har fått gavene av Vestein, går han til broren Torkjel på Sæbol og ber ham ta det han vil ha av dem. Torkjel avslår å ta imot noen av gavene. I M (18.14-15) står: Nú ferr Gísli heim *ok þykkir honum um allt einn veg á horfask.* Det siste mangler både i S og B.

I ett tilfelle nytter S uttrykket: meðan auðit verðr, mens M og B begge har: meðan vér megum upp standa. Det er i den episoden der Gisle ber Ingjald om råd etter at de har observert Borks skip (S54.25-26, M48.11).

I nær tilknytning til skjebnemotivet står trua på at noen var *gæfumenn*, andre ikke. Sagaens eneste forklaring på Gisles tragiske lagnad

er at han ikke var noen 'lykkemann'. M understreker dette momentet en ekstra gang etter at han er drept av forfølgernes (71.4–6). Lýkr þar nú ævi Gísla, ok er þat alsagt at hann hefir enn mesti hreystimaðr verit, þó at hann væri eigi í þllum hlutum gæfumaðr (B rekker ikke hit).

Karakteristisk for Gísla saga er dens innslag av djerv folkelig humor midt i alt det tragiske (Gisle og trælkvinnen i Ingjalds båt, Gisles besøk hos Rev osv.). Forfatteren må ha brukt humoren bevisst for å få fram en bølgebevegelse i fortellingen. I de komiske episodene blir spenningsnivået noe redusert; dette gjør publikum mer mottakelig for nye dramatiske og tragiske innslag.

Det ser ut til at M ved siden av å understreke lagnadsmotivet også har villet framheve sterkere det komiske elementet. Det gjør han ved visse tilleggsmerknader: Da Rannveig har vært på Hol for å finne ut om Vestein er kommet dit, og må vende heim med uforrettet sak, heter det (M18.1–2): Hon fór heim, ok var þá nokkuru heimskari en áðr. M føyer til: *ef á mátti gæða*. (Merknaden mangler både i S og B). Etter skildringen av hvordan Gisle lurer Tord den huglause til å skifte klær med seg, legger M til (35.11–13): *En þat var mjök jafnfært um vit ok hugrekkí, því at hvárki var neitt til*. (Det er lakune i B her (s. 54), men utsagnet har visstnok manglet der liksom i S). Da trælkvinnen Bothild har reddet Gisle, rodde hun bort: alsveitt af mæði (M51.18), *ok rauk af henni*, sier M (tilleggsmerknaden står verken i B eller S).

Sagaenes humor tar ofte form av djerve understatements og lakoniske replikker i situasjoner der det er tale om liv eller død. Da Torodd er blitt drept av Gisle i skogen, vender broren Stein tilbake til kameratene sine og konstaterer tørt at det er *heldr ógreiðfært um skóginn* (M36.8–9) (mangler i B og S).

M har tydeligvis følt stor sympati og beundring for Gisle og Aud. Dette kommer særlig fram i skildringen av Gisles siste kamp. Beundringen for Aud får uttrykk gjennom to replikker som han legger Gisle i munnen. Da hun drar til Øyolv med lurken, lar M Gisle si: 'þat víska ek fyrir lönqu at ek var vel kvæntr, en þó víska ek eigi at ek væra svá vel kvæntr sem ek em' (68.23–25). Den mannen som vil overta Gisles våpen og kone, svarer han: 'Tak þú þá við ódeiglíga, því at hvárki samír, vápnnir, þau er ek hefi átt, né svá konan' (69.8–9). Gisle forsvarer seg med om mulig enda større *hreysti ok drengskapr* hos M enn hos S: Mens det i S står at Gisle vegr hann (dvs. Svein) þegar, og at Svein fellr dauðr niðr fyrir hamarinn (77.2–3), heter det i M (69.27–70.1): *klýfr hann í*

herðar niðr ok fleygir honum ofan fyrir hamarinn. På liknende måte kjører han sverdet i hodet på Tord, Øyolvs frende, ok klýfr hann allt til beltisstaðar (70.31).⁷ Skildringen i S er mattere: ok keyrir sverðit fyrir brjóst Þórði, frænda Eyjólf, ok fær hann þegar bana (77.24–25). M avrunder beskrivelsen av Gisle's forsvarskamp med følgende utsagn (71.13–15) som mangler i S: Ok er þat alsagt at engi hafi hér frægri vörn veitt verit af einum manni, svá at menn viti med sannindum.

En rekke merknader som bare står i M, vitner om fin psykologisk sans og innlevingssevne. Hvis de har vært med i originalen, er det vanskelig å forstå hvorfor S i så fall har sløyfet dem. Jeg er derfor tilbøyelig til å ta dem som et nytt tegn på at M har villet forbedre sagaen. Eksemplene er: Etter at Gisle har fått vite at Tordis har røpet ham, kommenterer han det slik: 'Ok þóttumk ek eigi þess verðr frá henni, því at ek þykkjumk þat lýst hafa nokkurum sinnum at mér hefir eigi hennar óvirðing betri þótt en sjálfs mín; hefi ek stundum lagt líf mitt í háska fyrir hennar sakar, en hon hefir nú gefit mér dauðaráð' (33.17 ff.). Da Bork har fått kjennskap til at Gisle er brorens banemann, fortelles det: Ok ríða þeir sína leið, svá getr Þorkell um talit, þar til er þeir koma at Sandaós, þá stíga þeir af baki ok æja. Þorkr var fámálugr . . . (33.1–3). Ja, Bork hadde fått noe å tenke på! Torkjel blir hljóðr da han har fått høre om Ásgerds forhold til Vestein. Han legger seg først av alle om kvelden. M har en tilleggsopplysning (12.11–12): Þorkell neytir lítt matar um kveldit (B dekker ikke dette avsnittet). Slik er Tord den huglauses reaksjon da han hadde fått på seg Gisle's fine kappe: hrósaði hann sér ok heldr ok þóttisk vegliga búinn (35.14–15) (lakune i B, men setningen har neppe vært med der, se s. 54). Den samme Tord var den første på Hol som observerte de 60 mennene som kom gående dit etter drapet på Torgrim: hleypr hann inn ok segir at herr manns ferr at böenum. M legger til: ok var hann allmjök flaumósi (28.3–4).

Enkelte episoder er gjengitt med langt flere realistiske og malende detaljer i M enn i S. En fristes til å tro at M har funnet foreleggets skildring for matt og har villet friske den opp. Et godt eksempel finner vi i fortellingen om Helges besøk på Hergilsøy for å undersøke om Gisle oppholder seg der. Han later som han er sjuk for å kunne få være heime på Ingjalds gard om dagen. M47.3–8: ok um morguninn, er hann var búinn til útróðrar, spyrr hann, hvárt Helga er ekki ákaft um ferðina, eða

⁷ Også i Hauksbók finner vi en tendens til å nytte 'sterkere' uttrykk. Jfr. *Sagor-na om Vinland*, s. 166 f.

hví hann liggr. Hann kvað sér vera ekki einkar skjallt ok blés við ok strauk höfuðbeinin. Ingjaldr bað hann þá liggja sem kyrrastan, ok ferr hann til sjávar; en Helgi tekr at stynja fast. Jfr. S53.23–25: ok er Helgi hefir verit þar um nóttina, lætr hann sem hann sé sjúkr ok þykkisk hann hvergi færr. Merk at B har det samme som S. Slik skildres trollkvinnen Audbjorgs atferd i M31.9–10: Hon gengr nokkurum sinnum andsælis um húsin ok viðrar í allar ættir ok setr upp nasarnar. Jfr. S39.20–21: Hon gengr þá nokkurum sinnum andsælis um húsin. B har omtrent samme ordlyd som S. Alvdís i M sitter inne med et langt større forråd av skjellsord enn Alvdís i S. M53.21–25: Ok er Álfðís heyrði hark þeira, þá spyrr hon hvat gauragangi þar væri, eða hverir glóparnir starfaði á mǫnnum um nætr. Refr bað hana hafa sik at hófi. En hon lætr þó eigi vant margra fíflyrða, veitir hon þeim mikla ágauð, svá at þeir máttu minni til reka. Jfr. S59.19–24: En er Álfðís verðr þessa vǫr, þá geyr hon á þá ok mælti hvervetna illt er henni kǫmr í hug ok skortir þar eigi illt orðalag. (B rekker ikke hit).

Jamfóringen av M, B og S har vist oss at den versjonen av Gísla saga som er bevart i M (AM 556a, 4to), er blitt til gjennom en utviklingsprosess i to trinn. Første fase har vært forkorting og innstrammingen som i det vesentligste må tilskrives Y. I andre fase ser det ut til at M har tilført sagaen visse karakteristiske drag. Det gjelder bl. a. understrekingen av skjebnemotivet, den sterkere markeringen av det humoristiske elementet og innføringen av en del realistiske detaljer. Om det også gjelder den markerte håndhevingen av diskresjonsprinsippet, kan vi ikke si noe om da B enten har lakuner eller ikke dekker de mest aktuelle stedene.

Det nye innsynet vi har ervervet i M's tilblivelseshistorie, gjør naturligvis ikke denne kortere versjonen av sagaen mindre verdifull som kunstverk. Snarere blir den enda mer interessant og spennende etter at vi har fått klarere lys over 'skapingsprosessen'.

ALFRED JAKOBSEN

NOEN MERKNADER TIL GÍSLA SAGA SÚRSSONAR

I

I STUDIEN 'Nytt lys over Gísla saga Súrssonar' har jeg prøvd å vise hvilke prinsipper den (de) har fulgt som står bak den mer 'sagamessige' redaksjonen i M/B. Bl. a. har jeg gitt en rekke eksempler på at der hvor S er noe utflytende, har M/B ofte forsøkt å gjøre språkformen mer knapp og konsis. Således er ikke sjelden intetsigende fraser strøket i M/B; overflødige spørsmål er gjerne kuttet ut og unødvendige gjentakelser fjernet.

Når en foretar strykninger i en tekst, risikerer en lett å ødelegge noen av forfatterens intensjoner med verket. Det som for bearbeideren ter seg som overflødige presiseringer, kan godt være velberegnete effekter fra forfatterens side. Stort sett har nok M's 'barbering' av teksten vært til vinning for sagaen. Men av og til har han gått så langt at han har gjort verket 'fattigere' enn det opprinnelig var. I den nevnte artikkelen har jeg pekt på en del slike tilfeller; her vil jeg dra fram noen flere eksempler. Sitatene er hentet fra Finnur Jónssons utgave fra 1929 (for M), fra Agnete Loths *Membrana Regia* fra 1960 (for S) og fra Jón Helgasons utgave fra 1956 (for B). M blir i det følgende nyttet som fellesbetegnelse for M, B og Y. Samtidig jamfører jeg alltid med B der teksten i dette fragmentet er bevart.

Det slår en når en leser Gisle Súrssonas saga i den lengre versjonen, at den er meget nøye med å presisere hvilket forhold de forskjellige personene står i til hverandre. Sannsynligvis avspeiler S originalen på dette punktet. En av forfatterens hensikter med dette må rimeligvis ha vært å gjøre det lett for leserne/tilhørerne å holde personene ut fra hverandre. Men kanskje vel så viktig for ham har det nok vært å understreke relasjoner som er av betydning for handlingen. Noen eksempler: Da berserkeren Bjørn har drept Are Torkjelsson i holmgang og krever land og løvsøre etter ham, og kona hans, Ingebjørg, vil Gisle Torkjelsson ikke la dette skje; han utfordrer Bjørn til tvekamp. Det heter i S5.7-9: Gísli

segir, *bróðir Ara*, ok kvað brátt eptir verða um þá frændr ef sjá óhæfa skal fram fara, at . . . At Gisle er Ares bror, er nevnt ca. en side foran; det skulle altså ikke være nødvendig å repetere det her, men forfatteren har sannsynligvis villet framheve at som Ares bror hadde Gisle plikt på seg til å ivareta ættens interesser. Da Vestein passerer Sæbol på veg til Hol, blir han observert av 'Geirmundr, *frændsveinn Gísla ok Þorkels*, er fyrr var getit' (26.24). Som Gísls slektning er Geirmund 'på parti med' ham og hans venn Vestein. Forfatteren vil minne om dette slektskapsforholdet da Geirmund kommer til å spille en rolle i det som seinere skjer. Etter drapet på Torgrim overtar broren Bork Sæbol 'ok gengr at eiga Þórdísi, *bróðurkonu sína*' (38.2). Det skal vise seg å få skjebnesvangre konsekvenser for deres ekteskap at hun tidligere har vært gift med Borks bror. Det er dette forfatteren allerede nå sannsynligvis vil antyde. Etter at sønnene til Vestein har hevnet seg på Torkjel Súrsson, drar de til frenden sin, Gjest Oddleivsson, 'ok skora á hann at hann komi þeim útan af sínum ráðum ok Gunnhildi móður þeira ok Auði *føðursystur þeira* er verit hafði kona Gísla Súrssonar (79.16–18). Slektskapsrelasjonen mellom sønnene til Vestein og Aud blir presisert. Det er bakgrunnen for at de vil hjelpe også henne til å komme seg vekk fra Island.

I alle de nevnte eksemplene mangler de kursiverte ordene i M. Heller ikke i B står apposisjonen *frændsveinn Gísla ok Þorkels* (lakune på de øvrige stedene). Siden de kursiverte stedene ikke inneholder nye opplysninger, må M (eventuelt allerede Y) ha funnet dem overflødige og sløyfet dem. Men derved er noe av forfatterens intensjon med verket blitt forkludret.

Forfatteren gir også stundom noen av personene i sagaen det vi kunne kalle en 'yrkestittel'. Dette er naturligvis ikke for at vi skal kjenne dem lettere igjen, men for å markere den rolle de spiller i visse situasjoner. Slik omtales Gisle, Vestein og Bjalve den vinteren de oppholder seg i Danmark: Váru þeir þar þrír saman *félagar*, Gíslr ok Vésteinn ok Bjálfr (S20.11–12). Aud blir titulert *húsfreyja* der hun går og steller til gjestebud heime på Hol (24.19). Den samme betegnelsen får Torgerd, Ingjalds kone, da hun skal bringe mat til Gisle i jordhuset (53.26–27).

Denne lille stilistiske finessen i sagaen er oversett i M (apposisjonen *húsfreyja* til egennavnet Torgerd fins heller ikke i B; de øvrige stedene dekkes ikke av dette fragmentet). M (Y?) har ment at disse tilleggene ingen betydning hadde, og derfor strøket dem.

I sagaen har Gisle Súrsson ingen navnebror (jeg ser da bort fra Gisle Torkjelsson, som opptrer i innledningen til den). Siden han ikke kan forveksles med noen annen, blir han bare omtalt med fornavnet. Men én gang fører forfatteren opp hans fulle navn. Det er da hans liv er slutt: ok lýkr þar nú ævi Gísla Súrssonar (S78.4). Utsagnet får på den måten en høgtidelig klang — nesten som en gravskrift. M tar ikke med etternavnet, og dermed forsvinner den tragiske undertonen i setningen.

Brødrene Gisle og Torkjel er svært ulike av karakter. Vi må anta at forholdet mellom dem ikke har vært særlig harmonisk under oppveksten. Motsetningen blir skjerpet da Gisle dreper Kolbein (Bård i M), Torkjels venn og søsteren Tordis' frier. Fra da av blir det tydelig at Torkjel distanserer seg fra broren (jfr. M's ord: Aldri varð síðan jafnblikt með þeim bræðrum). Gisle derimot er framleis sterkt knyttet til Torkjel og appellerer stadig til brorskapsfølelsen hos ham.

Forfatteren understreker dette forholdet mellom dem ved at han vanligvis lar Gisle bruke tiltaleordet *bróðir* eller *frændi* når han henvender seg til Torkjel i direkte tale, og ved at han lar Torkjel unnlate å nytte disse betegnelsene. I S har Gisle i alt 19 replikker rettet til broren, og hele 12 ganger anvender han appellativet *bróðir/frændi*. De 12 eksemplene står på følgende steder i S: 22.17–18, 22.19–20, 23.23–24, 24.1, 24.4, 30.24, 37.15–17, 41.22–23, 49.23 f., 49.28 f., 52.8–10, 52.17–18. Særlig kan vi merke oss den scenen der Gisle prøver å overtale Torkjel til ikke å flytte heimefra til Torgrim. Ikke mindre enn tre ganger tiltaler han Torkjel med *bróðir/frændi*. I tillegg siterer han ordtaket: saman er *bræðra* eign bezt at sjá (23.21 ff.).

Torkjel på sin side har i S 16 replikker rettet til Gisle. Bare én gang nytter han tiltaleordet *frændi*; karakteristisk nok er det da han skal prøve å blidgjøre Gisle etter drapet på Vestein: þá mælti Þorkell áðr þeir skilðu: 'Tíðindi hafa hér görzk mikil, ok munu þér vera, Gísli *frændi*, nõkkuru meiri harmtíðindi en oss, ok verðr þó hverr með sik sem lengst at fara; nú vilda ek at þú létir þetta eigi svá mjök á þik bita . . .' (31.18 ff.). Etter alt å dømme stammer dette draget fra originalen. Forfatteren har villet få fram at selv om Torkjel står i et kjølig forhold til Gisle, unnsar han seg ikke for å minne om brorskapsbandet mellom dem når han vil oppnå noe for seg selv.

En kunne kanskje tro at når forfatteren så ofte lar Gisle skyte inn tiltaleordet *bróðir/frændi*, er det for å unngå at vi forveksler Torkjel med en av hans to navnebrødre i sagaen, Þorkell Eiríksson og Þorkell

Þórðarson. Men det kan ikke være grunnen. For det første går det klart fram av innholdet i det sagte at det bare kan være rettet til broren. For det andre er det egentlig ikke noen situasjon hvor det kunne være tale om en slik forveksling. Endelig nytter S (og også til dels M) ofte apposisjonen 'bror sin' når han beretter at Gisle vender seg til Torkjel. Eks. S37.15–17: Gísli mælti þá (dvs. etter Torgrims begravelse) við Þorkel, *bróður sinn*: 'Þat þykkjumk ek at þér eiga, *bróðir*, segir hann, at nú sé frændsemi okkur ok vingan sem þá er bezt hefir verit . . .' M29.2–4 har det samme. Jfr. også S44.19–20, M42.12–13, S52.3–4, M44.31–32.

I M finner vi tiltaleordet *bróðir/frændi* bare 4 ganger i alt i Gisles henvendelser til Torkjel: 21.25, 29.3, 33.18 og 45.2. De 4 stedene svarer til S30.24, 37.15–17, 41.22–23 og 52.10–11. Sju ganger mangler det i M hvor det står på tilsvarende sted i S, og én gang har vi indirekte tale i M mot direkte i S: 12.4; jfr. S22.17–18. I fragmentet B er det samsvaret med M. M lar heller ikke Torkjel tiltale Gisle med appellativet *frændi* da han vil gjøre ham forsonlig stemt etter drapet på Vestein (lakune i B).

M (Y) har tydeligvis ikke vært klar over den rolle de nevnte tiltaleordene spiller i Gisles samtaler med Torkjel. Siden han utelater dem så ofte, fører det til at det spesielle forholdet de to brødrene står i til hverandre, ikke blir så klart markert i M som i S.

I klar motsetning til det problemfylte og spente forholdet mellom Gisle og Torkjel står det harmoniske og varme vennskapet mellom Gisle og hans *svarabróðir* og *mágr*, Vestein. Det ser ut til at forfatteren har villet framheve dette ved stadig å minne om at de er svogere: Da haukdølene drar til vårtinget, heter det: þar var Vésteinn, *mágr Gísla* (S17.8). Da de skal inngå fostbrorskap, sier Gisle: 'Skal ek við engan þann binda vanda er eigi vill við Véstein, *mág minn*.' (18.15–16). Om reisen til Norge beretter forfatteren: Ok þetta sumar it sama ferr Gísli utan ok Vésteinn, *mágr hans* (19.23–24). S. 25.1–3 står det i S at Ánund fra Meðaldalr kommer til Gisle og forteller ham 'at Vésteinn, *mágr hans*, er út kominn'. Gisle sender huskarene sine nordover til Ánundarfjord for å 'hitta Véstein, *mág minn*' (25.5–6). Da de treffer Vestein og overbringer ham budskapet fra Gisle, sier han at nå er det for seint; han vil ri til Hol 'því at ek em fúss at hitta *mág minn* ok systur; hefir mjök langt orðit funda í milli' (26.3–4). Om Vestains hauglegging heter det: Eptir þetta býsk Gísli at heygja Véstein, *mág sinn* (29.19).

Bare på de to første av de nevnte stedene har M funnet det nød-

vendig å ha med apposisjonene *mágr Gísla/mág minn*. Ellers har han strøket dem (lakune i B). Også disse strykningene må være et brudd med forfatterens intensjoner.

Men M har også et tillegg som ikke står i S (og heller ikke i B). M32. 8–9: Frá því er sagt, at Þórdís Súrsdóttir hefir leiddan Bork á gøtu, *kona hans, en systir Gísla*. Den siterte setningen danner innledningen til det avsnittet der Tordis røper for Bork at Gisle er brorens banemann. Apposisjonen har en viktig funksjon; den skal minne leseren om den vanskelige konflikten Tordis befinner seg i: Hun har valget mellom to like ulykkelige utveier, enten å svikte sin ektemann eller broren. I den tidligere nevnte artikkelen har jeg antatt at ordene er føyd til av M (se s. 275). Jeg er nå kommet til at de mest sannsynlig stammer fra originalen. Som vi har sett av det foregående, er nettopp slike presiseringer karakteristiske for forfatteren. Både S og B må da ha utelatt apposisjonen.

II

I det foregående har vi drøftet en del avvik mellom S og M. I det følgende skal vi diskutere kapittel 7 i sagaen, det som i M bærer overskrifta: Þorgrímr drap Austmennina. Her er det bare små skilnader mellom de to tekstene (lakune i B), men det knytter seg andre problemer til dette kapitlet, og det er dem vi nå skal se nærmere på.

Som Reinhard Prinz har pekt på, er kap. 7 det eneste i sagaen som ikke på en eller annen måte står i forbindelse med fortellingen om Gisles livsløp (*Die Schöpfung der Gísla Saga Súrssonar*. Breslau 1935, s. 10). Det fremmer ikke handlingen. Riktignok har forfatteren prøvd å binde det sammen med helheten slik at det skulle kunne se ut som en nødvendig forutsetning for det følgende: Torgrim og Torkjel drar våren etter drapet på austmennene til utlandet med skipet deres. Hvor svak denne begrunnelsen og denne tilknytningen likevel er, går allerede fram av det faktum at også Gisle og Vestein omtrent samtidig reiser utenlands uten at det med ett ord blir nevnt hvor de har sitt skip fra.

Forskerne har naturligvis reist spørsmålet om hvorfor forfatteren har tatt med en episode som henger så løst sammen med den øvrige delen av innholdet i sagaen. Ikke alle har kunnet gi en plausibel begrunnelse. Utgiveren av sagaen i *Íslensk fornrit*, Björn K. Þórólfsson, fant således ikke noen annen forklaring enn at det har eksistert et arvesagn

om dette drapet som han nærmest har følt seg 'forpliktet' til å referere (*Íslenzk fornrit VI*, s. XXVI).

Det kan imidlertid neppe være tvil om at forfatterens hensikt med episoden har vært å ville gi en nærmere karakteristikk av Torgrim.¹ Tidligere har vi bare fått et par glimt av ham (på vårtinget der han lover hjelp til tingmennene, og i fostbrorskaps scenen). I fortellingen om austmennene viser han seg som modig og besluttosom, som en som handler uten å være hemmet av refleksjon og ettertanke: Da de to brødrene har drept sønnen hans, setter han øyeblikkelig etter dem alene; han følger dem dag og natt inntil han innhenter dem og tar livet av dem. Uvilkårlig sammenligner vi Torgrim med Torkjel, som er hans rake motsetning: svak, vinglete og ubesluttosom. Etter at vi har lært Torgrim bedre å kjenne i kap. 7, overrasker det oss ikke særlig at det er han som kjører spydet gjennom Vestein enda det bare var Torkjel som hadde et virkelig motiv for å ønske livet av ham (fortærende sjalusi).

Som både Magnus Olsen² og Reinhard Prinz³ har gjort oppmerksom på, hører motstillingen av to situasjoner eller tildragelser, totalt ved motstilling, til de mest karakteristiske dragene ved sagaens oppbygning. Begge gir en lang rekke eksempler på slående parallellismer, men merkelig nok har de begge oversett at vi i scenen med drapet på austmannen Toraren har en klar parallell til drapet på Vestein: Både Toraren og Vestein blir gjennomført av Torgrims spyd med det samme de våkner av søvnen. Den eneste forskjellen er at Torgrim vekker Toraren før han dreper ham, mens Vestein hadde våknet av seg selv. Også i ordvalget er det stor likhet mellom de to scenene: [Þorgrímr] vegr Þórarin . . . en Þorgrímr leggur þá spjótinu í gegnum hann (S19.13-15): ok er hann (dvs. Vésteinn) þá vaknaðr, ok er þegar lagt á honum spjóti . . . ok þegar í gegnum hann (S28.20-21).⁴

Et spesielt problem i kap. 7 knytter seg til opplysningen om at Torgrim hadde en sønn som hette Torodd. Denne sønnen er ikke omtalt i noen annen kilde. Å dømme etter det oppdraget faren sender ham ut i, må vi forestille oss ham som voksen (eller iallfall en 15-18 år). Nå kan imidlertid de islandske annalene opplyse at Torgrim ble født i 938, og

¹ Jfr. også Reinhard Prinz, *Die Schöpfung*, ss. 10, 20, 35 og 37.

² I artikkelen 'Om Gísla saga's oppbygning', trykt i *Norrøne studier*. Oslo 1938, s. 262-271.

³ Op. cit., s. 99 ff.

⁴ Ordlyden er litt annerledes i M. Antakelig er den endret noe der.

at han døde i 963. Han ble altså bare 25 år. Annalene forteller også at Torbjørn Sur kom til Island i 952. Da var Torgrim bare 14 år og ennå ikke gifteferdig. En har formodet at disse opplysningene går tilbake til Are Frode og stammer fra slektstradisjoner meddelt ham av Turid, datter til Torgrims sønn, Snorre gode, som ble født samme året faren døde (se *Andvari* 1936, s. 35 ff.). Det er lett å regne ut at hvis Torgrim hadde hatt en sønn på det tidspunktet sagaen angir at austmennene kom til Island, måtte han ha vært så liten at han ennå lå i vogga! Finnur Jónsson prøvde å løse problemet ved å formode at sagaens ordlyd 'son sinn' ikke er den opphavlige. Han reiser spørsmålet om den ellers ukjente Torodd kanskje var Torgrims bror eller en træl (Gísla Saga Súrssonar i *Altnordische Saga-Bibliothek* 10. Halle a. d. S. 1903, s. 15, merknad 12). Men siden S og M, som jo er uavhengige av hverandre, begge har *son sinn*, er det ikke noe som taler for at teksten på dette stedet er korrumpert. Det synes urimelig å tro at forfatteren av sagaen ikke kjente til Torgrims fødsels- og dødsår, og tidspunktet for Torbjørn Surs ankomst til Island. Derfor er det fristende å anta at sønnen Torodd er 'diktet opp' av ham for anledningen. Visse forhold ved teksten ser ut til å støtte en slik antagelse.

Skulle forfatteren få sine lesere/tilhørere til å godta historien om den voksne sønnen, var det visse opplysninger han måtte fortie. Han kunne således naturligvis ikke si at Torgrim bare var 25 år da han ble drept. (I Eyrbyggja saga blir Torgrims alder oppgitt). I Eyrbyggja saga fortelles det dessuten at han 'var þegar hofgoði, er hann hafði aldr til' (ÍF IV, 19.26–20.1). At Torgrim ble hovgode i svært ung alder, måtte også underslås; det kunne ellers lett føre til at leserne begynte å gjøre seg sine refleksjoner. Derfor heter det kort og godt i Gísla saga: Þorgrím hafði goðorð (S17.6, M6.15–16).

Sagaens tidsregning er knyttet til regjeringstida til tre norske konger. Vi får vite at Gisles bestefar, Torkjel, levde på Harald Hårfagres tid. Da Håkon den gode 'var konungr orðinn í Nóregi, þá var þat samtíða er Þorbjörn súrr ok synir hans réðu fyrir í Súrnodal' (S9.23–24). Torgrim og Torkjel drog til Norge med skipet austmennene hadde eid, etter at Harald Gråfell var blitt hersker i landet (S19.28, M9.12–13). Torbjørn Sur kom som nevnt til Island i 952, dvs. mot slutten av Håkons styringstid. I sagaen (S) finner vi ingen antydning om når utvandringen skjedde. Vi kan bare slutte oss til at den må ha funnet sted en eller annen gang i løpet av den tid Håkon var konge. Ifølge kronologien i kongesagaene

satt han på tronen ca. 25 år. Hvis en tenker seg at Torbjørn Sur flyttet til Island relativt tidlig i Håkons regjeringstid, og at Torgrim og Torkjel drog til Norge forholdsvis seint i Harald Gråfells tid (ifølge kongesagaene styrte han ca. 15 år), gir det et så pass stort spenn av tid at Torgrim så vidt kunne rekke å få en voksen sønn. Mon tro om det ikke er omtrent slik forfatteren vil ha oss til å resonnerer?⁵

Selv om Torgrims sønn Torodd etter alt å dømme er en oppdiktet person, behøver slett ikke hele historien i kap. 7 være et produkt av forfatterens fantasi. Det kan, som Finnur Jónsson antydde, ha levd et sagn om en lignende tildragelse som den som er skildret i dette kapitlet.⁶ Sannsynligvis har sagnet handlet om andre personer enn Torgrim, men forfatteren har sett at ved å knytte det til ham og (den oppdiktete) sønnen Torodd kunne det tjene til å karakterisere ham. Etter mitt syn har studiet av kap. 7 gitt oss et godt innblikk i forfatterens frie holdning til nedarvet tradisjonsstoff. Det er en erfaring som vi kan dra lærdom av også når det gjelder andre deler av sagaen.

III

Som jeg nevnte ovenfor (s. 285), utgjør motstillingen av to situasjoner eller hendinger et av de viktigste komposisjonsprinsippene i sagaen. Noen ganger er det en så tydelig parallellisme at ingen oppmerksom leser kan unngå å se den. (Eksempler: To ganger fortelles om holmgang hvor en Gisle opptrer og forsvarer ætta; to ganger frelser Gisle livet sitt ved å spille en underordnet og ubetydelig persons rolle, og to ganger skildres en hauglegging). I andre tilfeller kan den være vanskeligere å få øye på (jfr. scenene med drapet på Toraren og på Vestein), og endelig fins det eksempler på motstillinger der det kan diskuteres om de er tilsiktet eller bare tilfeldige.

Til den sistnevnte kategorien hører det en kunne kalle 'de to smie-scenene' i sagaen. I den første smir Gisle en penning som veier en øre (S20.23 ff., M10.6 ff.); i den andre lager Torgrim Frøysgode et spyd av

⁵ I M blir sagaen riktignok innledet på følgende måte: Þat er upphaf á sögu þessi, at Hákon konungr Aðalsteinsfóstri réð fyrir Noregi, ok var þetta á ofanverðum hans dögum. Þorkell hét maðr . . . Denne tidsangivelsen gjelder sikkert Torbjørns ankomst til Island, og ikke hans bestefars levetid. Forfatteren av den sterkt forkortede innledningen i M, som tydeligvis visste når overreisen fant sted, har øyensynlig ikke vært klar over at tidspunktet for den burde forties.

⁶ Jfr. også Reinhard Prinz, op. cit., s. 157 f.

brottene av sverdet Gråsida (S24.27 ff., M15.3 ff.). Så vidt jeg vet, har ingen sagaforskere assosiert dem direkte med hverandre før; det kan likevel være grunn til å reise spørsmålet om vi ikke også her har å gjøre med en tilsiktet motstilling.

Tilsynelatende er det bare en ytre likhet som binder de to episodene sammen: det er i begge tilfeller tale om dyktig smedarbeid. Ulikhetene er flere. Således er det helt forskjellige gjenstander som blir laget, og i det ene tilfellet er det bare én mann i smia (Gisle), mot tre i det andre (Torgrim Frøysgode, Torgrim Nev og Torkjel). Men til gjengjeld rommer de to situasjonene slående motsetninger: Gisle *smir for vennskap*; den penningen han lager, skal berge Vesteins liv hvis faren truer. Torgrim *smir for fiendskap*; det våpenet han forarbeider, skal nyttes til å drepe Vestein med. Gisle *gjør lysets gjerning*. Det symboliseres ved at han arbeider *um morgininn*. Torgrim *gjør mørkets gjerning*. Derfor heter det at spydet varð . . . *algørt at kveldi*. Gisles penning består av *to deler som kan tas fra hverandre*. Torgrims spyd er *smidd sammen av de to delene av sverdet Gråsida* (selv om det ikke sies direkte i sagaen, er det rimelig å anta at sverdet var brukket i to). Det fins også visse verbale likheter mellom de to episodene som gjør at en assosierer dem med hverandre: *Gísli ríss upp snimma um morgininn ok gengr til smiðju*, hann var manna *hagastr* ok *gervastr* at sér um alla hluti: Þorgrímur var *hagr á járn*, ok er þess við getit, at *þeir ganga til smiðju* báðir Þorgrímarnir ok Þorkell; (M; S har her: fara þeir nú þrír saman, Þorgrímar tveir ok Þorkell; i dette tilfellet har M sannsynligvis bevart den opphavlige teksten). Personlig er jeg mest tilbøyelig til å mene at de nevnte motsetningene er bevisst arrangert av forfatteren. Det vil med andre ord si at jeg i de to smiescenene finner et nytt eksempel på hans raffinerte komposisjonskunst.

GULLINSKINNA AM 325 VIII 5c 4to

FRAGMENTET AM 325 VIII 5c 4to indeholder et brudstykke af *Hákonar saga Hákonarsonar*. Om dets historie vides ikke meget. Arne Magnusson har på en vedlagt seddel skrevet:

Þetta blad ur *Hakonar Sögu Hakonarsonar* feck eg 1719. af Professor Gram, enn hann hafde það fleiged utanaf bok in Bibliotheca Lymvicanâ supra Hopnerianam.

Mier virdest það vera ur Codice Academico þeim sem kom fra Þormodi, og hann kallar *Gullinskinnu*, ɔ: þeim, sem eg liet setia banded um. Formed er ad sönnu nockru styttra, enn linurnar eru eins margar i hverutveggju. Skriften er ad sönnu smærre ä þessu blade, Enn hun smæckar og i Codice Academico, epter því sem ä hann lidur.

Med forbehold identificerer Arne Magnusson altså fragmentet med håndskriftet *Gullinskinna*, som gik tabt ved Universitetsbibliotekets brand i 1728.¹

Fragmentet er med en "Fin og pyntelig hånd";² det er skrevet med den største omhu, og skriften er let læselig. Overskrifterne er udført i rødt af samme hånd som selve teksten, men blækket er bleget og de er svært læselige. Teksten er forsynet med initialer i røde og grønne farver. Pergamentet er lyst og velbevaret, og det håndskrift som bladet stammer fra har sikkert fortjent Torfæus' betegnelse *Gullinskinna*.

Bladet måler 15,5 × 25 cm. Siderne er tospaltede med 34 linjer i hver spalte. Da bladet har været anvendt som indbindingsmateriale har

¹ Ang. fragmentets historie se Jonna Louis-Jensen, *Kongesagastudier* (Bibliotheca Arnemagnæana XXXII, Kbh. 1977), pp. 28–31.

² Kr. Kålund, *Katalog over den arnamagnæanske Håndskriftsamling I* (Kbh. 1888), p. 562.

det været foldet, og alle fire hjørner er skåret af med noget teksttab til følge. Fragmentet dateres til slutningen af 14. årh.³

Den tekst der findes i fragmentet har følgende parallelsteder i de andre redaktioner af *Hákonar saga Hákonarsonar: Fríssbók* 555¹⁰–561²⁴; *Eirspennill* 653¹–660²⁵; *Flateyjarbók* 199⁹–207⁸; *Skálholtsbók* 663³–678; *Stockholm 8 fol.* 175¹⁹–182³⁵.⁴

PALÆOGRAFI

Fragmentet er som nævnt skrevet med en smuk frakturskrift. Skriften er ret tæt, men de enkelte bogstaver er klare. Af palæografiske detaljer skal nævnes følgende.

Bogstaver med overlængde ('b' 'h' 'k' 'l' 'p') udføres ofte med en kløvning af hovedstaven foroven, således at den højre del af kløvningen føres ned i en bue, der dog ikke i noget tilfælde krydser hovedstaven. Bogstavet 'd' har altid rund form, og ofte er der tilføjet en bue fra overlængden mod højre.

Bogstaver med underlængde ('h' 'j' 'y') skrives med et knæk fra linjen mod venstre. For bogstavet 'g's vedkommende føres højre del lodret ned under linjen og føres så i et skarpt knæk vandret til venstre; hertil kan så føjes en fragangsstreg til højre op mod linjen. Andre bogstaver med underlængde ('f' (angelsaksisk) 'p' 'þ') har fra underlængden en fragangsstreg til højre op mod linjen.

På linjen findes der desuden fragangstregere ved 'i' 'k' 'l' 'u'. For 'm' og 'n's vedkommende findes den kun ved den sidste nedstreg, ellers er de åbne. Yderst sjældent findes fragangstregere ved 'r' og 's' (longa).

'a' forekommer oftest med to lukkede buer. 'y' er altid overprikket. Der anvendes caudata under bogstaverne 'e' og 'o'.

Versaler og kapitæler er forsynet med megen udsmykning. Det mest karakteristiske fællestræk er, at når bogstavets højredel er buet er der fra midten af buen ind mod centrum sat en lille horisontal streg, der

³ Jonna Louis-Jensen, op. cit., p. 30; Kålund, loc. cit.; *Fornmanna sögur* IX (Kbh. 1835), p. XVII.

⁴ C. R. Unger, edit., *Codex Frisianus* (Christiania 1871), forkortet *Fr*; Finnur Jónsson, edit., *Eirspennill* (Kristiania 1916), forkortet *E*; G. Vigfússon & C. R. Unger, edit., *Flateyjarbok* III (Christiania 1868), forkortet *Fl*; A. Kjær & L. Holm-Olsen, edit., *Det Arnarnagæanske Haandskrift 81a Fol.* (*Skálholtsbók yngsta*) (Oslo 1910–47), forkortet *S*; Marina Mundt, edit., *Hákonar saga Hákonarsonar* (Oslo 1977), forkortet *H*.

ender med en vertikal tværstreg. Det gælder 'O' i *JONS* (4), *Ollum* (35); 'D' i *Dana* (43); 'N' i *JONS* (4); 'V' i *Veitti* (58), *Vm* (168).

Fragmentet har ikke mange eksempler på forskellige ligaturer, og de fleste er meget traditionelle (f. eks. 'æ' i *ær* (124) og 'ar' i *þar* (74)). Ved linjeskift findes en ligatur af 'd + o' i *donum* (20), der umiddelbart ligner *di-*. Desuden findes 'pp' i *philippum* (99) og 'oo' i *þoo* (168). I et tilfælde er r-rotunda skrevet sammen med interlineært 'v' (abbreviaturen for *rv*) *jvmfrvr* (104).

DISTRIBUTION

Man kan skelne mellem grafisk og sproglig distribution. Med grafisk distribution forstås her anvendelsen af bogstaver og andre tegn, som er betingede af andre forhold end sproglige, f. eks. stilling i ordet, forhold til andre tegn osv. Omvendt forstås ved sproglig distribution anvendelsen af tegn og bogstaver, som har relevans for sproglige forhold. Teoretisk er der skarpt skel mellem disse to former for distribution, men i praksis er overgangen mellem dem mere labil. Yderpunkterne er dog skarpt adskilte, idet den grafiske distribution nærmere er knyttet til palæografien, mens den sproglige distribution (oftest benævnt ortografi) nærmer sig fonologien og sprogsystemet i øvrigt.

GRAFISK DISTRIBUTION

Omtrent fri distribution findes for accenternes vedkommende, dog med den begrænsning at de ikke anvendes ved konsonanttegn. Der findes i fragmentet både enkeltaccent og dobbeltaccent. Enkeltaccenten anvendes med ganske få undtagelser kun i forbindelse med 'i' og 'j', men både over lang og kort lyd, f.eks. *sídar* (51), *þkaupmannahofnn* (185) — *vín* (199), *jeyrasundí* (185). Dog kan enkeltaccenten ikke opfattes som markør for 'i, j', da der er mange tilfælde i alle stillinger og ved alle bogstaver hvor 'i, j' ikke er fremhævet med accent. Bl.a. i følgende eksempler findes enkeltaccent ved andre bogstaver: 'e' *vétr* (122) — 'o' *dróttinn* (39), *þótti* (183), *jón* (186) — 'u' *úetrin* (57).

Dobbeltaccent derimod anvendes i de fleste tilfælde over historisk lang vokal heriblandt 'æ' (både ældre /æ/ og /œ/), f.eks. *sór* (5), *råd* (43), *æþui* (76), *bæn* (114) samt 'á' *ár* (64). I forbindelse med kort vokal findes dobbeltaccent i følgende tilfælde: *mánnz* (103), *stáðinn*

(93), *sendä* (133), *uilldi*⁵ (133), *kosning* (195) samt *jófrí* (61) og *vördr* (19). Det skal dog fremhæves at i de fleste tilfælde er lang vokal ikke fremhævet med accent.

I andre tilfælde er distributionen af bogstaver og tegn i højere grad betinget end forholdet er for accenternes vedkommende. Det gælder således forholdet mellem 'i'-'j' og 'u'-'v' samt den grafisk-funktionelle distribution af de tre 'r'-typer, der findes i fragmentet.

FORHOLDET 'i'-'j'

Generelt anvendes 'i' i alle stillinger i ordene med undtagelse af følgende, hvor 'j' dominerer eller er enerådende:

1. Ordinitialt skrives 'j'. Foran vokaltegn er denne regel undtagelsesløs, f. eks. *jumfrv* (75), *jola* (90). Foran konsonanttegn er 'j' langt hyppigst, men der kan findes eksempler med 'i', f. eks. *jlandi* (159) — *islandz* (168), *jvar* (204) — *ivars* (208) osv.
2. Præpositionen *i* skrives 'j'. Denne regel kan ses som en underafdeling af den foregående, idet 'j' med kun meget få undtagelser skrives sammen med styrelsen, f. eks. *jkaupmannahofnn* (185), *jeyrasundi* (185). I de få tilfælde hvor præpositionen optræder som 'i' er den sammenskrevet med styrelsen, der indledes af et konsonanttegn, *iferdínne* (75), *ímot* (81), *inoregi* (166).
3. Som sidste komponent i tal findes 'j' enerådende, f. eks. *.ííj.* (79).
4. Ganske enestående findes 'j' finalt i *hegomj* (168).

I 1. og 2. falder den grafiske distribution af 'i' og 'j' sammen med en fonologisk, idet 'j' overvejende optræder foran vokal, og 'i' foran konsonant, vel at mærke i de få tilfælde hvor 'i' optræder ordinitialt. At det er den grafiske stilling der er udslagsgivende fra skriverens side og ikke en fonologisk analyse fremgår af, at der stavelsesinitialt inde i ordene (altså samme fonologiske position som ordinitialt) konsekvent anvendes 'i', hvor man fonologisk kunne have forventet 'j', f. eks. *jekreyium* (4), *hería* (26) og *ryiafylki* (56). Konklusionen er, at 'j' anvendes ordinitialt og 'i' ellers, men med en tendens til fonologisk distribution ordinitialt.

FORHOLDET 'u'-'v'

Distributionen af 'u' og 'v' er ikke den samme som af 'i' og 'j', som man måske umiddelbart kunne forvente. Begge bogstaver forekommer

⁵ Af typografiske grunde sættes 'i' med dobbeltaccent *í*.

i alle stillinger (og alle funktioner), og kun en frekvensundersøgelse afslører samme tendens mod betinget distribution. Det skal siges, at det undertiden er meget vanskeligt at skelne mellem de to bogstaver i fragmentet. Og det skal fremdeles siges, at 'u' generelt anvendes langt mere end 'v'; forholdet er ca. 350 gange overfor ca. 150. I skemaet nedenfor er bogstavernes position udtrykt ved vok. osv.; herved menes at det følgende bogstav er et konsonanttegn.

	initial		ikke-initial		
	vok.	kons.	vok.	kons.	andet
'u'	13	13	50	9	15
'v'	3	65	19	8	5

Procentvis fordeling af 'u' og 'v'

Gruppen "andet" dækker over forekomster som diftongkomponent, talkomponent osv. Da undersøgelsen primært sigter mod at afdække forholdet initial — ikke-initial stilling og sekundært sigter mod distributionen som vokal/konsonant er gruppen "andet" ikke specificeret. Det fremgår af skemaet, at 'u' i initial stilling forekommer i 26%, ligeledes fordelt mellem vokalisk og konsonantisk funktion. I ikke-initial stilling forekommer det i 74%, med klar overvægt mod vokalisk funktion. Omvendt er forholdet for 'v', idet det findes i initial stilling i 68%, med klar overvægt på konsonantisk funktion. Ikke-initialt forekommer det i 32%, med mindre markant overvægt mod vokalisk funktion. Her er to tendenser klare. For det første forekommer 'u' oftest ikke-initialt, mens 'v' omvendt er mere frekvent initialt. Denne tendens er sammenfaldende med distributionen af 'i'-'j'. For det andet fremgår det også, at 'u' oftere optræder som vokal (63%) end som konsonant (22%), mens 'v' er fordelt omvendt (22% som vokal og 73% som konsonant).

BOGSTAVET 'r'

Bogstavet 'r' har tre forskellige former. 1. r-1 (det almindelige 'r'), 2. r-2 (r-rotunda), 3. r-3 (kapitæl 'R'). Distributionen af disse tre former er betinget både af de grafiske omgivelser og af den stilling, hvori de optræder.

r-1 findes både initialt, medialt og finalt. I de to sidste tilfælde bruges det efter bogstaver, hvis højredel ikke er buet med undtagelse af 'v' og

'y'. I et tilfælde findes dog *systyr* (86) med r-1. Det må skyldes, at skriveren fejlagtigt har skrevet 'y'² for 'i'; skrivemåden med r-1 forklarer således den usædvanlige vokalisme som en fejlskrivning. Frekvensmæssigt er r-1's foretrukne stilling medial, men det beror i høj grad på at finalt 'r' oftest indgår i abbreviaturer.

Anvendelsen af r-2 er betinget af de grafiske omgivelser, idet det findes efter bogstaver hvis højredel er buet ('b' 'd' 'g' 'o'). Lidt overraskende findes det også konstant efter 'y' og i fire tilfælde efter 'v' (*syívr* (18), *jvmfrvr* (104), *sverrir* (135), *Gizvri* (156)).

r-3 bruges også både initialt, mediant og finalt, dog er den foretrukne stilling initial. Desuden anvendes r-3 i forbindelse med radikale forkortelser som f. eks. *Riki* (74). Endelig skal det nævnes, at r-3 anvendes når der angives gemination. Da ortografien ikke iøvrigt anvender kapitæler til angivelse af gemination, men prik over bogstavet, findes r-3 følgelig med prik over. Brugen af r-3 i denne funktion må karakteriseres som redundant. I teksten nedenfor er 'r' med prik over opløst RR, f. eks. *kVRR* (25), *SaRR*e (81).

r-2 og r-3 holdes systematisk ude fra hinanden, men med to undtagelser. I propriet *fridr(ekr)* (96) anvendes r-3 efter 'd', hvor man i overensstemmelse med systemet kunne forvente r-2. Brugen af r-3 her må forklares med, at den radikale forkortelse har fremkaldt r-3. Det andet eksempel er ordet *vørr* (98), skrevet med r-2 som venteligt efter 'o', men med geminationsprik over — altså en funktion hvor r-3 ellers er enerådende. Ved et sådant sammenstød mellem systemer er det i dette tilfælde de grafiske omgivelser, der fremkalder r-2 med prik over. At r-3 må vige understreger blot dette bogstavs redundans.

r-1 og r-3 holdes ikke ude fra hinanden. De optræder begge i samme stillinger. Frekvensmæssigt er r-1 langt hyppigst, mens r-3 har den videste distribution (ved radikale forkortelser og redundant ved gemination).

BOGSTAVET 's'

Fragmentet anvender to typer af 's': s-longa (f) og kapitælen 's'. Distributionen af disse to typer gælder både grafiske og sproglige (ortografiske) forhold. De optræder begge initialt, mediant og finalt, men s-longa har langt den største frekvens (ca. 230 forekomster mod 75). Initialt er anvendelsen af de to typer grafisk betinget, idet kapitælen 's' i overvejende grad anvendes i småord som *svo*, *sem*, men dog også i

st(urla) (57), *snerv* (119), *sverrir* (135). Det vil sige, at kapitælen 's' næsten kun forekommer initialt, hvis den umiddelbart følges af abbreviatur. Initial stilling findes i 34% af forekomsterne.

SPROGLIG DISTRIBUTION (ORTOGRAFI)

Som omtalt tidligere er der nogle forhold på det grafiske plan, der nærmere har tilknytning til fragmentets sprogform end til dets palæografi. Til den ortografiske distribution hører følgende træk.

BOGSTAVET 's'

Som nævnt ovenfor findes de to typer 's' i alle stillinger. Medialt og finalt kan der iagttages tendens mod en fast distribution. Kapitælen 's' forekommer i disse stillinger næsten undtagelsesløst som mærke for genitiv singularis f. eks. *kongs* (5), *líds* (48), *tunsbergs* (54), *audlígs* (111), *samsúmars* (s³ 209); medialt f. eks. i *auxna dals heídi* (170), *rans menn* (189), eller ialt 43 tilfælde, 61% af samtlige forekomster. Ganske vist findes s-longa også i denne funktion, f. eks. *tysdaginn* (22), *nadr*s (30), *gunnarlogs* (37), *byrgs* (83), *margskonar* (100), ialt i 11 tilfælde, eller ca. 5% af samtlige forekomster. Både absolut og relativt anvendes altså kapitælen 's' oftest i denne funktion, men en helt skarp regel kan ikke opstilles. Det skyldes tillige, at i gen. på '-is' skrives der i tre tilfælde dobbelt s-longa *hilmíss* (15, strofe), *glostRétíss* (30, strofe) og *eínvígíss mann* (101).

I medial og final stilling forekommer kapitæl 's', hvor det ikke falder sammen med gen. sing. *leysa* (153), *leysaz* (154), *þorgíls* (169), *hals-hognir* (189). I disse stillinger veksler det frit med s-longa, f. eks. *visa* (16), *kíosa* (51), *kaus* (102). I to tilfælde anvendes dobbelt s-longa i final stilling *louíss* (82), *andress* (118). I begge tilfælde er navnene i nominativ.

Ortografien skelner grafisk mellem /s/ og /ss/, f. eks. *leysa* (153), *kaus* (102) overfor *vissu* (93), *míssaRí* (131), *kross* (153), *krossinn* (154), *uíssi* (211). /ss/ skrives altid med dobbelt s-longa.

BOGSTAVET 'z'

Anvendelsen af bogstavet 'z' kan beskrives ved tre sammenhængende regler og to særtilfælde.

1. Hvis genitivs 's' forudgås af '(n)d' manifesteres det som *z* i *landz-folkí* (6), *landzgiæzlu* (8), *spanialandz* (149), *islandz* (168, 200), *landz menn* (188), *islan'd'z* (202).
2. Hvis genitivs 's' føjes til ord, hvis stamme ender på 'd, t' kan den dentale klusil udelades og *z* repræsenterer hele gruppen 'd/t+s', *islan'z'* (158), *įslanz* (163), *víkellz* (59), *ellzgangi* (142) — *moz* (124, 150, 175), *arnlíoz* (204).⁶
3. Hvis ordet indeholder 'd, t, ð' i stammen findes *z* i disse tilfælde: *landzgiæzlu* (8 af vb. *gæta*) samt superlativerne *bezta* (99), *æztra* (112), *hellzt* (198). Fælles for disse superlativer er, at dentalen manifesteres i de tilsvarende komparativformer (*betri*, *æðri*, *heldr*). I disse former kan *z* ikke opfattes som 'superlativ markør', da der findes skrivemåder med *s* i superlativformerne *mesta* (52) og *fysta* (113). Forklaringen på *s*-skrivemåden er at disse to ord ikke på noget trin har et dentalt element. At det ikke er kombinationen 's+t' der markeres *zt* godtgøres af de to nævnte superlativer og af formerne *vestra* (71) og *austr* (124).

I forbindelse med de dentale lyd /ll/ og /nn/ manifesteres 's' som *z* i *ellztur* (97) og *mānz* (103).

Endelig findes altid 'z' i mediopassiv. Her er endelsen i infinitiv altid *z*, *sættaz* (21), *leysaz* (154), *geraz* (166). Det samme er tilfældet i præteritum 3. person singularis, *fanz* (20, 182), *hafðiz* (75), *andapiz* (120, cf. 194), [*d*]ualðiz (140), *þottiz* (170), *samðiz* (195) og konjunktiven *tækiz* (34). I præteritum 3. person pluralis findes vekslende *z* og *zt*, *funnduz* (45), *skilduz* (52, 214) — *gloddvzt* (107), *funduzt* (130), *gerduzt* (164). Det eneste eksempel i præteritum participium har ligeledes *zt sæzt* (182).

VOKALLÆNGDE

Vokallængde angives sporadisk med dobbeltskrivning af vokalen (ligatur), f. eks. *aa* (70), *Såa* (94), *aar* (124), *þææ* (168). Skrivemåder med accent (enkelt eller dobbelt) kan derimod som ovenfor nævnt (p. 291) ikke tages i betragtning i denne forbindelse.

⁶ Der er muligvis en forskel på, om ordet ender på [d/t] eller [ð], idet gen. sg. af subst. *lið* skrives *líds* (48) med 's'. Denne skrivemåde kunne antyde en (selvfølgelig) fonetisk forskel på [d/ð], der ellers ikke kommer til udtryk i ortografien, jfr. p. 298.

KONSONANTLÆNGDE

Med meget få undtagelser (f. eks. *utalígum* (91)) angives konsonantlængde konsekvent. Længden manifesteres på tre måder:

1. Ved dobbeltskrivning, f. eks. *leiddi* (80) — *millum* (25), *allir* (40) — *gunnarlogs* (37) — *vissu* (93), cf. ovenfor — *sætt* (3), *atti* (4) — med ligatur 'pp' *philippum* (99).
2. Ved at forsyne konsonanten med en prik, således 'd' *leiddæ* (89), *leiddi* (92), *gloddvzt* (107), *beiddu* (196) — 'g' *þiggia* (49), *kugg* (185) — 'k' *frakka* (70, 150), *fekk* (72), *ekki* (95, 199, 208) — 'p' *uppgongu* (33), *philippus* (113) — 'r' *kvRR* (25), cf. ovenfor. — 't' *veitti* (55), *veitt* (116).
I nogle tilfælde anvendes geminationsprikken, hvor det ikke lydligt er berettiget. Det gælder *styrkkr* (129) og ofte ved 't', *hielltt* (80, 163), *alltt* (73), *valldelikt* (90), *aptr* (117, 209), *sagtt* (137).
3. Ved nasalstreg over 'n', f. eks. *gíofinne* (51), *mann* (97, 98). Også i dette tilfælde kan forlængelsen være overflødig, f. eks. *vaskann* (97).

VOKALISK FONEMVARIATION

Nogle enkelte vokalfonemer har varieret grafisk manifestation.

1. Kort /e/ gengives oftest 'e', men 'e' i *fęstí* (113), og som 'æ' i *vleæstr* (65), *æigi* (f. eks. 93), *æi* (139) cf. *eí* (150).
2. /æ/ gengives almindeligvis 'æ', men 'e' i *ęttir* (25) og *glostRętiss* (30).
3. U-omlyd af /a/ findes hyppigst som 'o', men også andre manifestationer forekommer: (med faldende frekvens) 'au', f. eks. *laug* (5), *quensaudla* (86) — 'q' i *qllum* (28, 77), *įvqrr* (98), *bíqornum* (101), *gqfvgr* (112) — 'ð' i *vqrd* (19), *įðfrí* (61). Der kan i materialet ikke ses regler for anvendelsen af de forskellige manifestationsformer af /q/.
4. Svagtryksvokalen /i/ har to grafiske manifestationer efter 'nn', idet der skrives både 'i' og 'e' tilsyneladende regelløst, *fullkominne* (47), *gíofinne* (51), *henne* (68, 90), *įferdínne* (75), *sínne* (89, 171), *suanne* (112), *elfinne* (138) — men *inní* (36), *henní* (79 ofte), *enni* (117), *įelfinní* (130), *unní* (135), *įumfrvnní* (146).

KONSONANTISK FONEMMANIFESTATION

Der findes ingen grafisk skelnen mellem /d/ og /ð/, idet begge skrives 'd', f. eks. *lendír* (6), *hírdmenn* (7), *lídi* (23), *badír* (55).⁷ Intervokalisk markeres den stemte spirant /ð/ undtagelsesvis med 'þ' i *þstapínn* (89), *andapíz* (120), *anndapíz* (194), cf. note 5. Omvendt findes i to tilfælde som kapitelinital 'Ð' for 'þ' *ÐEnna* (173), *ÐEtta* (213). En gang findes /ð/ skrevet 't' *leíttoga* (72), hvad enten det skyldes fejlskrivning eller assimilation.

/g/ skrives 'g', f. eks. *hug* (203), men i et tilfælde 'gh' *dagh* (4), sikkert overtaget fra forlægget.

/k/ skrives 'k', men når det står umiddelbart foran /v/ skrives det 'q(u)' i *qua(d)* (26), *quad* (99), *quelldí* (83) og *quensaudla* (86). 'c' for /k/ findes tre gange *nockurt* 126, *jcataloníam (74, skrevet *jtataloníam* — med 't'¹ fejlagtigt for 'c') og *Hac(on)* (130).

Der skelnes ortografisk mellem gammelt /ld/ og gl. /lð/, idet gl. /ld/ skrives 'lld' i f. eks. *hallda* (29, 175), *giallda* (160), *alldri* (192), mens gammelt /lð/ skrives 'ld' i *skilduz* (52, 214), *taldi* (96), *fíold* (106).⁸ /lt/ skrives 'llt' i *híellt* (20, 77), *allt* (115), men 'lltr' i *híellt* (80, 163), *allt* (73).

Tilsvarende klare regler kan ikke opstilles for /n/s vedkommende. Her findes oftest skrevet 'nd', men i få tilfælde 'nnd', *funnduz* (45)/ *funduzt* (130), *bunndu* (46), *funndu* (63)/ *fundu* (213), *sennda* (132)/ *sendä* (133), *senndí* (161)/ *sendi* (158), *andapíz* (194)/ *andapíz* (120). I denne forbindelse kan det nævnes, at /nn/ og /nd/ blandes sammen i *Sundlendingar* (207, 210); denne skrivemåde kan skyldes sammenfald af forbindelserne /ndl/ og /nnl/.

LYDLIGE FORHOLD

Indenfor vokalismen har følgende træk diakron interesse. Gammelt langt /ā/ manifesteres oftest 'a' (eller 'ǣ'), men som 'o' i *kuomu* (205)

⁷ Jfr. *Fornmanna sögur* IX, p. XVII.

⁸ Jfr. Adolf Noreen, *Altnordische Grammatik* I (5. Auflage, Tübingen 1970), § 238, 1b; Jakob Benediktsson, 'Um tvenns konar framburð á ld í íslenzku', *Lingua Islandica, Íslenzk tunga*, 2 (Reykjavík 1960), pp. 32f.; Hreinn Benediktsson, 'Íslandsk språk', *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* VII (Kbh. 1962), sp. 491.

og 'ð' i *kuðmu* (81) og *uðrit* (174, cf. 202), jævnfør de talrige abbreviaturer og interlineære bogstaver i f. eks. *suo* (11, 137), *Svo* (26), *huorum* (33), *huor* (47), *kuomv* (176). Forholdet må fortolkes som en labialisering af /ā/ efter /v/.⁹ Det kan nævnes at teksten "Þetta uar adr enn brann" (140) er blevet forvansket som følge af, at *uar* (= *vár* subst.) er blevet misforstået som verbalformen *var*.

Gammelt kort /e/ manifesteres foran /ng/ som 'ei' i *feíngnir* (21), *handgeingnir* (164), *handgeignir* (167, vel skrivefejl for *handgeingnir). Denne regel er ikke fuldt gennemført, idet der skrives *engels son* (119), *engla kongr* (151).¹⁰

Fragmentet viser ikke eksempler på den ellers almindelige udvikling /ē/ > 'ie' med undtagelse af præteritum af verbet *halda* der konsekvent skrives *hiellt* (20 etc.), *hielldut* (14).¹¹

/i/ manifesteres som 'i' og 'j' med undtagelse af formen *tyrí* (64 i strofe). Denne form må formentlig forklares som en fejlslæsning af et *tijri i forlægget — eller evt. som en skrivefejl, jfr. *systyr* (86) ovenfor p. 293. Ellers blandes /y/ og /i/ ikke; ej heller i relativ trykssvag stavelse foran /i/, jfr. formerne *skyllði* (8 ofte), *yfir* (169).

Mellem /k, g/ og /æ/ skrives 'i' i *landgæzlu* (8), *agíætum* (23), *gíæta* (31), *kíærl(e)ík* (52), *kíærstr* (102), *kíæmi* (168).¹²

Svagtryksvokalerne /a/ og /u/ manifesteres altid som henholdsvis 'a' og 'u, v'. Svagtryksvokalen /i/ manifesteres oftest som 'i', men efter 'nn' vekslende som 'i/e' (jfr. ovenfor p. 298). En enestående manifestation 'e' uden for denne stilling findes i *afhamre* (193 overskrift). Overraskende er formen *leiddæ* (89) for forventet *leiddi. Det ligger måske nærmest at forklare formen som en ufuldstændig rettelse af en fejl-skrivning *leidda til *leidde.

Svarabhakti findes en gang i *víturlíkt* (43), jfr. *ur*-abbreviaturen i *ellztur* (97). Det privative præfiks skrives 'u, v', men 'o' i *ofriðr* (127, linjeskift efter 'o').

Af særlige vokalføremster kan nævnes *kíærlík* (52), der må opfattes som en skrivefejl for *kíærleík. Ordet *erendi/erindi* findes to

⁹ Noreen, op. cit., § 86; Hreinn Benediktsson, op. cit., sp. 489.

¹⁰ På grund af dette vekselforhold er forkortelser af tilsvarende ord opløst 'e' *gengu* (32), *fengu* (70, 141), *lengra* (76); jfr. Noreen, op. cit., § 102; Hreinn Benediktsson, op. cit., sp. 489.

¹¹ Noreen, op. cit., § 103; Hreinn Benediktsson, op. cit., sp. 488.

¹² Noreen, op. cit., § 263; Hreinn Benediktsson, op. cit., sp. 490.

gange som *erndí* (204, 208).¹³ Propriet *Danmørk* findes i to tilfælde i oblik form som *afdanmerk* (23, 177); denne vokalisme er uforklarlig. Til sammenligning kan det nævnes, at der også findes *жданmork* (128). Formen *baíaríns* (141) er tvetydig. Man kan enten opfatte 'a'¹ som en skrivefejl for 'æ', eller se 'ái' som udtryk for en diftongering af /æ/>/ai/. Dog må denne anden mulighed anses for lidet sandsynlig.

Indenfor konsonantismen skal følgende træk bemærkes:

/g/ manifesteres som 'g' undtagen i afledningen *-ligr* i neutr. sing., hvor det optræder som 'k' i *almennilíkt* (4) og *víturlíkt* (43).¹⁴

I ubetonet stavelse manifesteres gammelt /t/ som 't' i f. eks. *míkt* (20), *radít* (123, 183), *stadít* (210), *leitát* (25), *hattát* (96) og med *at*-abbreviatur *skípat* (169). Derimod manifesteres det som 'd' i *íd* (71), *heítíð* (175, 204), *ad* (192), *skríptáð* (190), samt med *ad*-abbreviatur i *fagnáð* (82, 146).¹⁵ I overensstemmelse med denne lydige udvikling kan formen *bat* (115) med 't' for 'd' ses som en omvendt skrivemåde, jfr. *híelláut* (14) og *letut* (18).

Substantivet *hlutr* optræder altid uden initialt 'h' (9, 44, 85, 141, 204). Der er i teksten ikke andre eksempler på ord, der har initialt /h/ + /l, n, r/.

Teksten giver et enkelt eksempel på svind af /r/ i *fýsta* for **fýrsta* (113).

FORKORTELSSESYSTEMET

De tegn der anvendes i forkortelsessystemet kan inddeles i tre grupper. 1. Tegn som har en (relativ) fast værdi (indhold). 2. Tegn som både har en (relativ) fast og en variabel værdi. 3. Tegn der kun har variabel værdi.

De tegn der har en (relativ) fast værdi er følgende: Overskrevne bogstaver. 'a' findes i *kaupmanna* (*hofn*) (20, 22, 180, 185), *manna* (112), *fara* (71, 100), *hana* (134), *taka* (185). 'k' findes i *mík(it)* (136, 174), *mík(ínn)* 142. 'm' i *philippum* (99), *honum* (176). 'n' findes i *nordan*

¹³ Denne form findes også i Magnús Þórhallssons del af *Flateyjarbók*, cf. Stefán Karlsson, 'Um Vatnshyrnu', *Opuscula IV* (Bibliotheca Arnarnagæana XXX, Kbh. 1970), p. 296.

¹⁴ Jfr. *Fornmanna sögur IX*, p. XVII.

¹⁵ Noreen, op. cit., § 248; Hreinn Benediktsson, op. cit., sp. 491.

(15), *jafnan* (32, 101), *þadan* (78), *annan* (189), *mann* (101) og desuden i *minna* (147), *allfeginn* (137). Endelig findes 't' i *borit* (95), *vorit* (123, 202) og i *skípat* (169).

Konjunktionen *ok* (således skrevet (93)) forkortes z. Bogstavet 'z' med underlængde anvendes til forkortelse af *ed* i *med* (f. eks. 23).

Langt de fleste tegn, der hører til i denne gruppe implicerer 'r' og 'r'-forbindelser. Det gælder abbreviaturerne for *ar*, *er/ir*, *ur*. Anvendelsen af disse abbreviaturer følger helt traditionen. Følgende bemærkninger skal knyttes til et par af dem.

Abbreviaturen for *er/ir* er i bøjningsendelser opløst *ir* f. eks. i *brodir* (186) i overensstemmelse med udskrevne former som f. eks. *brodir* (82). Af etymologiske grunde og i overensstemmelse med nedenfor nævnte *ræ*-forkortelse er *er/ir* forkortelsen opløst *ær* i *væri* (1, 102, 188) og *færi* (12, 162).

Følgende bogstaver anvendes interlineært med forkortelsesværdi 'a', 'i', 'o' og 'v'. Det forkortede tegn er et forudgående 'r' eller 'v'. Eksempler på overskrevet 'a' med værdien 'ra' er *gram* (41), *fra* (66), *ofradi* (84) og med værdien 'ua' *quad* (99 cf. 26). Eksempler på overskrevet 'o' med værdien 'ro' er *kross* (153), *drottning* (180), *brodir* (186) og med værdien 'uo' *suo* (11 ff). Der gør sig det særlige forhold gældende ved overskrevet 'o', at i en del tilfælde findes det over skrevet 'u' og har som følger kun værdien 'o'. Disse tilfælde er *svo* (26, 103), *huorum* (33), *kuomu* (76, 144, 176, cf. de fuldt udskrevne former *kuömu* (81) og *kuomu* (205)).

Abbreviaturen for *re/ræ* findes kun som grafisk repræsentant for /r+æ/ og er opløst *ræ* i *frægi* (36), *fræg* (85), *brædr* (96) i overensstemmelse med formerne *grædi* (37), *brædr* (111, 195), cf. dog *bredra* (97) som eneste modeksempel.

Overskrevet 'i' er hovedsagelig abbreviatur for *ri/ir*. Ofte har 'i' en kraftig opstreg, således at det får stor lighed med det anvendte tegn for forkortelse uden fast værdi, dvs. et omvendt, interlineært 'v' (se nedenfor). Herhen hørende tilfælde er *til* (8ff), *vid* (38ff), *ægi* (36), *æigi* (71ff), *eigi* (179), *Riki* (74ff), *fyrir* (77ff), *hvi* (98). Da de alle indeholder 'i' i den abbrevierede del er de anført her.

Til angivelse af gemineret konsonant anvendes prik over 'd, g, k, p, r, t'. Hvis konsonanten er 'n' anvendes nasalstreg, jfr. Konsonantlængde p. 297.

Som 'um'-forkortelse ved r-2 (r-rotunda) er i et enkelt tilfælde anvendt en skrånstreg, der er anbragt fra linjen og ned mod venstre, *audrum* (47).¹⁶

Nasalstregen anvendes til forkortelser både med (relativ) fast værdi og med variabel værdi. Relativ fast værdi har den, når den anvendes som abbreviatur for forbindelser, der indeholder nasal, f. eks. *hakon* (4), *kongr* (4, således opløst i overensstemmelse med den udskrevne form *Kongr* (201)), *þenna* (21). Hvor nasalstregen er anbragt over skreven nasal, gentages denne ikke i teksten, f. eks. *þing* (4), *fengu* (70), *þeim* (72).

Udenfor nasalforbindelser, men med fast værdi findes streg gennem 'þ's overlængde for 'ess' i *þessir* (8), *þessu* (44), *þessi* (94) og streg over 'q' for 'ue' i *quellðit* (83) og *quensaudla* (86).

Hel arbitrær værdi har en tilsvarende streg i *erkibyskup* (5), *byskupum* (79), *þuiat* (126, 135), *þat* (45).

Til angivelse af forkortelse med helt variabelt indhold anvendes et interlineært omvendt 'v' med fakultativ prik under, i enkelte tilfælde kun prikken alene. Den anvendes kun for suspensioner, men da både for enkeltbogstaver og større orddele, f. eks. *qua(d)* (26), *dan(a)* (50ff), *dag(inn)* (8), *e(da)* (50ff), *j(arl)* (77ff), *v(etr)*. (173ff). Specielt skal nævnes personnavne, der undtagelsesløst abbrevieres på denne måde, f. eks. *st(urla)* (11), *þorl(augr)* (119), *ein(ars)* (196). Denne abbreviatur har stor grafisk lighed med den ovenfor omtalte abbreviatur for *ir/ri*, således at en forveksling af de to abbreviaturer er mulig.

TEKSTUDGAVEN

Nedenfor aftrykkes teksten. Abbreviaturer er opløst i overensstemmelse med det ortografiske og sproglige system og trykkes med kursiv. Abbreviaturen med arbitrær værdi er ligeledes opløst og trykt mellem ( ). Hvis abbreviaturen er underprikket er den opløst og prikken stryges, hvor den ikke har interpunktionsværdi. Bogstaver der er forsvundet på grund af beskadigelse o.l. sættes i [ ]. Interlineære bogstaver og ord trykkes i nedføringstegn ('). Udeglemte interpunktionstegn, bogstaver og ord indsættes i < > . Bortskåren tekst markeres med ' . . . '. Fragmentets overskrifter trykkes selvstændigt og spatieres. I øvrigt henvises til noterne til teksten.

¹⁶ Samme tegn er fejltagtigt anbragt ved *hundr(ud)* (132).

TEKST

1 . . . . . kongr væri brótt or rikínv.

her er *Magnusi* gef[*it*] *kongs nafn*. ok þui næst segi[r] fra
3 sætt h(akonar) *kongs ok danakongs*.

JONS voku dagh atti *hakon kongr almennilikt þing jekreyium* (.) gaf
5 ein(ARR) *erkibyskup M(agnusi) kongs nafnn*. sör hann þa laug ok
rettíndi aullu landzfolkí at lignu *domini*(.) sidan sorv lendir menn ok
7 hírdmenn. þa bændr xíj. or hueríu fylki. veití M(agn)us kongr þa um-
dag(inn). skyldi hann þa vera eptir til landzgiæzlu. Enn þa er þessir
9 lutír uoro skipadir. sigldí h(akon) kongr jbraut or ekreyium. enn
M(agn)us kongr sat jtunberg(i) umsumarít. h(akon) kongr hafdi til
11 danmerkr .ccc. skípa ok xv. suo s(egir) st(urla).

ÆRín var sem elldíng færí.
13 ínn um bord alægi nordan
aullum uarp erhofum hielldut.
15 hilmiss kunnr juarmum nordan.
víða þurdv visa ferdír.
17 veglíg flaust und bunu seglí.
geíga letut gylltar syívr
19 grundar vórdr at heyra.

h(akon) kongr híellt lidínv jkaupmanna hafnir. Mikít fanz donum um
21 her þenna ok voro míok otta feíngnir huort kongar mundi sættaz.
h(akon) kongr kom til kaupmanna hafna tysdagínn. enn friadagínn
23 eptir kom dana kongr jstadín med míklv lídí ok agíætum herRum af-
danmerk. þar uar jakob *erkibyskup aflund ok jarmar af uínlandi*(.) var
25 þa leitát um seíttír ok uar lang(t) á millum med kongum. var þa kvRR
af nordmonnum at þeir mundí hería. Svo qua(d) G(izurR) þoru(alldz)
27 s(on). hann var þa med kongí.

Sníallr baud aurgrant ollum
29 allualldr gridum hallda.
nadr glostreíss níotum.
31 nætr .vj'. ok fríd gíæta.

Erkibyskupar badír gengu mest um sætta umleítan. þoti sem jafnan
33 huorum sínn skadí meíri. hakon kongr hafdí þa buít lid sítt til upp-
gongu ef eitækiz sættín. Sem st(urla) s(egir).

35 Ollum þótti egða stíllír.
ægi inni vida frægi.
37 gunnarlogs f(yr) grædi sunnan(,)
geigr þing vid ydr at eiga.
39 sætta badu sygna dróttinn.
sniallradan þig danir allir.
41 fyrda gram þuiat fegnir urdv
fiandmenn þinir lifi sínu.

43 Dana kongr tok þa víturlíkt ráð med vína sín(n)a samþykt. at hann
gaf upp alla þa lutí er nordmenn hofdu gert vid daní. ok med þessu
45 funnduz þeir síalfir. gaf þa ok h(akon) kongr upp daunum þat er
honum þótti at. drak[k] þa hvor konga med audrum ok bunndu þa
47 sæ[tt] med fullkominne vínattu. skyldí huor audrum veita líd vid
hvería sem ætti ok líds þyrfti med. Eptir þetta bavd h(akon) kongr
49 kristíf(oro) kongi huor(t) hann villdí þíggia at honum marív svdín(a)
e(da) þrív aunnur þav er hann villdí or aullum herinum. dan(a) kongr
51 jadi gíofinne enn uilldí sídar kíosa þa er hann sendi ord til hak(onar)
kongs. Eptir (þat) skilduz kongar med ínum mesta kíærl(e)ík. gaf kristí-
53 f(orus) kongr alluírduligar gíafir h(akoni) kongi. Eptir sættína for
h(akon) kongr til tunsbergs. ok gaf þa heimleyfi ollum sínum monnum.
55 foro badir kongar þáá nordr til bíorgin(ar). veitti h(akon) kongr þa
ryiafylki M(agnusi) kongi. sagdí hann þa at þeir skyldí badir síúa eptir
57 um úetrin nordr jþrandheimí. Sem st(urla) s(egir).

Veitti virða dróttinn
59 víkellz gíafir ríkum
gullsuíptir laut gíftu.
61 gofugr skanunga jófrí.
heím kom hílmir nauma |
63 huatir funndu þat skatnar.
áár med auflgum tyrí.
65 vlæstr med .....

[her] segir fra ferdum fru kristinar D(ottur) h(akonar)
67 kongs. ok henn ..... verkum e(da) huat hofdingíar
veittu henne (or) ríkium sín[um.]
69 NV er at segía fra ferd fru kristinar at þau foro sudr um sið jnor'd'-
mandí. þar fengu þau ser .lxxx. hesta ok ridu fyrst æ fund frakka kongs

71 *ok tok hann allvel með þeim. ok bad þau ægi fara idvestra ut gaskon*
hellðr víll hann at þau fari ut um sítt land ok fekk þeim léittoga ok fór
 73 *síalfr vid þeim allt ut *jnarbon. sa stadr *lígr vid jorsala haf. þadan*
foro þau *jcataloníam. þat er riki kongs af ragaun. þa foro þar um
 75 *stórfíoll fram með jorsala hafí. þumfrv hafdíz uel vid íferdínne ok uar*
æþui betr sem þau foro lengra. enn er þau kuomu jstadínn gERRun. þa
 77 *tok j(arl) sa er þar red fyrir þumfrv afbakí ok híellt þeim qlum kost*
.ííj. daga. þadan foro þau til barzalon. ok Reid kongrinn af ragaun
 79 *amot henní vid .ííj. byskupum ok vtallígum her .ííj. mílur. ok tok síalfr*
jbeisl hennar ok leiddí hana jstadínn ok híellt hann henní kost .íj.
 81 *daga . þau kuomu .íj. nottum fyrir jól jstadínn SARRE ok reid þar ímot*
henní louíss brodir kongsíns afkastel ok uar þeim þar alluel fagnad.
 83 *jola quelldítt kuomu þau til byrgs. ínn þridía dag jola ofradí þumfrv*
þmesso éinv miklv bor'd'kerí enn adr ofradi hon audru jrodemadun.
 85 *vard hon af slíkum lutum storliga fræg. jnn fiorda d(ag) jóla rídu þau*
afstadnum. þa fekk boring kongs systyr þumfrv .víj. quensaudla ok alla
 87 *vel buna. ok þar með balldrkínn er hon skylldí síalfr bera. kongr reid*
amót henní orfíalez vid mikínn her ok fagnar henni sem hann mundí
 89 *sínne dottur. ok tok síalfr jbeisl hennar ok leiddæ hana jstapínn. ínn*
.x. d(ag) jóla reid kongr vid henne til valldelíkt. þa kom ríðandi æ mot
 91 *þeim son kongsíns með utalígum lyd. kongr let nv fa henní herbergí*
jstadnum ok uirda hana umfram alla menn ok huern d(ag) leiddí kongr
 93 *hana umstáðinn ok ægi vissu menn dæmi til at neínn madr hefdí suo*
verít tígnadr utlendr sem þessi þumfrv. Sæ KURR kom fyrir þa nordmenn
 95 *at kongr mundi uilía fá hennar enn ekki var þat upp borit. her eptir*
taldi kongr upp brædr sína ok sagdí huersu hverium uar hattat. fríd-
 97 *R(ekr) uar ellztur bredra hans ok let hann uera vaskann mann ok godan*
R(idda)ra veidímánn godan ok þui hafdi hann skard jvqr(.) enn heín-
 99 *rek brodur sínn quad hann vera enn bezta R(idda)ra. enn philippum.*
sagdí (hann) fara með margskonar skemtan. haukum ok hundum ok enn
 101 *mesta éinvígiss mánn at bíqrnum ok uilli suínm. jafnan gladr ok katr.*
þat þottí *nordmonnum sem kongi væri þessi kíærstr ok þui kaus hon
 103 *þenna ser til mánz með vína sína radi. svo s(egir) st(urla) um ferd*
jvmfrvr.

105

Reida fra ek or borgum breidum
 bragna fíold af þínu magní
 vida gloddvzt uaskar þíodir
 uarar elld jmotí suara

107

- 109 sidan kaus um sæmdar fusa
snilldar brvdr þann er eiga uilldí.
- 111 audlígs brædr af ydru radí.
æztra manna gøfvgr suanne |
- 113 . . . . . fæsti herra philippus ser jumfrúna. enn su var en fysta
bæn hennar at herra . . . . . g[er]a kirkíu ínvu h(elga) ol(afi) kongí
- 115 ok jadi hann þat *þegar med fvlum goduflía ok allt þat er hon bat var
gert. drott(ins) d(ag) eptir *paska víkv (var) veitt brullaup þeirra víd
- 117 enni mestu sæmd. Eptir þat foro nordmenn abrott aptr til nor(egs).
petr byskup. andress nik(ulas)son ok amundí har(alldz) son. Enn þeir
- 119 snerv ut jiorsala heim. jvar engels son ok þorl(augr) bosí ok enn fleírí.
ok andabiz ivar jþeirri ferd.
- 121 fra hofdingíum.
Þenna vétr eptir satu kongar jþrandh(eimi) sem fyrr er r(itad). þeir
- 123 foro um vorit austr til tunsbergs. þa hafdí hakon kongr radit nor(egi)
xl. ara. ok eít(t) ár. þadan foro kongar austr til elfvar til moz víd bírggi
- 125 j(arl). þa hafdí dan(a) kongr sent bædi jnor(eg) ok jsuía ríki at þeir
sendí honum líd nockurt. þuiat þa heríadi herra jarmar jsíoland. enn
- 127 synir greifa alfs heríudu jotland ok var af þeim hernadí enn mestí ofridr
jdanmork.
- 129 er dan(a) kongi er sendr styrkkr af nor(egi)(.)
Hac(on) kongr ok M(agnus) kongr ok B(irgir) j(arl) funduzt jelfínní.
- 131 redu þeir þa þat med ser at þeir skylldu bua þau míssarí af huortueggía
*Ríkínv. ok sennda kristíf(oro) kongi .xl. hundr(ud) huar þeirra nema
- 133 annar huorr uilldí meíra sendá. þa for ok frv Ríkíza upp j suía v(eldi)
med fedr sínum ok leystí h(akon) kongr hana vel af hendí(.) enn jungr
- 135 herra svertír uar eptir med h(akoni) kongí. þuiat hann unní honum
mik(it). þa sendi hakon kongr svdr marív svdína(.) vard dan(a) kongr
- 137 því allfeginn ok suo því er honum var sagtt at þeir mundu styrkía hann
h(akon) k(ongr) ok B(irgir) j(arl). h(akon) kongr for or elfinne þegar
- 139 hann var buínn ok lettí æí fyrr enn hann kom til bíorg(inar). þat uar
um vakna skeid. [d]jvaldíz hann þar um sumarít. þetta uar adr enn
- 141 brann mestr lutí baíaríns jtunsber(ge). ok fengu þar margir menn
mik(inn) fiarskada af þeim ellzgangi.
- 143 her koma nordmenn heim or span(ia).
Þetta haust kuomu þeir utan af spanía er ut hofdu farít med frv kristín(.)
- 145 kuomu þeir petr byskup ok nik(ulas) at segía h(akoni) kongi fra huersu

147 kongr afspania hafdi fagnad jumfrvnni. ok huersv vel. hann hafdi þa
af hondum leyst þat var ægi minna enn til atta hundr(ada) merka
149 skirra er hann gaf þeim umfram þat er þeir hofdu til kostar ser at hafa.
þeir s(egia) spanialandz kong hafa heítí(t) h(akoni) kongi sínnum styrk
vid [h]vern sem hann ættí þegar eí væri vid moz frakka kongr e(da)
151 engla kongr. eda kongr af ragaun magr hans. kongr af spanía bío þa
her sinn ut a heidínna ok fysti hann míok h(akon) kong at fara vid ser.
153 ok leysa suo kross þann er hann hafdi tekít. þui þat uar til pava leyfí
at þar skyllði krossinn leysaz. petr byskup kom þetta sumar til stols
155 síns ok þa af h(akoni) kongi godar gíafir(.)

her gefur h(akon) kongr Gizvri jarls nafn(.)

157 Hakon kongr sat umsumarít jþíorg(in). þá var med honum G(izurr)
þorv(alldz) son. þa sendi h(akon) kongr hann ut til islan'z' ok gaf
159 honum adr jarls nafn. het G(izurr) því ámot at allir bændr á íslandí
skylldí gjallda skatt h(akoni) kongi. kongr gaf j(arli) margar godar
161 gíafir at skílnadí(.) hann senndí ut med honum þorallda huita hirdmann
sinn at skynía huersu j(arl) færí 'vid' kongs trvnadí. Enn er G(izurr)
163 j(arl) kom til íslanz þa híelltt hann uel upp sæmdum þeim sem kongr
hafdi veitt honum. hann sagdi ok um þa menn er honum gerduzt hand-
165 geingnir edá skutíllsueínar | at þeir skylldu þuilíkar nafnbætr hafa
inoregi af h(akoni) kongi. urdu vid þ(e)t[ta] . . . . . at geraz honum
167 handgeignir. ok soru honum eída(.) bratt urdu menn þess uarír at þetta
u[ar] þoo hegómj. Vm uetrin adr j(arl) kíæmí til islandz. let þorv(ardr)
169 þorar(íns) son drepa þorgils skarda fyrir þat er honum var yfir skípat
fyrir nordan auxna dals heidí. enn þor(vardr) þottiz héimíldir til hafa
171 af steínvorv magkonv sinne.

her fer h(akon) kongr til danmerkr(.)

173 ÞEnna v(etr) sat h(akon) kongr jþíorg(in). ok uar þessi annar v(etr)
'ens' fimtatigar ríkis hans. hann hafdi um uórit mik(it) utbod ok ætladí
175 at hallda til moz uid dan(a) kong sem hann hafdi heitíd. sigldí hann
þegar hann uar búinn. ok er hann kom fyrir jadar kuomv amot honum
177 .íj. R(idda)rar af danmerk ok saugdu þav tífdí at kristf(orus) dana-
kongr uar andadr. ok þat med at drotn(ing) ok adrir hofdingíar badu
179 kong koma til hialpar vid þau. konginum byriadí vel ok letí eigi fyrir
enn hann kom til kaupmannahafn(ar) ok fann þar drotníng. B(irgir)
181 j(arl) kom ægi enn þo hafdi hann vtí leídangr. danahofdingíar hofdu þa
sæzt vid sonu greífa allfs(.) fanz þat. j ordum hakon(ar) kongs at honum
183 þótti danir ægi hafa halldí þat er þeir hofdu radít sín á millí(.) hakon

185 *kongr gaf godar gíafir drótt(ingu) ok suo hon honum. þa er hakon*
 186 *kongr láá í kaupmannahofnn let hann taka kugg einn jeyrasundi er atti*
 187 *hera jón brodir jakobs erkibyskups. þar voro áá þeir menn er uerit*
 188 *hofdu med þarmari. kongr let þessa menn leída áá mot ok bad menn*
 189 *kenna huort þeir væri rans menn e(da) æigi. enn landz menn saugdu*
 190 *þa víst uera rans menn. voro sumir halshognir enn sumum annan veg*
 191 *skriptad. kongr hafdi kugginn. Eptir þat for hakon kongr æ brott ok*
 192 *heim í rikí sítt. enn danir tokv til kongs Eírek son kristof(ori). ok uar*
 193 *hann þa barn ad all dri.*

194 *andlat petrí byskups afhamre(.)*
 195 *Þenna v(etr) eptir sat h(akon) kongr jbíorg(in) ok þa anndapíz petr*
 196 *byskup í hamrí. eptir andlat hans hofdu kórs brædr kosning ok samdíz*
 197 *þat med þeim at þeir ritudu til ein(ars) erkibyskups ok beiddu hann til*
 198 *kíosa þan(ñ) sem hann vildi af þeim er þeir nefndu til. Erkibyskup*
 199 *rítadí aprt til þeirra ok nefndi hellzt til þann kors brodur er lodinn het.*
 200 *enn hann uar ekkí mikill vín hakon(ar) kongs.*

201 *hak(on) kongr sendi menn til islandz(.)*
 202 *Kongr sat þenna vetr jþiorg(in) sem f(yrr) var r(itad). kongr sendi ut*
 203 *snemma um uórit skíp til islan'd'z. þuiat honum uar sagt at G(izurr)*
 204 *j(arl) mundi minna hug áá leggía æ hans mal áá islandí enn hann hafdi*
 205 *heitíd. marga luti rit(adi) kongr ut ok setti fyrir sín erndi jvar arnlíoz*
 206 *son ok pal línseymv. þeir kuomu ut fyrir þing ok foro þegar til þings.*
 207 *ok uar þar fyrir G(izurr) j(arl) ok formenn flestir. voro þa fram borín*
 208 *bref hakon(ar) kongs. Sundlendingar þeir sem mestir voro uínir jarls*
 209 *mæltu mest amot brefunum. lauk suo at ekkí vard erndi þeirra ívars.*
 210 *ok foro þeir apttr samsumars til nor(eg)s ok fluttu suo hakoni kongi at*
 211 *sundlendingar mundi æigi hafa suo míok stadit amot skattinum ef þeir*
 212 *uíssi þat æmot skapí G(izurar) j(arl)s.*

213 *andlat heinr(eks) byskups fra holum(.)*
 214 *Þetta sama sumar foro þeir badir kongar austr til elvar ok fundu þar*
 215 *bírgi j(arl). for þa enn allblítt med þeim. skilduz þeir þa*

6. *lignu*: Kan eventuelt læses *ligno*.

13. *alægi*: *al-* utydeligt, udfyldt efter de andre hss., *Fr* 555²⁷, *E* 653²², *Fl* 199²¹, *S* 664⁷, *H* 176².

20. *donum*: *do-* udført som ligatur ved linjeslutning, ligner *di-*.

27. *kongí*: I marginen er her skrevet *v(isa)*.

46. *drak[k]*: *-k[k]* utydeligt.

47. *sæ[tt]*: *sæ-* utydeligt.

49. *kristí(oro)*: Abbreviaturen er opløst således i overensstemmelse med de fleste andre hss. (*Fr* 556²⁵, *Fl* 201⁴, *S* 667¹⁷, *H* 177³⁴, men *E* 654³⁰ har *Christofara*).
52. *(bat)*: Indsat i overensstemmelse med *E* 654²⁹, *Fl* 201⁶ — *þetta* *S* 667²¹, *H* 177³⁸ — *Fr* 556²⁹ afviger.
60. *gull-*: *gu-* delvis bortskåret.
61. *gofugr*: Overflødigt forkortelsestegn over *-f-*.
62. *nauma*: Her begynder recto spalte b.
65. *med*: Delvis bortskåret.
72. *leittoga*: *-g-* beskadiget.
73. *stálfr*: *-lf-* beskadiget.
 *jnarbon: Skrevet *jnarcon*, *Narbon* *Fr* 557¹¹, *E* 655²⁰, *S* 669¹², *H* 178³⁰ — *Nerbon* *Fl* 201²⁵.
 *liggr: Skrevet *ligrr*. Geminationsprik anbragt over *-r* (rotunda).
74. *jcataloníam: Vistnok skrevet *jataloníam*. *Kataloniam* (*Talanoniam* cd.) *Fr* 557¹², *E* 655²¹, (*kastalann niam* cd.) *Fl* 201²⁸, *S* 669¹⁵, *cataloníam* *H* 178³³.
81. *daga*: Delvis beskadiget.
íj: *-j* beskadiget.
88. *orfialez*: Skrevet således, vel fejl for *or Palenz* *E* 656¹², *or Palinz* (evt. *Valinz* cd.) *S* 671¹⁰, *vr palenz* *H* 179²⁸, cf. *ok Palens jarl* *Fl* 202¹⁸, mgl. *Fr* 557.
89. *leiddæ*: Kan muligvis læses *leidde* med *e*² rettet fra *a*.
94. *tígnadr*: *-adr* beskadiget.
102. *nordmonnum: Skrevet *nordmenn*.
108. *suara*: Vistnok således (*a*¹ forkortet med *ra/ua*-abbreviatur). Finnur Jónsson, *Den norsk-islandske Skjaldedigtning* A II (Kbh. og Kria 1915), p. 108 læser *svaría* (?). *Svarra* *Fr* 558¹⁰, *suára* *E* 657⁷, *suarra* *Fl* 203¹⁶, *S* 673¹⁰, lakune i *H* 180.
112. *suanne*: Her begynder verso spalte a.
115. *þegar: Skrevet *gegar*.
116. *paska: Skrevet *faska*. 'f' muligvis forsøgt rettet til 'p'.
119. *jvar*: Gentaget *jvar* ved linjeskift.
123. *tunsbergs*: *b* ligner *k*.
132. *ríkínv: Skrevet *ríkínā* (*a* rettet til *v*).
136. *þa*: *þ* rettet fra *s* (*longa*).
145. *kuomu*: Overflødig nasalstreg over *u*¹.
147. *hundr(ada)*: Overflødigt forkortelsestegn ved *h*.
152. *heidinna*: Skrevet således (med overflødigt forkortelsestegn over *n*²). *heidnina* *Fr* 559²⁴, *Fl* 205² — *heidnina* *E* 658³⁵ — *heidinndom* *S* 676²⁰, lakune *H* 180.
153. *þui*: Usikkert, muligvis *þuia't'* (rettet fra *þat*).
160. *giallda*: *a*² rettet fra *í*.
165. *skutílssueínar*: Her begynder verso spalte b.
168. *islandz*: Nærmest skrevet *illandz*.
175. *at*: S sammenskrevet med *at* men overstreget af skriveren står *hætladi*, muligvis kan der dog læses *ath* + *ætadi* overstreget.
214. *þa*: Delvis bortskåret.

SAMTÍNINGUR

UM SETNINGU Í HRAFNKELS SÖGU

ÞEGAR Þorbjörn kemur til Leikskála og segir víg sonar síns, bregzt Sámur frændi hans heldur kuldalega við fréttinni. Í lengri gerðinni, sem mun hér eins og víðar hafa upprunalegri texta en hin styttri, svarar hann Þorbirni á þessa lund: 'Það eru eigi ný tíðindi, þótt Hrafnkell drepi menn; *hefir hann jafngóður verið boðöxar.*'¹ Einsætt er að síðasta orðið í skáletruðu setningunni á hér illa heima, enda er það langtum yngra en Hrafnkels saga, og auk þess á merking þess illa við ummæli Sáms og söguna í heild. Í útgáfu sinni á Hrafnkels sögu hefur Jón Helgason gert tvær breytingatillögur við setninguna, og hljóðar hún þá á þessa lund: *hefir hann jafnan góður verið bolöxar*, sem hann snarar svo á dönsku: 'han har altid været villig til at bruge sin økse.'² Lítil vafi getur leikið á um fyrri leiðréttinguna (*jafngóður* > *jafnan góður*), en hin síðari þarf athugunar við. Orð Sáms lúta að vígaferlum Hrafnkels, og í því sambandi var ekki illa til fundið að minna á einhvers konar vopn til áherzlu, enda er Hrafnkatli svo lýst þegar hann ríður í bláum klæðum til sels í því skyni að drepa smalamann sinn: 'Öxi hafði hann í hendi en ekki fleira vopna.' En nú voru bolöxar ætlaðar til að höggva tré fremur en fólk, og því verður ekki sagt að Sámur hafi komizt sérstaklega vel að orði í það sinnið. Er því ekki ósennilegt að í frumtexta Hrafnkels sögu hafi annars konar öxi verið tengd við nafn hans.

Nú hefur mér komið til hugar að hinn orðhagi höfundur sögunnar hafi lagt svofelld orð í munn Sámi á Leikskálum: *hefir hann jafnan góður verið blóðöxar*. Sú skýring blasti við mér á dögnum þegar ég var að lesa útgáfu Ólafs Halldórssonar á Jómsvíkinga sögu, sem ég hafði raunar ekki séð fyrr. Í 7. kapítula þeirrar sögu segir frá því er þeir

¹ *Hrafnkels saga Freysgoða*, Utgivet af Jón Helgason. (København 1950), bls. 10, nmgr.

² Sama rit, bls. 45.

Ottó keisari og Ólafur Tryggvason sigrast á Haraldi Gormssyni og Hákonni Hlaðajarli við Danavirki. Þeim keisaramönnum hafði orðið vistfátt, en eftir flótta Dana rætist úr hlutunum fyrir þeim: 'Og á hinu fimmta dægri sækja þeir þangað frá virkinu, sem þeir höfðu fyrir verið, Danakonungur og Hákon jarl. Og þá er þeir komu þar, þá skorti þá eigi kvikfé, og fingur þeir sér nú ærnar vistir, því að þangað hafði rekið verið féið til skjóls undan herinum þeirra keisara, og hafa þeir nú ærna gnótt vista, og spara þeir ekki mjög fé Dana, og eru góðir blóðöx(ar).'³ Í skýringum sínum við skáletruðu orðin farast Ólafi Halldórssyni orð á þessa leið: 'Að líkindum hefur öxi sem var notuð til að höggva sláturfé verið nefnd blóðöx. Til þess að fá vit í textann verður að breyta *blóðöx*, sem stendur í 291, í *blóðöxar*, en þessi orð merkja þá: þeir spöruðu ekki blóðaxirnar. Orðalagið að vera góður einhvers kemur fyrir í sögu heilagrar Cecilíu meyjar: *skaltu góður vera handa þinna . . .*'⁴ Um síðustu athugasemd Ólafs má geta þess, að setningin hér að framan úr Hrafnkels sögu hefur ekki einungis orðalagið 'að vera góður einhvers', heldur virðist talshátturinn í heild 'að vera góður blóðöxar' hafa verið í frumgerð sögunnar.

Skýring Ólafs á merkingu orðsins *blóðöx* er tvímælalaust rétt, og í þessu sambandi má minna á orðið *blóðvöllur*, sem enn er notað um þá staði þar sem sláturfé er höggvið. Í Jómsvíkinga sögu er orðtakið 'að vera góður blóðöxar' notað í eiginlegri merkingu, en í Hrafnkels sögu er því beitt í óeiginlegu skyni um mann, sem slátraði fleiru en baulum einum saman. Það má undarlegt heita, að hvorug sagan hefur varðveitt orðtakið óbrenslað, og mun ástæðan einkum vera sú að orðið *blóðöx* hefur fallið úr minni þegar hætt var við að beita þessu tæki við slátrun búfjár, og hitt hefur ekki hjálpað til heldur að orðalagið 'að vera góður einhvers' virðist hafa verið fremur sjaldgæft.

Um orðið *blóðöx* er það mest í minnum haft að það var viðurnefni Eiríks Haraldssonar Noregskonungs, og er talið að hann hafi hlotið það fyrir bræðravíg. Í Egils sögu er skemmtileg frásögn af öxi sem Blóðöx konungur sendi Skallagrími með Þórólfi syni hans. 'Öxin var snaghyrnd og mikil og gullbúin, upp skellt skaftið með silfri, og var það hinn virðiligsti gripur.' Þegar Þórólfur kemur heim til Borgar, 'bar hann Skallagrími kveðju Eiríks konungs og færði honum öxi þá, er konungur

³ *Jómsvíkinga saga*. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. (Reykjavík 1969), bls. 93.

⁴ Sama rit, bls. 209–10.

hafði sent honum. Skallagrímur tók við öxinni, hélt upp og sá á um hríð og ræddi ekki um; festi upp hjá rúmi sínu. Það var um haustið einn hvern dag að Borg, að Skallagrímur lét reka heim yxn mjög marga, er hann ætlaði til höggs. Hann lét leiða tvo yxn saman undir húsvegg og leiða á víxl. Hann tók hellustein vel mikinn og skaut niður undir hálsana. Síðan gekk hann til með öxina konungsnaut og hjó yxnina báða senn, svo að höfuðið tók af hvorumtveggja, en öxin hljóp niður í steininn, svo að munnurinn brast úr allur og rifnaði upp í gegnum herðuna. Skallagrímur sá í eggina og ræddi ekki um; gekk síðan inn í eldahlús og steig síðan á stökk upp og skaut öxinni upp á hurðása. Lá hún þar um veturinn.' Um vorið kveður Skallagrímur magnaða vísu um öxina og seldi hana síðan í hendur Þórólfi, sem kastaði öxinni fyrir borð á djúpi, svo að hún kom ekki upp síðan.

Meðferð Skallagríms á öxi þeirri, sem Eiríkur blóðöx sendi honum að gjöf, og var það næsta veglegt vopn, sýnir glögglega að hún hefur átt að verða samnefnd gefanda; með því að nota hana til að höggva tvo uxar gerir Skallagrímur hana að raunverulegri *blóðöxi*, samkvæmt þeim skilningi sem Ólafur Halldórsson leggur í orðið, en með því er ekki sagt, að Skallagrímur hafi verið sérstaklega góður blóðöxar.

H. P.

HEILLAVÍSA BJARNA

Á FREMSTU síðu í *AM 68 fol.*, sem er handrit af Ólafs sögu helga frá öndverðri 14. öld, er dregin upp mynd af Ólafi konungi helga, og hafa síðar verið skrifaðar tvær vísur utanmáls, önnur um Ólaf konung til hliðar við myndina, í hinni sem stendur undir myndinni eru heillaóskir til Bjarna, sem kynni að hafa verið eigandi bókarinnar. Báðar vísurnar eru prentaðar í útgáfu Jóns Helgasonar, *Den store saga om Olav den hellige*, Oslo 1941, bls. 893–94, sú síðarnefnda þó með eyðum, þar sem skinnið er dökkt og skrift torlesin. Í útgáfunni er talið sennilegt að vísurnar séu skrifaðar 'í 15. árhundres siste halvdel eller begynnelsen av det 16. århundre', og er að minnsta kosti trúlegt að vísan um Ólaf konung sé skrifuð um það leyti. Á heillaóskunum til Bjarna er ellilegri hönd, og virðist líklegt að hún sé frá síðari hluta 14. eða upphafi 15. aldar. Letrið er máð á köflum, en skýrist ef bókinni er brugðið undir útfjólublátt ljós, og má þannig fylla í eyður sem áður voru:

Biarne hreppa blezan erna
 biarna hialpe drottin[n] giarna
 biarna misse belzsenn forn[e] |
 biarna eige godu uarne
 Biarne hliote brudi kiorna
 biarna geyme siouar stiarna
 biarne | drekke bior af hornum
 biarna all dri uiner se farnar

Í 3. vo. er óljós síðari hluti orðsins 'belzsenn', en fyrstu fimm stafirnir verða naumast lesnir öðru vísi en hér er gert. Orðið er sýnilega haft um erkióvininn *Belzebub*, en það nafn kemur fyrir þegar í fornu máli (Ian J. Kirby, *Biblical quotation in old Icelandic–Norwegian religious literature I*, Reykjavík 1976, bls. 247). *Belsi* er einnig til í merkingunni fjandi, sennilega stytting á *Belzebub*, en hefur ekki svo að séð verði komist á prentaðar orðabækur. Orðið kemur fyrir í *Rollantsrímmum Þórðar Magnússonar á Strjúgi*, 14. rímunni, í erindi sem Jón Ólafsson frá Grunnavík hefur haft mætur á og vísar a. m. k. fjórum sinnum til í orðabók sinni, við orðin *glappa skupp*, *kóllsigr (kalls)*, *keppinn (kapp)*, *skupp (seðlasafn OH)*, uppskriftir Jakobs Benediktssonar eftir Orðabók Grunnavíkur-Jóns). Hér er vísan tekin úr uppskrift á *Rollantsrímmum Þórðar í Papp. 4to nr. 1* í Konungsbókhöfðu í Stokkhólmi:

Geira tyr uid glappa skupp
 giordi orða leita
 k[oll]sugur bellse keppinn bupp
 kuedst hinn nedste heita.

Annað dæmi er í *Guðspjallasálmum* sr. Einars Sigurðssonar í Eydölum, *Ein Ny Wiisna Bok*, 1612, bls. 22 (fundistöftir *seðlasafni OH*): 'seige þier mig fyrer Belsa þann', Á samsvarandi stað í *Guðbrandsbiblíu* stendur: 'Fyrst þier seiget mig fyrer Belzebub . . .' (Nýja testamentið, bl. 32r). Annars staðar notar sr. Einar Belsebub, eins og er í biblíunni.

Í 6. vo. er 'geyme' dauft, en önnur sögn kemur varla til greina; 'siouar stiarna' er að sjálfsgöfðu Maríukenning (stella maris).

Bjarni er ókunnur. 5. vo. bendir til að vísan sé ort til ókvænts manns, e. t. v. barns eða unglings, og væri ekki fráleitt að hugsa sér að vísan hafi verið ort og skrifuð í bókina um leið og hún hafi verið gefin Bjarna í tannfé. Bjarni þessi gæti þá verið fæddur skömmu áður en vísan var skrifuð og hefur væntanlega ekki verið af lágum stigum.

Bjarnavísan er ort undir hrynhendum hætti, áttmælt, og er þó raunar ekki fullt mál (þ. e. sjálfstæð málsgrein) í 4. vo. Stúlbragð er klifun í upphafi vísuorða (*anaphora*), sem ekki er óalgengt í Lilju og öðrum hrynhendum kveðskap síðar og getur verið með mismunandi hætti (Hans Schottmann, *Die isländische Mariendichtung*, 1973, bls. 303, 311–13). Kunnast er 91. er. í Lilju, ákall til Maríu, áttmælt og hefur nafn heilagrar guðsmóður í upphafi vísuorða (*Skjaldedigting B II*, bls. 414):

María, ert þú móðir skærust,
 María, lifir þú sæmd í hári,
 María, ert þú af miskunn kærust,
 María, léttu synda fári,
 María, lít þú mein þau er vóru,
 María, lít þú klökk á tárin,
 María, græð þú mein en stóru,
 María, dreif þú smyrsl í sárin.

J. S., Ó. H., S. K.

LAGFÆRINGAR OG VIÐAUKAR VIÐ ÁÐUR PRENTUÐ RIT

Bibliotheca Arnarnagæana XXXI, 1975, bls. 4, l. 13 a. n. Liosvíkinga, les: Liosvetninga.

Sama bók bls. 224. Annað dæmi þess, að kvæðisupphafið “Heyrðu himna smiður” er nefnt sem lagboði á 17du öld, er í “háttatals kvæði” (um konu), sem varðveitt er í tveimur náskyldum uppskriftum, AM 166a og 166b 8vo. Kvæðið byrjar “Fyrst í gýgjar gusti”, og er hver vísa með sínum hætti, en nafn háttarins utanmáls. 48da erindi hefst “Mynda eg mærdar spil, mens hlýði bil”, og stendur utanmáls “Eins lag og heyrdu himna smidur”; erindið er samsett af 12 vísuorðum, ekki 8 eins og venja er til. Jón Þorkelsson lét prenta þenna háttalykil í *Smástykker*, 1884–91, bls. 345–60, og eignaði Þórði á Strjúgi (sbr. *Kvæðabók úr Vigur*, inngang bls. 37).

Sama bók, bls. 400 o. áfr. Í AM 163 4to, Jónsbókarhandriti, að mestu með hendi sr. Jóns Erlendssonar, eru tilvísanir utanmáls í “codex Arianus” (Katalog AM I 443). Þar mun líklega átt við lögbók Ara Jónssonar.

Sjöfíu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni, 1977, bls. 408. Rit-

hátturinn *hallfridar* (fyrir *-fredar*) er ekki neitt einsdæmi, sjá Hallfreðar sögu, útg. Bjarna Einarssonar, 1977, bls. xli.

Gamall kveðskapur (= Íslenzk rit síðari alda 7), 1979. Á bls. 30 og 31 er nefndur "Viðbætur um Köngs Rijked danmørck og fleira smävegis" í ÍB 512 8vo, handriti skrifuðu í ársbyrjun 1802 á Búrfelli í Grímsnesi, og talið að þessi viðbætur muni þýddur úr dönsku, líklega eftir forriti frá 17du öld. Hvorugt er rétt. Viðbæturinn er skrifaður eftir bók um lönd og ríki og þjóðir í heiminum sem prentuð var í Hrappsey 1779 og kölluð Ný-yfirskoðuð Heimskringla (hér á eftir skammstafað NHkr.); hún er að mestu þýdd úr þýzku, en málfærið er dönskuborið og efnið mjög úrelt, sjá Safn Fræðafélagsins VI, 1928, bls. 42–4.

Kaflarnir sem skrifaðir hafa verið upp úr Hrappseyjarbókinni eru þessir:

NHkr. bls. 162–74, "Um Koongs-Riiked Danmørk".

NHkr. bls. 144–7, "Um Koongs-Riiked Skotland, sem nw er sam-einad þeirre Eingelsku Cronu" og "Um Hiberniam edur Irland, sem og so liggur under Einglands Cronu". Hér hafa blöð týnt úr Búrfellskverinu, svo að eftir er einungis upphaf kaflans um Skotland og niðurlag kaflans um Írland.

NHkr. bls. 292–6, "Um þa Johannita, edur Malteser Riddara, og um Eyuna Malta". Í kaflanum eru tvær klausur bæði á latínu og íslenzku, en í uppskriftinni er latínunni sleppt.

NHkr. bls. 311–14 (um kristniboð á Norðurlöndum og víðar, hefst á Ólafi Tryggvasyni, endar á aftöku Jóns biskups Arasonar og sona hans).

NHkr. bls. 327–8, "Um Prentverksins Uppruna".

Sama bók bls. 73 og 83. Bæjarheitið Kross er á Suðurlandi bæði til í Landeyjum og Ölfusi. — Meðal fuglanafna fyrir framan úlflið gæti verið 'lófi', sbr. 'ló', 'lóa' (og 668du gátu í safni Jóns Árnasonar).

Gripla IV, 1980, bls. 42, l. 15, veid, torkennilegt merki yfir síðasta staf á að lesa -ur.

Sama bók, bls. 45, § 43. Þá glataða uppskrift Snorra Eddu eftir Codex Wormianus, sem hér er nefnd, hefur Árni Magnússon sjálfur gert og léð Páli Vídalín, sjá P.V. Skýringar yfir fornyrði lögbókar, 1854, bls. 94.

Sama bók, bls. 60 nmgr. Legangrias, les: Legangrius.

Sama bók, bls. 61, § 123. Í Series bls. 47 hefur Þormóður það eftir Birni á Skarðsá að Jón biskup Halldórsson hafi verið kostgæfinn "in promovendis patriæ antiqvitatibus".

Eldur er í norðri, Afmælisrit helgað Sigurði Þórarinssyni, 1982.

Greininni "Greifi úr Svíþjóð og bragsmiðir af Íslandi" var einkum ætlað að benda á þá hlutdeild sem Johan Oxenstierna átti í tóbakslofgerð Íslendinga og í annan stað að segja frá tóbaksvísu sem Grunnavíkur-Jón kunnir eða hafði sjálfur búið til, en að öðru leyti er hún til lítillar hlítar. Kvæði um tóbak í 17du aldar handritum munu fleiri til en nefnd voru; Jón Samsonarson hefur einkum bent mér á Lbs. 956 8vo. Í bréfum íslenzkra manna til Ole Worms prentuðum í Bibliotheca Arnarmagnæana VII, 1948, er minnt á tóbak (fyrst árið 1631), sjá orðið 'tobacco' í registri, og í Eimreiðinni IV, 1898, er ritgerð eftir Ólaf Davíðsson, "Tóbaksnautn á Íslandi að fornu". J. H.

KERSKNIVÍSA Í KIRKJUBÓK

Í SKÁLHOLTSBÓK yngri (AM 354 fol.), sem var lögbók Skálholtsdómkirkju frá því að hún var skrifuð og fram undir 1700, hefur ýmislegt verið krotað á spássíur og auðar síður, sbr. greinina 'Af Skálholtsvíst Skálholtsbókar yngri' í þessari Griplu, bls. 197–200.

Ein þeirra blaðsíðna sem upphaflega hafa verið auðar er 47v, og þar má lesa eftirfarandi vísu, sem eftir skriftinni að dæma hefur trúlega verið páruð í bókina á biskupsárnum Odds biskups Einarssonar (1589–1630) ellegar Gísla sonar hans (1632–38):

Þat vil eg sei[gia] þier þyðust droz
þo hann sie fallinn nuna
adan stod honum vt vit fios
þa aptan sæ hann æ kuna.

Til skýringar á texta skal þess eins til getið að *fallinn* í 2. vo. sé svip-
aðrar merkingar og *sinfallinn*, sem Fritzner hefur dæmi um úr kristin-
rétti Árna biskups í orðabók sinni.

Ólíklegt verður að telja að Skálholtsprestur eða kennari hafi skrifað þennan skáldskap í lögbók staðarins með kristinrétti og biskupaskipunum, en fremur ætlandi að skólapiltur hafi verið að verki, þó að til þess hafi þurft nokkra birtæfni.

Svo er að sjá sem vísan hafi verið skafin, eins og fleira sem skrifað hefur verið á blaðsíðuna, en ekki hefur verið skafið fjarska rækilega, og fyrir bragðið hefur varðveist hér lausavísa af þeirri skáldskapargrein sem ekki hefur átt jafn-greiða leið að kálfskinni og pappír og margt annað.

S. K.

ÞORLÁKSTÍÐIR Í SKÁLHOLTI

UM AM 241 a fol. er í handritaskrá Kálunds fjallað sem eitt handrit væri, en síðar kom í ljós að hér eru í raun leifar tveggja handrita, annars vegar bls. 1–34 og 59–74, sem eru úr einni bók, og hins vegar bls. 35–58 úr annari (sbr. Magnús Már Lárusson, 'Doktorsvörn', *Íslensk tunga* 2 (Rv. 1960), 84–91).

Lilli Gjerløw hefur nýlega fjallað um fyrrnefndu bókina (*Liturgica Islandica I. Text* (Bibliotheca Arnamagnæana XXXV, Kh. 1980), 94–97) og stungið upp á því að þessi tvö handrit væru til hægðarauka nefnd AM 241 a fol. (Psalterium) og AM 241 a fol. (Antiphonarium).

Kálund skipaði AM 241 a fol. í heild á öndverða 14. öld, og undir þá tímasetningu hefur verið tekið að því er AM 241 a fol. (Psalterium) varðar (Magnús Már Lárusson, op. cit., 88 og 102; Jonna Louis-Jensen, *Kongesagastudier* (Bibliotheca Arnamagnæana XXXII, Kh. 1977), 19–20).

Þorlákstíðir fylla mestan hluta hins brotsins, AM 241 a fol. (Antiphonarium); þær standa á bls. 36–56, en brotið allt tekur yfir bls. 35–58, eins og áður segir. Í doktorsritgerð sinni um Þorlákstíðir, þar sem bls. 36–56 í AM 241 a fol. eru ljósprentaðar, ályktaði Róbert A. Ottósson á grundvelli nótnagerðar að AM 241 a fol. (Antiphonarium) væri ritað á tímabilinu frá miðri 14. öld til miðrar 15. aldar, og hann taldi að rithönd textans færi ekki í bága við þá tímasetningu. (*Sancti Thorlaci Episcopi Officia Rhythmica et Proprium Missæ in AM 241 a folio* (Bibliotheca Arnamagnæana Suppl. III, Kh. 1959), 44.)

Í andmælum sínum lýsti Magnús Már Lárusson fáeinum einkennum textaskriftarinnar og taldi þau sýna "að blöðin hafi verið skrifuð á öðrum fjórðungi 15. aldar elzt" (op. cit., 90), en í ensku ágripi andmællanna er fullyrt að þessi hluti AM 241 a fol. sé úr "a . . . liturgical book, dating from the first quarter of the fifteenth century" (op. cit., 118). Hér hefur eitthvað skolast til, en ályktunin í íslenska textanum er röng og tímasetningin í enska ágripinu full-þröng.

Örlfíll munur er á skriftinni á bls. 35 annars vegar og bls. 36–58 hins vegar, en ekki er þó ástæða til að ætla annað en að einn skrifari hafi verið að verki, sem líklega hefur gert hlé á milli efnispáttu, þegar að Þorlákstíðum kom; e. t. v. hafa Þorlákstíðir ekki verið í aðal-forriti hans. Rithönd þessa skrifara er nauðalík þeirri rithendi sem er á meginhluta lögbókarinnar AM 354 fol., Skálholtsbókar yngri, og líklegt má

telja að sami maður hafi ritað báðar bækurnar. Eins og nefnt er framar í þessari Griplu ('Af Skálholtsvist Skálholtsbókar yngri', 197), má skipta hlutdeild aðalskrifara Skálholtsbókar í þrennt eftir skrifarlagi, en AM 241 a fol. (Antiphonarium) skipar sér ekki eindregið á bekk með neinum einum þessara þriggja hluta, einna helst þó miðhlutanum (2) að öðru leyti en því, að söngbókartextinn er settari. Af skrifarlagi verður því ekki ráðið með vissu hvort AM 241 a fol. (Antiphonarium) sé skrifað fyrr eða síðar en Skálholtsbók ellegar á ritunartíma hennar, sem hefur verið innan tímamarkanna 1396–1420 samkvæmt fyrrnefndri grein — trúlega nær fyrra markinu. Óhætt mun þó að fullyrða að AM 241 a fol. (Antiphonarium) sé skrifað einhvern tíma á áratugunum kringum aldamótin 1400, þ. e. a. s. nálægt miðju því tímaskiði sem Róbert A. Ottósson skipaði því á af vísindalegri varkárni.

Í áðurnefndri grein um Skálholtsbók yngri var sýnt fram á að sú bók hefði verið í Skálholti frá því að hún var nýskrifuð, og líklegt er því að hún hafi verið skrifuð á staðnum. AM 241 a fol. (Antiphonarium) var eign Skálholtskirkju 1597 (sbr. Róbert A. Ottósson, op. cit., 35), og skrifarlíkindin við Skálholtsbók yngri eru eindregin vísbending um að þetta handrit hafi einnig verið skrifað að stóli Þorláks biskups — e. t. v. á dögum Vilkins biskups (1394–1405), sem 'byggði og sancti Þorláks höfuð meður klárt silfur og lagði sjálfur þar út í hans helgan dóm, hausinn heilan óbrotinn' (Nýi annáll; sbr. Magnús Már Lárusson, op. cit., 96–97).

S.K.

SALTARABROT Í SVÍPJÓÐ MEÐ STJÓRNARHENDI

Í KAFLANUM 'The Pater Noster Psalter. A Psalter of Fifteen Divisions Used in the Scandinavian North' í bókinni *Liturgica Islandica I. Text* (Bibliotheca Arnarnagnæana XXXV, Hafnía 1980), bls. 120–21, gerir Lilli Gjerlów grein fyrir einu blaði úr saltara, sem hefur verið haft í kápu utan um sænska reikninga árið 1578. Þetta blað er varðveitt í Kammararkivet í Ríkisskjalasafni Svía og ber safnmarkið Cod. fragm. Ps 24 í óprentaðri skrá Toni Schmid. Í *Liturgica Islandica II. Facsimiles* (Bibliotheca Arnarnagnæana XXXVI, Hafnía 1980), bls. 128–29, er birt mynd af fremri blaðsíðunni allri minnkaðri og efri hluta hennar í rétttri stærð, en þar er við upphaf 80. Davíðssálms myndstafur með heilagri þrenningu ('náðarstóll').

Skömmu eftir útkomu bókarinnar benti Guðbjörg Kristjánsdóttir listfræðingur mér á að mjög náinn skyldleiki væri með lýsingu þessarar blaðsíðu og lýsingum í Stjórnarhandritinu AM 227 fol. (sbr. ljósprent að handritinu öllu í *Stjórn. AM 227 fol.* (Corpus Codicum Islandicorum Medii Aevi XX, Copenhagen 1956) og sýnishorn m. a. í *Icelandic Illuminated Manuscripts of the Middle Ages* (Corpus codicum Islandicorum Medii Aevi VII, Copenhagen 1935) og einkum í bók Selmu Jónsdóttur, *Lýsingar í Stjórnarhandriti* (Reykjavík 1971)).

Samanburður á skrift þessarar saltarablaðsíðu og skrift Stjórnarhandritsins leiðir í ljós að saltarabrotið er með sömu hendi og fyrri hluti Stjórnar, en á það hefur áður verið bent að 1. hönd Stjórnarhandritsins AM 227 fol. væri að finna í tíu öðrum íslenskum handritum og handritabrotum (sbr. Jakob Benediktsson, *Rómverjasaga. AM 595 a-b 4to* (Early Icelandic Manuscripts in Facsimile XIII, Copenhagen 1980), bls. 10–12 með tilvísunum). Þetta latneska saltarabrot er því örugglega skrifað af Íslendingi, en er ekki 'a Swedish one', eins og Lilli Gjerløw hugði (*Liturgica Islandica I*, bls. 101).

Af þessu leiðir að hæpið er að álykta út frá vist saltarablaðsins í Svíþjóð á ofanverðri 16. öld að sú tegund saltara sem þarna er um að ræða hafi verið höfð um hönd í Uppsalaerkebiskupsdæmi á miðöldum (sbr. *Liturgica Islandica I*, bls. 101). Ferill saltarans verður ekki rakinn, en á það má minna að eitt íslenska handritsbrotið með sömu hendi er NRA 62 úr Karlamagnús sögu og með hinni hendinni á Stjórnarhandritinu AM 227 fol. er Stjórnarbrotið NRA 60 A; bæði þessi brot hafa varðveist í Noregi (sbr. Stefán Karlsson, 'Íslandsk bogeksport til Norge i Middelalderen', *Maal og Minne* 1979, bls. 11 með tilvísunum í 45. grein á bls. 17). Í þeirri bókagerðarmiðstöð sem skrifari saltarabrotsins í Svíþjóð hefur starfað við hafa því að öllum líkindum verið gerðar bækur öðrum þræði fyrir norskan markað, og vel má vera að saltarinn hafi verið fluttur til Noregs nýskrifaður, en frá Noregi lágu margar leiðir til Svíþjóðar á síðmiðöldum, eins og kunnugt er. Á það má líka minna, að um miðbik 14. aldar þurftu Íslendingar löngum að leita til Svíþjóðar eða a. m. k. austur á Halland, ef þeir ætluðu að finna konung sinn; saltarablaðið sýnir glöggst að sú bók sem það er úr hefur verið gersemi, sem íslenskur fyrirmaður hefði talið konung fullsæmdan af að þiggja að gjöf.

Íslensku handritin ellefu með saltarahendinni hafa verið talin skrifuð á 14. öld, á síðari hluta 14. aldar og um eða skömmu eftir miðja 14.

öld. Óvarlegt er að tímasetja handrit á grundvelli skriftar og stafsetningar innan þrengri tímamarka en hálfra aldar, og fyrri tímasetningar mætti e. t. v. sameina með því að telja líklegt að þessi handrit séu skrifuð á tímabilinu 1330–1380. Það virðist því óhætt að fullyrða að íslenska saltarabrotið í Ríkisskjalasafni Svía sé heldur eldra en Lilli Gjerløw taldi (“fifteenth century, first half”). S.K.

REGLUR UM SKRIFT OG LATÍNUFRAMBURÐ

EFTIRFARANDI vísur hafa verið skrifaðar á 18. öld í handritið Add. 11.157 í British Library í Lundúnum, sem á eru ýmsar sögur. Vísurnar standa á f. 99v (að því er virðist, en útgefandi þekkir handritið aðeins af ljósmyndum).

Fyrstu fjórar vísurnar eru skrifaðar í samfellu, enda þótt fyrirsögnin fyrir þeim eigi aðeins við þrjár þeirra, og síðan er fimmta vísan skrifuð með sömu hendi, en sérstakri fyrirsögn. Sjötta vísan er með öðru skriftarlagi, en e. t. v. sömu hendi.

Vísurnar eru prentaðar hér stafrétt að öðru leyti en því að notkun upphafsstafa er samræmd, enda er víða torgreint á milli stórra stafa og lítilla, þrátt fyrir reglu fyrstu vísunnar, og sýnir það — ásamt texta-spjöllum a. m. k. í 1.2 — að skrifarinn er ekki höfundur vísanna. Rétt er að nefna það sérstaklega, að þeir bókstafir sem nefndir eru í vísunum eru sumir skrifaðir sem stórir stafir, þ. á m. *i* í 2.1 og 4.3, sem er skrifað *J* og depill yfir á fyrri staðnum í samræmi við regluna sem þar er gefin. Hér eru bókstafirnir skáletraðir þegar þeir gegna hlutverki orða. Í prentuninni er ekki greint á milli ‘króka-*s*’ og þess ‘langa’, og ekki er haldið ‘striki’ yfir *u-i*.

Regla að skrifa riett:

- (1) Alltýd take sitt vpphaf/ so ej af þuj breiti/
manna nøfn á stórum staf/ stada og bæja heitj/:
- (2) Punctenum sneidest alldrej *i/* nie *uið* sijnu strike/
Þo ávallt giæter þu að þuj/ þa er það ecke miked/:
- (3) Króka ess i vpphaf ber/ og alicktun að senda/:
Liötlegast hid lánnga fer/ ef lafer i ordsinz enda/:
- (4) Ef *a, o, ú* kiemur epter *c/* að þuj skalltu kueda sem *k/*
enn ef það er *i:* edur *e:/* ess má heita stafur *så/*:

Regla hier vppa:

- (5) Canon regla/ coma strik/ cumulus er haugur/
 cerva hind/ en cinis rik/ settu þier það fyrer augu/:
- (6) Lóndungs fundi lyste eg frij/ lesara til syness/
 Sijnu vanda sæte j/: situr gamle Finis/:

S.K.

EMBURHÖFÐI — AMBURHÖFÐI

Í GREIN Sverris Tómassonar framar í þessari Griplu er á s. 263 tilvitnun í viðbætur Björns Halldórssonar við orðabók hans, en þær voru samdar 1791. Þar segir, að menn kalli ambur: 'drun eður brak það sem heyrist í klettum við ólgusjó og hér er nomen proprium inní Breiðafirði Amburhöfði, því straumarnir brjótast þar um með miklum gný.' Hér virðist með orðinu Amburhöfði vera átt við þá eyju, sem stundum var byggð fyrr á öldum og liggur við Röstina í mynni Hvammsfjarðar. Hún er annars oftast kölluð Emburhöfði eða stytt í Höfði. Engar fornar heimildir eru kunnar um þennan stað.

Eins og ótal margar aðrar jarðir á þessum slóðum er hún fyrst nefnd í jarðabréfum Skarðverja og er elsta heimildin úr skiptabréfi eftir Björn Þorleifsson (Fornbréfasafn. XII. s. 49) frá 1467. Einnig er Höfðinn nefndur í dómi um jarðabrigði Þorleifs Pálssonar frá 1543 (Fornbréfasafn. XI. s. 211). Bæði þessi bréf eru varðveitt í uppskrift í ættartölubók með hendi Jóns Erlendssonar í Villingaholti í Lbs. 42, fol. frá árinu 1666 og á báðum stöðunum er myndin Einkurhöfði. Næstelsta heimild um Höfðann er í máldaga, sem í Fornbréfasafni (VII. s. 202) er tíma-settur eftir 1493. Hér er myndin Amburhöfði. Máldagi þessi er í Lbs. 108, 4to og er sá hluti handritsins, sem þessi máldagi er varðveittur í, með hendi frá því um 1800. Framar í sama handriti s. 488 eru með lítið eitt eldri hendi eyjaheiti á Breiðafirði og Hvammsfirði mjög afbökuð. Þar er orðmyndin Timburhöfði höfð um þennan stað og á hún sér hvergi neina hliðstæðu. Þegar dætur fyrrnefnds Þorleifs Pálssonar skiptu arfi 1558 var gert bréf um, sem varðveitt er meðal fornbréfauppskrifta Árna Magnússonar, Apographa nr. 4648, og því skrifað upp úr 1700. Í því bréfi (Fornbréfasafn. XIII. s. 307) er elsta dæmi um orðmyndina Emburhöfði. Tekið skal fram, að ég bar öll þessi dæmi úr

Fornbréfasafni saman við handrit og eru leshættir alls staðar ótvíræðir og réttir.

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (VI. s. 117) er orðmyndin Emburhöfði. Síðan er alls staðar notuð myndin Emburhöfði, og verða nú nefnd fáein dæmi. Árið 1781 er þessi jörð færð í Dagverðarnessókn úr Staðarfellssókn (Lovsamling for Island. Kbh. 1854. IV. s. 594–595). Í jarðabók Orms Daðasonar yfir Dalasýslu frá 1731 er þessi jörð nefnd (Saga. Tímarit Sögufélags. 1965. s. 190). Í sóknalýsingum Dalasýslu, sem eru óprentaðar, en varðveittar í ÍB. 20, fol., nota þeir feðgar Jón Gíslason og Þórleifur Jónsson í Hvammi orðmyndina Emburhöfði (bl. 255r). Lýsingin er með hendi hins síðarnefnda og undirrituð í sept. 1839. Séra Friðrik Eggerz prestur í Skarðsþingum segir svo um Emburhöfða í lýsingu sinni frá 15. sept. 1845: 'Mun ei nafn höfðans vera af framandi orði, heldur en afbakað, og géta útlagst fyri ljensmannshöfða' (bl. 276r). Ekki er mér ljóst, hvað séra Friðrik Eggerz á við með þessari orðskýringu. Nú verður þessari upptalningu lokið með tilvísun til bréfa frá Boga Benediktssyni á Staðarfelli, höfundu Sýslumannaæfa, frá 1841, en þau eru varðveitt meðal bréfa til biskups úr Dalaprófastsdæmi. Deilur voru um tíund af Emburhöfða, og þess vegna telur Bogi upp mörg bréf um hann frá 1698 og síðar og notar hann alls staðar nafnmyndina Emburhöfði.

Niðurstaðan af þessu öllu er þá sú, að elstu heimildir (eða heimild) nota orðmyndina Einkurhöfði. Aðeins eitt dæmi annað en frá Birni Halldórssyni er kunnugt um myndina Amburhöfði. Í þessum dæmum eru bréfin aðeins varðveitt í yngri uppskriftum. Allar heimildir þar sem kunnugir menn eru viðriðnir nota orðmyndina Emburhöfði, og eru elstu handrit þeirra eldri en dæmin um Amburhöfða. Hver er þá orsökkin fyrir þessum mismunandi orðmyndum? Við því verður ekki gefið viðhlítandi svar. Orðmyndin Einkurhöfði gæti verið misritun eða mistlestur, mb yrði þá að ink. Þetta verður þó ekki fullyrt og einnig gæti verið um forna hliðarmynd að ræða. Amburhöfði kemur aftur á móti fyrir í tveimur að því er virðist óháðum heimildum, sem gæti bent til tvímyndarinnar Ambur/Embur. Þó gæti í skjalinu verið misritun, en í dæminu frá Birni Halldórssyni gæti komið fram leiðréttingartilraun, en Jón Helgason segir svo um Björn Halldórsson sem orðabókarhöfund: 'En af B. H.s skavanker som leksikograf træder klart frem i hans kommentarer, nemlig hans tendens til at hengive sig til etymologiske speku-

lationer og lade dem influere på sine definitioner af ordenes betydning' (Bibl. Arn. XXIX. Opuscula. III. s. 103).

Lokaniðurstaðan hlýtur þá að vera sú, að ríkjandi er orðmyndin Emburhöfði, en myndirnar Einkurhöfði og Amburhöfði eru studdar færri heimildum og ótraustari en Emburhöfði. Með þessu er alls ekki verið að draga skýringartilraun Sverris Tómassonar í efa, heldur er verið að benda á, að orðmyndin Amburhöfði hjá Birni Halldórssyni gæti verið vafasöm.

E.G.P.

HANDRIT

- Den arnamagnæanske samling, København. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík:*
- AM 39 fol. 43
- 53 fol. 184, 186
  - 61 fol. 75, 184
  - 66 fol. (Hulda) 184, 186
  - 68 fol. 313
  - 81 a fol. 150
  - 122 a fol. 186, 190, 193
  - 132 fol. 187, 189
  - 162 f fol. 187, 188
  - 174 fol. 217, 220-222
  - 180 b fol. 190-192
  - 226 fol. 72
  - 227 fol. 321
  - 241 a fol. 318-320
  - 351 fol. 197
  - 354 fol. 197-200, 317-320
  - 126 4to 192
  - 163 4to 315
  - 173 c 4to 188
  - 235 4to (sjá Bps. B II. 3)
  - 243 4to 42
  - 273 I 4to 184
  - 281 4to 153
  - 325 VII 4to 75
  - 325 VIII 5c 4to 289, 303-310
  - 396 4to 190-192
  - 415 4to 191
  - 420 b 4to 188
  - 440 4to 262
  - 544 4to 154
  - 553 e 4to 217, 221
  - 556 a 4to 279
  - 566 b 4to 187
  - 557 4to 154
  - 561 4to 191
  - 573 4to 188
  - 588 f 4to 217, 221, 223, 224
- 597 b 4to 153
  - 624 4to 77-80, 82, 83, 85-88, 91, 101-108, 110
  - 625 4to 77-80, 82, 83, 85-89, 91, 95, 101-112
  - 663 b 4to 221
  - 732 b 4to 191
  - 761 4to 75
  - 764 4to 188, 189, 194
  - 768 4to 149, 150
  - 1058 4to 208-212
  - 42 a 8vo 78-80, 82-88, 91, 95, 97, 101-113
  - 115 8vo 149, 150
  - 152 8vo 35-38, 41, 44, 51
  - 166 a 8vo 315
  - 166 b 8vo 315
  - Dipl. Isl. Apogr. nr. 4885 185
  - - - - nr. 4648 323
  - - - - nr. 5278 185
  - - - Fasc. V 28 184
  - - - - LIX 23, 185
- sjá einnig Þjóðskjalasafn
- Accessoria 22 225
- Rask 55 214
- Landsbókasafn Íslands, Reykjavík:*
- Lbs 42 fol. 42, 46, 47, 323
- 456 fol. 50
  - 52 4to 82
  - 108 4to 323
  - 199 4to 214
  - 678 4to 222
  - 776 4to 82
  - 840 4to 217, 221, 223, 224
  - 861 4to 225, 227
  - 862 4to 225
  - 880 4to 225
  - 1172 4to 217, 222-224
  - 1266 4to 11, 13, 14

- 1293 4to 16
- 1569 4to 230-232
- 1593 b 4to 19
- 164 8vo 20, 27
- 191 8vo 240
- 199 8vo 17
- 449 8vo 240-255
- 655 8vo 240-255
- 735 8vo 17
- 956 8vo 317
- 1096 8vo 121
- 1144 8vo 217, 222-224
- 1194 8vo 240-248
- 1245 8vo 17
- 1742 8vo 20-34
- 2070 8vo 17
- 3668 8vo 17
- JS 87 4to 239
- 301 4to 15
- 403 4to 38
- 405 4to 239-248, 250-255
- 582 4to 27-34
- 583 4to 17, 40
- 588 4to 20-34
- 641 4to 217, 221, 223
- 83 8vo 17
- 84 8vo 18
- 136 8vo 17
- 230 8vo 26-33
- 263 8vo 27-34
- 416 8vo 240-255
- 470 8vo 26-33
- 495 8vo 240-255
- ÍB 20 fol. 324
- 260 8vo 222
- 284 8vo 17
- 387 8vo 20-34
- 512 8vo 316
- 584 8vo 26-34
- ÍBR 87 4to 39
- Lbs. fragm. 5 189
- Pjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík:*
- Bps. A VII. 7. (Brytabók Skálholtsstóls 1756-1776 með útviktabók 1786) 176
- B II. 3. (áður AM 235 4to) 198
- B III. 6. (Vísitasíubók Gísla Þorlákssonar) 9
- B IV. 1. (Prestastefnubók Gísla Þorlákssonar) 8, 11
- B V. 3. (Bréfabók Gísla Þorlákssonar) 9, 10
- Kirknaskjöl K. XXV (Vaðlaþing) 8
- Presbyterologia Hálfðanar Einarssonar 12, 13, 15
- Stamtm. III. 55. (Bréf Hannesar Finnssonar til stiftamtmanns) 175
- AM Fasc. II 11 184
- - X 4 184
- - XIII 18 184
- - XXXIII 28 185
- - XXXVIII 4 185
- Héraðsskjalasafn Akureyrarbæjar og Eyjafjarðarsýslu, Akureyri:*
- G-13.19 17
- Det kongelige bibliotek, København:*
- Ny kgl. sml. 1141 fol. 239-242, 247, 248, 250, 255
- - - 3263 4to 201
- - - 56 d 8vo 40
- Thott 1046 fol. 35
- 473 4to 52
- Landsarkivet for Sjælland:*
- Skiftedokumenter,
- Protokol 1, nr. 147 A, B 1850-51 201-207
- Riksarkivet, Oslo:*
- NRA 60 A 321
- 62 321
- Kungliga biblioteket, Stockholm:*
- Perg. fol. nr 5 187, 189, 190
- - - 8 290
- - - 12 191, 192
- Perg. 4:o nr 16 189, 193
- - - 18 191
- - - 22 225

- Papp. 4:o nr 1 314
 Papp. 8:o nr 17 II 217, 221, 223, 224
- Universitetsbiblioteket, Uppsala:*
 DG 11 75
 – 21 149, 150
- Riksarkivet Kammararkivet, Stockholm:*
 Cod. fragm. Ps 24 320
- British Museum, London:*
 Add. 11.153 230–232
 – 11.157 322
- Bodleian Library, Oxford:*
 Rawlinson B. 149 216
- National Library of Scotland, Edinburgh:*
 Adv. MS 21.7.17 17
- Sjá einnig þessi texta- og handritanöfn:*
 Blanda (AM 625 4to)
- Bæjarbók á Rauðasandi (AM 73 b fol.)
 Codex Arianus
 Eirspennill (AM 47 fol.)
 Fagurskinna
 Flateyjarbók (Gl. kgl. sml. 1006 fol.)
 Frísbók (AM 45 fol.)
 Gripla
 Gullinskinna (AM 325 VIII 5c 4to)
 Hauksbók (AM 544 4to)
 Hulda (AM 66 fol.)
 Húsafellsbók (Papp. fol. nr 22)
 Hæringstaðabók
 Jöfraskinna
 Kringla
 Króksfjarðarbók (AM 122 a fol.)
 Kvæðabók úr Vigur (AM 148 8vo)
 Morkinskinna (Gl. kgl. sml. 1009 fol.)
 Möðruvallabók (AM 132 fol.)
 Ormsbók Snorra-Eddu (AM 242 fol.)
 Skálholtsbók (AM 557 4to)
 Skálholtsbók eldri (AM 351 fol.)
 Skálholtsbók yngri (AM 354 fol.)
 Skálholtsbók yngsta (AM 81 a fol.)
 Urðabók (ÍB 387 8vo)

UPPHÖF KVÆÐA OG VÍSNA

- Á Galílea láði 52
 Á Skagafirði er enginn ís 11, 16
 Af skírurum drottinn skikkuð er 16
 Almáttugur dýrðar drottinn 17
 Allsherjar drottinn oss svo tér 16
 Allsvaldandi orðum stýri 17
 Alltíð taki sitt upphaf 323
 Bjarni hreppi blessa erna 314
 Blessi dýr þig himna her 37
 Brennívinsbollar trúta 52
 Dikt vil ég dýran hefja 52
 Drottins hægri hönd 180
 Eg sit á sjóna hvoli 52
 Eg trúi á allsvaldanda 16
 Eilíf réttlætis sanna sól 39
 Ekki er feegurðin öll til sanns 216, 241
 Ekki er langt að leita 52
 Ekkjan yndishjúfa 52
 Enginn finna okkur má 174
 Enn mun ég einu sinni 17
 Enn mun ég verða öðru sinni 17
 Enn vil ég í sjöunda sinni 17
 Flokk einn frómum rekkum 17
 Fram skal renna í fjórða sinni 17
 Fyrst í gýgjjar gusti 315
 Fyrst þar ekki frjósa má 11
 Guð faðir góður 16
 Guð kann að græða (sjá Mér er horfin mæða)
 Hafi skömm fyrir skiptin öll hún Skallá. Viðlag 15
 Hann fyrir allra brotin bætti 17
 Hefjast enn af hjarta og munn 17
 Heiður sé hæstum guði 17
 Heilagi guð, vor hæsti faðir himnum á 16
 Herrann á himna hæðum 39
 Heyrðu himna smiður 315
 Heyri það himnar dýrir 17
 Hlýði þér, höldar góðir 17
 Hugði ég blundi að bregða 17
 Hvar mundi vera hjartað mitt 17
 Hvar skal eg finna hvíld og ró 18
 Ich stund an einem Morgen 52
 Jesúm vil ég jafnan príska 17
 Kafsvettur ég klóra á blað 12
 Kristur, minn kærri herra 37
 Líknarfullur guð og góður 17
 Lítið prestur lof þér fær 15
 Lítinn óð skal efna 53
 Löngum er ég ljóðstrengi 17
 Málfæri mínu ráði 52
 Mér er horfin mæða. Viðlag 12, 28
 Mörg er mannsins pína 52
 Nema að sveima nú fram 51
 Oss lát þinn anda styrkja 52
 Samt ertu í geðinu grár. Viðlag 13
 Sanna ég það sem segja vann 27, 29
 Set eg upp á bók og blað 27
 Spurðum vér andlátsorðin 40
 Standa á þambi lítill lömb 15, 16
 Stilla vil ég strengi alla 17
 Svo mátt hæla sem að vilt 11, 15, 16
 Sælir eru þeir sem breyta grandvarlega 93
 Troða lýðir tjáðir sviðris brúði 51
 Veit ég víst, hvar vaðið er 179
 Vér byrjum söng við borðið Krists 16
 Við skulum sáttrir utan ef 12
 Það vil ég segja þér þýðust drós 317
 Þar um vitna þeigi fær 16
 Þegar lundin þín er hrelld 180
 Þrátt mig þjáði lengi 21
 Öllum skipar skyldan 52

NAFNASKRÁ

- A. Thorlacius (sjá Árni Thorlacius)
 Absalon erkibiskup 145
 A. A. Afzelius 181
 Agnafjörður á Grænlandi 159, 160
Áhugi eilífs lífs 17
 Akureyri 14, 19, 25
 Alexander III páfi 86, 136, 137, 145
 Alexander Jóhannesson 258, 262
Alexanders saga 116
 Álfðís á Haugi 279
 Álftafjörður á Grænlandi 149, 155, 159
 Álftafjörður í Norður-Ísafjarðarsýslu 239
 Álfur greifi (s. s. Adolf IV af Holstein) 307, 308
 Alkuin 89, 122
 Allan a Dale 181
 Als í Danmörku 201, 205, 206
 Ambhöfði 257–263
 Amburhöfði (sjá Emburhöfði)
 Ameríka 153
 Ámundi Haraldsson 307
 Andafjörður á Grænlandi 148, 159
 Erik Langer Andersen 160
Andlátsóður 17
 Andrés Björnsson 181
 Andrés Nikulásson 307
 Andrésmezza (Andrésarmessa) 90, 91, 102
Andvaraljóð 52
 Anna, móðir Samúels 28
 Anna, dýrlingur 49
Annales regii (Konungsannáll) 137
Árgali eilífs lífs 17
 Ari Jónsson 315
 Ari fróði Þorgilsson 98, 140 286
 Ari Þorkelsson, skerauka 280, 281
Árna saga biskups 261
 Arnaldur prestur grænlenki 153
 Arnardalur (Arnardalur) 66, 67, 71, 76
 Arnbjörn ambi 259
 Árnessýsla 184
 Arnfríður Benediktsdóttir 39, 44, 50, 51, 61
 Arnfríður Eggertsdóttir 40, 43
 Arngrímur Jónsson lærði 43, 44, 148, 149, 155–161
 Arnhöfði (sjá Óðinn)
 Árni (sjá Árni Þorláksson biskup) 171
 Árni Björnsson 190
 Árni Böðvarsson 164, 262
 Árni Helgason 176
 Árni Laurentiusson 190
 Árni Magnússon 35, 37, 38, 43, 44, 75, 190, 197, 200, 215, 217, 221, 225, 263, 289, 316, 323, 324
 Árni Oddsson lögmaður 170, 171, 200
 Árni Ólafsson biskup 198
 Árni Thorlacius 206
 Árni Þorláksson biskup 81, 83, 90, 91, 98, 171, 197, 198, 261, 317
 Arnkell goði Þórólfsson 261
 Arnlaugsfjörður á Grænlandi 159
 Arnór 269
 Arnór Sigurjónsson 49
 Árskógsströnd í Eyjafirði 7, 11, 12, 15, 16
 Árskógur (sjá Stærri-Árskógur)
Arthur et Gorlagon 216
 Ásar í Húnaþingi 177
 Ásgeir Einarsson 206
 Ásgeir Jónsson 187
 Ásgerður Þorbjarnardóttir 272, 276, 278
 Áskell (Eskil) erkibiskup 140, 144
 Áslákur hani 260
 Áslákur Bolt erkibiskup 199
 Ásólfur alskik Konálsson 72
 Auðbjörg á Annmarkastöðum 279

- Auður Vésteinsdóttir 270, 272–274, 276, 277, 281
 Austfirðingafjórðungur 160
 Austkårsfjörður (Austfjörður) á Grænlandi 149, 150, 156, 159, 160
 Austkóngsfjörður 159
 Austvestan (sjá Jarlmann)
- Sverre Bagge 120, 122
Ballarárannáll 40
 Bau (Bov) í Danmörku 204
 Barðastrandarsýsla 40, 185, 187, 190
 Bárður í Súrnadal 282
Barlaams saga og Jósafats 191
 Barnafoss í Hvítá 167
 Bartolomeus biskup 99
 Barzalon (s. s. Barcelona) á Spáni
 N. Beckman 314
 Belzebub 314
 Benedict af Peterborough 132, 136–138
 Benedikt Halldórsson 50
 Bergen (sjá Björgvin)
 Bergljót Halldórsdóttir 42
 Bergur skammfótur á Skammfótarmýri 270, 271
 Bergþórsfjörður á Grænlandi 150, 159
 Bersi Halldórsson 66, 68
 Berufjörður á Grænlandi 154
 Bessastaðir á Álftanesi 170, 173
 Bessi Sigurðsson 174–176
 L. Bieler 86, 95
 Birgir Magnússon jarl 307–309
Biskupaannálar 46
 Bjálfi (Skegg-Bjálfi) 281
 Bjargamið við Skaga 178
Bjarnar saga Hítðælakappa 69, 187
 Bjarney á Grænlandi 150, 157–159
 Bjarni 313–315
 Bjarni Eyfirðingur 19
 Bjarni gullbrá (gullbráarskáld) 74–76
 Bjarni Aðalbjarnarson 133, 134, 136, 144
 Bjarni Einarsson 186, 316
- Bjarni Gissurarson 52
 Bjarni Halldórsson 174
 Bjarni Hrólfsson (Verri-Bjarni) 173
 Bjarni Jónsson (Johnsen) 202
 Bjarni Oddsson 44, 50, 59
 Bjarni Pétursson 222
 Bjarni Vilhjálmsson 121, 122, 164
 Bjartmar Ánsson 275
 Bjartmarssynir 271
 Björgvin (Bergen, Björgin) 129, 130, 132, 134–137, 139, 144, 146, 305, 307–309
 Björn hinn blakki 280
 Björn Einarsson Jórslafari 42
 Björn Gilsson biskup 139, 143, 144
 Björn Gíslason 40
 Björn Halldórsson í Sauðlauksdal 263, 323–325
 Björn Jónsson á Skarðsá 14, 45–47, 49, 149, 161, 316
 Björn Líndal 225
 Björn Magnússon 39, 44, 51
 Björn M. Ólsen 118
 Björn Snæbjörnsson 213, 214
 Björn Þorleifsson ríki 42, 44, 46–49, 55, 57, 323
 Björn K. Þórolfsson 187, 195, 225, 226, 284
 Björn Þorsteinsson 46, 53, 198
Blanda 80, 82
 Bláserkur á Grænlandi 151
Blessunarbrunnur 17
 Blokk, sjálfboðaliði 204
 Blondel 181
 Inger M. Boberg 216
 R. C. Boer 187
 Boethius 118
Boðorðavísur 52
 Bogi Benediktsson 324
 Bologna 100
 Joh. Bolte 217, 233
 Bolungarvík (Bulungarvík, Víkin) 66, 67, 225
 Borg á Mýrum 312, 313
 Borgarfjörður, vestra 167, 178, 179

- Borgfirðingar 167
 Boring (s. s. Beringer), systir konungs-
 ins af Kastel 306
Bósa saga og Herrauðs 169
 Bóthildur 277
 Bov (sjá Bau)
 Br: Benedictsen (sjá Brynjólfur Bene-
 dictsen)
 Brandur Jónsson biskup 116
 Brandur Sæmundarson biskup 135,
 138–147
 Brattahlíð á Grænlandi 156, 160
 Breiðabólstaður í Vesturhópi 7
 Breiðafjörður 41, 43, 50, 176, 183,
 185, 187, 189–192, 194, 263, 323
 E. Nygaard Brekke 128
Brennu-Njáls saga (sjá *Njáls saga*)
Breta sögur 188
 Bretland 95
 Bretlandseyjar 94
 Brion, sjálfboðaliði 204
 Ursula Brown 258
 Brúnn (hestur) 171
 Brú á Jökuldal 171
 Brynjólfur Benedictsen 206
 Brynjólfur Jónsson frá Minna-Núpi
 170
 Brynjólfur Pétursson 201–203, 205–
 207
 Brynjólfur Sveinsson biskup 43, 208,
 212, 214
 Bræðratunga í Biskupstungum 39, 51
Brönu rímur 35
Búalög 83
 E. Bull 137
 Bulungarvík (sjá Bolungarvík)
 Búrfell í Grímsnesi 316
 Robert Burns 163
 Byrgs (s. s. Burgos) á Spáni 306
 Bæheimur (Böhmen) 137
Bæjarbók á Rauðasandi 43
Bænargrátur 17
Bændaháttur 35, 41, 43–45, 47, 51, 53,
 64
 Bær á Rauðasandi 39, 43, 44
 Böggvisstaðir (Böggustaðir) í Svarf-
 aðardal 13, 15, 19
 Bórkur digri Þorsteinsson 268, 270,
 271, 274–276, 278, 281, 284
 Johannes Cassianus 89
Cecilíu saga 312
 Júlíus Cesar 72
 Johan Christensen 210–212, 215
 Clonfert á Írlandi 95
Codex Arianus 315
Codex Wormianus (sjá *Ormsbók*
Snorra-Eddu)
 G. Cohen 124
 H. Coing 97
 Cornelia 72
 Tom Peete Cross 216
 Cummianus Longius 95
 Herluf Daae 170
 Daði Bjarnason 39, 44, 47, 50, 51, 61
 Daði Eggertsson 40
 Daði Níelsson 177
 Dagverðarnessókn 324
 Dalaprófastsdæmi 324
 Dalasýsla 185, 324
 Dalir 169
 Birgitte Dall 35
 Danavirki 203, 312
 Danir 201–205, 207, 304, 305, 308,
 309, 312
 Danmörk (Danmark) 46, 47, 48, 130,
 137, 145, 172, 209, 222, 230, 239,
 281, 304, 307, 308
Davíðssálmar 93, 320
 Margaret G. Davis 183
De Eruditione Filiorum Nobilium 118,
 120
De Re Militari 120
Decretum Gratiani 95, 96, 98, 99
Digesta 96
 Diskó á Grænlandi 158
 Diskóflói á Grænlandi 152, 154
Disticha Catonis de moribus 116
Dómsdagslúður 17

- Aelius Donatus 118
 Drangey á Grænlandi 149, 159
 Dritvík á Snæfellsnesi 179
 Drumb-Oddsstaðir í Biskupstungum 262
 Dugguvík í Flatey 47
 Dunhagi 206
Dunstanus saga 190
 Dyppeimöllen (Dybbøl Mølle) í Danmörku 207
 Dýrafjörður 45, 210, 211, 220, 240
 Dýrafjörður á Grænlandi 150, 159
Dýrðarglósa 17
 Dýrnes á Grænlandi 149, 156, 157, 159

 Efri-Dalur undir Eyjafjöllum 45
 Egðir 305
 Eggert Björnsson 35, 39–41, 43, 44, 49, 51
 Eggert Ólafsson 38, 52, 176, 177, 239
 Egill Ólafsson 14, 15
Egils saga 312
 Eiðar á Fljótsdalshéraði 45
 Einar á Mói í Fljótum 7, 14
 Einar á Urriðaá (sjá Einar Ólafsson)
 Einar Arnórsson 49
 Einar Bjarnason bryti 176
 Einar Bjarnason prófessor 45, 46, 50
 Einar Bjarnason á Mælifelli 173
 Einar Eiríksson 42
 Einar smjörbakur Gunnarsson erkibiskup 304, 309
 Einar Hafliðason 144, 188, 190
 Einar Halldórsson 174
 Einar Nesja-Knjúksson 73
 Einar Ólafsson 225
 Einar G. Pétursson 78, 79, 123, 124
 Einar Sigurðsson í Eyðölum 51, 53, 314
 Einar Ól. Sveinsson 258
 Einarsfjörður í Eystribyggd á Grænlandi 150, 155, 156, 159, 160
 Einarsfjörður í Vestribyggd á Grænlandi 157, 159

 Einkurhöfði (sjá Emburhöfði)
Einn iðranar sálmur 16
Eiríks saga rauða 151–154, 157
 Eiríksey á Grænlandi 151
 Eiríksfjörður á Grænlandi 149–151, 153–157, 159, 160
 Eiríkhólmar á Grænlandi 151, 152
 Eiríkur blóðöx Haraldsson Noregskonungur 312, 313
 Eiríkur Ívarsson erkibiskup 100
 Eiríkur Jónsson 27
 Eiríkur Kristóforsson Danakonungur 309
 Eiríkur Sveinbjarnarson riddari 42
 Eiríkur rauði Þorvaldsson 149–152, 159
Eirspennill 290
 Eisunes á Grænlandi 150, 158, 159
 Ekkenförde (Eckenförde) í Þýskalandi 203
Ekkjuró 52
 Ekureyjar við Gautelfarmynni 304
 Elfur (s. s. Gautelfur) 307, 309
 Elín Eggertsdóttir 40
 Elísabet Pálsdóttir Hjaltalín 222
 Elsass 233
 Emanúel 18
 Emburhöfði (Amburhöfði, Einkurhöfði, Timburhöfði, Höfði) 263, 323–325
 Engelskir 46–48
 Engelsaxar 94
 England 46–48, 99–101, 123, 128, 129, 132, 136, 137, 145, 239
 Englar 308
 Erlingur skakki Kyrpinga-Ormsson 130, 133–136, 141, 145, 146
 Eskil (sjá Áskell erkibiskup)
 Evrópa 77, 94, 95, 98, 99, 136, 168, 172
Examen catecheticum 16
Excarpus Cummeani 85, 86, 95, 96
 Exeter á Englandi 99
 Eydalir (sjá Einar Sigurðsson)
 Eyja Ingjaldsdóttir 73

- Eyjafjarðarsýsla 8, 184–186, 189
 Eyjafjöll 45
 Eyjafjörður 7, 19, 21, 27, 184, 185,
 230
 Eyjólfur Jónsson 37
 Eyjólfur Nesja-Knjúksson 73
 Eyjólfur Sæmundsson 99
 Eyjólfur grái Þórðarson 277, 278
 Eyrarsund 309
Eyrbyggja saga (Eyrbyggja) 43, 173,
 286
 Eyri í Seyðisfirði við Ísafjarðardjúp 239
 Eysteinn Erlendsson erkibiskup 100,
 129, 130, 132–142, 145, 146
 Eystribyggð á Grænlandi 150–152,
 157–160
- Fagurskinna* 127, 128, 132–135, 138
Faldafeykir 169
 H. F. Feilberg 172
 Christine Elizabeth Fell 190
 Fell í Sléttuhlíð 172
 Fialez (sjá Palenz)
- Fimm sálmar yfir fimm parta cate-
 chismi (Sálmar af catechismo)* 13,
 14, 16
- Fimreiti í Sogni 129–131
 Finnur Jónsson biskup 77, 78, 81–83
 Finnur Jónsson prófessor 74, 75, 115,
 121, 132, 148, 155, 157, 158, 191,
 225, 226, 241, 258–260, 266, 280,
 286, 287, 290, 310
 Finnur Sigmundsson 19, 38
- Fitjaannáll* 46
 Fjón 206, 207
 Flatey á Breiðafirði 43, 47, 206
Flateyjarannáll 137
Flateyjarbók 43, 68, 75, 137, 143, 148,
 149, 156, 157, 159, 160, 290, 300
 Flensborg 203, 204
 Fljót í Skagafirði 7, 13, 14
 Fljótsdalur 185
 Flugumýri í Skagafirði 8, 11
 Flæmingjaland 220
- Fóstbræðra saga* 66, 69, 71–73, 75,
 76, 266
 Frakkar 305, 308
 Frakkland (Frankrig) 120, 137, 145,
 218, 220, 222, 230
 Horst Joachim Frank 52
 J. Frederiksen 78
 Freysteinn bófi 261
 Friðrekur, bróðir konungsins af Kastel
 306
 Friðrik III Danakonungur 8
 Friðrik Eggerz 324
 Friðrik Friðriksson 78
Frísbók 290
 J. Fritzner 144, 317
 Frederick I. Furniwall 123
De fyrretyve vezirer 217
- G. B. S. (sjá Guðmundur B.s.)
 G: E Jonssen (sjá Guðmundur Einars-
 son Johnsen)
 H. Gamer 78
 Galdra-Lási (sjá Nikulás)
 Garðanes í Miðfjörðum á Grænlandi
 160
 Garðar á Grænlandi 153–156, 159, 160
 Gaskón (s. s. Gascogne) í Frakklandi
 306
 Gata (sjá Þrándur í Götu)
 Gaulverjabær í Flóa 208
 E. G. Geijer 181
Geiplur 48
 Geirmundur Ingjaldsson 273, 274, 281
 Geirriður Þórólfsdóttir 173
 M. Gelting 145
 Hugo Gering 115, 123, 124, 230
 Gerrun (s. s. Gerona) á Spáni 306
Gesta regis Henrici secundi 136, 137
Gesta Romanorum 124, 232, 233
 Gestur Oddleifsson 269, 281
 Gestur Snorrason, Assabana 260
 Gilsbakkí í Hvítársíðu 167
 Gilsfjörður 176
Gísla saga Súrssonar (allar gerðir) 265–
 288

- Gísli Brynjólfsson 201, 202, 206
 Gísli Eggertsson 40
 Gísli Konráðsson 15, 16, 179
 Gísli Magnússon (Vísí-Gísli) 40, 46
 Gísli Oddsson biskup 199, 200, 211, 317
 Gísli Súrsson 266, 267, 269–278, 280–284, 286–288
 Gísli Þorkelsson 280–282, 287
 Gísli Þorláksson biskup 7–10, 14, 28
 Gissur gullbrá (gullbráarskáld, gullbráarfóstri) 74–76
 Gissur svartí 74, 75
 Gissur Pálsson 176
 Gissur hvítí Teitsson 171, 172
 Gissur Þorvaldsson 304, 308, 309
 Lilli Gjerløw 100, 319–322
 Glückstad (sjá Stade)
 Glúmur, faðir Þorbjargar kolbrúnar 67, 73
 Glæsibær í Kræklingahlíð 8, 13, 14
 Gnúpur (sjá Núpur)
 Johann Wolfgang von Goethe 164, 165
 Gottorp í Þýskalandi 203
 Gottskálksannáll 45, 137
 Gottsveinn biskup 199
 Grágás 93, 98, 100, 101
 Hans Gram 289
 I. G. Th. Grässe 232
 Grátbón 214
 Gratianus 99
 Gregóríus mikli 89
 Grenitrésnes (sjá Nesgranatré)
 Grenjaðarstaðir í Reykjadal 184
 Gríma í Ögri 66, 67
 Grímsnes 316
 Grímsstaðaannáll 50
 Grímur 38
 Grímur Hólmsteinsson prestur 121, 126
 Grímur Thorkelín 82, 83, 98
 Grímur Thomsen 162–182
 Gripla 148, 155
 Grjóti við Reykjavík 222
 Grund í Svarfaðardal 13, 14
 Grund í Þorvaldsdal 13
 Grunnavík (sjá Jón Ólafsson úr Grunnavík)
 Grýtubakki í Höfðahverfi 8
 Grænland 46, 148–154, 156–160
 Grænlands annál 148–150, 152–158, 160, 161
 Grænlinga saga 157
 Grænlingar 153–155
 Gröf á Höfðaströnd 8
 Grönlandiæ vetus chorographia 148, 149
 Guðbjörg Kristjánsdóttir 321
 Guðbrandsbiblíja 28, 314
 Guðbrandur Magnússon frá Reykhólum 40
 Guðbrandur Vigfússon 121, 187, 188, 258, 290
 Guðbrandur Þorláksson biskup 42, 51, 214
 Guðmundar saga biskups (allar gerðir) 139, 142–144, 146, 189, 190, 260
 Guðmundur Arason biskup 139, 142, 143, 146, 260
 Guðmundur Árnason 225
 Guðmundur B.s. (G. B. S.) 17
 Guðmundur Einarsson Johnsen (G: E Jonssen) 206
 Guðmundur Erlendsson 14
 Guðmundur Hjartarson 222
 Guðmundur Ísfold 239
 Guðmundur Ólafsson 48
 Guðmundur Þorláksson 187, 191, 225
 Guðni Jónsson 170
 Guðni Kolbeinsson 265, 267
 Guðríður Ingjaldsdóttir 268, 270
 Guðrún Eggertsdóttir 40, 43
 Guðrún Þorkelsdóttir 37
 Guðrún Þorleifsdóttir 50
 Gullinskinna 289
 Gull-Þóris saga 191
 Gunnar Hámundarson 19
 Gunnars rímur á Hlíðarenda 19
 E. Gunnes 128
 Gunnhildur Bjartmarsdóttir 281

- Gunnlaugs saga* 69, 191
 Gunnlaugur Jónsson 20
 Gunnlaugur Ólafsson 37, 38
 Gunnlaugur Þórðarson 201, 202
 Gunnlaugur Þorsteinsson 40
 Vilhelm Gödel 189
- Haddings saga* 259
 Hafgrímsfjörður á Grænlandi 149, 159
 Hafliði Másson 257, 261–263
 Hafnabúðir á Skaga 178
 Hafnamenn á Skaga 177, 178
 Hafnaskeið í Árnessýslu 171
 Hafursfjörður (sjá Hrafnfjörður)
 Hákon Aðalsteinsfóstri Haraldsson
 Noregskonungur 267, 286, 287
 Hákon gamli Hákonarson Noregskonungur 135, 304, 305, 307–309
 Hákon herðibreiður Sigurðarson Noregskonungur 145
 Hákon Hlaðajarl Sigurðsson 312
Hákonar saga Hákonarsonar 150, 289, 290
Háleygjatal 43, 44
 Hálfðan Einarsson 7, 11–15
 Hálfðan Narfason 172
 Hálfsterkur 179
 Halland í Svíþjóð 321
 Halldór prestur á Grænlandi 153, 154
 Halldór Hermannsson 78, 258
 Halldór Illugason 72
 Halldór Ólafsson lögmaður 211
Hallfreðar saga 69, 315
 Hallfreður vandræðaskáld Óttarsson 69, 75
 Hallgrímur Pétursson 52, 208
 Hallsteinn Þórólfsson 268
 Hallsteinsnes í Barðastrandarsýslu 268
 Hallur Teitsson 257, 258, 262, 263
 Hamar í Noregi 309
 Hamborg 208
Handlyng Synne (sjá *Manuel des Pechiez*)
 Hannes Finnsson biskup 175
 Hannes Þorsteinsson 19, 40, 41, 50, 209
 Christjan Hannsen 205
 Haraldur gráfeldur Eiríksson Noregskonungur 286, 287
 Haraldur Gormsson Danakonungur 312
 Haraldur hárfagri Hálfðanarson Noregskonungur 267, 286
 Haraldur gilli Magnússon Noregskonungur 134
 Harðsteinaberg á Grænlandi 156, 160
Harmahuggun 17
 Sture Hast 222
Háttalykill Lofts ríka 45, 54
 Hauganes á Árskógsströnd 19, 23
 Haukdælir 269, 283
Hauksbók 151, 153, 154, 278
Hauksbók Landnámu 72, 73
Heiðarvíga saga 191, 258, 266
Heimsháttur 17
Heimskringla 43, 44, 73, 74, 127, 128, 132–136, 138, 144, 146, 147, 260
 Heinrich Heine 164, 165, 168
 Heinrekur, bróðir konungsins af Kastel 306
 Heinrekur Kársson biskup 309
 S. Helander 91
Helga kviða Hjörvarðssonar 173
 Helga Halldórsdóttir 41
 Helga Jónsdóttir 200
 Helgastaðir í Reykjadal 185, 189
 Helgi (sjá Njósna-Helgi)
 Heljardalsheiði 12, 260
 Hella á Árskógsströnd 15, 16
 K. Helle 129, 136, 144
 Hellisey á Grænlandi 149, 150, 159
 Helliseyjarfjörður á Grænlandi 149, 159
 Helsingjaeyri 208–210, 213
 Henrik II Englandskonungur 128, 132, 136
 Henrik Gíslason 211
 Herdís Ólafsdóttir 211

- Hergilsey á Breiðafirði 278
 Herjólfssfjörður á Grænlandi 149, 159, 160
 Herjólfssnes á Grænlandi 149, 150, 159, 160
 E. Hertzberg 127, 128, 132, 136, 138
 Hesthöfði (sjá Þórður hesthöfði)
 Hestur í Önundarfirði 275
 Andreas Heusler 115
 Hildibrandur Jónsson 37, 38
Hirðskrá 120, 123, 125
Hirðstjóraannáll 46
 Hítardalur 40, 42, 43, 46, 49, 200
 Hjaltadalur 10
 Hjalti Skeggjason 124, 172
 Hjarthöfði 257, 258, 261, 263
Hjónasinna 51–53
 Hleiðrargarður í Eyjafirði 19
 Hlíðarendi í Fljótshlíð 19, 40
 Hlökkvir (Lodvir, Lodvyk) 218
 Hof á Höfðaströnd 185
 Hofdalir í Skagafirði 20
 Hofgarða-Refur Gestsson 75
 Hólar í Hjaltadal 9, 10, 13, 14, 16, 20, 40, 42, 79, 80, 138, 139, 142–147, 184, 190, 191, 198, 214, 309
 Hóll í Haukadal í Dýrafirði 270, 272, 277, 278, 281, 283
 Ludvig Holm-Olsen 124, 290
 Holt í Saurbæ 50, 59
 Holt í Önundarfirði 42, 208, 209, 211, 214, 215
 Holtastaðir í Langadal 200
 F. Holthausen 258
 Anne Holtsmark 129, 135, 273
Hómiljubókin (ísl.) 89
 Hóp í Agnafirði á Grænlandi 160
 Johan Hopner (Hopneriana) 289
 Horats 162
 Hornafjörður á Grænlandi 149, 159
 Horsens á Jótlandi 202
 Hrafnagil í Eyjafirði 8, 19
 Hrafnkell Hallfreðarson Freysgoði 311
Hrafnkels saga 117, 311, 312
 Hrafnseyri við Arnarfjörð 47
 Hrafnssfjörður (Hafursfjörður) á Grænlandi 149, 151–155, 159
 Hrakbjarnarey á Grænlandi 149, 150, 155, 159
 Hrapsey á Breiðafirði 316
 Hraunsás í Hálsasveit 167, 168
 Hreinn Benediktsson 158, 190, 193–195, 298–300
Hrímgverðarmál 173
 Hrísey á Eyjafirði 9, 10
 Hrólfur sterki Bjarnason 173
Hugsvinnsmál 116
Hugvekjusálmur 35
 Arild Huitfeldt 46, 48
Hulda 184, 186
Hungurvaka 139, 141, 142, 144
 Húnavatnssýsla 188
 Húnaþing 177
 Húsafell í Borgarfirði 166, 167, 178, 179
Húsafellsbók 43
Hústafla 52
 Hvalfjörður 42
 Hvalseyjarfjörður á Grænlandi 149, 150, 156, 159, 160
 Hvalshylur í Berufirði á Grænlandi 154
 Hvammsfjörður 323
 Hvammur í Hvammssveit 44, 324
 Hvanndalir 7
 Hvarf á Grænlandi 152, 154, 155, 159
 Hvarfsgnípa á Grænlandi 149, 152, 154, 159
 Hvítá í Borgarfirði 166–168
 Hvítserkur á Grænlandi 151
 Marius Hægstad 184
 Hæringstaðir í Eyjafirði 20
Hæringstaðabók (sjá *Urðabók*)
 Finn Hødnebo 89
 Höfðahverfi við Eyjafjörð 8
 Höfðaströnd í Skagafjarðarsýslu 8, 185
 Höfði (sjá Emburhöfði)
 Höfði í Aust(kárs)firði á Grænlandi 156, 160

- Höskuldsstaðir á Skagaströnd 14
 Höskuldur Þráinsson 194
Høyersannáll 137
- Illuga saga Gríðarfóstra* 173
 Indíur 239
 G. Indrebø 89, 132, 133
 Indriði Ásmundsson 27
 Ingibjörg, kona Jóns Einarssonar prests í Stærra-Árskógi 12, 19
 Ingibjörg Guðmundsdóttir 177
 Ingibjörg Ísadóttir 280
 Ingibjörg Pálsdóttir 45
 Ingimundur Sturlason 13
 Ingjaldur í Hergilsey 268, 276–279, 281
 Ingveldur, systir Jóns Einarssonar prests í Stærra-Árskógi 15
 Írland 95, 316
 Ísafjarðardjúp 225
 Ísafjörður 47
 Ísafjörður á Grænlandi 149, 156, 157, 159, 160
 Ísland 46, 47, 98, 100, 121, 133, 139–144, 146, 167, 183–190, 205, 213, 225, 239, 267, 276, 281, 285–87, 308–310
Ísland 52
Íslendingabók 140
 Íslendingar 77, 100, 101, 115, 116, 317, 321
Íslendingasögur 71, 73, 117
 Ísodd, kona Tristrams, 69–71
 Isond (Ísönd?, Isolt, Iselt, Iseut, Ysolt, Yselt, Ysonde), unusta Tristrams 69–71
 Ítalía 99
 Ívar Arnljótsson 309
 Ívar Bárðarson 154, 156
 Ívar Engilsson 307, 310
 Ivo frá Chartres 98
- Jaðar í Noregi 308
 Jakob erkibiskup í Lundi 304, 309
 Jakob Benediktsson 40, 43, 80, 115, 140, 148, 189, 298, 314, 321
 A. Jakobsen 132, 133
 Jakobsmessudagur (25. júlí) 153, 154
 Sven B. F. Jansson 266, 267
 Jarlmann (Austvestan) 122, 123
Jarlmanns saga og Hermanns 122, 123, 126
 Jarmar af Vindlandi 304, 307, 309
 Jarpur (hestur) 165
Joco Seria eller Skimpt oc Alvar (þýðing á *Schimpf und Ernst*) 233, 236, 238, 255, 256
 Jóhanna Ólafsdóttir 36
 Johannis messa baptiste (sjá Jónsmessa)
 Johnsen (sjá Bjarni Jónsson)
 A. O. Johnsen 128, 136, 145
 O. A. Johnsen 44
Jómsvíkinga saga 311, 312
 Jón, bróðir Jakobs erkibiskups 309
 Jón í Hleiðrargarði 19
 Jón Aðils 163, 210
 Jón Arason biskup 50, 316
 Jón Arason formaður 177
 Jón Arason í Vatnsfirði 40
 Jón Árnason 121, 164–167, 169, 171, 173, 174, 178, 240, 316
 Jón Ásgeirsson 49
 Jón Austmann 174
 Jón Eggertsson 15
 Jón Egilsson í Hrepphólum 46, 47
 Jón Egilsson biskupsskrifari 198, 199
 Jón Einarsson í Stærra-Árskógi 7–21, 26, 28, 33
 Jón Einarsson á Tjörn í Svarfaðardal 7, 8
 Jón Erlendsson í Villingaholti 42, 46, 315, 323
 Jón Espólin 15, 46, 171, 179
 Jón Gíslason 324
 Jón Gissurarson 45–47, 220
 Jón Guðmundsson (nokkrir) 17, 37
 Jón Guðmundsson lærði 46, 47, 148, 153

- Jón Guðmundsson á Hellu 15, 16
 Jón Guðmundsson í Rauðseyjum 37
 Jón Guðmundsson í Stærri-Árskógi 9,
 10, 13, 17, 19, 26(?)
 Jón Guðnason 37
 Jón Halldórsson í Hítardal 46, 200,
 209, 214
 Jón Halldórsson biskup 77, 78, 96, 97,
 316
 Jón Helgason 44, 46, 52, 80, 85, 89,
 93, 99, 100, 139, 153, 216, 239, 263,
 266, 280, 311, 313, 324
 Jón Illugason í Skógum 15
 Jón Illugason á Urðum 8, 10
 Jón Ingimundarson 12, 13, 19, 21
 Jón Jóhannesson 46, 143, 258
 Jón Jónsson tíkargjóra 170
 Jón Jónsson, Holti í Önundarfirði 208–
 211, 214, 215
 Jón Jónsson á Kviabekk 11, 12, 15, 16,
 19
 Jón Loftsson 135, 138, 139, 146, 147
 Jón Magnússon í Laufási 52
 Jón Magnússon á Svalbarði 7, 13
 Jón Matthíasson á Breiðabólstað 7, 13
 Jón Nikulássson 14
 Jón Ólafsson Indíafari 209, 216, 239–
 241, 255, 256
 Jón Ólafsson á Grímsstöðum 50
 Jón Ólafsson úr Grunnavík 35, 221,
 314, 317
 Jón Ólafsson á Lambavatni 50
 Jón Pálsson 44, 49, 57
 Jón Samsonarson 180, 317
 Jón Sigmundsson 211
 Jón Sigmundsson lögmaður 42
 Jón Sigmundsson prestur 199
 Jón Sigurðsson forseti 35, 38, 77–80,
 83, 91, 93, 96, 99, 188
 Jón Sigurðsson prestur 221
 Jón Sigurðsson á Böggvisstöðum 13–
 15, 19
 Jón Steingrímsson Skagalín 15
 Jón Sveinsson 208–214
 Jón Thorarensen 169
 Jón Thoroddson 201, 202, 205–207
 Jón Torfason 221
 Jón Vestmann 172
 Jón Vídalín biskup 197, 200
 Jón Vilhjálmsson biskup 198
 Jón leiksveinn Vilkinsson 218–220, 222
 –224, 226–229
 Jón Þórðarson 221, 225, 230
 Jón Þorkelsson Þjóðskjalavörður 7, 40,
 52, 78, 80, 82, 84, 96, 97, 163, 172,
 222, 240, 260, 315
 Jón Þorleifsson 42
 Jón Þorvaldsson 79
 Jón Ögmundarson biskup 142, 198
 Jónas Hallgrímsson 165
 Jónas Kristjánsson 69, 73, 76, 265, 267
Jóns rímur leiksveins 216, 225
Jóns saga baptista 121, 126
Jóns saga leiksveins 216, 217, 221, 222
Jónsbók 83, 119, 120, 122, 125, 192,
 197–199, 315
 Jónsmessa (Johannis messa baptiste)
 (24. júní) 90, 102
 Jónsvaka 304
 Jórsalahaf 306
 Jórsalaheimur 307
 Jótland 207, 307
 Júlía 72
Jöfraskinna 260
 Jökuldalur 171
 Ellen Jørgensen 94
 Jörundur Þorsteinsson biskup 261
 Kambstaðafjörður á Grænlandi 156
 Kantaraborg 100
 Kardín, bróðir Ísoddar 70
 Karl Jónsson ábóti 129–132, 137, 138
Karlamagnúss saga 321
 Karlbúðir á Grænlandi 150, 157–159
 Kastel (s. s. Kastilía) á Spáni 306
 Katalónía á Spáni 306, 310
 Katla í Arnardal 67, 73
 Katrín Eyjólfsdóttir 37

- Kaupmannahöfn 78, 162, 171, 201, 202, 205–207, 209, 225, 233, 239, 304, 308, 309
 Keldur á Rangárvöllum 49
 Ketill Hermundarson 93
 Ketill Þorsteinsson biskup 98
 Ketilsfjörður á Grænlandi 149, 155, 159, 160
 Ian J. Kirby 314
 G. L. Kittredge 216
 A. Kjær 290
 Klængur Þorsteinsson biskup 139, 140
 James E. Knirk 199
 Knjúkur (sjá Nesja-Knjúkur)
 H. Koht 128
 Kolbeinn 282
 Kolbeinn Hildibrandsson 37
 Kolbeinn Hjálmsón 214
 Kolbeinsey 7
Kolbeinseyjarvísur 7, 18
 Kolbrún 76
Kolbrúnarvísur 67–69, 72, 76
 Kolfinna Jónsdóttir(?) 13, 19
 Kólkumýrar 177
 Kollafjarðarnes í Strandasýslu 206
 Kollufjörður á Grænlandi 150, 157, 159
 O. Kolsrud 82, 95
 Konráð Gíslason 72, 191, 267
Konungsannáll (sjá *Annales regii*)
Konungsskuggsjá 120, 122
Kormáks saga 69, 187
 Kormákur Ögmundarson 69
 Korsör (Krosseyri) á Sjálandi 201–203
 Ernst Ferdinand Kossmann 52
Kringla 75
 Kristín Björnsdóttir 42
 Kristín Guðnadóttir 49
 Kristín Hákonardóttir 305, 307
 Kristín Oddsdóttir 45
 Kristín Sigurðardóttir 136
Kristinréttur hinn forni 91, 92, 98
Kristinréttur Árna biskups 83, 91, 98, 197, 198, 317
 Kristján I. Danakonungur 47, 48
 Kristján Eldjárn 176, 258
 Kristleifur Þorsteinsson 167, 168, 179
Kristni saga 172
 Kristoforus (Kristiforus, Kristofari) Danakonungur 305, 307–310
 Kristur 18, 37, 57
 Knud J. Krogh 149, 156, 157, 160
Króka-Refs rímur 12
Króksfjarðarþorbók 186, 193
 Króksfjarðarheiði á Grænlandi 153
 Króksfjörður í Barðastrandarsýslu 187
 Kronborg 239
 Kross í Landeyjum 316
 Kross í Ölfusi 316
 Krossanes við Eyjafjörð 13
 Krosseyri (sjá Korsör)
 Krossmessa (14. sept.) 91, 92
 Krækingahlíð í Eyjafirði 14
 S. Kuttner 99
 Kvíabekkur í Ólafafirði 11, 12, 15, 16, 19
 Kvíahella 179
Kvæðabók úr Vigur 214, 315
 Kvæða-Keli (sjá Þorkell Jónsson)
Kvæði af einum kaupmanni og riddara 239
 E. Kölbling 70
 Kr. Kálund 35, 78, 80, 83, 187, 188, 190, 191, 197, 215, 225, 258, 262, 289, 290, 319
 Laholm í Svíþjóð 209
 Lambavatn á Rauðasandi 50
 Lambkár ábóti 142–144
 Landeyjar 316
 Landeyjasandur 169
Landnáma 72, 73, 97, 151–154, 258, 275
Landslög Magnúsar Hákonarsonar 119, 120, 125
 Langanes á Íslandi 160
 Langidalur í Húnavatnssýslu 200
 Lateran 86, 98

- Látraströnd við Eyjafjörð 16
 Laufás í Þingeyjarsýslu 52
 Laugaból í Laugadal við Ísafjarðardjúp 66–68
 Laugaland í Eyjafirði 8, 9
Laurentius saga Hólabiskups 190
Lausnarlykill 17
Laxdæla saga 69
Leffnetz Compass (þýðing á *Schimpf und Ernst*) 233, 235, 237, 238, 255, 256
Leiðarvísan 79
 Leikskálar í Hrafnkeldal 311
 Leirufjörður á Grænlandi 159
 Anders Lemvig (Lymvicus) 289
 Leon á Spáni 233, 235, 236, 255
 Léttfeti (hestur) 171
 H. Lie 268, 272
Lilja 315
 Lincoln 99
 E. H. Lind 75, 258, 259
Ljósvetninga saga 191
 Lodvir (sjá Hlökkvir)
 Lodvyk (sjá Hlökkvir)
 Loðinn, kórsbróðir 309
 Loðinsfjörður á Grænlandi 159
Lofdiktur 17
Lofdýrðardiktur 17
 Loftur ríki Guttormsson 35, 44, 45, 47, 54, 55
 Lokinhamrar í Arnarfirði 209
 Lolland í Danmörku 233
 Lón á Snæfellsnesi 221
 Lorelei 168
 Agnete Loth 122, 266, 275, 280
 Jonna Louis-Jensen 133, 183, 184, 186, 188, 289, 290, 319
 Lovís, bróðir konungsins af Kastel 306
 Lúkanus 116
Lúkas 96
 Lúkasmessa (18. okt.) 139
 Lukkustaður (sjá Stade)
 Lundey á Grænlandi 149, 155, 159
 Lundúnir 322
 Lundur í Svíþjóð 98, 140, 304
 Lymvicus (sjá Lemvig)
 Lýsufjörður á Grænlandi 150, 157–159
Lögmannsannáll 143, 188
 Julia H. McGrew 263
 J. T. McNeill 78
 James Macpherson 164
 Magnús Einarsson biskup 144
 Magnús Einarsson á Tjörn 14
 Magnús Erlingsson Noregskonungur 127–138, 144–147
 Magnús Finnbogason 258
 Magnús Gissurarson biskup 100
 Magnús Gissurarson í Lokinhömrum 209
 Magnús Grímsson 167, 168
 Magnús lagabætur Hákonarson Noregskonungur 119, 120, 125, 304, 305, 307
 Magnús Jónsson prúði 46
 Magnús Jónsson í Vigur 221, 225, 230, 239
 Magnús Már Lárusson 91, 319, 320
 Magnús berfættur Ólafsson Noregskonungur 146
 Magnús Pétursson 14
 Magnús Þórhallsson 300
Magnúss saga góða 74
Málsháttakvæði 117
Málskrúðsfræði Ólafs Þórðarsonar 118, 119, 121, 126
 Manheimar á Skarðsströnd 37
Manuel des Pechiez (Handlyng Synne) 123, 124
 María guðsmóðir 52, 314, 315
 Maríumessur 91, 103, 139, 142
 Markis eiginmaður Ísondar 69
 Markús Eyjólfsson 240
Marsk Stig 239
 Marteinn Einarsson biskup 48
 Mattheusmessa (21. sept.) 92
 Matthías Jochumsson 177

- K. Maurer 89, 90, 94, 96, 165–167
 Meðaldalur í Dýrafirði 283
Melabók Landnámu 73
 Melgerði á Als 205
 Melrakkane á Grænlandi 149, 159
Messuskýring og allra tíða 82
 Miðfirðir á Grænlandi 150, 159, 160
 Miðfjörður í Húnavatnssýslu 225
 Miðjökull á Grænlandi 151
 Migne 89
 Mikaelsmessa (Michaelis messa) (29. sept.) 90, 102
 Minni-Núpur (sjá Brynjólfur Jónsson) 170
 Mór í Fljótum 7, 13, 14
 D. A. Morey 99
Morkinskinna 133
 Móse 18, 120
Mósebók 28
 Mosfell í Mosfellssveit 167
 Mosfellingar 167
 Múlasýsla 185
 Peter Andreas Munch 127, 191
 Marina Mundt 290
 Munkaþverá í Eyjafirði 9, 185, 186
 Músa-Bölverkur 167
 Wolfgang Musculus 9
 Th. Möbius 187
Möðruvallabók 187–189
 Möðruvallaklaustur 97, 187, 189

 Fridtjof Nansen 154
 Narbón (s. s. Narbonne) í Frakklandi 306, 310
 Narssaq á Grænlandi 157
 Nesgranatré (Grenitrésnes) 268
 Nesja-Knjúkur Þórólfsson (Knjúkur) 73
 Niðarós (sjá einnig Þrándheimur) 83, 86, 100, 140
 A. M. Nielsen 303
 Nikulás 307
 Nikulás (Galdra-Lási) 12
 Nikulás valtinkollur Þorbjörnsson 12–14

Nikuláss saga erkibiskups II 189
Njáls saga (Brennu-Njáls saga) 258, 266
 Njósna-Helgi (Helgi) 278, 279
Nokkrir vísnaflokkar dróttkveðnir 17
 Nóralfjörður í Sogni 131
 Norðmenn 115, 116, 304–307, 310
 Norðurland 11, 142
 Norðurlönd 93, 94, 115, 116, 127, 136, 138, 145, 316
 Norður-Reykir í Hálsasveit 167
 A. Noreen 298–300
Noregskonungatal 43
 Noregur (Norge) 47, 66, 94, 100, 120, 124, 129, 131, 132, 134, 137, 139–141, 143, 145–147, 267, 283, 286, 287, 307–309, 312, 321
 Normandí 305
 Núpur (Gnúpur) í Dýrafirði 45–47, 211, 220
Nýi annáll 198, 320
 Nyrðri-Straumfjörður á Grænlandi 153

 O: E Jonsen (sjá Ólafur Einarsson Johnsen)
 Ódáðahraun 164
 Oddaverjar 135, 146, 147
 Oddeyri 12, 19
 Oddeyrarsandur 19, 25
 Oddi á Rangárvöllum 99, 147, 199
 Oddur Einarsson biskup 42, 97, 171, 200, 317
Oddverjaannáll 143
 Odense (Odinsey) 207
 Ódysseifur 168
 Óðinn (Arnhöfði) 258
 H. Oesterley 232
 Ófundinfjörður á Grænlandi 149, 158–160
 Ólafarbylur 47, 49
 Ólafía Einarsdóttir 131–133, 140, 142, 143, 146, 147
Ólafs saga helga (elsta sagan) 73, 74
Ólafs saga helga (helgisagan) 74

- Óláfs saga helga í Heimskringlu* 73–75, 124
Ólafs saga helga hin sérstaka 43, 44, 73–75, 313
Ólafs saga Tryggvasonar hin mesta 184, 186
 Ólafur liljurós 165
 Ólafur súbdjákni (sjá Ólafur Þórðarson)
 Ólafur Briem 177
 Ólafur Davíðsson 169, 317
 Ólafur sænski Eiríksson Svíakonungur 74, 75
 Ólafur tóni Geirmundsson 47
 Ólafur Halldórsson skrifstofustjóri 83
 Ólafur Halldórsson handritafræðingur 27, 43, 44, 46, 115, 183, 184, 186, 188, 311–313
 Ólafur helgi Haraldsson Noregskonungur 66, 74, 75, 145, 307, 313
 Ólafur Einarsson Johnsen (O. E. Jensen) 206
 Ólafur Jónsson 208–215
 Ólafur Lárusson 49
 Ólafur Tryggvason Noregskonungur 75, 140, 172, 312, 316
 Ólafur Þórðarson hvítaskáld (Ólafur súbdjákni) 75, 118, 119, 125, 126
 Olbogi, mið 178
 M. Olsen 258–262, 285
Oluvar kvæði 180
 Ólöf ríka Loftsdóttir 42, 44, 46–49, 55
Ordo Nidarosiensis Ecclesiae 100
 Orfialez (sjá Palenz)
 Orknhöfði 257, 258, 261, 263
Ormsbók Snorra-Eddu (Codex Wormianus) 316
 Ormur Daðason 324
 Orrastaðir í Haukadal 270
 Orvieto (sjá Stephanus)
 Óshlíð við Bolungarvík 225
 Óskar Halldórsson 121
 Osló 121
 Ossian 164, 180
 Óttar svartí (svartaskáld) 75
 Ottó rauði, keisari á Saxlandi 312
 M. Overgaard 233
 Oxbølle á Als 205
 J. Oxenstierna 317
 Oxford (sjá Öxnafurða)
Paenitentiale Cummeani 95, 96
 Palenz (Orfialez, Fialez, s. s. Palencia) á Spáni 306, 310
 Páll línseyma 309
 Páll postuli 120
 Páll Björnsson 41
 Páll Gunnlaugsson 221
 Páll Pálsson Hjaltalín 222
 Páll Jónsson biskup 80, 93, 160
 Páll Jónsson á Skarði 44, 49, 57
 Páll Eggert Ólason 7, 8, 14, 19, 20, 27, 49, 52, 200
 Páll Pálsson stúdent 17, 20, 27, 240
 Páll Sveinsson 209
 Páll Vídalín 19, 37, 38, 225, 263, 316, 324
Páls saga biskups 80, 93
Pamphilus de amore 116, 124
Pañcatantra 217
 París 99
Passíusálmar 53
 Johannes Pauli 217, 233
 Laurits Pedersen 210
Persenober 239
 Peterborough 136, 138
 Petersen, póstmeistari á Korsør 202
 Pétur biskup af Hamri 307–309
 Pétur á Skáldsstöðum 19
 Pétur Einarsson 40
 Pétur Jónsson, Hofdölum 20
 Pétur Sigurðsson 167
 Philippus, bróðir konungsins af Kastel 306, 307
 Pindar 162
 Ploug, sjálfboðaliði 204
Poenitentiale 99
 Pompeius 71, 72
 Claus Pors 233

- F. York Powell 188
Prestaskipsreisa 153
 Prestssker á Eyjafirði 19
 Reinhard Prinz 284, 285, 287
 Prússar (Prauassar) 201, 203, 204
 F. Paasche 147
- Ragaún (s. s. Aragon) á Spáni 306,
 308
 Ragnafjörður (sjá Rangafjörður)
 Ragnheiður Eggertsdóttir 40
 Ragnheiður Pálsdóttir 208–211
 Raimundus de Pennaforte (Rémundur)
 84, 97
 Allan Ramsey 163
 Rangafjörður (Ragnafjörður) á Græn-
 landi 149, 159
 Rangárvellir 49
 Rannveig 270, 277
 E. Rathbone 99
 Rauðasandur í Barðastrandarsýslu 39,
 43, 185
 Rauðseyjar á Breiðafirði 37, 38
 Refur Þorsteinsson á Haugi 277, 279
 Rémundur (sjá Raimundus de Penna-
 forte)
Reykðæla saga 191
 Reykhólar (Reykjahólar) 40, 66, 206,
 257, 262
 Reykholt í Borgarfirði 167
 Reykjadalur í Þingeyjarsýslu 184, 189
 Reykjanes í Barðastrandarsýslu 206
 Reykjavík 170, 222, 225
 Reynistaðarbræður 174
 Reynistaður 79
Riddaren Tynne 181
 Rif á Snæfellsnesi 48
 Ríkharður ljónshjarta 181
 Ríkilát 122, 123
 Ríkiza Birgisdóttir 307
Rímbegla 80
 M. Rindal 191, 192
 Ringsted í Danmörku 202
Ritgerð um siðaskiptatímana 45, 46
 Robert Mannyng af Brunne 123, 124
- Róbert A. Ottósson 319, 320
 Rodemadun (s. s. Rouen?) í Frakklandi
 306
Rollants rímur 314
 Róm 46, 81, 129, 145, 146
Rómverja sögur 71, 72
Rómverjabréfið 120
 Rómverjar 116
 Rygjafylki 305
 H. F. Rórdam 233
 Röst í mynni Hvammsfjarðar 323
- Saka-Steinn (sjá Steinn)
 Sakka í Svarfaðardal 8
Saknaðarríma 38
Sálarblómstur 17
 Sallúst 116
Sálmar af catechismo (sjá *Fimm
 sálmar*)
Sálmur fagur 17
 Samúel 28, 29
 Sámur Bjarnason 311
 Sandar í Dýrafirði 240
 Sandaós í Dýrafirði 278
 Sandnes í Lýsufirði á Grænlandi 157
 Sarre (s. s. Sarracin?) á Spáni 306
 Sauðanes á Upsaströnd 11, 15
 Sauðlauksdalur 263
 Saurbæjarhreppur í Eyjafirði 27
 Saurbær í Dalasýslu 50, 185
 Saurbær í Eyjafirði 184
 Saurbær á Rauðasandi 185
 Saxi hinn málspaki 259
 F. Schiller 164
 Toni Schmid 320
Schimpf und Ernst 217, 230, 233, 237,
 238, 255
 H. J. Schmitz 77, 78, 81, 87, 90, 94, 96
 Hans Schottmann 315
 Selá á Árskógsströnd 12, 13
 Selárdalur við Arnarfjörð 41
 Selma Jónsdóttir 321
 Selvogsmenn 171, 172
 Selvogur í Árnessýslu 171, 172
 Serkland 122

- Seyðisfjörður á Vestfjörðum 239
 Sigfús Blöndal 239, 262
 Sigfús Egilsson 10, 14
 Sighvatur Þórðarson 75
 Siglufjörður á Grænlandi 148–150, 159, 160
 Sigmundur Brestisson (Simbi) 259
 Sigríður Daðadóttir 39, 44, 51
 Sigríður Þorleifsdóttir 44, 50, 59
Sigurðar rímur Fornasonar 225
 Sigurður 220
 Sigurður svínhöfði (tveir menn) 258
 Sigurður Jónsson á Hæringsstöðum 20
 Sigurður Jónsson í Holti í Önundarfirði 215
 Sigurður Jórsalafari Magnússon Nor-egskonungur 134, 136
 Sigurður Nordal 137, 163
 Sigurður Ólason 167
 Simbi (sjá Sigmundur Brestisson) 259
 Sínaí 18
 Síon 18
 Sjóland (Sjálaland) 307
Sjö strengja saltari (Sjö stef eður strengir tilheyrandi sjö dögum vikunnar) 17
 Skagafjarðarsýsla 185, 186, 188, 194
 Skagafjörður 7, 11, 12, 15, 16, 20, 190
 Skagi 178
Skáldatal 75
 Skáldsstaðir í Eyjafirði 19
 Skálholt 40, 42, 49, 80, 83, 93, 94, 97, 100, 139–143, 171, 174–176, 184, 197–200, 208, 211, 214, 221, 262, 317, 319, 320
 Skálholtsbiskupsdæmi 98, 143
Skálholtsbók 151, 154
Skálholtsbók eldri 197
Skálholtsbók yngri 197–200, 317, 319, 320
Skálholtsbók yngsta 290
 Skallá í Svarfaðardal 12–15
 Skallagrímur Kveldúlfsson 312, 313
 Skammfótarmýri í Haukadal í Dýrafirði 270
 Skánungar 305
 Skaptholt 262
 Skarð á Skarðsströnd 35, 37–45, 47, 49–51, 53, 56, 58, 59, 61, 63, 185, 222, 324
 Skarðsá (sjá Björn Jónsson á Skarðsá) *Skarðsárannáll* 8, 14, 45, 46, 48–50
 Skarðsstrendingar 43
 Skarðsströnd í Dalasýslu 35, 37, 41, 49, 50, 53, 185, 222
 Skarðverjar 37, 41–43, 48, 50, 323
 Skegg-Bjálfi (sjá Bjálfi)
 Skerflóðs-Móri 170
 Skógar á Þelamörk 15
 Skotland 316
 Skriða í Fljótsdal 185
 Skrælingjar 153
 Skuggabjörg í Skagafirði 20
 Skúli 165, 166
 Skúli Gíslason 173
 Skúli Magnússon 163
Sköpunarminning 17
 Slésvík 201, 203, 204
 Sléttufjörður (Sléttifjörður) á Grænlandi 149, 150, 155, 159
 Gunnar Smedberg 93, 94
Snorra-Edda 260, 316
 Snorri Björnsson á Húsafelli 179
 Snorri Sturluson 73–75, 127, 133–138, 144–147, 268, 272
 Snorri goði Þorgrímsson 261, 286
 Snæbjörn Torfason 214
 Snæfell á Grænlandi 151–154
 Snæfellsjökull 151, 221
 Martin Soderback 217
 Sogn 129, 131
 Sólarfjöll (Undir Sólarfjöllum) á Grænlandi 156, 160
Sólarljóð 117
 Solveig Björnsdóttir 44, 49, 57
Sorgarljóð (Sorgarsöngur um skiptapa á Eyjafirði) 19–21
 Sóti (hestur) 166
 Spalsund á Grænlandi 149, 154, 155, 159

- Johan Spangenberg 9
 Spánn (Spania, Spanialand) 255, 307, 308
 Spánverjar 170
Speki Salómons 96
 Sporðagrunn við Skaga 178
 Stade (Glückstad, Lukkustaður) í Þýskalandi 208, 209, 212, 213
 Staðarárskógur (sjá Stærri-Árskógur)
 Staðarfell í Dölum 324
 Staðarstaður á Snæfellsnesi 214
 Staður á Reykjanesi 206
 Staður í Súgandafirði 221
 Stefán Aðalsteinnsson 13
 Stefán Briem 154
 Stefán Jónsson biskup 199
 Stefán Karlsson 79, 183, 184, 186–190, 192–194, 197, 198, 300, 321
 Stefán Ólafsson 11, 52
 A. Steiner 118
 Steinn (Saka-Steinn) 277
 Steinn Dofri 260
 Steinsfjörður á Grænlandi 150, 159
 Steinunn Eiríksdóttir 44, 49, 50, 58, 59
 Steinunn Jónsdóttir 200
 Steinvör Sighvatsdóttir 308
 Stephanus legatus frá Orvieto 135–137, 146
 Stiklarstaðir 74, 75
Stjórn 320, 321
 Stokkahláðir í Eyjafirði 222, 230
 Stokkhólmur 221, 225, 314
 Stokkseyri 170
 Stóri-Kroppur í Borgarfirði 179
 G. Storm 127, 137, 188, 189, 198, 199
 Strandafjörður á Grænlandi 150, 159
 Strandseil (sjá Þórður Jónsson á Strandseiljum)
 Straumsfjörður á Grænlandi 159
 Strjúgur (sjá Þórður Magnússon á Strjúgi)
 Strönd í Selvogi 171
 Sturla Þórðarson 73, 304–306
Sturlu saga 146
Sturlubók Landnámu 73, 151
Sturlunga saga 146, 186, 193, 257, 258, 262, 263
 Stykkishólmur 206, 222
 Stærri-Árskógur á Árskógsströnd (Staðarárskógur, Árskógur, Stærriskógur, Stærrárskógur) 7–17, 19, 21, 28, 33
 Suðurland 199, 316
 Suðurnes 169
 Súgandafjörður 221
Summa de casibus poenitentiae 97
 Sunnlendingar 309
 Súrнадalur í Noregi 286
 Svalbarð á Svalbarðsströnd 7, 13, 200
 Svarfaðardalur (Svarfardalur) 7, 8, 10, 12–14
 Svarthöfði 258
 Svartifjörður á Grænlandi 159
 Svavar Sigmundsson 172
 Svefneyjar á Breiðafirði 38
 Sveinbjörn Egilsson 258, 259
 Sveinbjörn Rafnsson 84, 98, 100, 199
 Sveinbjörn Sigurjónsson 163
 Sveinn 277
 Sveinn í Tungu 165
 Sveinn Egilsson á Grund 14, 15
 Sveinn Símonarson 208, 211
 Sverrir Hákonarson 307
 Sverrir Sigurðarson Noregskonungur 100, 129–132, 134, 135, 138
 Sverrir Tómasson 323, 325
Sverris saga 128–133, 135, 136, 138
 Svíar 124, 207, 320, 322
 Svíaríki 212, 307
 Svíaveldi 307
 Svíþjóð 209, 320, 321
 Sygnir 305
Syndajátun 17
 Sæból í Haukadal 273, 276, 281
 Sæmundur Gunnlaugsson 202, 204
 Sökkubakkar 8
 Sölvadalur á Grænlandi 149, 159
 Sönderborg á Jótlandi 206, 207
Söngvísa, út af heim andlegu fjöllum
 17

- Preben Meulengracht Sørensen 267
 Sörli (hestur) 166
- Tabor 18
 Tandslet á Als 206
 A. Taranger 94, 128, 136
 Teitur Hallsson 9
 Th: Thoroddsen (sjá Þórey Gunnlaugs-
 dóttir Thoroddsen)
 Theobaldus 100
 Stith Thompson 172, 216
 Timburhöfði (sjá Emburhöfði)
Tiundarlög 98
 Tjörn í Svarfaðardal 7, 8, 10, 14, 15
 Tófafjörður á Grænlandi 149, 159
Tófu kvæði 180
 Tónavör á Skarði 47
 Torfi Jónsson 208, 211
 Tristram (Tristan) 69–71
Tristrams saga 69, 71
 Tröllaháls við Kaldadalsveg 165
Tröllaslagur 168, 169
Trójumanna saga 188
 Tunga 165
 Túnsberg (Túnberg) 146, 304, 305,
 307, 310
 M. Tveitane 79
- W. Ullmann 98
Ulster annálar 95
Um einn kaupmann og riddara 216,
 230, 231
Um Þorgeirs ólöglega byggingu 52
Um ættir og slekti 46
 Undir Sólarfjöllum (sjá Sólarfjöll)
 C. R. Unger 120, 122, 290
Uppsala-Edda 75
 Uppsalir 321
 Upsir á Upsaströnd 20
 Upsaströnd í Eyjafirði 12
Urðabók (Hæringsstaðabók) 20, 27
 Urðir í Svarfaðardal 8, 13, 20
 Urriðaá í Miðfirði 225
 Útiblíksfjörður á Grænlandi 149, 159
- Vacarius 100, 101
 Vaðlaþing 50
 Vagnhöfði (jötunsheiti) 258
 Valdímar Knútsson Danakonungur 145
 Valgerður Björnsdóttir 50
 Valgerður Gísladóttir 35, 39, 40, 43,
 44, 49, 51
 Valldelikt (s. s. Valladolíd) á Spáni 306
Vallholtsannáll 40
 Hans Walther 118
 Valtinkollur (sjá Nikulás Þorbjörnsson)
Valvens þáttur 188
 E. Vandvik 86, 134, 145
 H. L. D. Ward 230
 F. W. H. Wasserschleben 86, 95, 96
 Vatnsdalur í Ketilsfirði á Grænlandi
 160
 Vatnsfjarðarmenn 42, 46
 Vatnsfjörður í Ísafjarðarsýslu 40, 42
 Vedel 256
 Vegetius 120
 Vellir í Svarfaðardal 8
Veraldar saga 80
 Verri-Bjarni (sjá Bjarni Hrólfsson)
 Vésteinn Ólason 180
 Vésteinn Vésteinsson 268–270, 272–
 278, 281–285, 287, 288
 Vésteinssynir 273, 274
 Vestfirðir 214, 239, 255
 Vestmannaeyjar 172
 Vestribyggð (Vesturbyggð) á Græn-
 landi 148–151, 157–160
 Vesturhóp í Húnavatnssýslu 7
 Victor IV páfi 137, 145
 O. Widding 89, 122
 Víðiker við Kaldadalsveg 165
 Vigfús Eggertsson 40
 Vigfús Jónsson 214
Víglundar rímur 35
 Vígur á Ísafjarðardjúpi 17, 221, 225,
 230, 239, 241
 Vík í Ketilsfirði á Grænlandi 160
 Víkin (sjá Bolungarvík)
 Vilborg, kona Eiríks Sveinbjarnarsonar
 42

- Vilhjálmur saga sjóðs* 221
 Vilhjálmur kardínáli 135
 Vilhjálmur Finsen 98, 188
 Vilhjálmur Þ. Gíslason 52, 177
 Vilkin 218, 230
 Vilkin Henriksson biskup 198, 320
 Villingaholt (sjá Jón Erlendsson í Vill-
 ingaholti)
 Vincentius Bellovacensis 118–120
 Vindland (uínland) 304
 Th. Wisén 89
 Vísi-Gíslí (sjá Gíslí Magnússon)
Vísnaþók 1612 51, 52, 314
Vítus saga 190
 Vitusmessa (15. júní) 130, 131
 Vogar í Siglufirði á Grænlandi 148,
 160
Vopnadómur 46, 48
 Ole Worm 317
 Jan de Vries 258
Vúlgata 93
Völundarkviða 275
- Ynglinga saga* 43
Ynglingatal 43, 44
 Ytrahvarf í Svarfaðardal 14
- Þingeyjarsýsla 184, 185, 189
 Þingeyrar 79, 131, 138, 190
 Þingeyri í Dýrafirði 210
 Þingmúli í Skriðdal 52
 Þjóðverjar 94, 202, 207
 Þóra Jónsdóttir, miðkona Jóns Einars-
 sonar prests í Stærri-Árskógi 12, 13,
 19, 21, 22
 Þóra Jónsdóttir, kona Snæbjörns Torfa-
 sonar 213, 214
 Þóraldi hvíti 308
 Þórarinn austmaður 285, 287
 Þórbergur Þórðarson 170
 Þorbjörg kolbrún Glúmsdóttir 67–69,
 71–73, 75, 76
 Þorbjörg Guðmundsdóttir 208, 214
 Þorbjörn kólka 177, 178
- Þorbjörn á Hóli 311
 Þorbjörn súr Þorkelsson 285–287
 Þórdís Grímudóttir í Ögri 66–69, 71,
 76
 Þórdís Súrsdóttir 275, 278, 281, 282,
 284
 Þórður frændi Eyjólfsson gráa 278
 Þórður biskup í Görðum 159
 Þórður hesthöfði (Hesthöfði) 258
 Þórður huglausi 273, 277, 278
 Þórður Jónsson í Hítardal 42, 43, 46,
 49
 Þórður Jónsson á Strandseljum 221
 Þórður Magnússon á Strjúgi 314, 315
 Þórður Þorkelsson 37
 Þórður Þorláksson biskup 200
 Þórður Þorsteinsson 239
 Þórður Þorvaldsson Vatnsfirðingur
 257, 258, 262
 Þórey Gunnlaugsdóttir Thoroddsen
 (Th: Thoroddsen) 206
 Þorfinnur karlsefni Þórðarson 258
 Þorgeir orri á Orrastöðum 270, 271
 Þorgeir Hallason 143
 Þorgeir Hávarsson 66
 Þorgeir Kötlu-son (Þorgrímur Eyjólfsson, Þorgrímur Kötlu-son) 73
 Þorgeirur í Hergilsey 281
 Þorgils skarði Böðvarsson 308
 Þorgils Oddason 257
Þorgils saga og Hafliða 257–260
 Þorgrímur assi (sjá Þorgrímur Össurar-
 son)
 Þorgrímur nef 273, 276, 288
 Þorgrímur Eyjólfsson (sjá Þorgeir
 Kötlu-son)
 Þorgrímur Kötlu-son (sjá Þorgeir Kötlu-
 son)
 Þorgrímur goði Þorsteinsson 268, 269,
 272–275, 278, 281–288
 Þorgrímur Össurarson (Þorgrímur assi)
 260
 Þorkell skerauki 267, 286, 287
 Þorkell Eiríksson í Keldudal 282
 Þorkell Jónsson (Kvæða-Keli) 181

- Þorkell Súrsson 267, 269, 271–274, 276, 278, 281–286, 288
 Þorkell auðgi Þórðarson 282
Þorláksbiblíja 28
Þorláks saga (allar gerðir) 85, 86, 89, 99, 100
 Þorlákur Markússon í Gröf á Höfðaströnd 8
 Þorlákur Runólfsson biskup 98, 257
 Þorlákur Skúlason biskup 7, 8, 191
 Þorlákur helgi Þórhallsson biskup 77, 80, 85, 92, 94, 97–102, 109, 111, 141, 198, 320
 Þorlaugur bósi 307
 Þorleifur Árnason 42
 Þorleifur Björnsson 47
 Þorleifur Hauksson 261
 Þorleifur Jónsson 324
 Þorleifur Pálsson lögmaður 44, 49, 50, 57–59, 323
 Þormóður Kolbrúnarskáld Bersason 66–69, 71–74, 76
 Þormóður Torfason 289, 316
 Þóroddur 277
 Þóroddur Þorgrímsson 285–287
 Þórólfur bægifótur Bjarnarson 173
 Þórólfur Skallagrímsson 312, 313
 Þórsnes á Snæfellsnesi 271
 Þorsteinn á Drumb-Oddsstöðum 262
 Þorsteinn Finnbogason 221
 Þorsteinn Gíslason á Stokkahlöðum 222, 230
 Þorsteinn Illugason 9
 Þorsteinn Ketilsson á Hrafnagili 19
 Þorsteinn Þórðarson 40, 43, 49
 Þorsteinn Þorkelsson 270, 271
 Þorsteinn Þorsteinsson á Upsum 20
 Þórunn Jónsdóttir 214, 215
 Þorvaldsdalur í Eyjafirði 13
 Þorvaldsfjörður á Grænlandi 150, 159
 Þorvaldur Rögnvaldsson 11, 12, 15–17, 19
 Þorvarður Þórarinnsson 308
 Þrándheimur (sjá einnig Niðarós) 130–132, 134, 135, 305, 307
 Þrándur í Götu 259
Þriggja kvenna kvæði 19, 26, 28
Þrymskviða 257
Þrælur 259
 Þuríður spaka Snorradóttir 286
 Þuríður Sveinsdóttir 12–15, 19
 Þverðalsá í Saurbæ 257
 Þykkvibær í Álftaveri 94
 Þýskaland 52, 137, 208, 209, 212, 213, 243, 255
 Æðanes á Grænlandi 150, 158, 159
 Æri-Tobbi 179
Ættartölubók frá 17. öld 42, 46–48
 Ögur við Ísafjarðardjúp 49, 66–68, 76
 Ölfus 316
 Øllingsø á Lollandi 233
Ölvísa 52
 Öndverðareyri í Eyrarsveit 49
 Önundarfjörður 42, 208, 210, 275, 283
 Önundur í Meðaldal 283
 Örfirisey 170
 Örlýgsstaðir í Helgafellssveit 261
Örvar-Odds saga 275
 Össur erkibiskup 98
 Öxnadalsheiði 308
 Öxnafell í Saurbæjarhreppi 27
 Öxnafurða (Oxford) 100
 Niels Mikkelsen Aalborg 233

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

(áður/previously *Handritastofnun Íslands*)

ÚTGÁFUBÆKUR — PUBLICATIONS

Söluumboð/Distributed by Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Skálholtsstíg 7,
P. O. Box 1398, 101 Reykjavík.

A. RIT HANDRITASTOFNUNAR ÍSLANDS

- I. Skarðsárþing, Landnámabók Björns Jónssonar á Skarðsá. Jakob Benediktsson bjó til prentunar. 1958, 1966. (5), lvi, 258 bls. (Pp. (5), lvi, 258.)
- II. Svarfdælasaga. Jónas Kristjánsson bjó til prentunar. 1966. lxxij, 94 bls. (Pp. lxxii, 94.)
- III. Laurentius saga biskups. Árni Björnsson bjó til prentunar. 1969. lxxiv, (2), 155. (Pp. lxxiv, (2), 155.)

B. RIDDARA SÖGUR (Icelandic prose romances)

- I. Dínus saga drambláta. Jónas Kristjánsson bjó til prentunar. 1960. lxiv, 152 bls. (Pp. lxiv, 152.)
- II. Victors saga ok Blávus. Jónas Kristjánsson bjó til prentunar. 1964. ccxij, 52 bls. (Pp. ccxii, 52.)

C. RIT STOFNUNAR ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

1. Jónas Kristjánsson. Um Fóstbræðrasögu (On Fóstbræðra saga). 1972. 354 bls. (Pp. 354.)
2. Árna saga biskups. Þorleifur Hauksson bjó til prentunar. 1972. cxij, 207. (Pp. cxii, 207.)
3. Haralds rímur Hringsbana. Íslenzkar miðaldarímur I. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. 1973. 78 bls. (Pp. 78.)
4. Áns rímur bogsveigis. Íslenzkar miðaldarímur II. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. 1973. 197 bls. (Pp. 197.)
5. Bósa rímur. Íslenzkar miðaldarímur III. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. 1974. 136 bls. (Pp. 136.)
6. Vilmundar rímur viðutan. Íslenzkar miðaldarímur IV. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. 1975. 203 bls. (Pp. 203.)
7. Gripla I. Ritstjóri Jónas Kristjánsson. 1975. 216 bls. (The first of an occasional series containing mainly manuscript and literary studies. Pp. 216.)

8. Bjarni Einarsson. Litterære forudsætninger for Egils saga. 1975. 299 bls. (The literary background to Egils saga. Pp. 299.)
9. Ian J. Kirby. Biblical Quotation in Old Icelandic-Norwegian Religious Literature. Vol. I: Text. 1976. xvj, 403 bls. (Pp. xvi, 403.)
10. Ian J. Kirby. Biblical Quotation in Old Icelandic-Norwegian Religious Literature. Vol. II: Introduction. 1980. xvj, 288 bls. (Pp. xvi, 288.)
11. Miðaldaævintýri þýdd úr ensku. Einar G. Pétursson bjó til prentunar (Medieval exempla translated from English). 1976. cxx, 108 bls., (2) myndasíður. (Pp. cxx, 108, (2) plates.)
12. Sjötiu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977. Ritstjórar: Einar G. Pétursson, Jónas Kristjánsson (Seventy Essays in Honor of Jakob Benediktsson). 1977. xvj, 831 bls. (í tveimur bóikum). (Pp. xvi, 831 (in two vols).)
13. Two Versions of Snorra Edda from the 17th Century. Vol. I. Edda Magnúsar Ólafssonar (Laufás Edda). Ed. by Anthony Faulkes. 1979. 509 bls. (Pp. 509.)
14. Two Versions of Snorra Edda from the 17th Century. Vol. II: Edda Islandorum. Völuspá — Hávamál. P. H. Resen's Editions of 1665. Printed in facsimile with introduction by Anthony Faulkes. 1977. 106 bls., (446) bls. ljósprent. (Pp. 106, (446) in facsimile.)
15. Hallfreðar saga. Bjarni Einarsson bjó til prentunar. 1977. cxliv, 116 bls. (Pp. cxliv, 116.)
16. Gripla II. Ritstjóri Jónas Kristjánsson. 1977. 213 bls. (Pp. 213.)
17. Álfrún Gunnlaugsdóttir. Tristán en el Norte. 1978. 366 bls. (Pp. 366.)
18. Gripla III. Ritstjóri Jónas Kristjánsson. 1979. 249 bls. (Pp. 249.)
19. Gripla V. Ritstjóri Jónas Kristjánsson. 1980. 354 bls. (Pp. 354.)
20. Hálfis saga ok Hálfisrekka. Herausgegeben von Hubert Seelow. 1981. 214 bls. (Pp. 214.)
21. Lárus Blöndal. Uppruni Sverris sögu (The Origin of Sverris saga). 1982. xij, 220 bls. (Pp. xii, 220.)
22. Vésteinn Ólason. The Traditional Ballads of Iceland. Historical Studies. 1982. 418 bls. (Pp. 418.)
23. Gripla V. Ritstjóri Jónas Kristjánsson. 1983. 349 bls. (Pp. 349.)

D. ÍSLENZK HANDRIT (Facsimile editions of manuscripts)

Í fólíó (Series in folio):

- I. Íslendingabók Ara fróða, AM 113a and 113b, fol. With an introduction (in Icelandic and English) by Jón Jóhannesson. 1956. xxvii bls., (42) bls. ljósprent handrita. Uppseld. (Pp. xxviii, (42) plates. Out of print.)
- II. Early Icelandic Script as Illustrated in Vernacular Texts from the Twelfth and Thirteenth Centuries. By Hreinn Benediktsson. 1965. 97 bls., 78 ljósprentuð sýnishorn handrita, lix bls. (Pp. 97, lix; 78 plates.)
- III. Landnámabók. Ljósprentun handrita. Jakob Benediktsson ritaði inngang. 1974. xlviij bls., 662 bls. ljósprent handrita. (A facsimile edition of all the main manuscripts of *Landnámabók* with an introduction in Icelandic and English by Jakob Benediktsson. Pp. xlviii, 662 plates.)

Sama rit í viðhafnarbandi og utan ritraðarinnar. Uppseld. (Do. Special binding, not included in the series. Out of print.)

Í 4to (Series in 4to):

- I. Kvæði Jónasar Hallgrímssonar í eiginhandarriti. Einar Ól. Sveinsson og Ólafur Halldórsson sáu um útgáfuna. 1965. xvj, 323 bls. (þar af 301 bls. ljósprent handrita). (A facsimile edition of all the then known authographs of poems by Jónas Hallgrímsson. Pp. xvi, 323 (including 301 plates).)
Sama rit, utan ritraðarinnar. (Do. Not included in the series.)

II.–IV. Óprentað. (Not yet published.)

- V. Kollsbók, Codex Guelferbytanus 42. 7. Augusteus Quarto. Ólafur Halldórsson sá um útgáfuna. 1968. xvij, (2), (2) bls., (256) bls. ljósprent handrits. (A facsimile edition of the oldest Icelandic collection of *rímur*. Pp. xlviii, (2), (2), (256) plates.)

Í 8vo (Series in 8vo):

- I. Sigilla Islandica I. ÁM 217, 8vo. Magnús Már Lárusson og Jónas Kristjánsson sáu um útgáfuna. 1965. xvj, 334 bls. (þar af 326 bls. ljósprent handrita). (Pp. xvi, 334 (including 326 plates).)
II. Sigilla Islandica II. ÁM 216 og 218, 8vo. Magnús Már Lárusson og Jónas Kristjánsson sáu um útgáfuna. 1967. (xij), 304 bls. (þar af 288 bls. ljósprent handrita). (Pp. (xii), 304 (including 288 plates).)

E. ÍSLENSK MIÐALDAHANDRIT — MANUSCRIPTA ISLANDICA MEDII AEOVI Ljósprentun handrita í réttum litum gefin út í samvinnu við Sverri Kristinsson. (Facsimile editions of manuscripts in original colours, published in collaboration with Sverrir Kristinsson.)

Sölustaður/Distribution: Lögberg – bókaforlag, Þingholtsstræti 3, 101 Reykjavík.

- I. Skarðsbók. Codex Scardensis. AM 350 fol. Inngangur/Introduction Jónas Kristjánsson, Ólafur Halldórsson, Sigurður Línal. 1981. 66 bls., ljósprent handrits (314) bls. (Pp. 66, plates (314).)
II. Helgastaðabók. Nikulás saga. Perg. 4to nr. 16, Konungsbókhöfðu í Stokkhólmi. Inngangur/Introduction Selma Jónsdóttir, Stefán Karlsson, Sverrir Tómasson. 1982. 232 bls., ljósprent handrits 128 bls. (Pp. 232, plates 128.)